

ჭუჭუტა იმერეთელი

ქართული ენის სინტაქსი

სადამცოდო კურსი

ჭუტაიის ბ. ტაბიძის სახელობის
სადამცოდო საზოგადოება „სტაფის“
საგანმანათლებლო ცენტრი

ჭუტაიის

1996

ქართული ენის სწავლებას დღეს სკოლასა თუ უმაღლეს სასწავლებლებში მრავალი სირთულე ახლავს. ამ თვალსაზრისით ერთ-ერთი უპირველესთაგანი სახელმძღვანელოების უქონლობაა.

ქართული ენის სინტაქსში არსებული სახელმძღვანელოები, დიდი ხნის წინათ უმეჩნილი და გამოცემული, ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იქცა... ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ბოლო ხანებში ქართულ ენათმეცნიერებაში არა ერთი და ორი მწიგნობელი გამოკვლევა დაიწმინდა, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია სინტაქსის პრობლემებზე მსჯელობისას. ამიტომ უპირველესად ცდას, გავითხველს შივეწოდოს ახალი დამხმარე სახელმძღვანელო, უნდა გივესალგოთ.

წინამდებარე წიგნი „ქართული ენის სინტაქსი“ ამგვარ ცდად გვესახება. იგი კარგ სამსახურს გაუწევს სტუდენტებს, ასპირანტებს, კადავობებსა და, საერთოდ, ქართული ენის საკითხებით დაინტერესებულ გკითხველს.

რედაქტორი ფილოლ. მეცნ. დოქტორი, პროფ.

გიორგი გომოლაშვილი

რედაქტორები:

ფილოლ. მეცნ. კანდ., დოც. ლეილა კვანტალიანი
ფილოლ. მეცნ. კანდ., დოც. მანანა შივაძე

წიგნი გამოდის ქუთაისის ხელოვნებისა და
პედაგოგიკის ინსტიტუტის ხარჯით

წიგნს ვუკლავნი მარად სტუდენტად უთენილ უვილს — გია კახალაშვილს, რომელიც ვერ მოახერხა ამ კურსის მოსმენას.

წინასიტყვა

წარმოდგენილ წიგნს საფუძვლად დაედო ავტორის მიერ თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში წლების მანძილზე წაკითხული ლექციების კურსი. მასში საკითხების თანამიმდევრობა, ანალიზის ძირითადი მიმართულება და ტერმინოლოგია მეტწილად ემყარება აკ. შანიძის სასკოლო სახელმძღვანელოებსა და ლ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსს“. აქვე საკმაო სისრულითაა წარმოდგენილი თანამედროვე ლინგვისტური კვლევის შედეგები, გამოკვეთილია სინტაქსური მოვლენების ახლებური, ტრადიციულისაგან განსხვავებული, კვალიფიკაცია ავტორისეული შეფასებით.

ამ სახით შედგენილი სალექციო კურსი შესაძლებლობას მისცემს სტუდენტს, არსებულ საპირისპირო მოსაზრებათა შეჯერების საფუძველზე იაზროვნოს, დამოუკიდებლად გამოიტანოს სათანადო დასკვნები.

ყველა საკითხს ახლავს შესწავლის მოკლე ისტორია. ვცდილობდით ამ ასპექტით წარმოგვეჩინა ძველი ქართველი გრამატიკოსების უდავოდ დიდი დამსახურება, რომელიც დღევანდელი სტუდენტისათვის თითქმის უცნობია მათი ნაშრომების ნაკლებხელმისაწვდომობის გამოც.

ნაშრომის ყოველ თავს ახლავს ძირითადი ლიტერატურის სია.

ცხადია, სალექციო კურსი სრულყოფილი ვერ იქნება მთლიანი სამეცნიერო ლიტერატურის ზოგადი მიმოხილვითაც კი, მაგრამ, ვფიქრობთ, მასში წარმოდგენილი საკითხები ერთგვარი გზამკვლე-

ვის როლს შეასრულებს ქართული ენათმეცნიერებით დაინტერესებულ პირთათვის, ხელს შეუწყობს საგნის საფუძვლიან შესწავლასა და ქართული ენის სინტაქსის თეორიული საკითხების კვლევას.

ავტორი მადლიერებით მიიღებს ყველა საქმიან შენიშვნას, წინადადებას.

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

იკე – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება

სბი – სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი.

ქესს – ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები

ქსკს – ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები

სინტაქსი როგორც გრამატიკის დარგი

§ 1. სინტაქსი როგორც გრამატიკის ნაწილი. სინტაქსის საგანი, მიზანი და ამოცანები. გრამატიკა ენათმეცნიერების დარგია. იგი შედგება ორი ნაწილისაგან: მორფოლოგიისა და სინტაქსისაგან.

მორფოლოგია შეისწავლის სიტყვის ფორმასა და მის ცვლილებას, მეტყველების ნაწილებს, მაწარმოებელ აფიქსებს.

სინტაქსი, ტრადიციული გაგებით, სწავლობს სიტყვათა შეწყობა-შეკავშირების წესებს და არკვევს სიტყვის ფუნქციას წინადადებაში. ტერმინი „სინტაქსი“ ბერძნულია (syntaxis); და ნიშნავს „შეწყობას“, „შედგენას“, „შეხამებას“.

როგორც აღინიშნა, მორფოლოგია განიხილავს ფორმათსაწარმოებელ ანუ დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებს, რომელთა საშუალებითაც ხდება სიტყვათა შეკავშირება აზრის გამოსახატავად. სიტყვათა ასეთ შეკავშირებას კი სინტაქსი შეისწავლის.

მაშასადამე, საკვლევი ობიექტის მიხედვით მორფოლოგია ერთგვარი შემამზადებელი საფეხურია სინტაქსისათვის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მორფოლოგია ამზადებს ნიადაგს სიტყვათა შეკავშირების შესასწავლად. აქედან გამომდინარეობს გრამატიკის ამ ორი ნაწილის მჭიდრო კავშირი.

სიტყვათა შეკავშირება რომ გვექონდეს, უნდა იყოს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსებით გაფორმებული ორი სიტყვა მაინც, რომლებიც შეკავშირებული არიან ენაში მოქმედი ნორმების შესაბა-

მისად. მაგალითად: დედის გული; ღღემ დაიხურა პირბადე.

სიტყვათა შეკავშირებისათვის საკმარისი არ არის, სიტყვას ჰქონდეს მხოლოდ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები. აუცილებელია, ერთი სიტყვა მეორეს უკავშირებოდეს არა მარტო გარკვეული ფორმით, არამედ შინაარსის თვალსაზრისითაც, რის შედეგადაც მიიღება ამ ენისათვის ბუნებრივი სიტყვათშეერთება — სინტაქსურად

ორგანიზებული შესიტყვება: ცამ თვადები გაახილა.

შესიტყვება შეიძლება გამოხატავდეს სრულ აზრს, ანდა მსჯელობის ნაწილს.

საზანდარმა ღამე ააცახცახა (სრული მსჯელობა).

შღრ. მთაწმინდის მთვარე (მსჯელობის ნაწილი).

მართალია, სინტაქსი სწავლობს ორივე სახის შესიტყვებას, მაგრამ მაინც განსაკუთრებით აინტერესებს სრული მსჯელობა (წინადადება), რომელიც აგებულია სახელისა და ზმნის ურთიერთობაზე.

მაშასადამე, სინტაქსის შესასწავლი საგანია სიტყვათა სინტაქსურად ორგანიზებული შენაერთი ანუ შესიტყვება. კერძოდ: სინტაქსი იკვლევს, რა და რა სიტყვები ერთდება ენაში და როგორ; სიტყვათშეერთების რა შესაძლებლობანი გააჩნია ენას.

აფიქსებიან ენაში შესიტყვების გამოხატვის საშუალებაა დამოკიდებულებობს ალმინიშნული აფიქსები, ძირეულ ენებში კი მათს მაგვირობას ეწევა სიტყვათა რიგი, ადგილმდებარეობა და ინტონაცია.

ქართული აფიქსებიანი ენაა. იგი მდიდარია მიმოსახრედი სართებით, რომელთა მეოხებიტაც მყარდება ურთიერთობა სიტყვებს შორის. შესაბამისად, ქართულში შესიტყვების გამოხატვის ძირითადი საშუალებაა დამოკიდებულების ალმინიშნული აფიქსები.

შესიტყვების სინტაქსური ანალიზი გულისხმობს, გაარკვიოს შესიტყვების შედგენილობა და სტრუქტურა-მექანიზმი. ამ უკანასკნელის კვლევა მაინც მთავარია, რადგან სწორედ სტრუქტურა-მექანიზმი არის: ის არსებითი ნიშან, რითაც ერთმანეთისაგან განსხვავდება სხვადასხვა ენის შესიტყვება. მაგალითად:

под. - ск. доп.
Девочка нарисовала картину.

ქვ. შვშ. ღამ.
შღრ. გოგონა-მ დახატა სურათ-ი.

შედგენილობით ორივე შესიტყვება ერთნაირია: შედგება სამი წევრისაგან (შემასმენელი, ქვემდებარე, დამატება), მაგრამ განსხვავებულიან აგებულებით: ქართულში ქვემდებარე მოთხრობითშია, პირდაპირი დამატება — სახელობითში. რუსულში კი ქვემდებარე სახელობითშია, პირდაპირი დამატება — ბრადლებითში.

როგორც ვხედავთ, ორი სხვადასხვა ენის შესიტყვება განსხვავებულია სტრუქტურის მიხედვით. ასეთი სხვაობა შეიძლება შეგვხვდეს ერთი და იმავე ენას განვითარების სხვადასხვა საფეხურზედაც კი.

მაგალითად, ძვედ ქართულში საკუთარი სახელები სახელობითში, მო-
თხრობითსა და წოდებითში ბრუნვის ნიშანს არ დაირთავდა: „აბრაამ
შვა ისაკი“. მაშინ ქვემდებარე და დამატება გარჩეული იყო ადგილ-
მდებარეობის მიხედვით. ახად ქართულში ამ შესიტყვებამ მიიღო
ასეთი ფორმა: „აბრამშა შვა ისაკი“.

სინტაქსის ამოცანაა გაანალიზოს ის ურთიერთობანი, რომელ-
ბიც არსებობს შესიტყვების წევრებს შორის.

სინტაქსის მიზანია შესიტყვების შედგენილობის შესწავლა და
შესიტყვების აგებულების ანუ სტრუქტურა-მექანიზმის გარკვევა, რაც
შემდეგში მდგომარეობს: შეიძლება ვიცოდეთ ყველა სიტყვა, ვარკვევ-
დეთ მათი ფორმაცვადების წესებს, მაგრამ, თუ არ ვიცით, როგორ
უკავშირდება ეს სიტყვები ერთმანეთს, რა როლს ასრულებენ ისინი
წინადადებაში, მაშინ ჩვენ არც სინტაქსი გვეცოდინება.

ზემოთქმულის ნათელსაყოფად დავიმოწმებთ არნ. ჩიქობავას მი-
ერ შემოთავაზებულ ასეთ მაგალითს: ვთქვათ, ვიცით ორთქმავლის
შედგენილობა. მისი ნაწილებია: ოთხი ბორბალი, ქვაბი, ბერკეტო და
ა. შ. მაგრამ ამ ცადკეული ნაწილების (ე. ი. შედგენილობის) ცოდნა
არ ნიშნავს, რომ ჩვენ ვიცით ორთქმავლის აგებულება. თუ არ გაი-
კვევა, რა კავშირია ამ ნაწილებს შორის, როგორ და რით უერთდება
ერთი მათგანი მეორეს, მაშინ არ გვეცოდინება მისი სტრუქტურაც.
ასეთივე ვითარებაა ენაშიც.

სინტაქსი ვაძღვეს იმ ზოგად წესებს, რაც საფუძვლად უდევს სი-
ტყვათა შეკავშირებას. იგი ახასიათებს შესიტყვების წევრებს სინ-
ტაქსური როლის მიხედვით, არკვევს სიტყვის ფუნქციას შესიტყვ-
ბაში (არნ. ჩიქობავა).

§ 2. სინტაქსის საგნის შესწავლის მოკლე ისტორია. ქართული
ენის ძვედ გრამატიკებში XVII საუკუნიდან დაწყებული ლექსთხზუ-
ლება ანუ სინტაქსი უპირატესად გამიჯნულია მორფოლოგიისაგან,
როგორც ცადკე დარგი გრამატიკისა. ზოგჯერ კი სინტაქსის საკითხები
უშუალოდ მიჰყვება მორფოლოგიისას. ყველა შემთხვევაში სინტაქსის
საგანი არის ლექსთა თხზვა ანუ სიტყვათა შეკავშირება (შესიტყვე-
ბა). სინტაქსის მიზანია სიტყვათა შორის დამოკიდებულების გარკ-
ვევა. ამის საფუძვლად იმყოფება სინტაქსის განსაზღვრაც.

ფრანცისკ-მარია შაჯოს მიხედვით, სინტაქსი არის მეტყველების
ნაწილების უერთგანი შეხამება ერთმანეთთან. ამას მოჰყვება სიტყვა-

თა შესამდგომის ანუ დამოკიდებულების სახეები: შეთანხმება და მართვა.

სინტაქსის საგნის შესახებ მსჯელობს ანტონ ბაგრატიონიც თავის გრამატიკაში და მიუთითებს, რომ სინტაქსი არის მეტყველების ნაწილების წესიერი განლაგება ორგანიზებულ მთლიანობაში. ორგანიზებული მთლიანობის უმარტივესი ერთეულია ერთმანეთთან წესისამებრ შეწყობილი ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა. უფრო დიდი ერთეულია „სიტყუა“ ანუ წინადადება.

სინტაქსის საგნის გაგებაში ძირითადად ანტონ I-ის თვალსაზრისს მიჰყვებიან მომდევნო ხანის გრამატიკოსებიც: გაიოზ რექტორი, დავით და იოანე ბაგრატიონები, ი. ქართველიშვილი, მაგრამ XIX საუკუნის 30-40-იანი წლებიდან ამ ასპექტით ერთგვარი ცვლილება შეიმჩნევა. შესიტყვებათა სისტემაში უპირატესობა ეძლევა წინადადებას, როგორც აზრის გამომხატველ შესიტყვებას. სწორედ ამის მიხედვითაა განმარტებული სინტაქსი პლ. იოსელიანის შიგნით: „დექსთა თხზულება (სინტაქსი) არის ნაწილი გრამატიკისა, რომელიც ასწავებს სიტყუსა ნაწილთა კანონიერსა შეწყობასა გამომხატვისათვის სრული-სა პაზრისა“.

XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან სასკოლო გრამატიკებში სინტაგმათა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის ადგილს თანდათანობით იჭერს წინადადების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი. ადრე ხმარებული ტერმინები ქრება და მათ ნაცვლად ფუნქციური ტერმინები ჩნდება (უფალი = ქვემეზარე, ძიება = დამატება, შემასმენელი...). სინტაქსი ანუ მოძღვრება დექსთა თხზვის შესახებ იქცა მოძღვრებად წინადადების შესახებ.

XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან გრამატიკაში თავი იჩინა ახალმა, ფორმალისტურმა (სტრუქტურულმა) მიმართულებამ, რომელმაც სინტაქსის მიზნად დასახა მხოლოდ შესიტყვების აგებულების კვლევა. ამ მეთოდითაა შექმნილი ი. ფერაძისა და ი. სიხარულიძის „ეიის დაკვირება“ (1927).

ქართული ენათმეცნიერული აზრის ისტორიაში სტრუქტურულ მიმართულებას საფუძველი ჩაეყარა არნ. ჩიქობავას ნაშრომებით¹, კერძოდ: სინტაქსის საგანი, მიზანი და ამოცანები. დაწვრილებითაა განხილული მონოგრაფიაში „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ (1928 წ., მეორედ გამოიცა 1968 წელს).

¹ დაწვრილებით: იხ. ლ. კვანტალიანის ნაშრომში „ქართ. ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია“: იყე, XXXII, 1993.

სინტაქსის საგნის სხვადასხვაგვარი გაგება და მათი კრიტიკა

არნ. ჩიქობავას მიხედვით, სინტაქსის საგანია სიტყვათა სინტაქსურად ორგანიზებული შესაერთი — შესიტყვება, ხოლო მიზანია შესიტყვების აგებულების ანუ სტრუქტურა-მექანიზმის კვლევა.

სინტაქსის საგნის შესახებ ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა თანამედროვე ღინგვისტიკაშიც. ერთი თვალსაზრისით, სინტაქსის კვლევის ობიექტია სიტყვათა შეხამება-შეკავშირება, მეორე თვალსაზრისით — წინადადება, წინადადების წევრი, მქსამე კი სინტაქსის საგნად მიიჩნევს სიტყვათა შეხამება-შეკავშირებასა და წინადადებას, წინადადების წევრებს.¹

მსჯელობას სინტაქსის საგნის შესახებ ზოგად ღინგვისტიკაში ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ძველი წელთაღრიცხვიდან მოყოლებული არაერთი მკვლევარი ეხებოდა ამ საკითხს. გამოთქმულია უამრავი მსგავსი თუ განსხვავებული მოსაზრება, რომელთა საფუძველზე ჩამოყალიბდა რამდენიმე მიმდინარეობა.

სინტაქსის საგნის სხვადასხვაგვარი გაგება და მათი მეცნიერული კრიტიკა მოყმულია არნ. ჩიქობავას ფუნდამენტურ წიგნში „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“, რომლის მიხედვით:

ძვ. წ. II საუკუნეში სინტაქსის მამამთავარი აპოლონიოს დისკოლოსი სინტაქსის საგნად მიიჩნევდა შესიტყვების შედგენილობას. იგი ვერც შეძებდა და არც ისახავდა მიზნად შესიტყვების სტრუქტურა-მექანიზმის გარკვევას. მაგალითად, შესიტყვება მზე ანათებს დისკოლოსის მიერ განიხილებოდა, როგორც აგებული სახელისა და ზმნისაგან. ე. ი. დისკოლოსისათვის შესიტყვების გაგება არის მასადა სინტაქსისათვის და არა თვით სინტაქსი.

მოგვიანებით, XIX საუკუნეში, სინტაქსის საგნის გაგებაში ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი ძირითადი შეხედულება: 1) სინტაქსის საგანია სიტყვათა კდასებისა და სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობა; 2) სინტაქსის საგანია წინადადება².

პირველი შეხედულება წამოაყენა სდაური ენების მკვლევარმა, გერმანელმა ფილოლოგმა ფრანც მიკლოშიჩმა. მან 1872 წელს გამოსცა

¹ მქსამე თვალსაზრისის მიხედვითაა განსაზღვრული სინტაქსის საგანი ლ. კვაჭაიის სახელმძღვანელოში „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი“.

² ეს თვალსაზრისი პირველთან შედარებით საკმაოდ ღიბხანს იყო გავრცელებული.

კაპიტალური შრომის „სდავური ენების შედარებითი გრამატიკის“ მე-
ოთხე ტომი, რომელიც მიეძღვნა სინტაქსის საკითხებს.

მიკლოშიჩის აზრით, სინტაქსი არის გრამატიკის ნაწილი, რომე-
ლიც სწავლობს სიტყვის კლასებისა და სიტყვის ფორმების მნიშვნე-
ლობას. ამის მიხედვით, სინტაქსი იყოფა ორ ნაწილად. მიკლოშიჩი
სიტყვათა კლასებში გულისხმობდა მეტყველების ნაწილებს, რომელთა
მნიშვნელობის კვლევას თვლიდა სინტაქსის პირველი ნაწილის საგნად.

სინტაქსის მეორე ნაწილის მიზანია სიტყვათა ფორმების კვლე-
ვა — სიტყვის დახასიათება გრამატიკული კატეგორიების მიხედვით.
მიკლოშიჩი არსებით სახელებში განიხილავდა ბრუნვასა და რიცხვს,
ზმნებში — პირს, რიცხვს, დროს, კილოს და ა. შ.

არნ. ჩიქობავას შენიშვნით, მართალია, მიკლოშიჩის სისტემას ერთ-
გვარი თანამიმდევრობა ახასიათებს (სიტყვის ბგერითს მხარეს სწავ-
ლობს ფონეტიკა; სიტყვის ფორმას — მორფოლოგია, მნიშვნელობას —
სინტაქსი), მაგრამ საკვლევი ობიექტით მორფოლოგია და სინტაქსი
ალარ განსხვავდება. მიკლოშიჩი ყურადღების გარეშე ტოვებს შესი-
ტყვემას, სიტყვათა შეკავშირებას.

მეორე შეხედულებას ენათმეცნიერთა დიდი ნაწილი უჭერდა მხარს.
აქ ძირითადი საკითხი იყო თვით წინადადების განსაზღვრა — რა
არის წინადადება? რა თვალსაზრისით უნდა იქნეს ის შესწავლილი
სინტაქსში?

დინგვისტიკაში ამ კითხვათა პასუხი სხვადასხვაგვარი იყო, რად-
გან ზოგი მკვლევარი წინადადების განსაზღვრისას ეყრდნობოდა ფორ-
მალურ ლოგიკას, ზოგი — ფსიქოლოგიურ მსჯელობას, ზოგი კიდევ
წინადადებას ახასიათებდა გრამატიკული ნიშნებით. შესაბამისად,
წინადადების რაობის საკითხში გაჩნდა სამი მიმდინარეობა: 1) დო-
გოცი სტური, 2) ფსიქოლოგი სტური, 3) გრამატი ს-
ტური.

დოგოცი სტური მიმართულებით მიხედვით, წინადადება არის აზ-
რი, გამოთქმული საგანზე ზეპირად ან წერილობით: ქვემდებარე არის სა-
განი, რომლის შესახებაც დაპარაკია წინადადებაში; შემასმენელია ის,
რაც არის ნათქვამი ქვემდებარის შესახებ.

არნ ჩიქობავა მიუთითებს იმ უხერხულობაზე, რომელიც იქმნება
დოგოცი სტური მსჯელობის დროს. კერძოდ, ზოგჯერ ძნელდება ქვემდე-
ბარის ამოცნობა, რადგან იმას, რაზეც დაპარაკია წინადადებაში, ხში-
რად განსაზღვრავს ინტონაცია. მაგალითად, „კოტეს უყვარს თევზი.“

თუ ინტონაცია მოდის კოტეზე, რომ თევზი უყვარს მას და არა ვანოს, მაშინ ქვემდებარეა კოტე. მაგრამ, თუ ყურადღება გამახვილებულია თევზზე (რომ უყვარს თევზი და არა ძეხვი), მაშინ ქვემდებარედ გამოდის თევზი. შეიძლება ასეც მოხდეს: თუ ამ წინადადებაში საზუსტესმოდია, რომ კოტეს თევზი კი არ სძულს, არამედ უყვარს, მაშინ ქვემდებარედ უნდა ვიგულისხმოთ ზმნა-შემასმენელი, რაც ყოველად მიუღებელია ლოგიკისა და გრამატიკისათვის.

ამგვარად, აზრი და აზრის ნაწილები სინტაქსის კვლევის საგანი ვერ იქნება. ეს უხერხულობა ლოგიკისტიკაშია მადე შენიშნეს და ამ მიმდინარეობაში კიდევ გაჩნდა მეორე (უფრო ფრთხილი) მიმართულება. მან გვერდი აუარა ზემოაღნიშნულ უხეშ შეცდომებს და მოგვცა შედარებით ფრთხილი განსაზღვრება: „წინადადება არის სიტყვა ან სიტყვათა შეერთება, რომელიც დასრულებულ აზრს გამოხატავს“.

გამოდის, რომ წინადადება-მსჯელობა არის აზრი საგანზე, რომლის მიმართაც რაიმე დასტურდება. გამომდინარე აქედან, წინადადებად შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ თხრობითი წინადადება. კითხვითი, ბრძანებითი, ძახლის წინადადებები, ზემოაღნიშნული გაგებით, არ ჩაითვლება წინადადებად, რადგან ისინი არ გამოხატავენ მსჯელობას.

გარდა ამისა, იქმნება სხვა უხერხულობაც. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, თუ რამდენი სიტყვისაგან შედგება მსჯელობა, ფორმალური ლოგიკა მას ყოფს ორ ნაწილად: მსჯელობის სუბიექტად და მსჯელობის პრედიკატად. ქვემდებარე განისაზღვრება მსჯელობის სუბიექტზე დაყრდნობით, შემასმენელი — პრედიკატის მიხედვით.

წინადადებაში „ჩემი მეზობლის ცეცქი ბიჭუნა მთელ ღლეს ეზოში თამაშობს ბავშვებთან ერთად“, ლოგიკისტური სინტაქსის მიხედვით, ქვემდებარეა „ჩემი მეზობლის ცეცქი ბიჭუნა“ (რის შესახებაც არის დაპარაკი), შემასმენელია „მთელ ღლეს ეზოში თამაშობს ბავშვებთან ერთად“.

როგორც ვხედავთ, ლოგიკისტურ მსჯელობას ქვემდებარისა და შემასმენლის გარდა სხვა წევრები არ მოეპოვება, მათი განსაზღვრა არ შეიძლება.

ლოგიკისტური მიმართულების ზოგადი, მოკლე მიმოხილვიდანაც აშკარად ჩანს, რომ შესიტყვების ბუნება არ შეიძლება მოგვარდეს ლოგიკის ცნებებზე დაყრდნობით. ეს ფაქტი ადრევე შენიშნეს და XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან წინადადების განსაზღვრებაში ლოგიკაზე

ორიენტაცია კიდევ შეცვალა ფსიქოლოგიაზე ორიენტაციამ. შესაბამისად, ენათმეცნიერებაში გაჩნდა ფსიქოლოგისტური მიმართულება.

ფსიქოლოგისტური მიმართულების მამამთავარი იყო შტაინთალი. აქ წინადადება გამოცხადებულ იქნა ფსიქოლოგიური მსჯელობის გამოსატყულებად. სინტაქსის საყრდენი გახდა ფსიქოლოგიური კატეგორიები ფსიქოლოგიური ცნებებით. საქმე ის იყო, რომ თვით ფსიქოლოგებიც მსჯელობას განიხილავდნენ სხვადასხვაგვარად. ამის გამო სინტაქსშიც გაჩნდა წინადადების რამდენიმე განსხვავებული განმარტება.

არნ. ჩიქობავა საილუსტრაციოდ ასახელებს პაულისა და ვუნდტის განსაზღვრებებს.

პაულის მიხედვით, „წინადადება არის ისეთი ენობრივი გამოსატყულება, რომელიც გვიჩვენებს, რომ მეტყველისა და მსმენელის ცნობიერებაში ადგილი აქვს წარმოდგენათა შეკავშირებას.“

ვუნდტის აზრით, „წინადადება არის ისეთი ენობრივი გამოსატყულება, რომელიც გვიჩვენებს, რომ მეტყველისა და მსმენელის ცნობიერებაში ადგილი აქვს წარმოდგენათა დაშლას“.

ორივე თვალსაზრისი ცნობიერების აქტივს ეყრდნობა წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრებათა შემუშავებისას. მაგალითად: „ლამეა, ისმის სიმღერა.“ ჩვენ არ ვიცით, ვინ მღერის. გვაქვს მხოლოდ სიმღერის წარმოდგენა. ვკითხულობთ — ვინ მღერის? გვეუბნებიან: ლამის მეხრე. ჩნდება ლამის მეხრის წარმოდგენა, რომელიც უერთდება სიმღერის წარმოდგენას და იქმნება ენობრივი გამოსატყულება — ლამის მეხრე მღერის. ასეთ შემთხვევაში წინადადებოს საფუძველი არის წარმოდგენათა შეკავშირება.

ახლა ავიღოთ სხვა პირობები: ვთქვათ, დავინახეთ მთვარიან ლამეში მომღერალი ლამის მეხრე, ე. ი. გვაქვს მომღერალი ლამის მეხრის მთლიანი წარმოდგენა. გვეკითხებიან — ვინ მღერის? ვპასუხობთ: ლამის მეხრე. მოხდა წინა მთლიანი წარმოდგენის დაშლა. მას გამოეყო წარმოდგენა ლამის მეხრისა და წარმოდგენა სიმღერისა.

მასასადამე, ენობრივი გამოსატყულება — ლამის მეხრე მღერის — მიღებულ იქნა მთლიანი წარმოდგენის დაშლის საფუძველზე.

წინადადების ფსიქოლოგისტური განსაზღვრების მიხედვით ყურადღება ექცევა მხოლოდ გადმოსაცემ აზრს და არა შესიტყვეების აგებულებას, სიტყვათა შეკავშირების წესებს,

გ რ ა მ ა ტ ი ს ტ უ დ ი მიმართულების ავტორები შეეცადნენ წინადადება, როგორც ენობრივი მოვლენა, დაეხასიათებინათ ენობრივი ნიშნების მიხედვით. ზოგიერთი მათგანი წინადადებისა და მისი ნაწილების განსაზღვრისას იყენებდა ფონეტიკის ცნებებს, ზოგიც — მორფოლოგიისას. ასე იქმნებოდა წინადადებისა და მისი ნაწილების ფონეტიკური და მორფოლოგიკური განსაზღვრებები.

ფონეტიკური განსაზღვრით, „წინადადება არის ის, რაც მოქცეულია ორ პაუზას შორის. წინადადება დანაწევრებულ მეტყველებაში წარმოდგენილი ექსპირაციული¹ ერთიანობაა, რომლის ფარგლებშიც ადგილი აქვს უფრო ძლიერისა და უფრო სუსტი ხმის აწევის ცდას“ (დელბრიუკი). წინადადების ამ განსაზღვრებისათვის ამოსავალია ფონეტიკური ტერმინები: პაუზა, ექსპირაცია, ხმა, ხმის აწევა-დაწევა. მაგრამ იგი არაფერს გვეუბნება წინადადების შესიტყვების, სტრუქტურის, აგებულების შესახებ. ამდენად, გამოსადეგი არაა.

მორფოლოგიკური განსაზღვრებით, „წინადადება არის შესიტყვება, რომელიც გარკვეულ აზრს გამოხატავს“ (დერჟავინი). ეს განსაზღვრება ნაწილობრივ დოგიციისტურია, მაგრამ ძირითადად მაინც ეყრდნობა მორფოლოგიურ ნიშნებს. სამაგიეროდ, აღნიშნული მიმართულება ყურადღებას არ აქცევს შესიტყვებას, სიტყვათა შეკავშირების წესებს.

როგორც აღვნიშნეთ, არნ. ჩიქოზავამ დაწვრილებით მიმოიხილა სინტაქსის საგანთან დაკავშირებით არსებული სხვადასხვა მიმართულება, წარმოაჩინა მათი საცილობელი მხარეები. მეცნიერის აზრით, სინტაქსური ცნებები უნდა ჩამოყალიბდეს შესიტყვების ანალიზის გზით. ბუნებრივია, სხვადასხვა ენის სინტაქსური ცნებები ვერ იქნება ერთნაირი, რადგან ყოველ ენას აქვს თავისი სპეციფიკური, მისთვის დამახასიათებელი გრამატიკული წყობა, სიტყვათცვდილებისა და სიტყვათშეერთების წესები. ამდენად, სხვადასხვაგვარი იქნება მათი სინტაქსიც.

¹ ექსპირაცია ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს ამოსუნთქვას (მეტყველების პროცესში).

წინადადება რეპორტ სინტაქსური ერთეული

§ 1. წინადადების აზრობრივი დამთავრებულობა. ძირითადი სინტაქსური ერთეულებია: შესიტყვება და წინადადება.

წინადადება არის ერთ-ერთი სახის შესიტყვება (მზიანი ღიდა გათუნდა), მაგრამ ყოველი შესიტყვება არაა წინადადება. იგი შეიძლება იყოს წინადადების ნაწილი (მზიანი ღიდა).

როგორც ვხედავთ, წინადადება არის ზმნისა და მასთან პირით დაკავშირებული სახელისაგან შემდგარი შესიტყვება. იგი სხვა სახის შესიტყვებისაგან გამოიყოფა ორი გარემოების გამო:

1) წინადადება არის სახელისა და ზმნის ურთიერთობაზე აგებული შესიტყვება. ეს ორი მეტყველების ნაწილი უმთავრესია სხვა მეტყველების ნაწილებს შორის. განსაკუთრებით ეს ითქმის ზმნაზე, რომელიც საერთოდ მეტყველების ხერხემაღს წარმოადგენს.

თუ რაიმე თავისებურება გააჩნია ამა თუ იმ ენის შესიტყვებას, ეს თავისებურებანი ყველაზე უკეთ ვდინდება წინადადებაში.

2) როცა ცნობიერებასთან მიმართების საკითხი დგება, როცა მეტყველებაში სინამდვილის ასახვის შესახებ ვლაპარაკობთ, ამოსავალია სწორედ წინადადება. ენის ფუნქციის საკითხი ამგვარ შესიტყვება-წინადადებაზე დაყრდნობით წყდება (არნ. ჩიქობავა).

სინტაქსისათვის წინადადება არაა რალაც უჩვეულო და განსაკუთრებული კვლევის საგანი. წინადადება სხვა არაფერია, თუ არა ერთ-ერთი სახის შესიტყვება. სხვაგვარად დგას ზმნის საკითხი. „ცადკე ალებული ზმნა წინადადებაა მინიატურაში“ (არნ. ჩიქობავა). ეს იმიტომ, რომ ზმნაში ყოველთვის რგულისხმება სახელი, რომელიც შესიტყვების პოტენციური მონაწილეა, მაგ.: ვზივარ, ვთამაშობ... ზმნა (ცადკე ალებულიც კი) წინადადების ტოდგასია.

მამსადაძმე, ზმნა წინადადების ეკვივალენტად მიიჩნევა იმის გამო, რომ მას შეუძლია გასწიოს შესიტყვების მაგვირობა.

§ 2. წინადადების გამოხატვის საშუალებანი (წინადადების ძირითადი ნიშნები).

წინადადება, როგორც შესიტყვება, სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა საშუალებით იქმნება. ზოგადად, წინადადების გამოხატვის სამი საშუალება არსებობს: 1) დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები, 2) სიტყვათა ადგილმდებარეობა, 3) ინტონაცია.

აქედან გამომდინარე, წინადადების ძირითადი ნიშნებია: სიტყვათა ორგანიზებული შეკავშირება, პრედიკატულობა, აზრობრივი და ინტონაციური დამთავრებულობა, სტრუქტურული მთლიანობა.

1) წინადადება სიტყვათა ორგანიზებული შენაერთია. იგი მიიღება ენაში მოქმედი გრამატიკული ნორმების შესაბამისად აფიქსებით დაკავშირებული სიტყვებისაგან: მაგალითად, ცა, თვადები, გახელა — ცადკე აღებული სიტყვებია და არა სიტყვათა შეკავშირება. მაგრამ, თუ ამ სიტყვებს შევაერთებთ აფიქსებით, მივიღებთ წინადადებას: ცამ თვადები გაახილა.

ასევეა: გულში მწუხარებამ ლამე გაათია.

2) წინადადებისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია პრედიკატულობა, ზმნურობა (შემასმენლურობა), რომელიც გვიჩვენებს რისამე მტკიცებას ან უარყოფას. მაგალითად, წინადადებიდან — „საზანდარმა ლამე ააცახცახა“ — რომ ამოვიღოთ ზმნა-შემასმენელი (ააცახცახა), მაშინ ის წინადადება არ იქნება. მაშასადამე, შემასმენელი ძირითადი ელემენტია წინადადებისა.

3) წინადადება სტრუქტურულად მთლიანი ერთეულია. მას ახასიათებს გარკვეული ინტონაცია, რომელიც ერთ მთლიან ენობრივ ერთეულად აერთიანებს მასში შემავალ სიტყვებს. მაგალითად, „მარტი გავიდა, გათბა ღლე, დარები დადგა მზიანი“. აქ სამი წინადადებაა. ისინი ერთმანეთისაგან გამოიყოფიან თხრობისა და ჩამოთვლის ინტონაციით. წინადადების ინტონაცია ნაწიერში აღინიშნება გარკვეული სასვენი ნიშნებით.

როგორც ვხედავთ, წინადადებისათვის მთავარია აზრობრივ-ინტონაციური მთლიანობა. აქედან გამომდინარე, ქართული ენის სინტაქსშიც ტრადიციულად წინადადების განმარტების საფუძვლად მიჩნეული იყო აზრის დამთავრებულობა: „წინადადება არის სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი, რომელიც დამთავრებულ აზრს გამოხატავს“. მაგალითად, მზე ამოვიდა; თენდება; წვიმს.

წინადადების ასეთი ღოგოცისტური განსაზღვრება გამოადგება თითქმის ყველა ენას (და კიდევ ვხვდებით მას მეტი-ნაკლებად). ასეთი განმარტება არ ითვალისწინებს არც ერთი ენის შესიტყვების სტრუქტურას, ამდენად, იგი არაა სინტაქსური.

§ 3. წინადადების განმარტება ღოგოცისტური, ფსიქოლოგისტური და გრამატიკისტური თვალსაზრისით (ამის შესახებ იხ. წინა საკითხში).

§ 4. წინადადების განმარტება ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურა-ში. ანტონის გრამატიკის მიხედვით, წინადადება არის სიტყვათა შეერთება (შესიტყვება), რომელიც „განსჯას“ (მსჯელობას) გამოხატავს. ყოველი მსჯელობა შედგება სუბიექტისა და პრედიკატისაგან. ანტონ 1 საზგაპით შენიშნავს, რომ სიტყვათა შეერთება, თუ მსჯელობას არ ვაღმოგვეცემს, წინადადებაც არ იქნება.

გაიოზ რექტორის გრამატიკაში წინადადების განსაზღვრება რამდენადმე განსხვავებულია: წინადადება არის ცალკე აღებული სიტყვა (ვსწავლობ, მიყვარს...) და სიტყვათა შეერთებაც, რომელიც აზრს (მსჯელობას) გამოხატავს.

შემდგომი ხანის გრამატიკოსებიც ძირითადად მეტ-ნაკლებად იმეორებენ წინადადების ამგვარ განსაზღვრებას, რომელიც ემყარება შესაბამის ლოგიკურ ცნებებს. მხოლოდ ი. ნიკოლაიშვილის გრამატიკის პოლო გამოცემაში (1928) რამდენადმე შეცვლილია წინადადების ტრადიციული განსაზღვრა. ავტორის აზრით, „სიტყვათა რიგს, რომელნიც ერთმანეთთან გრამატიკულად შექსოვილ-შეკავშირებული არიან და გამოხატავენ ერთ განსაზღვრულ აზრს, წინადადება ეწოდება.“

ი. სიხარულიძემ სასკოლო სახელმძღვანელოში (1937) ხელი აიღო შესიტყვების ოდენ ფორმალურ (სტრუქტურულ) ანალიზზე¹ და მიიღო წინადადების ლოგიკისტური განსაზღვრება: „წინადადება არის სიტყვათა ჯგუფი ან სიტყვა, რომელიც დასრულებულ აზრს გამოხატავს“.

წინადადების ყველა ზემოთ დასახელებულ-დეფინიციაში ფიგურირებს აზრი. ეს უკანასკნელი, — აღნიშნავს არნ. ჩიქობავა, — ვერ იქნება გრამატიკის განხილვის ობიექტი. წინადადება, როგორც ენობრივი ერთეული, განსაზღვრული უნდა იქნეს სპეციფიკური, სინტაქსური ნიშნებით, იმ დამოკიდებულებაზე დამყარებით, რომელიც იქმნება სიტყვათა შორის შესიტყვებაში.

მონოგრაფიაში „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ არნ. ჩიქობავამ შესიტყვების სტრუქტურული ანალიზის საფუძველზე წინადადება ასე განმარტა: „წინადადება არის შესიტყვება აგებული ზმნი-

¹ ი. ფერაძე და ი. სიხარულიძე „ენის დაკვირვებაში“ (1927) ენის ფაქტებს აანალიზებენ ოდენ ფორმალური თვალსაზრისით. ამ წიგნში „წინადადებას“ ცვლის „შესიტყვება“. მაგალითად, „ზავში ღედასთან მიღის“ შესიტყვებაა, რაკი მასში სიტყვები ერთმანეთთან არის შეხამებული და შეწყობილი (დაწერ. იხ. ლ. კვანტალიანის ნაშრომი „ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია“...)

სა და სახელისაგან მართვისა თუ კოორდინაციის საფუძველზე (მართვისაზე — ამსოლუტურზმნიან შესიტყვებაში, კოორდინაციაზე — რედატიურზმნიან შესიტყვებაში)".

მიუხედავად წინადადების ახლებური განმარტებისა, ა. შანიძის სასკოლო გრამატიკაში (1948) მაინც ტრადიციული განსაზღვრაა წარმოდგენილი: „წინადადება ჰქვია ერთს ან რამდენიმე სიტყვას, რომლებიც დამთავრებულ აზრს გადმოგვცემენ“.

აქედან მოყოლებული თანამედროვე სასკოლო სახელმძღვანელოებშიც თითქმის უცვლელად მეორდება ა. შანიძისეული დეფინიცია („წინადადება ჰქვია ერთ ან რამდენიმე ერთმანეთთან დაკავშირებულ სიტყვას, რომლებიც დასრულებულ აზრს გადმოგვცემენ“)¹.

დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ მოცემულია წინადადების რამდენადმე განსხვავებული განმარტება: „წინადადება ჰქვია გაბმული მეტყველების ერთ ისეთ მთლიან ენობრივ ერთეულს, რომელიც შედგება გრამატიკის წესების შესაბამისად გაფორმებული ერთი ან რამდენიმე ერთმანეთთან შეწყობილი სიტყვისაგან და დამთავრებულ აზრს გამოხატავს“. ავტორის აზრით, ამ განმარტებაში ასახვას პოულობს წინადადების, როგორც სინტაქსური ერთეულის, შესაქმნელად საჭირო ყველა ძირითადი პირობა: სიტყვობრივი შედგენილობა, გრამატიკული გაფორმება და ენის უშუალო კავშირი აზროვნებასთან.

სპეციალურ ღიტირატურაში წინადადების ასეთი განმარტებაც არსებობს: „წინადადება არის ამა თუ იმ ენის კანონების მიხედვით ერთმანეთთან შეხამებული სიტყვების ჯგუფი ან ცაღკე სიტყვა, რომელიც დასრულებულ აზრს გამოხატავს“ (ანტ. კიზირია).

ლიტერატურა

- დავითიანი აკ. — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1978.
კვანტალიანი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია (XVII—XX სს. 30—40-იანი წლები): იკე, XXVII, 1998.
კვაჭაძე დ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.
კიზირია ანტ. — ქართული ენა (პრაქტიკული), თბ., 1974.
შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, 1948.
ჩიქობავა არ. — მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968.

¹ იხ. ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, VIII კლ. სახელმძღვანელო, თბ., 1969, ვე. 5.

სინტაქსური კავშირი. სინტაგმა

§ 1. სინტაქსური კავშირი (შესიტყვება). სინტაქსი შეისწავლის შესიტყვებას—სიტყვათა ორგანიზებულ შენაერთს. სიტყვათა შეკავშირება რომ არსებობდეს, საჭიროა ამ სიტყვებს პქონდეს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსები, რომელთა საშუალებით მიიღება შესიტყვება. შესიტყვების წევრები ერთმანეთს უკავშირდებიან ენაში შემუშავებული გრამატიკული წესების მიხედვით.

ზემოთქმულიდან გამომდინარეობს დასკვნა: წინადადების წევრებს შორის ენაში ისტორიულად შემუშავებული გრამატიკული წესების მიხედვით დამყარებულ კავშირს სინტაქსური კავშირი პქვია.

სინტაქსური კავშირის გამოხატვის ძირითადი ენობრივი საშუალებებია: სიტყვის ფორმა, დამხმარე სიტყვები, სიტყვათა რიგი და ინტონაცია.

1) ქართულ ენაში სინტაქსური კავშირისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს სიტყვის ფორმას, დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსებს (რომლებიც ამყარებენ მიმართებას სიტყვებს შორის). მაგალითად, საზანდარი, ლაშე, ცახცახი ცადკე სიტყვებია. ისინი არ არიან შეწყობილი სათანადო ფორმით, ამიტომ მათ შორის არ არის სიტყვათა შეკავშირება. მაგრამ, თუ ამ სიტყვებს გავაფორმებთ სათანადო აფიქსებით, მათ შორის დამყარდება სინტაქსური კავშირი: „საზანდარი ლაშე აცახცახა“.

2) სინტაქსური კავშირისათვის ფასეულია აგრეთვე თანდებუდი, კავშირი, ნაწილობრივ ნაწილაკიც.

თანდებუდი დერთვის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას და სახედი მისი მეშვეობით ამყარებს სინტაქსურ კავშირს სხვა სიტყვასთან. მაგალითად: მომავალზე ფიქრობს ხმედი წიფედიც.

კავშირი გარკვეულ მიმართებას ამყარებს სიტყვებსა და წინადადებაებს შორის.

3) სინტაქსური შეკავშირების ერთ-ერთი საშუალებაა სიტყვათა რიგიც. იგი განსაკუთრებით ღირებუდია უაფიქსო ენებში, სადაც სიტყვათა წყობა შედარებით მყარია. სიტყვის სინტაქსურ ფუნქციას მისი ადგიდი განსაზღვრავს. მაგალითად, გერმანულში პირვედი ადგილზე მდგარი სახედი ქვემდებარეა, მეორეზე მდგარი — დამატება.

ქართული აფიქსებით მდიდარი ენაა, ამიტომ სიტყვათა რიგიც შედარებით თავისუფალია — რიგის შეცვლით არ იცვლება სიტყვათა სინტაქსური ფუნქცია.

მაგ.: გან^{ქი.}თიადი ნელა ახელდა თვალებს||თვალებს ნელა ახელდა

გან^{ქი.}თიადი||ნელა ახელდა გან^{ქი.}თიადი თვალებს.

ამ ასპექტითა ძველ ქართულში განსხვავებული ვითარებაც გვქონდა. კერძოდ, სიტყვის სინტაქსურ ფუნქციას ზოგჯერ განსაზღვრავდა მისი ადგილიც. ეს მაშინ იყო, როცა საკუთარი სახელი ბრუნვის წინ შანს არ დაირთავდა სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში:

ამ^{ქი.}რაამ შვა ისააკ.

მართალია, ქართულში სიტყვათა რიგი შედარებით თავისუფალია, მაგრამ მაინც სიტყვათა წყობის როლი სინტაქსური და სტილისტური თვალსაზრისით აქაც თვალსაჩინოა. მაგალითად, უპირო ზმნით გადმოცემულ წევრს გარემოება (აგრეთვე უბრალო დამატება), როგორც

წეწი, წინ უსწრებს: სანადიროდ^{გარ.} წასვლა მინდა. მაგრამ არ ვიტყვით:

წასვლა^{გარ.} სანადიროდ მინდა.

გარდა ამისა, სიტყვათა წყობის შეცვლას ახლავს სხვადასხვა სტილისტური ელფერი, ზოგჯერ კი ირღვევა სინტაქსური კავშირი და მიიღება სუდ სხვა შინაარსი ან კიდევ ხელთ შეგვიჩება სიტყვათა უბრალო ჯგუფი, რომელიც აზრს ვერ გამოხატავს.

მწვანე მინდორს ყვავილები ამშვენებს.

შღრ. მინდორს მწვანე ყვავილები ამშვენებს.

მკრთალი ნათელი სავსე მთვარისა მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰყენოდა.

შღრ. მოჰყენოდა მთვარისა ზედ სავსე მშობელს ნათელი ქვეყანას მკრთალი.

4) სიტყვათა შეკავშირებისათვის, საზოგადოდ, მნიშვნელობა აქვს ინტონაციას. გამბეული მეტყველება იყოფა წინადადებად. ყოველი წინადადება წარმოადგენს ფონეტიკურ მთლიანობას (გ. ახვედელიანი). წინადადებაში შემავად სიტყვათა ერთ ენობრივ ერთეულად გამთლიანების საფუძველს ინტონაცია წარმოადგენს. ხშირად ერთი და იგივე

წინადადება. შინაარსობრივად სხვადასხვანაირად გააზრიანდება, თუ მათ სხვადასხვა ინტონაციით წარმოვთქვამთ. მაგალითად:

მზე ამოვიდა. მზე ამოვიდა! მზე ამოვიდა?

„ამ შემთხვევაში ინტონაცია და მახვილი აფიქსის მაგივრობის გამწევი საშუალებაა“ (ს. ჟღენტი).

წინადადებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია აგრეთვე ლოგიკური მახვილი, რომლის მატარებელი სიტყვა წარმოადგენს წინადადების ლოგიკურ ცენტრს და გავლენას ახდენს სიტყვათა რიგზე. მაგალითად:

ცამ თვადები გაახილა||თვადები გაახილა ცამ||გაახილა ცამ თვადები.

ლოგიკური მახვილი მეტად ფასეულია სტილისტური თვადსაზრისით. იგი წინადადებას სხვადასხვა აზრობრივ ელფერს აძლევს.¹

§ 2. წყვილი ანუ სინტაგმა. შესიტყვება შეიძლება შედგებოდეს სახელისა და სახელისაგან (ხის სახლი, კეთილი კაცი), სახელისა და ზმნისაგან (ბავშვი დგას), სახელისა და უფორმო სიტყვისაგან (დაფის წინ), ზმნისა და უფორმო სიტყვისაგან (გუშინ წავიდა).

შესაძლებელია, შესიტყვება შეიცავდეს ორ ან მეტ სიტყვას, მაგრამ კავშირი მაინც ორ სრულმნიშვნელოვან სიტყვას შორის მყარდება. მაგალითად, „მწუხარება ბაღებს ცრემლს“ — შესიტყვებაა. კავშირი კი დამყარებულია ორ-ორ სიტყვას შორის: მწუხარება ბაღებს, ბაღებს ცრემლს.

ორი სიტყვა, რომედთა შორისაც დამყარებულია სინტაქსური კავშირი, ქმნის წყვილს ანუ სინტაგმას.²

სინტაგმა შესიტყვების (წინადადების) უმცირესი ერთეულია. მასში შემავად სიტყვებს შორის ყოველთვის დაქვემდებარებითი დამოკიდებულებაა, ე. ი. სინტაგმის წევრები ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად არათანასწორია — ერთი წამყვანია (გაბატონებული), მეორე — დაქვემდებარებული (დამოკიდებული). მაგალითად: ქარი ზუზუნით დაქროდა.

¹ ლოგიკური მახვილის მატარებელი სიტყვა ზოგჯერ დაყოფით ან განსხვავებული შრიფტით არის დაბეჭდილი. ხელნაწერში კი ხაზგასმას მივმართავთ.

² „სინტაგმა“ ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა. ქართულად შეესატყვისება „წყვილი“. საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინი სინტაგმა პირველად იხმარა ბოლუენ-დეკურტენემ „სიტყვის“ ეკვივალენტად 1908 წელს გამოცემულ „ენათმეცნიერებას შესავალში“.

სინტაგმებია: ქარი დაქროდა, ზუზუნით დაქროდა.

პირველ წყვილში გაბატონებული სიტყვაა ქარი, მეორეში — დაქროდა.

წამყვანი სიტყვა ყოველთვის იკავშირებს დამოკიდებულს. დამოკიდებული კი უკავშირდება წამყვანს. დამოკიდებული ის სიტყვაა, რომლის ფორმა გამოწვეულია, წამყვანი კი იწვევს მეორე სიტყვის ფორმას (ხის სახელი).

თანასწორი სიტყვები სინტაგმას ვერ ქმნიან. მაგალითად, „მინდორი და ველი ამწვანდა“. ამ წინადადებაში მინდორი და ველი ერთმანეთის მიმართ თანასწორი სიტყვებია, მათ შორის დაქვემდებარებითი დამოკიდებულება არაა, ამიტომაც სინტაგმას ვერ ქმნიან.

როგორც წესი, მარტივ წინადადებაში იმდენი წყვილია, რამდენი წევრიცაა ერთის გამოკლებით.

მზემ ფანჯარას სხივი სტყორცნა.

მზემ სტყორცნა, სხივი სტყორცნა, ფანჯარას სტყორცნა.

შერწყმულ წინადადებაში წყვილები წევრებზე იმდენით ნაკლებია, რამდენი ერთგვარი წევრაცაა მასში, რადგან ერთგვარი წევრები ერთმანეთს შორის წყვილს ვერ ქმნიან.

ჩვენი ხუმრობა, მღერა, სიცილი ხეზედა მძინარ, ფრინველს აფრთხობდა (მ წევრია, წყვილი — 5).

წყვილებია: ხუმრობა (მღერა, სიცილი) აფრთხობდა

ფრინველს აფრთხობდა

მძინარ ფრინველს

ხეზედა მძინარ

ჩვენი ხუმრობა (მღერა, სიცილი).

რთულ წინადადებაში წყვილთა რაოდენობა იანგარიშება ცალკეული წინადადების მიხედვით. მაგალითად:

ცა ვარსკვლავებით შემოიჭვდა (1), წყნარად აცურდა ნარნარი მთვარე (2).

პირველი წინადადების წყვილებია: ცა შემოიჭვდა, ვარსკვლავებით შემოიჭვდა. მეორე წინადადების წყვილებია: აცურდა მთვარე, წყნარად აცურდა, ნარნარი მთვარე.

მაშასადამე, გრამატიკულად არათანასწორ ორ სიტყვას შორის არ-

სებობს დაქვემდებარებითი დამოკიდებულება.¹ იგი შეიძლება იყოს ცადმხრივი ან საურთიერთო.

ცადმხრივია დაქვემდებარება, როცა წყვილის წევრთაგან ერთი მხოლოდ წამყვანია, მეორე კი — მხოლოდ დამოკიდებული ამიტომ დამოკიდებულ სიტყვას მთავარი სიტყვის მიმართ, ჩვეულებრივ, კითხვაც დაესმის. მაგალითად, მზე ამოვიდა. აქ წამყვანია მზე — ქვემდებარე. მიმართება ცადმხრივია.

საურთიერთოა დაქვემდებარება, როცა წყვილის წევრთაგან პირველი იქვემდებარებს მეორეს რაიმე ნიშნის მიხედვით და, პირიქით, მეორე — პირველს სხვა ნიშნის მიხედვით. მაგალითად: მზემ ააედვარა მთების კადები. წყვილში მზემ ააედვარა — წამყვანია მზემ, როცა იგი მართავს ზმნა-შემასმენელს მესამე სუბიექტურ პირში (ა ნიშნით), მაგრამ ამავე დროს მზე დამოკიდებულია ზმნა-შემასმენელზე, რადგან მისგან მართულია მოთხრობით ბრუნვაში. მეორე მხრით, ააედვარა წამყვანია, როცა სახელს მართავს ბრუნვაში, მაგრამ ამავე დროს დამოკიდებულია სახელზე, მისგან მართულია პირში.

მაშასადამე, ამგვარ სინტაგმებში იქმნება საურთიერთო დაქვემდებარება.

შენიშვნა: არნ. ჩიქობავა განარჩევს ორი ძირითადი ტიპის სინტაგმას. ერთია — ა ტ რ ი ბ უ ტ უ ლ ი. მეორე — პ რ ე დ ი კ ა ტ უ ლ ი. ატრიბუტული სინტაგმა მხოლოდ სახელებისაგან შედგება (ერთი სახელი მიუთითებს მეორის თვისებაზე, ე. ი. განსაზღვრავს მეორეს): სავეს მთვარე, შვილი ძმა, ჩვენი ზაქმე... მაშასადამე, ატრიბუტული სინტაგმა ერთ-ერთ წევრად შეიცავს განსაზღვრებას.

პრედიატული სინტაგმა შედგება სახელისა და ზმნისაგან. ასეთი სინტაგმის საყრდენი არის ზმნა. მაგალითად, მზე ანათებს, ბავშვი დგას...

გ. ნებიერიძე პრედიატული სინტაგმის გვერდით გამოყოფს არაპრედიატულ სინტაგმასაც. იგი შეიძლება იყოს: ატრიბუტული, ობიექტური და რეპლაცირი. ატრიბუტულია სინტაგმა, თუ ის ერთ-ერთ წევრად შეიცავს განსაზღვრებას (წითელი დროშა), ობიექტურია სინტაგმა, თუ მისი ერთ-ერთი წევრი ობიექტია (ბურთი

¹ აკ. დავითიანის განმარტებით, „დაქვემდებარება (დომინანცია) ჰქვია სიტყვათა შორის ისეთ დამოკიდებულებას, როცა ერთი სიტყვა თავისი ლექსიკურ-გრამატიკული ბუნებით განაპირობებს მეორის ფორმას, ან ერთდროულად ლექსიკასაც და ფორმასაც“, დაქვემდებარება ორწევრია.

აგდო, დანით დაკლა, ეფერება ბავშვს), ჩელა-იური გაგმოგობის შემდეგი წყვილი (ნელა წამოდგა).

აქ. დავითიანი იძლევა რამდენიმე განხილვებულ დაჭვრეტას. ესენია ფორმიანი და უფორმო დაქვემდებარება.

ფორმიანია დაქვემდებარება, როცა მთავარი სიტყვა დამოკიდებულს იერზე: გარკვეული ფორმით (მაღალ-ი სახლ-ი, ხის სახლ, ბავშვი მიღი-ს, მზე-მ გაანათა). ქართულში ამგვარი დაქვემდებარების ხვედრითა წონა ძალიან დიდია.

უფორმო დაქვემდებარება, როცა დამოკიდებული სიტყვა წამყვანს უკავშირდება მხოლოდ სემანტიკურად (გუშინ წავიდა). ამგვარად უერთდებიან მთავარს ზმნისარტები და ზმნისარტების მნიშვნელობით გამოყენებული თანდებულებიანი სახელები (სახლში წავიდა).

თავის მხრივ, ფორმიანი დაქვემდებარება შეიძლება იყოს ორი სახის: რეალური და არარეალური ანუ პოტენციური.

რეალურია დაქვემდებარება, როცა დამოკიდებულება გამოხატულია სათანადო მორფემით. მაგ.: ცამ გაახილა, ვარდას ჰკითხეს...

არარეალური ანუ პოტენციურია დაქვემდებარება, როცა ფორმობრივი დაქვემდებარების სისტემაში ერთი ფორმა უნაშნოა. მაგალითად, პირდაპირი ობიექტის პირის ფარდის სახელი ზმნის I-სა და II პირში მორფემით ირის წარმოდგენილი, III კი — უნაშნოდ:

მაქო მან მე მაგარამ: აქო მან ეს
გაქო მან შენ

რეალური დაქვემდებარება შეიძლება იყოს ნაშნაინი და უნაშნო. ნაშნაინია დაქვემდებარება, როცა დაქვემდებარებულ სიტყვას სათანადო ნაშანი აქვს. ქართულისათვის ასეთი დაქვემდებარება ძირითადია:

ე-ხატე მე, დადი ქალაქ-ი, გ-წამს შენ...

უნაშნო დაქვემდებარების დროს დაქვემდებარებულ წევრს სათანადო მორფემა დაკარგული აქვს ფონეტიკური ფაქტორის, პოზიციისა თუ სხვა ვითარების გამო. რეალური უნაშნო დაქვემდებარება არის ბოლოხმოვანი მსაზღვრელებთან პრეპოზიციურ წყობაში, ბოლოთანხმოვანი მსაზღვრელებთან მიცემისა და ვითარებითში; ზმნაში დაკარგულია III ირიბობიექტური პირის ნაშანი ხმოვნებისა და ზოგიერთი თანხმოვნის წინ, თანამედროვე ქართულში ასევე ვაშკარალია II სუბიექტური პირის ნიშნებიც: მაგალითად: პატარა ბავშვი, ლამაზ(ს) შვიგობარს, ლამაზ შვიგობარად; ხტუშარს (მ)ეგებება (იგებება მას), (მ)ეფერები შენ, აგებ შენ... ე. ი. ყველა ჩამოთვლილ შემთხვევაში სათანადო აფიქსი იყო, მაგრამ დღეს დაკარგულია, ნულოვანი მორფემა,

რეალური უნიშნო დაქვემდებარება განსხვავდება პოტენციურისაგან, რომელშიც მორფემა არც არის და არც იყო — ე. ი. არ დაკარგულა.

მაგალითად: ემალება მას ← ჰემალება მას.

მაგრამ: ზრდის მას. ამ სინტაგმაშიც დაქვემდებარებითი დამოკიდებულებაა — პირდაპირობიექტურ პირად შეწყობილი სახელი (მას) მართავს ზმნას III პირში, თუმცა ნიშანი საერთოდ არ ჰქონია; აქ არაფერი არ დაკარგულა ძველი და ახალი ქართულის მიხედვით. რადგან პირდაპირი ობიექტი I და II პირში სინტაგმაში შემავალ ზმნასთან მიმართებას აჟიარებს სათანადო აფიქსებით, ამიტომ, აქედან გამომდინარე, ვამბობთ, რომ III პირშიც შეუძლია პირდაპირ ობიექტს დაიქვემდებაროს სხვა სიტყვა, ოღონდ მორფემის ვარეშე, პოტენციურად.

სიტყვათა სინტაქსური შეკავშირების სახეები

§ 1. სინტაქსური დამოკიდებულების სახეების ზოგადი მიმოხილვა. ქართულში სიტყვათა დამოკიდებულება (სინტაგმაში შემავად წევრთა მიმართება) სხვადასხვაგვარია: ზოგჯერ დაქვემდებარებული სიტყვა წამყვან სიტყვასთან შეწყობილია დექსიკური მნიშვნელობის მიხედვით, მაგრამ არ არის მორფოლოგიურად გამოხატული (გუშინ წავიდა). გარდა ამისა, უფრო ხშირია ფორმალური სიტყვების შეკავშირება, როცა წამყვანი სიტყვა დამოკიდებულს შეიწყობს გარკვეული ფორმით (დიდ-ი სახდ-ი, მზე-მ გაანათ-ა). სიტყვათა მიმართების ფორმალური გამოხატვის თვალსაზრისით აფიქსებიან ენებში განარჩევენ სინტაქსური დამოკიდებულების 3 ძირითად სახეს: შეთანხმებას, მართვასა და მირთვას.

შეთანხმება დამახასიათებელია აფიქსებიანი ენებისათვის. საზოგადოდ, რაც უფრო მდიდარია ენა აფიქსებით, მით მეტია შეთანხმებისა და მართვის ხვედრითი წონა. ქართული აგლუტინაციური ბუნების ენაა, საკმაოდ მდიდარია აფიქსებით. ამიტომ აქ სიტყვათა სინტაქსური შეკავშირების ძირითადი სახეებია შეთანხმება და მართვა.

გარდა ამისა, ევროპული ენებისაგან განსხვავებით, ქართულს მართვის უფრო რთული შემთხვევები ახასიათებს (მაგალითად, საურთიერთო მართვა ანუ კოორდინაცია), რაც გამოწვეულია ქართული ზმნის მრავალპირიანობით, გარდამავლობით.

შენიშვნა: ქართული ენის მარტივი წინადადების სინტაქსი საფუძვლიანადაა დამუშავებული არნ. ჩიქობავას შრომაში „მარტივი წინადადებას პრობლემა ქართულში“, სადაც ქართული საენათმეცნიერო ლიტერატურის ისტორიაში პირველადაა ასე ვრცლად გაანალიზებული სიტყვათა სინტაქსური შეკავშირების სახეები. ამ საკითხს მოგვიანებით ეხებოდნენ სხვა მეკლავებმაც, გამოითქვა მეტ-ნაკლებად განსხვავებული მოსაზრებანიც.

ამჟერად ჩვენ ძირითადად ვემყარებით არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისს — საკითხის ანალიზს ეახდენთ ტრადიციული შეხედულებით, მაგრამ აქვე წარმოვარჩენთ თანამედროვე კვლევის შედეგებსაც.

§ 2. შეთანხმება. შეთანხმება არის სიტყვათა სინტაქსური დამოკიდებულებების ისეთი სახე, როცა წამყვანი სიტყვა დამოკიდებულისაგან იმ ფორმას ითხოვს, რაც მას თვითონ აქვს.

მეორენაირად: შეთანხმება ჰქვია ისეთ დექსიკურ-გრამატიკულ დაქვემდებარებას, როდესაც სიტყვათშეხამებაში დაქვემდებარებული წევრი თავისი გაბატონებული წევრის მოთხოვნას აკმაყოფილებს დექსიკურად და იმავე დროს ფორმოზომიერად ან სუბდეტურად ასახავს მას. (ა.კ. დავითიანი).

შეთანხმების საფუძველია, ერთი მხრივ, დექსიკური შეხამებულობა, ხოლო, მეორე მხრივ, საზიარო მორფოლოგიური კატეგორიის არსებობა. ქართულში სახედებისათვის ზიარია ბრუნვისა და რიცხვის კატეგორია, ზმნისა და სახედისათვის კი — რიცხვისა. ამის მიხედვით ქართულ დინგვისტიკაში გამოყოფენ შეთანხმების სამ ძირითად შემთხვევას:

- 1) სახელი ითანხმებს სახედს ბრუნვაში,
- 2) სახელი ითანხმებს სახედს რიცხვში,
- 3) სახელი ითანხმებს ზმნას რიცხვში.

იმ სიტყვას, რომელიც ითანხმებს, მათანხმებელი ჰქვია, ხოლო იმ სიტყვას, რომელიც ეთანხმება, — შეთანხმებულის.

1. სახელი ითანხმებს სახედს ბრუნვაში „ამომავალი მზე ნელა იფშვნეტდა თავლებს.“

ამომავალი მზე — ამ სინტაგმაში სახედთა შორის დამოკიდებულება დაქვემდებარებითია. წამყვანი (გაბატონებული) სიტყვაა მზე — არსებითი სახელი, რამდენადაც იგი რეალურ ვითარებას გამოხატავს. ამომავალი დამოკიდებულია არსებითზე, მისი თვისების გამოხატე-

ღია. წამყვანი სიტყვა (მზე) სახელობითშია, დამოკიდებულისაგანაც მოითხოვა სახელობითი ბრუნვა, ე. ი. აქ შეთანხმებაა ბრუნვაში.

წამყვანი სიტყვა რომ გადავიყვანოთ მოთხრობითში, დამოკიდებულებიც ამ ფორმას მიიღებს: ამომავალ-მა მზე-მ.

შეთანხმების დროს წყვილში შემავალი სახელები ერთმანეთის მიმართ მსაზღვრედ-საზღვრულია, კერძოდ: წამყვანია საზღვრული, დამოკიდებული — მსაზღვრელი.

სახელსა და სახელს შორის ბრუნვაში შეთანხმება შეიძლება იყოს სრული, ნაწილობრივი და არასრული (ნულვანი).

მაღალ-ი	სახლ-ი	}	სრული შეთანხმება
მაღალ-მა	სახლ-მა		
მაღალ-ო	სახლ-ო		
მაღალ-ი	სახლ-ის	}	ნაწილობრივი შეთანხმება
მაღალ-ი	სახლ-ით		
მაღალ-	სახლ-ს	}	არასრული შეთანხმება
მაღალ-	სახლ-ად		

საზოგადოდ, როცა წყვილში შედის ატრიბუტული მსაზღვრელი და საზღვრული, ყოველთვის იქნება ბრუნვაში შეთანხმება.

2. სახელი ითანხმებს სახელს რიცხვში

„წვრილნი ვარსკვლავნი დასხდნენ ცაზედა.“;

სინტაგმაში — წვრილნი ვარსკვლავნი — მათანხმებელია ვარსკვლავნი, შეთანხმებული — წვრილნი. ორივე წევრი წარიან მრავლობითშია.

სინტაგმის მხოლოდობითს ფორმაა წვრილი ვარსკვლავი. თუკი მათანხმებელს გადავიყვანოთ წარიან მრავლობითში, იგი აუცილებლად მოითხოვს შეთანხმებულისაგანაც წარიან მრავლობითს. აქედან გამომდინარე ვამბობთ, რომ სახელი ითანხმებს სახელს წარიან მრავლობითში (რამდენადაც რიცხვი მათი საზიარო კატეგორიაა).

საზოგადოდ, თანიან მრავლობითში არ ხდება რიცხვში შეთანხმება; მაგრამ იშვიათად აქაც შეიძლება დაიძებნოს შეთანხმების ნიმუშები. მაგალითად: თქვენთა საქმეთა, დიდთა ხეთა...

რადგან ახალ ქართულში წართანიანი მრავლობითის მოხმარების არე შედარებით შეზღუდულია, ამიტომ სახელსა და სახელს შორის

რიცხვში შეთანხმებაც არ გამოირჩევა სიხშირით. ასეთი ფორმები მეტწილად პოეზიის ენის კუთვნილებია.

მეორე მხრივ, დღეისათვის ქართულში გაბატონებულია ეზიანი მრავლობითი. ასეთი მრავლობითი გამოხატული წაძყვანი სიტყვა, როგორც წესი, დაშორებულია რიცხვში ვერ ითანხმებს:

მაღალი მთები; წვრილი ვარსკვლავები.

იშვიათად, უფრო პოეზიაში, ამგვარ სინტაგმებშიც შეიძლება დადასტურდეს შეთანხმების შემთხვევები: მთები თავჩაჩქინანები, ხმლები პირსისხლიანები... თანამედროვე ქართულში, განსაკუთრებით ზეპირ მეტყველებაში, შესამჩნევად გამოიკვეთა დეზინანტი-ს ტიპის სინტაგმებში შემავალი სიტყვების ეზიანი მრავლობითი გაფორმების ტენდენცია.

3. სახელი ითანხმებს ზმნას რიცხვში

რიცხვი სახელისა და ზმნის საზიარო კატეგორიაა. ამდენად, სახელსა და ზმნას შორის შეთანხმება შეიძლება იყოს რიცხვში. სახელისა და ზმნისაგან შემდგარ სინტაგმაში ყოველთვის გაბატონებულია სახელი (ქვემდებარე, დამატება), რადგან იგი რეალური ვითარების გამოხატულებაა. ზმნის რიცხვის ფორმა მის მიერაა გამოწვეული:

გღებხი ხნავს — გღებხები ხნავენ.

ბუღბული გალობს — ბუღბულები გალობენ.

სახელისა და ზმნის შემცველ სინტაგმაში შეთანხმება ყოველთვის არ ხდება. კერძოდ:

1) თუ სახელი სულიერი საგნის აღმნიშვნელია (მაგრამ არასაკუთარი), მაშინ ის ზმნას ჩვეულებრივ ითანხმებს ორსავე რიცხვში (ბავშვები თამაშობენ, კაცნი ღვანან).

2) ეზიანი მრავლობითი მდგარი უსულო საგნის აღმნიშვნელი სახელი, როგორც წესი, ზმნას ვერ ითანხმებს რიცხვში (ხე ხმება — ხეები ხმება).

3) ნართიანი მრავლობითი დასმული სახელი (სულიერი იქნება თუ უსულო) ზმნას ყოველთვის ითანხმებს რიცხვში (ბავშვნი თამაშობენ, ხენი ხმებიან).

ამრიგად, ქართულ დინგვისტიკაში ტრადიციულად განიხილავენ შეთანხმების სამ ძირითად შემთხვევას: 1) სახელსა და სახელს შო-

ის ბრუნვაში, 2) სახელსა და სახელს შორის რიცხვში, 3) სახელსა და ზმნას შორის რიცხვში.

§ 3. შეთანხმების სხვაგვარი გაგებისათვის სპეციალურ ლიტერატურაში. თანამედროვე ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში შეთანხმების საკითხთან დაკავშირებით გამოითქვა ტრადიციულისაგან განსხვავებული თვალსაზრისიც, რომლის მიხედვით, ქართულში უფრო ფართოა შეთანხმების სფერო, სადაც ერთ-ერთ შემთხვევად შეიძლება გამოიყოს სახელისა და ზმნის პირში შეთანხმებაც. მაგ., პირი არ არის სახელისა და ზმნის საზიარო კატეგორია, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევაში შეიძლება გვექონდეს პირში შეთანხმებაც.¹

როცა სახელი (ქვემდებარე ან დამატება) პირველი პირის ფორმას, პაშინ იგი ზმნასაც პირველ პირში ითანხმებს (ე. ი. პირველ პირში ჯასმულ სახელს შემასმენელიც პირველი პირის ფორმით ეწყობა). ასეთივე ვითარებაა II და III პირებშიც. ამ შეთანხმების დროს შეიძლება პირის ნიშანი არ იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ ურთიერობისათვის ეს არაა ხელისშემშლელი. ასეთ დროს გვექნება უნიშნო შეთანხმება:

მე ვწერ. შენ ხარ. ის იზრდება.

შენ (კ)აკეთებ. (კ)ემადება ის მას. ააშენა მან ის.

ასეთი შეთანხმება დექსიკურ-გრამატიკულია: პირის ნაცვალსახელი აღნიშნავს პირს დექსიკურად, ზმნაში კი პირი გამოხატულია გრამატიკულად — პირის ნიშნით.

მაშასადამე, დექსიკურად გამოხატულ პირს გრამატიკული პირი ეფარდება, გრამატიკულს — დექსიკური (დ. კვაჭაძე, ი. იმნაიშვილი, აკ. დავითიანი).

გარდა ამისა, აკ. დავითიანისათვის შეთანხმება არის მართული მსაზღვრელისა და საზღვრულისაგან შედგენილ სინტაგმაშიც. მაგ., ძმის წიგნი. აქ საზღვრული სახელობითია. ამავე ბრუნვაში ივარაუდება მსაზღვრელიც, რომელიც წარმოდგენილია ფუძის სახით. სწორედ ნათესაობითის ფორმა არის მისი ფუძე: ძმის-ო წიგნი-ი, ძმის-ო წიგნი-მა, ძმის-ო წიგნი-ს... ევროპული ენების მსგავსად, ხის კიბე

¹ როცა ქართულში სახელისა და ზმნის პირში შეთანხმებაზე ლაპარაკობენ, ითვალისწინებენ ევროპული ენების ჩვენებასაც, სადაც ზმნასა და სახელს შორის ჩვეულებრივია პირში შეთანხმება.

ტიპის სინტაგმებში შეთანხმებაა და არა მართვა (შერ. *деревянная лестница*). ე. წ. მართული მსაზღვრედი გარკვეული ბრუნვის ნიშანს ლეზულობს მაშინაც, როცა მსაზღვრედ-საზღვრული გათიშულია: ვერცხლის ქაშარი — ვერცხლისას ვიყიდი ქაშარს.

ძმის წიგნის ტიპის სინტაგმებში ნულოვანი (არასრული) შეთანხმებაა, ისეთი, როგორცა გვაქვს ფართო გზა ტიპის წყვილში. რომ ეს ასეა, — მიუთითებს მკვლევარი, — შეიძლება დადასტურდეს შემრუნებული წყობის მოშველიებით:

ძმის წიგნი — წიგნი ძმისა, წიგნ-მა ძმისა-მ, წიგნ-ს ძმისა-ს...

შერ. ფართო გზა — გზა ფართო, გზა-მ ფართო-მ, გზა-ს ფართო-ს...

ეს მოსაზრება გაიზიარა თ. უთურგაიძემ და მიუთითა, რომ ხის (სახლი) ტიპის მსაზღვრელებში ის ისეთივე წარმოქმნის ედემენტია, როგორცაა ად, ით, ის: გულად-ი კაცი, შემთხვევით-ი ამბავი, მის-ი საქმე... შესაბამისად გვექნება: ხის-ო სახლ-ი, ხის-ო სახლ-მა ... ხის ყველგან შეთანხმებულია.

შეთანხმებასთან დაკავშირებით განსხვავებული თვალსაზრისი შემოგვთავაზა აგრეთვე ე. თაბორიძემ. მისი აზრით, შეთანხმებაა ბოლოთანხმონიან ატრიბუტულ მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის პრეპოზიციური წყობით და ყოველგვარ მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის პოსტპოზიციური წყობით. სამაგიეროდ, მართლად უნდა ჩაითვალოს ბოლოთანხმონიანი ატრიბუტული მსაზღვრედი და სუმსტანტიური მსაზღვრედი პრეპოზიციური წყობით.

ჩვენი აზრით, ორივე ტიპის (ატრიბუტულსა და სუმსტანტიურ) მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის არის შეთანხმება. შესაბამისად, მაღალი სახლი, მწვანე ველი, ღამაზ ყვავილს, ამ საქმემ, ხის სახლი, მეზობლის ბავშვის, რომლის თვალები... ტიპის სინტაგმებში როგორც პრეპოზიციური, ისე პოსტპოზიციური წყობის დროს შეთანხმებაა სრული თუ ნულოვანი დამოლოებით.¹

¹ ლაწერ. იხ. ჩვენს ნაშრომში „სინტაქსური დამოკიდებულების სახეების კვალიფიკაციისათვის თანამედროვე ქართულ ლანგუისტიკაში“ (ხელნაწერა), 1996.

§ 4. შეთანხმების შესწავლის მოკლე ისტორია. ძველ გრამატიკებში სინტაქსის საკითხები ძირითადად გულისხმობს სიტყვათა სინტაქსური დამოკიდებულების სახეებს¹. ესენია: შეთანხმება (ძვ. ტერმ. თანწყობა) და მართვა (ძვ. ტერმ. ძიება).

შეთანხმების ძირითადი შემთხვევებია:

1) სახელისა სახელთან, 2) ზმნისა სახელთან, 3) მიმართებითი ნაცვალსახელისა მისამართ სიტყვასთან, 4) პასუხისა კითხვასთან.

შეთანხმება სახელისა სახელთან და ზმნისა სახელთან განხილულია მაჯოს გრამატიკაში. ავტორის დაკვირვებით, არსებითი სახელი ითანხმებს ზედსართავს ბრუნვაში, რიცხვში კი — ვერა. მაჯო მიუთითებს სახელისა და ზმნის რიცხვში შეთანხმებაზეც.

შეთანხმების ზემოდასახელებული ოთხივე შემთხვევა ვრცელადა წარმოდგენილი ანტონ პირველის გრამატიკაში, რომლის მიხედვით, სახელი ითანხმებს ზედსართავს (ზედშესრულს) ბრუნვასა და რიცხვში (ნართანიან მრავლობითში): სამოსლითა სპეტაკითა, კაცთა მწედართა... არსებითი სახელის განსაზღვრებად შეიძლება მოგვევლინოს ჩვენებითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელებიც, რომლებიც უთანხმდებიან სახელს ბრუნვაში.

გარდა ამისა, ანტონის გრამატიკაში ხაზგასმითაა ნაჩვენები, რომ ზმნასთან შეწყობილი გაბატონებული სახელი ითანხმებს ზმნას პირსა და რიცხვში. მაგრამ ყოველთვის არაა ერთგვარობა. კერძოდ: ზმნა I და II პირში ყოველთვის შეთანხმებულია „უფად“ (გაბატონებულ) სახელთან, III პირში კი წარიან სახელობითსა და თანიან მოთხრობითში დასმული „უფადი“ ითანხმებს ზმნას რიცხვში. ებ სუფიქსიან „უფადს“ მხოლოდ მაშინ შეუძლია ზმნის შეთანხმება რიცხვში, თუ ის სულიერი საგნის სახელია. უსულ საგნის აღმნიშვნელი ებიანი „უფადი“ ზმნას რიცხვში; ჩვეულებრივ, ვერ ითანხმებს.

ანტონ I-მა შეამჩნია ქართული ზმნის მრავალპირიანობა და მიუთითა, რომ ზმნის ფორმაში უფადიც (სუბიექტიც) არის მოცემული და ძიებაც (ობიექტიც). ზმნის პირიანი ფორმა, ცალკე აღებულიც, წინადადებაა. უპირო ფორმები ზმნისა წინადადებას ვერ შექმნის. აქედან გამომდინარე, ქართული წინადადების ცენტრი, ანტონის გრამატიკის მიხედვით, პირიანი ზმნაა.

¹ მოძღვრება წინადადებისა და მისი ნაწილების შესახებ სინტაქსში შემდგომ პერიოდში შემოღის (ლ. კვანტალიანი).

ანტონ I-ის ამ მნიშვნელოვანმა მიგნებამ შესაძლებელი გახადა, უფალი სახელისა და ძიების ბრუნვების ცვა ზმნის გავლენით ახსნი-ლიყო. ანტონის მომდევნო გრამატიკოსები სრულიად გარკვევით აღ-ნიშნავენ, რომ მოქმედებითი გვარის ზმნას შეუძლია უფალი სახელიც მართოს ბრუნვაში და ძიებაც (ღ. კვანტალიანი).

მომდევნო ხანის გრამატიკოსები თითქმის იმეორებენ მეტ-ნაკ-ლები სისრულით სახელთა შეთანხმების ანტონისეულ კვადიფიკაციას. მათ ყურადღება მიაქციეს იმ ფაქტსაც, რომ შეთანხმების წესები ენა-ში ყოველთვის არ არის დაცული (მაგ., დიდის დაშქრით).

XX საუკუნის დასაწყისის გრამატიკებში (რომელთა ავტორები არიან ს. ხუნდაძე, მ. ჯანაშვილი, მ. კედენჯერიძე, ი. ნიკოლაიშვილი, ი. ფერაძე, ი. სიხარულიძე და სხვ.) სახელის მიერ სახელის ბრუნვაში შეთანხმება გაანალიზებულია მსაზღვრელის ფუძის დაბოლოების მი-ხედვით. კერძოდ: თანხმოვანფუძიანი სახელები ორგვარი წესით ეთან-ხმებიან მთავარ სიტყვას: სრული დაბოლოებით (შავი ხარი, შავის ხარის...) და შეკვეცილი დაბოლოებით (შავი ხარის, შავ ხარს, შავ ხა-რად, შავი ხარით).

ი. ფერაძე და ი. სიხარულიძე „ენის დაკვირვებაში“ შეთანხმების ასეთ დეფინიციას გვთავაზობენ: თუ სახელი სახელთან ერთ ბრუნვასა და რიცხვშია, ამ მოვლენას ეწოდება შეთანხმება.

მეორე მხრით, ძველი გრამატიკოსები ზმნისა და სახელის ურთი-ერთობაში განასხვავებენ შეთანხმებას რიცხვსა და პირში (მე ვსწერ, შენ იკითხავ, მან განსაჯოს). შეთანხმების ანალიზისას ამ გრამატი-კებში დაწვრილებითაა საუბარი გარდამავალი და გარდაუვადი ზმნების სინტაქსურ ძალაზე: გარდამავად ზმნასთან შეწყობილი ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება ბრუნვაცვალებადია (სახ., მოთხრ., მიცემითშია), გარდაუვად ზმნასთან კი — ბრუნვაუცვლელი (სახელობითშია).

არნ. ჩიქოვაძემ პრედიკატული სინტაგმის ოდენ ფორმალური ანა-ლიზით გაარკვია, რომ სახელი არ ითანხმებს ზმნას პირში, რადგან პირი არ არის მათი საზიარო კატეგორია. სახელი მართავს ზმნას პირ-ში და გარდამავალი ზმნის მიერ თვითონაც იმართვის ბრუნვაში. ამგვარ ურთიერთობას უწოდა კოორდინაცია. გარდა ამისა, მეცნიერმა დაწვ-რილებით განიხილა შეთანხმების შემთხვევები სახელსა და სახელს შორის ბრუნვასა და რიცხვში, სახელსა და ზმნას შორის რიცხვში.

შეთანხმების საკითხები განხილულია აკ. შანიძის, ღ. კვაჭაძის,

ა. დავითიანის, თ. უთურგაიძის, ოთ. დვისაძის, ე. თაბორიძისა და სხვათა ნაშრომებში.

§ 5. მართვა (ზოგადი მიმოსხილვა). მართვა არის სიტყვათა სინტაქსური დამოკიდებულებების ისეთი სახე, როცა წამყვანი სიტყვა დამოკიდებულებისაგან მოითხოვს იმ ფორმას, რომელიც მას საერთოდ ან მოცემულ შემთხვევაში არ გააჩნია.

მეორენაირად: „მართვა ისეთი დექსიკურ-გრამატიკული დაქვემდებარებაა, როდესაც გამატონებელი წევრი თავისი დაქვემდებარებულისაგან მოითხოვს გრამატიკულ ფორმას, რომელიც თვით მას არ გააჩნია“ (ა. დავითიანი).

იმ სიტყვას, რომელიც მართავს, მმართავი ჰქვია, ხოლო იმ სიტყვას, რომელიც იმართვის — მართული.

არნ. ჩიქობავას მიხედვით, მართვა გვაქვს შემდეგ შემთხვევებში:

- 1) სახელი მართავს სახელს ბრუნვაში,
- 2) სახელი მართავს ზმნას პირში,
- 3) ზმნა მართავს სახელს ბრუნვაში,
- 4) ფორმაუცვლელი სიტყვა მართავს სახელს ბრუნვაში.

1. სახელი მართავს სახელს ბრუნვაში

მართალია, სახელების საზიარო კატეგორია არის ბრუნვა, რის შედეგადაც მათ შორის შეთანხმებაა, მაგრამ ზოგჯერ სახელი მოითხოვს მეორე სახელისაგან იმ ბრუნვის ფორმას, რომელიც მას მოცემულ შემთხვევაში არ გააჩნია. მაგალითად, სინტაგმაში ხის სახლი — მმართავია სახლი. იგი მართავს მეორე სახელს ნათესაობით ბრუნვაში, ე. ი. იმ ფორმაში, რომელიც მას ამ შემთხვევაში არ აქვს: ხის არის მართული სიტყვა.

საზოგადოდ, როცა სინტაგმაში შედის სუბსტანტიური (ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი) მსაზღვრელი და საზღვრული, არის მართვა ბრუნვაში.

2. სახელი მართავს ზმნას პირში

სახელს აქვს ბრუნვის კატეგორია, ზმნას — პირისა. სახელი (ქვემდებარე ან დამატება-ობიექტი) მართავს ზმნას პირში, იმ კატეგორიაში, რომელიც მას საერთოდ არ გააჩნია. სახელი მართავს ზმნას პირში, ე. ი. უჩინს სათანადო პირის ნიშანს (თუ ქვემდებარება, მარ-

თავს სუბიექტური პირის ნიშნით, თუ დამატება-ობიექტია — ობიექტური პირის ნიშნით). მაგალითად:

ბავშვი იზრდება — ამ სინტაგმაში სახელი (ქვემდებარე) მართავს ზმნას მესამე სუბიექტურ პირში ა სუფიქსით.

მხატავს მე — სახელი (პირდაპირი დამატება) მართავს ზმნას I ობიექტურ პირში შ პრეფიქსით.

სთხოვა მეგობარს — სახელი (ირიბი დამატება) მართავს ზმნას მესამე ირიბობიექტურ პირში ს პრეფიქსით.

მამასადაამე, სახელი (ქვემდებარე, დამატება-ობიექტები) ყოველთვის მართავს ზმნას პირში შესაბამისი პირის ნიშნით, რომელიც ზოგჯერ ფონეტიკური ფაქტორის გამო შეიძლება დაკარგული იყოს.

3. ზ მ ნ ა მ ა რ თ ა ვ ს ს ა ხ ე ლ ს ბ რ უ ნ ვ ა შ ი

ზმნას ბრუნვის კატეგორია არ გააჩნია, მაგრამ სახელს მართავს ბრუნვაში. ეს ნიშნავს, რომ ზმნას შეუძლია სახელი გამოიყვანოს სახელობითი ბრუნვიდან და ჩასვას სხვა დანარჩენ რომელიმე ბრუნვაში:

წერს	ბავშვი	დაწერა ფანქრით
დაწერა	ბავშვმა	დაწერა კარგად
დაუწერა	ბავშვს	

4. ფ ო რ მ ა უ ც ვ დ ე დ ი ს ი ტ ყ ვ ა მ ა რ თ ა ვ ს ს ა ხ ე ლ ს ბ რ უ ნ ვ ა შ ი

ფორმაუცვლელი სიტყვა — თანდებული და მისი მნიშვნელობით გამოყენებული ზოგიერთი ზმნიზედა მართავს სახელს ბრუნვაში.

კვდება შორის — შორის ცადკემდგომი თანდებული მართავს სახელს მიცემით ბრუნვაში.

სახლის ირგვლივ — ირგვლივ ადგილის ზმნიზედა (ამ შემთხვევაში თანდებულის ფუნქციით გამოყენებული) მართავს სახელს ნათესაობით ბრუნვაში.

ხეზე — ზე თანდებული მართავს სახელს მიცემით ბრუნვაში. (ს ნიშანი დაკარგულია). რადგან თანდებულის მეშვეობით მართვა ხდება ერთი სიტყვის ფარგლებში, ამიტომ ასეთ მართვას შინაგანი მართვა ჰქვია (არნ. ჩიქობავა).

თუკი თანდებულიანი სახელი წყვილში შედის ზმნასთან, მაშინ საქმე გვაქვს შუა დობით მართვასთან. ე. ი. ზმნა თანდებულის მეშვეობით სახელს მართავს შესაბამის ბრუნვაში: სოფლისკენ

გაეშურა. ამ შემთხვევაში გაეშურა ზმნა სახელს მართავს ნათესაობით ბრუნვაში კენ თანდებულის მეშვეობით.¹

შენიშვნა: მართალია, ზოგადად ვამბობთ, ზმნა მართავს სახელს ბრუნვაში, მაგრამ ასეთ დროს ზმნის ნაცვლად შეიძლება გვქონდეს ნაზმნარი სახელიც (საწყისი ან მიმღეობა). როცა წყვილში შედის წინადადების არამთავარი წევრი სახელი და ზმნა ან არამთავარი წევრი სახელი და ნაზმნარი სახელი, სინტაქსური ურთიერთობა ერთნაირი იქნება: ფანქროს ხატავს, ფანქროს ხატვა, ფანქროს ნახტვი.
ანალოგიური ვითარებაა შუალობითი მართვის შემთხვევაშიც: მთაზე ავიდა, მთაზე ასვლა, მთაზე ასული.

ქართულში ევროპულ ენებთან შედარებით რთული და მრავალფეროვანია მართვის საკითხი, როცა წყვილში შედის ქვემდებარე და ზმნა-შემასმენელი ან დამატება-ობიექტები და ზმნა-შემასმენელი. ასეთ დროს აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული ზმნის გარდამავლობა, რადგან სინტაქსური ურთიერთობის თვალსაზრისით გარდამავალი ზმნა უფრო მეტი ძალის მქონეა, ვიდრე გარდაუვადი. ასეთ სინტაგმებში შეიძლება იყოს ცადმხრივი ან საურთიერთო მართვა.

§ 6. ცადმხრივი მართვა ანუ სუბორდინაცია

არნ. ჩიქობავას ნაშრომში „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ ცად-ცადკვა განხილული მთავარი წევრებისაგან შემდგარი სინტაგმები, რომლებშიც ზმნა-შემასმენელი გარდამავალია ან გარდაუვადი.

განვიხილოთ სინტაგმა, რომელიც შედგება ქვემდებარისა და ერთპირიანი გარდაუვადი ზმნისაგან:

¹ სპეციალურ ლიტერატურაში (ხეზე ავიდა ტიპის სინტაგმები განიხილება მ ი რ თ ვ ი ს შემთხვევადაც (იხ. ქვემოთ).

აღსანიშნავია, რომ, არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, დასახელებული ტიპის სინტაგმა, ერთი მხრივ, როგორც თანდებულნიანი სახელისა და ზმნის ურთიერთობა, ჩათვლილია შუალობით მართვად, ხოლო, მეორე მხრივ, იმავე ტიპის სინტაგმაში თანდებულნიანი სახელი, როგორც ზმნიზედის ფუნქციით გამოყენებული, შირთული ხიბუვია (ე. ი. ასეთ წყვილში მართვა).

ჩვენი აზრით, თანდებულნიანი სახელი ყველა შემთხვევაში მანის სახელია, რომელიც ზმნისაგანაა მართული ბრუნვაში თანდებულის მეშვეობით. ამიტომ იწვევების თვალსაზრისითაც უმჯობესია, ხეზე ავიდა და მისთ. ჩაითვალოს შუალობით მართვად (უბრალო დამატება იქნება თუ გარემოება).

ბავშვი იმადღება — სახელი (ქვემდებარე) მართავს ზმნა-შემასმენელს მესამე სუბიექტურ პირში ა სუფიქსით. თავის მხრივ, გარდაუვალი ზმნით გამოხატული შემასმენელი ვერ მართავს ქვემდებარეს ბრუნვაში — სერიების მიხედვით ცვალებადობისას ქვემდებარე ვერ გამოჰყავს სახელობითი ბრუნვიდან (ე. ი. ვერ უცვლის ბრუნვას):

ბავშვი დაიმადა — II სერია.

ბავშვი დამაღლა — III სერია.

მამასადამე, როცა წყვილში შედის ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნა და მასთან სუბიექტურ პირად შეწყობილი სახელი, ყოველთვის იქნება ც ა დ მ ხ რ ი ვ ი მ ა რ თ ვ ა ანუ ს უ ბ ო რ დ ი ნ ა ც ი ა¹.

ზმნა ვერ მართავს სახელს (ქვემდებარეს) მაშინაც, როცა იგი ორპირიანი გარდაუვალია:

ბავშვი ემაღება

ბავშვი დაემადა

ბავშვი დამაღვია

როცა წყვილში შედის ე. წ. უყვარს ტიპის გარდაუვალი ზმნა და მასთან პირად შეწყობილი სახელობით ბრუნვაში მდგარი სახელი, მაშინაც სუბორდინაციაა:

უყვარს	შვიდი	მოსწონს	წიგნი
პყვარებია	შვილი	მოეწონა	წიგნი
		მოსწონებია	წიგნი

სუბორდინაციის დროს სახელი ყოველთვის მმართავია (გაბატონებული), ზმნა — მართული.

§ 7. საურთიერთო მართვა ანუ კოორდინაცია. კოორდინაცია² არის ისეთი სინტაქსური ურთიერთობა, როდესაც სიტყვა მარ-

¹ „სუბორდინაცია“ ლათინური წარმოშობის სიტყვაა, ქართულად ნიშნავს „ცალმხრივ დაქვემდებარებას“. ფართო მნიშვნელობით სუბორდინაცია გულისხმობს მთავარ და არამთავარ წევრთა ცალმხრივ ურთიერთობას (ბავშვი იზრდება, თოფით მოკლეს...), ვიწრო გაგებით კი იგი მხოლოდ მთავარ წევრთა ურთიერთობაა წყვილში. ტრადიციისამებრ, სუბორდინაციას ჩვენც ვიწრო მნიშვნელობით ვიყენებთ.

² „კოორდინაცია“ ლათინური სიტყვაა, ქართულად ნიშნავს „თანაშეწყობას“. ეს ტერმინი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში პირველად იხმარა არს. ჩიქობავამ საურთიერთო მართვის აღსანიშნავად.

თული რაშიმე მეორე სიტყვის მიერ, თვით მართავს რაშიმე ამ სიტყვას (არნ. ზიქობავა).

1. განვიხილოთ სინტაგმა, რომელშიც შედის ორპირიანი გარდამავალი ზმნა და მასთან სუბიექტურ პირად შეწყობილი სახელი:

გაზაფხულმა ააყვავა — სახელი (სუბიექტი) მართავს ორპირიანი გარდამავალი ზმნით გამოხატულ შემასმენელს მესამე სუბიექტურ პირში ა სუფიქსით. თავის მხრივ, ზმნაც მართავს სახელს მოთხრობით ბრუნვაში მა ნიშნით, ე. ი. გვაქვს საურთიერთო მართვა ანუ კოორდინაცია.

კოორდინაცია გვაქვს მაშინაც:

1) როცა წყვილში შედის სამპირიანი გარდამავალი ზმნა და მასთან სუბიექტური პირით შეწყობილი სახელი — ქვემდებარე: მასწავლებელმა გაუგზავნა (მან მას ის).

2) როცა წყვილში შედის უყვარს ტიპის გარდაუვალი ინვერსიული ზმნა და მასთან პირით შეწყობილი მიცემითში დასმული სახელი: სძულს ბავშვს.

2. განვიხილოთ სინტაგმები, რომელშიც შედის გარდამავალი ზმნა და მასთან ობიექტურ პირად შეწყობილი სახელი — დამატება:

ა) შაქებს მე — პირდაპირი დამატება მართავს ზმნა-შემასმენელს პირველ ობიექტურ პირში მ პრეფიქსით, თავის მხრივ, ზმნა-შემასმენელიც მართავს პირდაპირ დამატებას მიცემით ბრუნვაში (მე — კაცს შაქებს), ე. ი. საურთიერთო მართვა.

ბ) აქვს შენ — აქაც კოორდინაცია.

აქვს შას — ზმნა-შემასმენელი მართავს პირდაპირ დამატებას მიცემით ბრუნვაში (ს ნიშნით), პირდაპირი დამატება მართავს შემასმენელს მესამე პირდაპირობიექტურ პირში უნიშნოდ, შესაძლებლობით ანუ უცხოური ტერმინით პოტიენტურად. ე. ი. რადგან პირდაპირი ობიექტი პირველსა და მეორე პირში შესაბამის ნიშანს უჩვენს ზმნა-შემასმენელს (მართავს პირში), ამის მიხედვით ვამბობთ, რომ იგი ზმნას მართავს მესამე პირშიც, თუმცა პირის ნიშანს ვერ აჩვენს (იგულისხმება, რომ უნიშნობაა III პირის ნიშანი).

კოორდინაცია გვაქვს მაშინაც, როცა წყვილში შედის სამპირიანი ზმნით გამოხატული შემასმენელი და პირდაპირი დამატება:

გაუგზავნის წერილს, აუშენებს სახლს...

ბ) ფანჯარას სტყორცნა — სინტაგმაში შედის ირიბი დამატება და სამპირიანი ზმნით გამოხატული შემასმენელი. ირიბი დამატება

მართავს შემასმენელს მესამე ირიბობიექტურ პირში ს პრეფიქსით. თავის მხრივ, შემასმენელიც მართავს ირიბ დამატებას მიცემით ბრუნვაში ს ნიშნით. მართალია, სერიების მიხედვით ზმნის ცვლილებისას ირიბი დამატება ბრუნვას არ იცვლის (ყოველთვის მიცემით-შია), მაგრამ, ის რომ საერთოდ გამოყვანილია სახელობითიდან და ირიბ ბრუნვაში — მიცემითში ეგას, ეს გამოწვეულია ზმნა-შემასმენლით. ამიტომ ვამბობთ, რომ, როცა წყვილში შედის ზმნა და ირიბობიექტური პირის ფარდი სახელი, ყოველთვის კოორდინაციაა. მნიშვნელობა არა აქვს, ზმნა გარდამავალია თუ გარდაუვალი:

მეგობარს სთხოვს (ის მას მას) შეზრდება შე (ის მე)
შე მთხოვს გეზრდება შენ
შენ ვთხოვს

ზოგჯერ ზმნაში ირიბობიექტური პირის ნიშანი დაკარგულია. ასეთ შემთხვევაში ვამბობთ: ირიბი ობიექტი ზმნას მართავს პირში ნულ პრეფიქსით.

(3) ემალება ედას — ზმნა-შემასმენელი მართავს ირიბ დამატებას მიცემით ბრუნვაში, ირიბი დამატებაც მართავს ზმნა-შემასმენელს III ირიბობიექტურ პირში ნულ პრეფიქსით (3 დაკარგულია ხმოვნის წინ). წყვილში არის კოორდინაცია.

ამრიგად, ქართულში კოორდინაციაა, როცა წყვილში შედის:

- 1) ქვემდებარე და გარდამავალი ზმნით გამოხატული შემასმენელი,
- 2) პირდაპირი დამატება და შემასმენელი,
- 3) ირიბი დამატება და შემასმენელი,

4) უყვარს ტიპის ზმნა და მასთან პირით შეწყობილი მიცემითში დასმული სახელი.

კოორდინაციის დროს არა გვაქვს მხოლოდ გაბატონებული და მხოლოდ დაქვემდებარებული (ე. ი. მხოლოდ მმართავი და მხოლოდ მართული), სინტაგმის თითოეული წევრი ერთდროულად მმართავიცაა და მართულიც.

ქართულში კოორდინაციის საფუძველია გარდამავალი ზმნის არსებობა. სწორედ გარდამავალი ზმნა იწვევს სუბიექტისა და ობიექტების ბრუნვის ცვალებადობას: გარდამავალ ზმნასთან შეწყობილი სუბიექტი პირველ სერიაში სახელობითშია, მეორეში — მოთხრობითში, მესამეში — მიცემითში; პირდაპირი ობიექტი პირველ სერიაში მიცემითშია,

მეორესა და მესამეში -- სახელმძივით; ირიბი ობიექტი სამივე სერიაში მიცემითა.

ევროპულ ენებში მხოლოდ სახელი მართავს ზმნას სუბიექტურ პირში, ზმნა ვერ მართავს სახელს (ქვემდებარეს) ბრუნვაში, მნიშვნელობა არა აქვს, გარდამავალია იგი თუ გარდაუვალი. ამიტომ ევროპული ენების ხინტაგმაში ყოველთვის ცალმხრივი მართვაა: სახელი გაბატონებულია, ზმნა — დაქვემდებარებული.

გარდა ამისა, ევროპული ენების ზმნა მხოლოდ ერთპირიანია (შეწყობა სუბიექტური პირი), მას ობიექტური პირი მორფოლოგიურად არ უკავშირდება. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სინტაქსური დამატება არ არის მორფოლოგიური ობიექტი — დამატება ვერ არჩენს ზმნაში პირის ნიშანს. პირიქით, თვითონაა მართული ზმნისაგან ბრუნვაში.

ქართული ენის დამატება-ობიექტები არიან კოორდინაციის მონაწილე წევრები, ისევე როგორც ქვემდებარე და შემასმენელი.

კოორდინაციაში მონაწილე სიტყვებს კოორდინატები იქვია.

კოორდინატი სამი სახისაა: ძირითადი, დიდი და მცირე.

ძირითადი კოორდინატია ზმნა-შემასმენელი, რადგან „მასში თავს იყრის კოორდინაციის ყველა ძაფი“ (ეს „ძაფები“ სუბიექტისა და ობიექტის ნიშნები). ზმნა შესიტყვების ხერხემალია, საყრდენია, კოორდინაციის ცენტრია. მასთან პირით არის დაკავშირებული სახელები (სუბიექტი და ობიექტი).

სახელი შეიძლება იყოს დიდი ან მცირე კოორდინატი.

დიდი კოორდინატია სახელი მაშინ, თუ ის ზმნას მართავს პირში და ითანხმებს რიცხვში. მაგალითად:

მასწავლებელი აქებს — მასწავლებლები აქებენ

მხატვას შე — გვხატავს ჩვენ

გიგზავნის შენ — გიგზავნით თქვენ

მცირე კოორდინატია სახელი მაშინ, თუ ის ზმნას მართავს პირში, მაგრამ ვერ ითანხმებს რიცხვში:

აქებს მოსწავლეს — აქებს მოსწავლეებს

უკანასკნელ წყვილში ზმნა-შემასმენელი მართავს სახელს — პირდაპირ დამატებას მიცემითა. თავის მხრივ, პირდაპირი დამატება მართავს შემასმენელს III პირდაპირობიექტურ პირში პოტენციურად (უნიშნოდ), მაგრამ მრავლობით რიცხვში ვერ ითანხმებს მას. ამიტომ დამატება მცირე კოორდინატია.

ბევრ ქართულში III პირის ფორმით წარმოდგენილი სახელოშითში დასმული პირდაპირი დამატება ზმნას ითანხმებდა მრავლობით რიცხვში, შესაბამისად დიდი კოორდინატი იყო: ცრემლი მოიწურა — ცრემლი მოიწურა.

მაშასადამე, როცა წყვილში შედის

სახელი (ქვემდებარე) და გარდაუვალი ზმნა-შემასმენელი — სუბორდინაცია.

სახელი (ქვემდებარე) და გარდასავალი ზმნა-შემასმენელი — კოორდინაცია.

სახელი (პირდაპირი დამატება) და ზმნა-შემასმენელი — კოორდინაცია.

სახელი (ირიბი დამატება) და ზმნა-შემასმენელი — კოორდინაცია. ქვემდებარე I-სა და II პირში ყოველთვის დიდი კოორდინატი, III-ში — დიდი ან მცირე.

დამატება-ობიექტები I პირში ყოველთვის დიდი კოორდინატი, მეორეში — დიდ ან მცირე, მესამეში — ირიბი დამატება იშვიათად დიდი კოორდინატი, მეტწილად — მცირე; პირდაპირი დამატება ახალ ქართულში (სალიტერატურულ ენაში) ყოველთვის მცირე კოორდინატი, ლიტერატურაში შეიძლება დიდიც იყოს.

§ 8. მართვის შესწავლის მოკლე ისტორია. მართვის ძირითადი შემთხვევების შესახებ მსჯელობა სათავეს იღებს ჯერ კიდევ **ფრანცისკ მარია შაჯოს** გრამატიკიდან. ავტორმა ყურადღება მიაქცია სახელის მიერ სახელის მართვას და მიუთითა, რომ, როცა ერთმანეთთან დაკავშირებულია ორი არსებითი სახელი, ერთი მათგანი ნათესაობითში ეგას, მეორე — სახელობითში. მაჯომ ისიც შეამჩნია, რომ ზმნა სახელს მართავს სხვადასხვა ბრუნვაში. გარდა ამისა, მაჯომ უდავო დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ისიც, რომ მან შენიშნა თანდებულებისა და თანდებულის ფუნქციით გამოყენებული ზმნისარტების მიერ სახელების მართვის შემთხვევები, თუმცა „რა თანდებულები რა ბრუნვას იკუთმს, ამას მაჯო სწორად ვერ უჩვენებს რიგ შემთხვევაში, მაგრამ აქაც რიგი დაკვირვება მართებულია“ (არნ. ჩიქობავა).

მართვა ვრცელადაა გაანალიზებული ანტონ I-ის გრამატიკაში, სადაც აღნიშნულია, რომ მეტყველების ნაწილებიდან ზოგი სიტყვა „მაძიებელია“ (მმართავია), ზოგი „ძიებელი“ (მართული).

მმართველი სიტყვებია: პირიანი ზმნები, ზმნის განუსაზღვრელი ფორმა, სახელზმნა (= მასდარი), მიმლეობა, ზედსართავი და არსებითი სახელები და თანდებულები.

ანტონი განასხვავებს ორგვარ განსაზღვრებას: შეთანხმებულსა და მართულს. მართული განსაზღვრების ნიმუშია: მონა უფლისა, მოწაფე მოძღვარისა... უფალი მონისა, მოძღვარი მოწაფისა...

სახელის მიერ მართული სახელი თუ განსაზღვრული წევრის შემდეგაა, მაშინ მას ორმაგი დაბოლოება აქვს: ძეთა მათ ისრაილისათა.

მომდევნო ხანის ძველ გრამატიკებშიც სახელის მიერ სახელის მართვა ძირითადად ემყარება ანტონისულ კვალიფიკაციას. ზოგ მათგანში მსაზღვრელი სახელის „სამკეცი“ ბრუნების ნიმუშებიცაა: გამოცდითა ძაღთა მოთმინებისა-თა-ძთა, გამოცდაო ძაღთა მოთმინებისა-თა-ო (თ. ჟორდანი).

ანტონის გრამატიკაში განხილულია ზმნის მიერ სახელის ბრუნვაში მართვის შემთხვევებიც. ეს სახელი შეიძლება იყოს „საძიებო ნათესავისამებრ“ (= პირდაპირი დამატება) და „საძიებო ბუნებისამებრ“ (= ირიბი დამატება და სხვა მეორეხარისხოვანი წევრები).

ზმნის მიერ მართული სახელი შეიძლება იღვეს სხვადასხვა ბრუნვაში. მაგალითად, „აუწყე სულსა სამწყოჲსსა შენისასა“, „მოივინა გაბრიელ ანგელოსი უფლისაგან ღვთისა ქალწულისა მიმართ“, „მოსწყყჷდღა ლექტორ ძლიერით მკლავით თუსით“, „განძლიერდების ლუთისაგან“.

ანტონის გრამატიკის მიხედვით ირკვევა, რომ ზმნა ბუნებისამებრ საძიებოს ხან უშუალოდ მართავს ბრუნვაში, ხან კიდევ — „შუამდგომლობითა თანდებულისა“.

ძველ გრამატიკებში ნაჩვენებია, რომ სახელს მართავენ ბრუნვაში არა მარტო ზმნის პირიანი ფორმები, არამედ უპირიონიც — მიმლეობა და სახელზმნა (= მასდარი).

ანტონი ვრცლად მსჯელობს თანდებულის მიერ სახელის მართვაზე. მითითებულია, თუ რომელი თანდებული რომელ ბრუნვას მოითხოვს და რას აღნიშნავს; როგორია თანდებულის პოზიცია მართული სახელის მიმართ (მოსდევს თუ უსწრებს). ასეთ შემთხვევაში თანდებულის მნიშვნელობით შეიძლება გამოყენებული იყოს ზმნისართებიც.

წინ მსხდომი თანდებულები მოითხოვენ ნათესაობით ბრუნვას (შორის, მებრ, საშუადი...), უკან მსხდომნი კი — მიცემითს (შინა,

ზედა, თანა), მდე თანდებუდი მოყვიდება ად ან დ ნიშნით წარმოღ-
გენიდ ბრუნვას (კიდით კიდემდე).

დ. ჩუბინაშვიდი, თ. ჟორდანია, ი. ფერაძე, ი. სიხარულიძე და სხვა-
ნი უფრო დაწერილებით მსჯელობენ ცადკეული თანდებულების შესა-
ხებ, ზოგ შემთხვევაში მითითებულია თანდებულის წარმომავლობა-
ზეც; ხაზგასმულია, თუ რომელი თანდებუდი რომელ ბრუნვაში მართავს
სახელს.

ჩვენ მიერ წარმოღგენიდ მოკლე მიმოსხილვაში არაა გამოკვეთიდი ზმნილ
მიერ ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების მართვის შემთხვევები.
ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ძველი გრამატიკოსები ქვემდებარისა და
ზმნა-შემასმენლის ურთიერთობას განიხილავდნენ არა მართვად, არა-
მედ პირში შეთანხმებად.

თუ შევაჯამებთ ზემოთქმულს, დავრწმუნდებით, რომ ძველ ქართულ
გრამატიკებში მეტ-ნაკლები სისრულით არის გაანალიზებული მართვის
ყველა ძირითადი შემთხვევა, გამოტანილია საგულისხმო დასკვნები,
მაგრამ არაფერია ნათქვამი სუბორდინაციისა და კოორდინაციის შე-
სახებ, რომელიც შემდგომში ღრმა მეცნიერული ანალიზით დასაბუთდა
არნ. ჩიქობავას წიგნში „მარტივი წინადადების პირობემა ქართულ-
ში“. აქვეა ნათლად წარმოჩენიდი მართვისა და შეთანხმების სპეცი-
ფიკურობა ქართულში.

ტრადიციულ მართვად მიჩნეულ ზოგ. სინტაგმას თანამედროვე ქარ-
თულ დინგვისტიკაში განსხვავებულ კვადიფიკაციას აძლევენ. ასევე
სადავოა შუალდობითი მართვის საკითხი; არაა დიფერენცირებული
ფორმობრივად ზმნასთან დაკავშირებული სიტყვები დამახად წერს და
ძალიან ჩქარობს ტიპის სინტაგმებში. აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს
ხის სახლის, რომლის ტანი და მისთ. წყვილების კვადიფიკაციაც (უფ-
რო ვრცლად იხ. ზემოთ).

§ 9. მირთვა. მირთვა სიტყვათა სინტაქსურნი
დამოკიდებულების ისეთი სახეა, როცა წამყვანი
სიტყვა დამოკიდებულს იკავშირებს მხოლოდ
აზრობრივ-სემანტიკურად და არა ფორმის თვად-
საზრისით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მირთვა არის დამოკიდებუ-
ლების ნულოვანი ფორმა, „ნუდამდე დაყვანიდი მართვა“ (არნ. ჩიქობა-
ვა). თუ შეთანხმება და მართვა გაფორმებულია სათანადო აფიქსებით,
მირთვის დროს მხოლოდ შინაარსობრივი ურთიერთობა გვაქვს.

მეორენაირად: „მირთვა ჰქვია ისეთ დაქვემდებარებას, როდესაც სიტყვათშეხამებაში დაქვემდებარებული წევრი თავისი გაბატონებულის მოთხოვნას მხოლოდ ღუქსიკურად აკმაყოფილებს. მირთვა ჩვეულებრივ ზმნიზედათა ურთიერთობაა“ (ა. ღავითიანი). მაგალითად: გ უ შ ი ნ წ ა ვ ი დ ა — სინტაგმის წევრებს შორის მხოლოდ აზრობრივი მიმართებაა. ფორმაუცვლელი სიტყვა (გუშინ ზმნიზედა) მიერთვის ზმნას.

ენაში რომ არ იყოს შეთანხმება და მართვა, მაშინ მირთვაც არ გამოიყოფოდა დამოკიდებულების ცალკე სახედ, რადგან ესაა სიტყვათა მექანიკური (აზრობრივი) დაკავშირება და არა გრამატიკული.

საზოგადოდ, რაც უფრო მდიდარია ენა აფიქსებით, მით უფრო მეტია ამ ენაში შეთანხმებისა და მართვის ხვედრითი წონა, სამაგიეროდ, ნაკლებია მირთვის შემთხვევები. რადგან ქართული აფიქსებიანი ენაა; ამიტომ აქ მირთვის მცირე ადგილი უჭირავს.

მ ი რ თ ვ ი ს ძ ი რ ი თ ა დ ი შ ე მ თ ხ ვ ე ე ვ ე ბ ი ა :

1. ფორმაუცვლელი სიტყვა მიერთვის ზმნას ან ნაზმნარ სახელს.

„განთიადი ნელა შლიდა ფრთებს“.

ნელა შლიდა — ზმნიზედა ნელა მიერთვის ზმნას.

„ადრე წასული კაცის ფიქრები“.

ადრე წასული — ზმნიზედა ადრე მიერთვის მიმღეობას.

„მგზავრს ჩქარა წასვდა არ შეეძლო“.

ჩქარა წასვდა — ზმნიზედა ჩქარა მიერთვის საწყისს.

მირთვის დროს, ჩვეულებრივ, წამყვანი სიტყვა არის ზმნა ან ნაზმნარი სახელი. მაგრამ ასეთად ზოგჯერ შეიძლება მოგვევლინოს ზედსართავი სახელი ან თვით ზმნიზედა: ძალიან ღიღი; ოღნავ წითელი; ძალიან სავსე; უფრო ახლოს; ოღნავ გვიან.¹

2. ტრადიციული შეხედულებით, მირთვაში განიხილება თანდებუდიანი სახელისა და ზმნისაგან (ან ნაზმნარი სახელებისაგან) წარმოქმნილი სინტაგმებიც:

სოფელში მიდის — თანდებუდიანი სახელი მიერთვის ზმნას.

სოფელში წასვდა — თანდებუდიანი სახელი მიერთვის საწყისს.

სოფელში წასული — თანდებუდიანი სახელი მიერთვის მიმღეობას.

¹ მირთვის ნიმუშად ასახელებენ აგრეთვე დღევით კაცი ტიპის სინტაგმებსაც. ე. თაბორიძის აზრით, ესაა სახელადი მირთვა, საკუთრივ მირთვისაგან განსხვავებულად.

ასეთ წყვილებში თანდებუდიანი სახელი ზმნიზედის ფუნქციით იხმარება, ზმნიზედა სინტაქსურად გარემოებაა, გარემოება კი მართლდ წევრადაა ჩათვლილი.

მაშასადამე, სპეციალური დიტერატურის მიხედვით (არნ. ჩიქობავა, დ. კვაჭაძე, აკ. დავითიანი, ან. კიზირია...), მირთვის შემთხვევებია:

- 1) ფორმალუცვლელი სიტყვა მიერთვის ზმნას ან ნაზმნარ სახელს,
- 2) თანდებუდიანი სახელი მიერთვის ზმნას ან ნაზმნარ სახელს.

§ 10. მირთვის შესწავლის მოკლე ისტორია. მირთვა, როგორც სინტაქსური დამოკიდებულების ცადკე სახე, ადრინდელ გრამატიკებში არაა გამოყოფილი. უფრო მოგვიანებით შენიშნეს, რომ ზოგიერთ სინტაგმაში მთავარ სიტყვასთან აზრობრივ კავშირში მყოფი დამოკიდებული აფიქსს არ იღებს. ასეთი ურთიერთობა არის ზმნისართების შემცველ სინტაგმაში.

ი. ნიკოლაიშვილის დაკვირვებით, ზმნისართი არის ისეთი სიტყვა, რომელიც გარემოებად არის გამოყენებული, დაერთვის შემასმენელს, მაგრამ „არცერთ სიტყვას არ ეთანხმება, არც მართლდ დამოკიდებულებაში იმყოფება“.

ი. ფერაძისა და **ი. სიხარულიძის** „ენის დაკვირვებაში“ ასეთ ურთიერთობას მირთვა ჰქვია. ოღონდ გრამატიკის ავტორები ზმნისართების გვერდით მირთულ სიტყვებად კავშირებსაც ასახედებენ. ირკვევა, რომ ძველი გრამატიკოსებისათვის მთლად ნათელი არ არის მირთვის არსი, მაგრამ საანალიზო ტიპის სინტაგმებში რომ სხვაგვარი (შეთანხმებისა და მართვისაგან განსხვავებული) ურთიერთობაა, მათთვისაც ცხადია.

მირთვა ამომწურავადაა გაანალიზებული არნ. ჩიქობავას მიერ. სინტაქსური დამოკიდებულების ეს სახე საკმაო სისრულითაა განხილული აგრეთვე აკ. შანიძის, დ. კვაჭაძის, აკ. დავითიანის, ოთ. დვისაძის, ვ. თაბორიძისა და სხვათა ნაშრომებში.

ერთი შეხედვით, რადგან მირთვა არ ემყარება გრამატიკულ ფორმას და მხოლოდ სემანტიკური ურთიერთობაა, თითქოს მასში სადავოც არაფერი უნდა იყოს. მაგრამ აქაც ბევრი რამ არის დასაზუსტებელი და გასარკვევი.

ბირველ რიგში ეს ითქმის ისეთ სინტაგმებზე, რომლებიც შეიცავს თანდებუდიან სახელსა და ზმნას (ან ნაზმნარ სახელს). ისინი ერთდროულად განიხილებიან შუალობით მართვად და მირთვადაც. ცხადია, ან ერთი უნდა იყოს, ან მეორე (იხ. ზემოთ).

გარდა ამისა, ძნელია ერთნაირი კვალიფიკაცია მიეცეს ძალიან უჩქარება და კარგად წერს ტიპის სინტაგმებს. სინტაქსური დამოკიდებულებების თვალსაზრისით. უნდა გაიმიჯნოს პირველადი ზმნისართი და ამ ფუნქციით გამოყენებული სხვა მეტყველების ნაწილი.

მართალია, ზმნიზედა გარემოებაა, როგორც წევრი, მაგრამ ყველა გარემოება როდია ფორმაუცვლელი; ბევრი მათგანი გაქვავებული ბრუნვის ფორმიან ზმნისართს წარმოადგენს. სამეცნიერო დიტერატურაში ამგვარ ზმნისართებს განიხილავენ ფორმაცვალბადთა რიგში და სრულიად მართებულად მიაჩნიათ პირობითად მართლად, რადგან ზმნისართად გამოყენებული სიტყვების ბრუნვაში მართვა ისტორიული ფაქტიაო (გ. შალამბერიძე, ბ. ჯორბენაძე).¹

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სასურველია უფრო დაკონკრეტდეს მირთვის შემთხვევები, კერძოდ, მირთვად ჩაითვალოს სინტაგმები, რომლებშიც შედის:

- 1) პირველადი ზმნისართი და ზმნა (გვიან წავიდა),
- 2) პირველადი ზმნისართი და ნაზმნარი სახელი (გვიან წასვლა, გვიან წასული),
- 3) პირველადი ზმნისართი და ზედსართავი სახელი (ძალიან დიდი),
- 4) პირველადი ზმნისართი და ზმნისართი (ძალიან გვიან).

სხვა დანარჩენ შემთხვევაში სახელური წარმომავლობის ზმნისართები (რომლებიც ამა თუ იმ ბრუნვის გაქვავებული ფორმით ზმნისართის ფუნქციას ასრულებენ) წყვილში შენავადი ზმნის ან ნაზმნარი სახელისაგან მართლად სიტყვად უნდა განვიხილოთ და არა მირთვად.

სადავო ფორმები სხვაც დაიძებნება... გარდა ამისა, სასკოლო სახელმძღვანელოებში სინტაქსური დამოკიდებულების სახეების სწავლებისას ყურადღება უნდა გამახვილდეს მირთვის, მირთვისა და შეთანხმების ყველა ძირითად შემთხვევაზე, რომლებიც აუცილებლად უნდა იყოს სახელმძღვანელოს თეორიულ ნაწილში წარმოდგენილი.

¹ უთუოდ ამგვარი ფორმები ჰქონდა მხედველობაში არს. ჩიქობავას, როცა წერდა: მირთვა შორეულ კავშირშია მართვასთან. მირთვა ნულამდე დაყვანილი მართვაა. მართვის დასუსტების ხაზით მივიღივართ მირთვისაკენ. ამ ხაზზე კი შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი მოვლენები, რომელთა შესახებ ძნელია თქმა: მართვაა თუ მირთვა.

ლიტერატურა

- დავითიანი აკ. — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1978.
- დღეისაძე ოთ. — სინტაქსური დამოკიდებულების სახეების სწავლებისათვის სკოლაში: ქელს, 1978, № 4.
- თაბორიძე ე. — მარტივი სიტყვათშეხამების სირთულენი: ქელს, 1981, № 1.
- კვანტალიანი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია...: ოქტ, XXXII, 1998.
- კვანტალიანი ლ. — მასალები ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერი), 1998.
- კვაჭაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.
- ჩიქობავა არნ. — მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1988.
- ჩიქობავა არნ. — იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979.
- ჩხაიძე მ. — მართვა თუ წინასწარკარნახო? მაცნე, 1970, № 2.

წინადადების ტიპები მოდარობის (რამპარობის) მიხედვით

მოდარობის (ანუ რამპარობის) მიხედვით წინადადების დახასიათება გულისხმობს მთქმელის თვადსაზრისის გაგებას წინადადების შინაარსისადმი. ამ უკანასკნელით შეიძლება გამოიხატოს რაიმეს დადასტურება, ნათქვამის უეჭველობა, მთქმელის ვარაუდი, შესაძებლობა, ნება-სურვილი, ბრძანება, და ა. შ. გამომდინარე აქედან, ქართულ გრამატიკულ დიტერატურაში გამოყოფენ 5 სახის წინადადებას. ესენია: თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი (იმპერატიული) ძახილის (ემოციური), კითხვით-ძახილისა (კითხვით-ემოციური)¹.

§ 1. თხრობითი წინადადება. თხრობითია წინადადება, რომელიც აღნიშნავს რაიმე ფაქტს (შემთხვევას, მოვლენას, ამბავს...) ისე,

¹ ტრადიციულად, მოდარობის მიხედვით გამოყოფენ წინადადების 3 ძირითად ტიპს: თხრობითს, კითხვითსა და ბრძანებითს. რადგან თითოეულს შეიძლება ახლდეს ესა თუ ის ემოციური ელფერი ან გრძნობა, ამიტომაც ლამაზებით ასახელებენ ძახილისა და კითხვით-ძახილის წინადადებებსაც.

ა. შანიძე აღრინდელ გრამატიკებში წინადადებას შინაარსის მიხედვით განიხილავდა ასეთი თანამიმდევრობით: კითხვითი, ძახილის, კითხვით-ძახილის, ბრძანებითი, თხრობითი.

რომ მთქმელის დამოკიდებულება გამოსაქმული აზრისადმი არ ჩანს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თხრობითი წინადადება გვაწვდის რაიმე ცნობას ამა თუ იმ ფაქტის შესახებ დადებით ან უარყოფით ფორმაში:

ვეფხვის ჰერანგვივით გაიშალა ქართლის ველი.

ჯერ არაპდროს არ შობილა მთვარე ასე წყნარი.

თხრობითი წინადადებით გადმოცემული ფაქტი შეიძლება იყოს რეალურიც და არარეალურიც, ზოგჯერ იგი სავარაუდოა და შესაძლებელიც.

სხვა ტიპის წინადადებათაგან განსხვავებით, თხრობითი წინადადება ნეიტრალურია. იგი მხოლოდ ფაქტის კონსტატაციას იძლევა.

აგებულების მიხედვით თხრობითი წინადადება შეიძლება იყოს მარტივი, შერწყმული და რთული. თხრობითი წინადადება ყველაზე გავრცელებული ტიპია.

თხრობითი წინადადებისათვის არსებითია (დამახასიათებელია) თხრობითი, დამავალი ინტონაცია. ე. ი. წინადადება მთავრდება დაბალი ტონით. წინადადების ბოლოს იწერება წერტილი. ასეთ წინადადებაში სიტყვათა წყობა რამდენადმე თავისუფალია.

§ 2. კითხვითი წინადადება. კითხვითია წინადადება, რომელიც კითხვას შეიცავს. კითხვითი წინადადება ორი სახისაა: კითხვით-სიტყვიანი და კითხვითი სიტყვის არმქონე. საზოგადოდ კითხვითი წინადადება ინტონაციურად მრავალგვარია, მაგრამ მათი უმრავლესობა მაინც ჯგუფდება ზემოდასახელებული ორი მთავარი ტიპის გარშემო. კითხვითი წინადადების ბოლოს იწერება კითხვის ნიშანი.

კითხვითი წინადადების გამონატვის საშუალებებია: 1) სპეციფიკური ინტონაცია, 2) კითხვითი სიტყვები და ნაწილაკები.

1. კითხვითი სიტყვიანი წინადადება შეიცავს კითხვით ნაცვალსახელებს, კითხვით ზმნიზებებსა და კითხვით ნაწილაკებს (ვინ, რა, რომელი, როგორი, რამდენი... სად, საიდან, საითკენ, როდის... განა, ნუთუ, ხომ, თუ). ასეთ წინადადებაში კითხვითი ნაცვალსახელები და ზმნიზებები წინადადების წევრებად გვევლინებიან, კითხვითი ნაწილაკები კი წევრები არ არიან.

კითხვით წინადადებაში ერთდროულად შეიძლება იყოს ორი ან მეტი კითხვითი სიტყვა (კითხვითი ნაწილაკები ან კითხვითი სიტყვა და ნაწილაკი...):

განა ტყუილად ხომ არ მოვიდრდა?

განა მაგას რომელი ჰკვიანი იტყვის?

ჩვეულებრივ, კითხვითი სიტყვა იწყებს წინადადებას. ეს სიტყვა შეიძლება იყოს ქვემდებარე, დამატება ან გარემოება:

ვინ მომცა გული ასე სათუთი?

ასე ნიდავგ რისთვის ენთება?

ჩემი ცხოვრების ყოველი წუთი

ვინ გადმიქცია შხამის წვეთებად?

კითხვითსიტყვიან წინადადებაში კითხვითი ინტონაცია (შახვილი) მოუდის კითხვით სიტყვას:

სად იცის მიწამ ასე სუნთქვა, ცამ ღაჟვარდები

და დეღამიწამ ახავერდება?

რომელი მზის ქვეშ იცინიან ასე ვარდები,

დაღობს გული და აღარ ბერდება?

როცა კითხვითი სიტყვა იწყებს წინადადებას, მაშინ ინტონაცია დამავალია, მაგრამ არა იმდენად, როგორც ეს თხრობითი წინადადების წარმოთქმის დროს. კითხვით სიტყვაზე ტონი ძლიერდება და ოღნავ მაღლდება:

რამ შემქმნა ადამიანად?

თუ კითხვითი სიტყვა არ იწყებს წინადადებას, ინტონაცია აღ-შავალ-დამავალია. წინადადების ინტონაციური ცენტრი წინადადების შიგნითაა:

ყველაზე ადრე რომელი ყვავილი იშლება?

მართალია, ჩვეულებრივ, კითხვითი წინადადება პასუხს მოითხოვს თანამოუბრისაგან; მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა წინადადება სტრუქტურულად კითხვითია, თუმცა იგი პასუხს არ მოითხოვს. ამგვარი შინაარსისაა რიტორიკული მიმართვები და ე. წ. შემხვედრი კითხვები (ე. ი. ისეთი კითხვითი წინადადება, რომელიც კითხვითი წინადადების საპასუხოდ არის ნათქვამი).

რიტორიკული მიმართვები წინადადებაში გამოყენებულია აზრის უფრო ცოცხლად, ექსპრესიულად გამოხატვისათვის:

ვინ დათვალოს ზღვაში ქვიშა და ან ცაზე ვარსკვლავები?

ჩემო კადამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?

ბუღბუღის სტვენით; ნადირი ვის მოუგერიებია?

სულღო ღორღოტო, ვინ მოვიხმო ჩემად წინამძღვრად?

რომელი სცნობს შენს სახეს?

ვინ გაიგებს შენს სახელს?

ვინ გაიგებს შენს ძახილს?

ძახილს ვინ დაიჯერებს?

რიტორიკული კითხვები ფართოდაა დამკვიდრებული ენაში. მათი სტილისტური დანიშნულება თვალსაჩინოა (აზრის მოხდენილად გამოხატვის მარჯვე საშუალება).

ე. წ. შემხვედრი კითხვებიც ხელშესახებად გვეძლევა მხატვრულ დიტერატურაში. მაგ.: — როგორ მოშორდი? — რა გითხრა, შვილო?

კითხვითსიტყვიან წინადადებაში გამოიყენება აგრეთვე კითხვითი ნაწილაკები: განა, ნუთუ, ხომ, თუ, ა.

განა გამოხატავს კითხვასა და გაკვირვებას. იგი მეტწილად იწყებს წინადადებას. განა ნაწილაკიანი წინადადების ინტონაცია რთულია, თუ მასში კითხვა სჭარბობს, მაშინ მახვილი მოუღის შემასმენლის ბოლო მარცვალსაც და ნაწილაკსაც:

განა ყველაფერი გათავდა?

მაგრამ, თუკი ძირითადია გაკვირვება, მაშინ მახვილი მხოლოდ ნაწილაკს ეცემა:

განა აქვს კი ცრემლი ცეცხლმოდებულ გულსა?

ხომ გამოხატავს კითხვას, რომელზედაც მთქმელი დადასტურებითს პასუხს მოედის: ხომ შენიშნე სიბნელეში გაუჩინარებული დანდი?

ზოგჯერ ხომ ნაწილაკი „აღნიშნავს დადასტურებას იმისას, რაც წინდაწინ ითქვა: „ხომ გუუბნებოდი, ნუ წახვად-მეთქი“ (ა. შანიძე).

ნუთუ კითხვა-განცვიფრებას გამოხატავს (უფრო — განცვიფრებას). კითხვის მახვილი ნაწილაკს მოუღის.

ნუთუ ასე დაგაბრუნებებს ფიქრებმა?

ნუთუ ნაღველი, დარდი ან ჯავრი თან არავისი წამოგიღია?

თუ ნაწილაკი გვხვდება წინადადებაში ან მის ბოლოს:

ხუმრობ თუ მართლა მეუბნები? (აქ თუ კავშირიც არის და ნაწილაკიც).

მიდინარ თუ?

ჩემმა ხმაურმა თუ დაგაფრთხო?

თანამედროვე ქართულში კითხვითი ნაწილაკის ფუნქციით ზოგჯერ (3)ა-ც გვევლინება. იგი ჩაკითხვას გამოხატავს, რომელიმე სიტყვას კი არ დაერთვის, არამედ განკერძოებით დგას:

იქნებ არ მოგწონს ეს ადგილი, ა?

ა? არ მესმის კარგად.

ა შეიძლება აჰ, ჰა ფორმითაც შეგვხვდეს:

ეგ რაები ჩავიდენია, პა?

2. კითხვითი სიტყვის არმქონე წინადადება სტრუქტურულად არ განსხვავდება თხრობითისაგან. იგი მხოლოდ ინტონაციით გამოხატავს კითხვას:

ბავშვი თამაშობს? შდრ. ბავშვი თამაშობს.

ან ტიპის წინადადებაში მახვილი მოუღის შემასმენლის ბოლო მარცვალს:

ყველაფერი გათავდა? მზე ამოვიდა?

კითხვითი სიტყვის არმქონე წინადადების მიზანია შეკითხვაზე მოკლედ დადებითი ან უარყოფითი პასუხის მიღება:

— ექიმმა გასინჯა? — გასინჯა.

— ძმა გყავს? — არა!

ძველი ქართული კითხვითი სიტყვის არმქონე წინადადებაში კითხვითობის გამოსახატავად იყენებდა ა და მე კითხვით ნაწილაკებს. ამათგან უფრო გავრცელებული იყო ა, რომელიც დაერთოდა ზმნას. მე კი ცაღკეც- იხმარებოდა და ა ნაწილაკთან ერთადაც; ახლდა მეტყველების სხვადასხვა ნაწილს:

იაკობ მანდა არსა? არა მისი გაზრდილი ხარა?

აქუს შვა (= აქვს.).

ა ნაწილაკი XVII-XVIII საუკუნეების მწერლობაშიც გვხვდებოდა, შემდეგ კი მთლიანად გაქრა საღიტიერატურო ქართულში, შემორჩენილია მხოლოდ მთის კიდეებში; განსაკუთრებით ხშირია ვაჟას ნაწერებში:

ტიანთ არ ისხამსა აბჯარსა? (ვაჟა).

მამ ჩემთვის მოხვედა? (ყაზბ.).

მეგრულში ა-ს ფარდი კითხვითი ნაწილაკია ო, რომელიც ზმნას ერთვის. ამგვარი ვითარებაა ჭანურსა და სვანურშიც. მეგრულში, ი. ყიფშიძის დაკვირვებით, კითხვის მახვილი მეორე მარცვალზეა ბოლოდან (სი რქო?).

ძველი ქართულის, ქართული ენის ცოცხად კიდოთა და სხვა ქართველურ ენათა მონაცემები ცხადყოფენ, რომ ა და მისი ფარდი ნაწილაკები ქართველურ ენებში ჩვეულებრივ ზმნა-შემასმენელს დაერთვის

და კითხვის მახვილიც მეტწილად მასზეა. თუმცა თავდაპირველად მახვილი უნდა ყოფილიყო არა ა ნაწილაკზე, არამედ წინამავად ხმოვანზე (როგორცაა დღეს მეგრულში): მოვიდა? შენ ხარა?

მიაჩნიათ, რომ მახვილიანი წინამავადი ხმოვნის გავლენით უმახვილო ა ნაწილაკი დასუსტდა და შემდეგ სულ დაიკარგა (არნ. ჩიქობავა, აკ. შანიძე). შედეგად მივიღეთ იმის წინ მდგომი მახვილიანი მარცვლის გაგრძელება. ასე რომ, კითხვის მახვილის მატარებელი პირველი მარცვალი ბოლოდან ისტორიულად მეორე მარცვალა (გააკეთე -ა?). ამის შედეგია, რომ დღეს კითხვითი სიტყვის არმქონე წინადადებაში კითხვის მახვილი ეცემა შემასმენლის ბოლო ხმოვანს (მოიტანე? ვინახავთ სული ჯერეთ უმანკო მხურვალე დოცვით მინაზებული?). ამ საერთო წესიდან მეორეული ჩანს ფშაურის მონაცემი, სადაც ა ნაწილაკიან წინადადებაში ზოგჯერ მახვილი ეცემა შემასმენლის პირველ მარცვალს (გაგონიდა?).

როგორც აღინიშნა, კითხვითი სიტყვის არმქონე წინადადებაში მახვილი მოუღის შემასმენლის ბოლო მარცვალს, მნიშვნელობა არა აქვს, ეს შემასმენელი წინადადების შუაშია, თავში თუ ბოლოში:

შეასრულე დავადება? დავადება შეასრულე? შენ შეასრულე ეს დავადება? შეცდომაა მახვილის დასმა წინადადების ბოლოს (დღეს მოვიდა დედა?).

საზოგადოდ, კითხვით წინადადებაში ინტონაციასთან ერთად გარკვეული მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა რიგსაც.

§ 3. ბრძანებითი წინადადება. ბრძანებითი წინადადება გამოხატავს მოქმედის ნება-სურვილის შესრულებას, ბრძანებას. ბრძანებით წინადადებაში შემასმენელი გადმოცემულია ბრძანებითი კილოს ფორმით, თუმცა სემანტიკურად იგი სხვადასხვაგვარია.

ბრძანებითი კილო ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი.

წართქმითი ბრძანებითი გულისხმობს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულებას (მზეო, დამხედე! მომეცი ხელი!), უკუთქმითი ბრძანებითი კი კრძალავს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულებას (მერცხლის ბუდეს ხელს ნუ ახდებ! არ დაიდარდო, დედა!).

ქართულში ბრძანებითი წინადადება შინაარსობრივად მრავალფერო-

ვანია, რაც გამოიწვება ზმნის ფორმებით, დამხმარე სიტყვებითა და ინტონაციით.

ბრძანებითი წინადადება გამოხატავს საკუთრივ ბრძანებას, ნო-
წოდებას, რჩევა-დარეგებას, წაქეზება-გამხნევებას, თხოვნას, ხვეწ-
ნა-მუდარას, დალოცვას, წყევლა-კრუღვას, მისაღმებას:

ააოხრეთ და აიკვლით სოფელი!

გაუმარჯოს საქართველოს მზეს და ზეცას!

პოეტო, ბასრი კადამი ხმადივით დაატრიადე!

თავს გაუფრთხილდი!

გულს ნუ გაიტეხ, მგოსანო!

ღმერთო, ჩემი შვილი პირნათლად ატარე!

ორი მანეთი მასესხე!

ესე ტკბილად დამიბერდი, შვილო!

მოლაღატეს რისხავდეს სამება!

ოჰ, გღახუკას გაუმარჯოს!

მთის კიდეებში გვაქვს ბრძანებითის ისეთი ფორმებიც; რომელ-
მაც გამოხატავენ თხოვნა-მუდარას. შესაბამისად, სპეციალურ დიტი-
რატურაში ასეთ ბრძანებითს თხოვნით ბრძანებითს უწოდებენ:

მთავ, შენ ის ჩემი ნათქვამი გულ-მკერდზე დიწეროდი!

ბარო, წარბნი და წამწამნი იმ სიტყვით დაიკეროდი!

ბრძანებითი წინადადება ზოგჯერ რიტორიკულია:

მზეო, ამოდი, ამოდი! აღდეგ, გმირთ-გმირო, ნუ გძინავს!

ბრძანებით წინადადებას ახასიათებს სპეციფიკური ინტონაცია, რომლის ინტენსივობა იცვლება გადმოსაცემი შინაარსის მიხედვით.

ბრძანებითი წინადადების ბოლოს, მიუხედავად სხვადასხვა სემან-
ტიკისა, ჩვეულებრივ, ძახილის ნიშანი იწერება. მაგრამ ზოგჯერ, თუ ბრძანებითი წინადადება მშვიდი ტონით წარმოითქმის, მის ბო-
ლოს წერტილი დაისმის: შენ აქ მომიცადე.

ბრძანებით წინადადებაში განსაკუთრებული სიძლიერით წარმოითქ-
მის ზმნა და მას იმდენად ძლიერი მახვილი ხვდება, რომ იგი შეიძ-
ლება შეკვეცილიც იყოს:

წა, შეები ხატაედთა!

ნუ მარცხვენ ყაჩაღს, გამეცა, წადი!

ბრძანებით წინადადებას ხშირად აკლია ზმნა-შემასმენელი, რომლის აღდგენა ადვილია: ქუღზე კაცი! ყველანი-ჯარში!

ბრძანებით წინადადებაში შეიძლება შეგვხვდეს ნაწილაკებიც. ისინი უფრო მკვეთრად გამოხატავენ ბრძანებას:

აბა, ბიჭო, ბანი! დეე, რისხვით ცამ იჭექოს!

§ 4. ძახილის წინადადება. ძახილისაა წინადადება, რომელიც გამოხატავს მთქმელის გრძნობებს, ემოციებს (ამის გამო ძახილის წინადადებას მეორენაირად ემოციურ წინადადებასაც ეძახიან). რადგანაც გრძნობები და ემოციები მრავალფეროვანია, ამიტომ ძახილის წინადადებაც სემანტიკურად სხვადასხვაგვარია. იგი შეიძლება გამოხატავდეს კმაყოფილებას, სიხარულს, აღტაცებას, მოწონებას; ნატვრას, სურვილს; გაკვირვებას, გაოცებას; დანაწევებას, სიბრაღულს, სინანულს; დაცინვას; ზიზღს; მწუხარებას; შიშს:

ოჰ, რა კარგი ხარ, ოცნებავ ტკბილო!

ახ, ნეტავი მალე გათენდეს!

უჰ, რა ამაყი ყოფილა!

დაუკარით... თორემ პერი და სიბერეც ძუ მგელივით მოგვიხტება!

გაფრინდება სიყმაწვილე შფოთიანი, წრფელი გული, ცხელი გული
გაცივდება!

ეჰ, დროვ, დროვ, რა ჩქარი ნაზიჯით იარე შენ!

ღამიხედეთ მთის მებატონის შვილსა!

ჰოი, ბნელო ლამევ, მეჯავრები მე შენ!

ვაი, რა ცარიელი ყოფილა ეს სავსე ქვეყანა უადამიანოდ!

ძახილის წინადადებას განსაკუთრებულ ემოციურ ელფერს აძლევს სპეციფიკური, თანაც მრავალფეროვანი ინტონაცია. ამ ფუნქციით გამოყენებულია აგრეთვე ზმნის დრო-კილოთა ფორმები, შორისდებულები, მოდალური სიტყვები და ნაწილაკები (კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნიზებები, ნაწილაკები). ეს უკანასკნელნი ითვლებიან ამ ტიპის წინადადების შექმნის დეჰსიკურ საშუალებებად: ეს რა მესმის! აჰი გაცნობე! ნეტაჰც არ დაგძინებოდა, ჩიტო ნიბღიავ, ნარზედა!

ძახილის წინადადების ბოლოს ვწერთ ძახილის ნიშანს. ინტონაცია დამავალია. ხმის გაძლიერება ხდება სიტყვებსა და ნაწილაკებზე, შემდეგ კი ინტონაცია დაბლდება.

§ 5. კითხვით-ძახილის წინადადება. კითხვით-ძახილის წინადადება ერთდროულად გამოხატავს კითხვასაც და ამა თუ იმ გრძნობასაც (განცვიფრებას, გაკვირვებას). ასეთი წინადადების ბოლოს იწერება ორი ნიშანი — კითხვისა და ძახილის.

როგორც წესი, კითხვით-ძახილის წინადადებაში ჰარბოზს ან კითხვა, ან გრძნობითი მომენტი. სწორედ ამის მიხედვით დაისმის განსხვავებული სასვენი ნიშნები. კერძოდ: თუ წინადადებაში კითხვის მომენტი მეტია, ჯერ კითხვის ნიშანს ეწეროთ, შემდეგ — ძახილისას:

ჩემი თბილისი და ფირსმანი, არ ვიცი, ასე რამ შემაყვარა?!

განა აქვს კი ცრემლი ცეცხლმოდებულ გულსა?

რატომ არ მღერით, მთებო?!

მაგრამ, თუ კითხვას ჰარბოზს გრძნობითი მხარე, მაშინ წინადადების ბოლოს ჯერ იწერება ძახილის ნიშანი, შემდეგ კი — კითხვისა:

განა ყველა, რაც ხმელია, კაცისგან საწუნარია?!

აკი არ! გამქურდეს ეს დროული კაცი!?

§ 6. წინადადების მოდალობის გამოხატვის საშუალებანი. ქართულში წინადადება მოდალობის მიხედვით მრავალფეროვანია. ამ მრავალფეროვნებას ქმნის სხვადასხვა საშუალება: ზმნის კილოს ფორმა, ინტონაცია, მოდალური სიტყვები და ნაწილაკები, წინადადების კონსტრუქცია. ამათგან ზმნის კილოს ფორმა ძირითადი მორფოლოგიური საშუალებაა, მოდალური სიტყვები და ნაწილაკები — დექსიკური.

ზმნის კილოს ფორმებით შეიძლება გამოიხატოს თხრობითი, ბრძანებითი ან სხვა შინაარსი:

დადგა მადლარი შემოდგომა (თხრ. კილო) — თხრობითი წინადადება.

დაილოცოს მადლიანი საქართველოს მამული! (კავშირ. კილო) — ძახილის წინადადება.

ეგ დამბაჩაც გაიძრე წელიდამ! (ბრძან. კილო) — ბრძანებითი წინადადება.

მოდალურ სიტყვებსა და ნაწილაკებს განსხვავებული სემანტიკური

¹ მართალია, არ უკუთქმითი ნაწილაკია (არ მოიტანა, არ ისწავლა...), მაგრამ ზოგჯერ გამოხატავს განცვიფრებას, გაოცებას წარქმითი შინაარსის წინადადებაში. ამგვარად, სემანტიკური დატვირთვის მატარებელია იგი დასახელებულ წინადადებაშიც.

ნუნსი შეაქვს წინადადებაში. მაგ.:

ბავშვი წაიქცა.

მღრ. ბავშვი კინალამ წაიქცა.

ზოგჯერ მოდალობის გამოსატყვის ძირითადი საშუალებაა ინტონაცია. მაგალითად, სხვადასხვა ინტონაციით წარმოთქმული ერთი და იმავე შინაარსის წინადადება შეიძლება იყოს სხვადასხვა მოდალობისა: მზე ამოვიდა. (თხრობითი); მზე ამოვიდა? (კითხვითი); მზე ამოვიდა! (ძახილის).

მოქმედის დიდი სულიერი მღვდვარების, უაღრესი დაძაბულობისა თუ ფიზიკური შეუძლებლობის გამო ხშირად წინადადება ნაწყვეტ-ნაწყვეტად გამოითქმის, ინტონაცია დაუმთავრებელია, რაც ნაწერში მრავალწერტილით აღინიშნება:

ღე...ღი! ხედავ იმ ანგელოზს?... ცოცხალი მაგის ღიმს ვერ ვეღირ-სე...

შეიძლება ირონიულად წარმოთქმული (სხვა მნიშვნელობით გამოყენებული) სიტყვა თუ გამოთქმა ბრჭყალებშიც ჩავსვათ:

ღუარსაში „ნასწავლი“ კაცი იყო.

ზოგჯერ წინადადებაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ ამა თუ იმ სიტყვას ან მთლიანად წინადადებას კონტექსტში. ასეთ სიტყვებსა და გამოთქმებს გაძლიერებული ინტონაციით წარმოვთქვამთ, აზრით ანუ ლოგიკური მახვილი მათზე მოღის. წერის დროს მახვილიან სიტყვას ან წინადადებას ვწერთ ხაზგასმით ან დაშლით:

კმაყოფილება კაცის მომაკვდინებელი სენია.

ფიქრი თოვლის გუნდასა ჰგავს.

§ 7. საკითხის შესწავლის მოკლე ისტორია. ინტონაცია-მოდალობის მიხედვით წინადადებათა კლასიფიკაცია ანტონის გრამატიკაში ემყარება ზმნის კილოს. შესაბამისად გამოყოფილია 5 სახის წინადადება: „საზღვრებითი“ ანუ თხრობითი, ბრძანებითი, „საწადი“ ანუ ნატურითი, „უკეთულობითი“ ანუ პირობითი, „განუსაზღვრელი“.

თხრობითი წინადადება აღნიშნავს მოქმედებას ან ვნებას რომელსაზე დროში; ბრძანებითი წინადადება გამოსატყავს ბრძანებას ან თხოვნას ახლანდელსა ან მომავალ დროში; ნატურითი წინადადება აღნიშნავს ნატურას, წადიდს სამივე დროში; პირობითი წინადადება უსრულია და საჭიროებს შევსებას ბრძანებითი ან თხრობითი წინადადებათაგან.

გაიოზ რექტორი იძლევა რამდენადმე განსხვავებულ კლასიფიკაციას: 1) დამტკიცებითი (მან იცის თავი თუსი), 2) უკუთქმითი (მან არა იცის თავი თუსი), 3) კითხვითი (იცისა მან თავი (თუსი?), 4) უკუთქმითი კითხვითი (არა იცისა მან თავი თუსი?), 5) განკურვებითი (იცის მან თავი თუსი!).

როგორც ვხედავთ, „გაიოზი გამოყოფს მტკიცების მიხედვით განსხვავებულ სახეებს... მაგრამ ბოლომდე თანამიმდევრული არ არის... არ ჩანს მასთან ბრძანებითი წინადადება“ (დ. კვანტალიანი).

პდ. იოსელიანმა მოდალობის მიხედვით სამი სახის წინადადება გამოყო: 1) მოთხრობითი ანუ დამტკიცებითი, 2) კითხვითი, 3) ბრძანებითი.

დ. ჩუბინაშვილი მსჯელობს დამტკიცებითი, შეკითხვითი და საწადისი წინადადებებისათვის საჭირო ნაწილაკებზეც. მაგალითად, დამტკიცებით წინადადებაში შეიძლება შეგვხვდეს ვე, ც, ცა, მცა, მცალა, ლა, ვილა, ლამცა, ო, რე; შეკითხვითი წინადადების შესადაგენად იხმარება ზომ, განა; საწადისის წინადადებისათვის საჭიროა: თუ, თუ სადამე, თუშეცალა, დალათუ, უკეთუ, უკეთუმცა, რომ, თუ რომ; უნდა, ნეტარ, ნეტარ თუ, ნეტავი...

შედარებით ვრცლად განიხილავს კითხვით წინადადებას მ. კვლევურიძე. მისი განმარტებით, კითხვითი ეწოდება წინადადებას, რომელიც კითხვას გამოხატავს. საგულისხმოა, რომ ავტორი ეხება სასვენიშნებსაც: კითხვითი წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშანი დაისმის. მაგრამ ზოგჯერ, თუ კატეგორიულ აზრს გამოხატავს, მაშინ ბოლოში განკუთხვებითი ნიშანი (!) დაისმის ან კიდევ ორივე (?!) ერთად.

ი. სიხარულიძე განსხვავებულ მოდალობის გამოხატვის საშუალებად ასახელებს ინტონაციას და იმოწმებს შესაბამის მაგალითებს: მატარებელი წავიდა. მატარებელი წავიდა? მატარებელი წავიდა!

მოდალობის მიხედვით წინადადება ვრცლადაა დახასიათებული ა. შანიძის სასკოლო გრამატიკაში. ავტორის აზრით, „შინაარსის მიხედვით წინადადება შეიძლება იყოს წართქმითი ან უკუთქმითი. ამას გარდა, თითოეული ამათგანი არის კითხვითი, ძახილისა, კითხვით-ძახილისა, ბრძანებითი ან თხრობითი“. საგანგებოდაა გამოყოფილი სასვენიშნები ნიშანთა მართლწერაც.

საანალიზო საკითხი თანამედროვე ქართულის დონეზე უხვი საინფორმაციო მაგალითების გათვალისწინებით კიდევ უფრო ვრცელად წარმოდგენილი დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“, ხოლო საკითხის შესწავლის ისტორია ძველი ქართული გრამატიკების მიხედვით დაწვრილებითაა მოცემული დ. კვანტალიანის ნაშრომში.

წინადადების ტიპები აგებულების მიხედვით

§ 1. აგებულების მიხედვით წინადადების ტიპების ზოგადი მიმოხილვა. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში აგებულების მიხედვით გამოყოფენ სამი სახის წინადადებას: მარტივს, შერწყმულსა და რთულს.

ტრადიციული განმარტებით, მარტივია წინადადება, თუ იგი გადმოცემულია ერთი ან რამდენიმე სიტყვით, რომელშიც არ ურევია ერთგვარი წევრები" (ქართული ენა, სინტაქსი, VIII კლასის სახელმძღვანელო, 1989).

მეორენაირად: „მარტივია წინადადება, რომელშიც აზრი ერთი ან ერთმანეთთან დაქვემდებარებით (და საურთიერო დაქვემდებარებით) დაკავშირებული რამდენიმე სიტყვით გადმოიცემა“ (დ. კვაჭაძე). მაგალითები:

თოვს.

ნელა მიცურავს აფრა ეული.

დაიდოცოს საქართველოს მადლიანი მამული!

შერწყმულია წინადადება, რომელშიც მოიპოვება რამდენიმე ერთგვარი წევრი:

ჭრელი ჰეპედა დაათრო და გააბრუნა იამა.

ჩვენი სიცოცხლე განმეორდება დექსში, შვილებში, სიყვარულში.

რთულია წინადადება, რომელიც შედგება ორი ან მეტი მარტივი ან შერწყმული წინადადებისაგან და აზრობრივ-ინტონაციურად ერთ მთლიან ერთეულს ქნის.

რთული წინადადება, თავის მხრივ, ორგვარია: თანწყობილი და ქვეწყობილი.

თანწყობილი წინადადება შედგება ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად თანასწორი წინადადებებისაგან:

ცა ვარსკვლავებით შემოიჭვია (1), წყნარად აცურდა ნარსარი მთვარე (2).

ქვეწყობილია წინადადება, რომელიც შეიცავს ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად არათანასწორ წინადადებებს (ერთი მთავარია, მეორე — დამოკიდებული):

ვინ მოყვარესა არ ეძებს (1), იგი თავისა მტერია (2).

რაც კადმით დაიწერება (1), ნაჯახით არ ამოიშლებაო (2).

შერწყმული წინადადება გარდამავალი საფეხურია მარტივიდან რთულსაკენ. რუსულსა და ზოგიერთ სხვა ევროპულ ენაში შერწყმული წინადადება არ არის დამოუკიდებელ სახედ გამოყოფილი. იგი მიჩნეულია მარტივის ერთ-ერთ სახედ.

§ 2. საკითხის შესწავლის მოკლე ისტორია. აგებულების მიხედვით წინადადების მსჯელობას უკვე ძველ გრამატიკებშივე ვხვდებით მეტნაკლები სისრულით. ანტონის გრამატიკაში გამოყოფილია წინადადების ორი სახე — სრული და უსრული. სრული წინადადება გამოსატყვის დასრულებულ აზრს, უსრული კი — დაუმთავრებელ აზრს, რომელსაც დასრულება სჭირდება. დღევანდელი გაგებით, ანტონის მიერ დახასიათებული უსრული წინადადება უდრის დამოკიდებულ წინადადებას.

გარდა ამისა, ანტონის გრამატიკაში გვხვდება ტერმინები „მარტივი იდეა“ და „შეზავებული იდეა“, რაც ნიშნავს მარტივსა და რთულ მსჯელობას. მარტივი გადმოიცემა ერთი წინადადებით, რთული კი — წინადადებათა შეერთებით.

გაიოზ რეჟტორი თავის გრამატიკაში ასახელებს მარტივსა და რთულ წინადადებებს. აგებულების მიხედვით მარტივი და რთული წინადადებებია გამოყოფილი აგრეთვე ი. ქართველიშვილის გრამატიკაში. ავტორის აზრით, მარტივია წინადადება, რომელიც ერთი ქვემდებარისა და ერთი შემასმენლისაგან შედგება; რთულია, თუ შედგება ორი ან მეტი ქვემდებარისა და შემასმენლისაგან.

მომდევნო ხანის გრამატიკოსებიც (ს. დოდაშვილი, პ. იოსელიანი, დ. ჩუბინაშვილი...) იმეორებენ წინამორბედთა კლასიფიკაციას. ყველა მათგანი რთული წინადადების ანალიზისას საიდულებრივად მათგან გამოყოფილია ანაბეჭდებულ შერწყმულს (დღევანდელი გაგებით). ამიტომ შერწყმული წინადადება ცადვე სახედ კარგა ხანს არ ყოფილა გამოყოფილი.

პირველად, 1889 წელს თ. ჟორდანიამ განასხვავა ერთმანეთისაგან მარტივი, გაერთიანებული (დღევანდელი ტერმინოლოგიით — შერწყ-

მული) და რთული წინადადებები. მას შემდეგ მოყოლებული, თითქმის ყველა გრამატიკოსი ქართულში დანოუკიდებელ სახელ მიიჩნევს მარტივს, შერწყმულსა და რთულ წინადადებებს.

წინადადების წევრები

(ზოგადი მიმოხილვა)

§ 1. სრულმნიშვნელოვანი და დამხმარე სიტყვები. მნიშვნელობის თვალსაზრისით წინადადებაში შემავალი სიტყვა შეიძლება იყოს სრულმნიშვნელოვანი და დამხმარე.

სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა, რომელიც ცალკე აღებული (სხვა სიტყვის დაუხმარებლად) მიუთითებს საგანსა თუ მოვლენაზე ან გამოხატავს მოქმედება-მდგომარეობას. სრულმნიშვნელოვანი სიტყვებია სახელები, ზმნა და ზმნიზედა.

დამხმარე სიტყვა, რომელსაც თავისთავადი მნიშვნელობა არა აქვს და სხვა სიტყვებთან ერთად იძლევა გარკვეულ მნიშვნელობას. ასეთებია: კავშირი, თანდებული, ნაწილაკი.

მობმარების თვალსაზრისით სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები იყოფა ოთხ ჯგუფად:

1) სიტყვები, რომელთაც წინადადების გაფორმებისათვის ყველაზე დიდი მნიშვნელობა აქვთ. ასეთებია ზმნები — წინადადებაში შემასმენლად გამოყენებული. ქართული ზმნა წინადადების დედაძარღვია. იგი სული და გულია ენისა, ბურჯია მისი. აზრის გმოხატვის საშუალებით მეტყველების სხვა ნაწილები მას ვერ შეედრება. ზმნა, ცალკე აღებულიც, წინადადებაა.

2) სიტყვები, რომლებთაც გადმოიცემა ქვემდებარე და დამატება. ასეთებია: არსებითი სახელი, ზოგიერთი ნაცვალსახელი, მოქმედებითი გვარის მიმლეობა, წილობითი რიცხვითი სახელები.

3) სიტყვები, რომლებიც განსაზღვრავენ წინადადებაში არსებითი სახელით ან მასთან გათანაბრებული სიტყვით გამოხატულ წევრებს. ესენია: ზედსართავი სახელი, რაოდენობითი და რიგობითი რიცხვითი სახელები, ზოგი ნაცვალსახელი, ვნებითი გვარის მიმლეობანი.

4) სიტყვები, რომლებიც ზმნას უკავშირდებიან და მას „განსაზღვრავენ“, ე. ი. სინტაქსურად გარემოებაა. ასეთია ზმნიზედები.

მეორე მხრით, წინადადებაში შეიძლება შეგვხვდეს **დამხმარე სიტყვებიც**. მართალია, მათ აკლიათ დამოუკიდებლობა, მაგრამ მეტად საჭირონი არიან წინადადების გაფორმებისათვის. ისინი მნიშვნელობას უცვლიან წინადადების წევრს ან მთელ წინადადებას (ა. შანიძე).

გარდა ამისა, ენაში გამოიყოფა ერთი ჯგუფი სიტყვებისა, რომლებიც მოკლებული არიან სხვა სიტყვებთან კავშირს, „მაგრამ სხვა სიტყვებს უპირისპირდებიან როგორც წინადადების ეკვივალენტები“ (ა. შანიძე). ასეთია **შორისდებულები**.

ჩვეულებრივ, ამა თუ იმ მეტყველების ნაწილთან დაკავშირებულია რომელიმე ძირითადი ფუნქცია, მაგრამ შესაძლებელია მოხდეს სიტყვის გადასვლა მეტყველების ნაწილთა ერთი თანრიგიდან მეორეში. მაგალითად, **ჩქარი** (მდინარე) — ზედსართავი სახელი, მაგრამ: **ჩქარა** (მიდის) — ზმნიზედა.

შესაძლებელია, დამხმარე სიტყვა, აგრეთვე, შორისდებული წინადადებაში გამოყენებულ იქნეს სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის ფუნქციონითაც: „და მაჯგუფებელი კავშირია“. აქ და ქვემდებარეა.

„**ვაის** გავეყარე და ვუის შევეყარე“ — ორივე შორისდებული დამატებაა.

§ 2. **წინადადების წევრის რაობა**. წინადადებაში შემავად სრულმნიშვნელოვან სიტყვას ან სიტყვათა შენაერთს წინადადების წევრი ეწოდება. შესაბამისად, წინადადებაში იმდენი წევრია, რამდენი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაა:

გულში მწუხარებამ ლამე გაათია (4 წევრია).

მთის ნიაგი ტყეში ფოთლებთან დაზღანდარობდა (5 წევრია).

დამხმარე სიტყვა წინადადების წევრი არ არის, ამიტომ ზოგჯერ წინადადებაში შემავალი სიტყვა უფრო მეტია, ვიდრე წევრი:

მინდორი და ველი ჰყვავის (4 სიტყვაა, 3 — წევრი).

საზოგადოდ, წინადადების წევრი მიუგებს ამა თუ იმ კითხვაზე. მაგალითად, „გაპარტახებულ ეზოებში ქარი ზუზუნით დაქროდა“. ამ წინადადებაში ყოველ სიტყვას (წევრს) დაესმის კითხვა:

რას შვრებოდა ქარი? რა დაქროდა? სად დაქროდა? როგორ დაქროდა? როგორ ეზოებში?

არის შემთხვევები, როცა წინადადების წევრი კითხვას ვერ იგუებს (არ უხერხდება კითხვის დასმა). ეს მაშინაა: 1) როცა წევრად „მრბა-ნებიითის ფორმა მეორე პირისა ან თვით კითხვითი სიტყვაა“

(ა. შანიძე); 2) შემასმენელი გამოხატულია ალქმისა და გრძნობის გამოხატული ზმნებით (უყვარს, სწყურია, აქვს, ჰყავს...):

ვინ მომცა გული ასე სათუთი?

გადი, გამოდი, გუთანო!

მე მოყვარს შენი ნაზი ღიმილი.

მაქვს საქონელი ურიცხვი.

როგორც ვხედავთ, წინადადების წევრს ყოველთვის არ დაესმის კითხვა. ამიტომაც წინადადების წევრად მიჩნევისათვის კითხვის დასმა ან დაუსმელობა ვერ იქნება გადამწყვეტი. აქ მთავარია სიტყვის მნიშვნელობა.

შეაძლებელია წინადადების წევრი სიტყვათა შეერთებით ან მთელი წინადადებითაც გადმოიცეს:

შავი ზღვა ბობოქრობს.

ოთარანთ ქვრივი შვილს მიუახლოვდა.

„იავნანამ რა ჰქმნა“ მშვენიერი მოთხრობაა.

„ვინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია“ აფორიზმია.

ბოლო წინადადებაში ორი წევრია. შემასმენელი (აფორიზმია) და ქვემდებარე, რომელიც, თავის მხრივ, რთული ქვეწყობილი წინადადებით გამოიხატება.

§ 3. მთავარი და არამთავარი წევრები. მთავარ წევრთა სპეციფიკურობა ქართულში. წინადადების წევრებია: შემასმენელი, ქვემდებარე, დამატება, განსაზღვრება და გარემოება.

ტრადიციულ გრამატიკებში წინადადების წევრებს ფუნქციის (გამოყენება-მოხმარების) მიხედვით ყოფენ ორ ჯგუფად: მთავარ და არამთავარ (მეორეხარისხოვან) წევრებად. ამგვარი დაყოფა შემუშავდა ინდოევროპული ენების წინადადებათა ანალიზის საფუძველზე XIX საუკუნეში. რადგან ამ ენებში ზმნა-შემასმენელი ერთპირიანია, შესაბამისად, მთავარ წევრებად მიჩნეულ იქნა ქვემდებარე და შემასმენელი; არამთავარ წევრებად კი — დამატება, განსაზღვრება, გარემოება.

ასეთი დაყოფა ევროპული გრამატიკებიდან ქართულშიც გადმოვიდა და დიდხანს (XX საუკუნის შუახანებამდე) ჩვენშიც მთავარ წევრებად ითვლებოდა მხოლოდ ქვემდებარე და შემასმენელი.

არნ. ჩიქობავას აზრით, ყოველ ენაში წინადადების წევრთა კვალიფიკაცია უნდა დაეფუძნოს საკუთარი შესიტყვების სტრუქტურას, მის მექანიზმს. აქედან გამომდინარე, ქართულში მთავარ და არამთავარ

წევრთა დაყოფა ვერ იქნება ვეროპული ენების მსგავსი, რადგან ქართული ზმნა მეტად რთულია, რასაც განაპირობებს მისი მრავალპირობა (პოლიპერსონალიზმი). ამიტომაც, რომ წინადადების მთავარ და მეორეხარისხოვან წევრთა საკითხი ქართულში განსხვავებულ მიდგომას მოითხოვს.

თუ ქართულის მარტივ წინადადებაში ზმნა ერთპირობანია, აქაც მთავარი წევრებია მხოლოდ ქვემდებარე და შემასმენელი:

ქვ. შვი.

ურემი ნელა მიჭრიაღებდა გზაზე.

შესიტყვებაში — ურემი მიჭრიაღებდა — ქვემდებარე არის გამატრობებული, იგი ზმნას მართავს პირში, მაგრამ თვითონ არ იმართვის შემასმენლისაგან ბრუნვაში (ე. ი. შემასმენელი მხოლოდ დამოკიდებული წევრია).

სულ სხვაგვარი ვითარებაა, როცა შესიტყვებაში შედის გარდამავალი ზმნა: ელას გულმა ტეხა დაუწყო.

ქვ. ირ. დ. ბ. დ.

სინტაგმებში — გულმა დაუწყო, ელას დაუწყო ტეხა დაუწყო — კოორდინაცია გვაქვს, რადგან საინვეგან ქვემდებარე, ირიბი დამატება და პირდაპირი დამატება თანაბრად მართავენ ზმნა-შემასმენელს პირში და მისგანაც იმართვიან ბრუნვაში. ე. ი. ქართულში შესიტყვებაში, სადაც გარდამავალი ზმნა შედის, ქვემდებარის სინტაქსური ძალა ევროპულ ენებთან შედარებით განელებულია (შედარებით შესუსტებულია), რადგან ქართულში იგი ერთდროულად მმართავიცაა და მართავიც. სამაგიეროდ, გაძლიერებულია ჩვენში დამატების სინტაქსური ძალა. ევროპულ ენებში დამატებები პირის ნიშნით არ გამოიხატებიან, ე. ი. იქ არა გვაქვს დამატება-ობიექტები და, შესაბამისად, ისინი ვერ მართავენ ზმნას პირში. ქართულში კი დამატება-ობიექტები ისევე მართავენ ზმნის პირს, როგორც ქვემდებარე. ამიტომ ქართულში რა უფლებითაც ქვემდებარე უნდა იქნეს მიჩნეული მთავარ წევრად, იმავე უფლებით უნდა ჩითვადოს ასეთად დამატება-ობიექტებიც. აქედან გამომდინარე, ქართულში მთავარი წევრებია: შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდაპირი და ირიბი დამატება. მეორეხარისხოვანია (არამთავარი): უპირალო დამატება, განსაზღვრება, გარემოება.

ქართულში სინტაქსური ურთიერთობის თვალსაზრისით დამატება-ობიექტები ქვემდებარეს ეტოლება. „დამატება მეორეხარისხოვანი

წვერი კი არაა, არამედ ისევეა მთავარი წვერი, როგორც ქვემდებარე“ (არნ. ჩიქობავა).

მეტყველებაში ხვედრითი წონისა და სინტაქსური ძალის მიხედვით მთავარ წვერებს შორის ერთგვარი გარჩევაცაა. შემასმენელი ძირითადი წვერია, რომელსაც ფორმის საშუალებით უკავშირდება ყველა დანარჩენი მთავარი წვერი. მეორე ადგილს იჭერს ქვემდებარე, მესამეს — დამატება-ობიექტები.

წინადადებაში მთავარ წვერთა რაოდენობას ზმნის ფორმა განსაზღვრავს. შესაბამისად, წინადადებაში იმდენი მთავარი წვერია, რამდენიც ზმნის პირიანობით არის განსაზღვრული ერთის მიმატებით:

მზე ამოვიდა (ის) — ორი მთავარი წვერია.

ჰგავს აღვის ხე თეთრ ჩოხაში **საქორწილოდ** **მორთულ** **სიძეს** **ჰგავს** (ის მას) — სამი მთავარი წვერია.

მზე **ღეღაშიწას** **საგაზაფხულოდ** **სხივებით** **გულმკერდს** **უქარგავდა** (ის მას მას) — ოთხი მთავარი წვერია.

ზოგჯერ წინადადებაში ერთი მთავარი წვერია. ეს მაშინაა, როცა წინადადება უქვემდებაროა, ზმნა უსუბიექტოა: გარეთ წვიმს, ძალიან ცოვა...

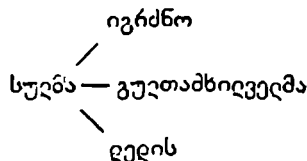
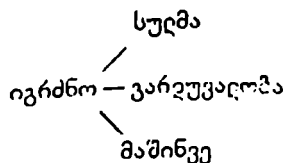
.მაშასადამე, მთავარ წვერთა შედგენილობის მიხედვით ქართულში წინადადება შეიძლება იყოს ერთშემადგენლიანი, ორ-, სამ- და ოთხ-შემადგენლიანი.

შენიშვნა: თუ გავითვალისწინებთ, ქართული ზმნის ოთხპირიანობას, რომლის არსებობა რეალური ფაქტია (მიკშია, მიმიწერია (მან მე. მას ის), შე-მინატერინო (შენ მე მას ის) და ა. შ.), მაშინ ასეთი ზმნების შემცველი წინადადება ხუთშემადგენლიანი იქნება.

წინადადების საყრდენს წარმოადგენს მთავარი წვერები. მათ გარემო ჯგუფდება არამთავარი წვერები, რომლებიც სინტაქსურად უკავშირდებიან მთავარ წვერებს, ხსნიან მათ, ავრცობენ და მათთან ერთად ქმნიან სიტყვათა შეკავშირებას.

უმეტეს შემთხვევაში გარემოება და უბრალო დამატება ახლავს ზმნა-შემასმენელს, განსაზღვრება კი — ქვემდებარესა და დამატებას.

ღედის გულთამხიღვედმა სულმა მაშინვე იგრძნო სიკვდილის გარდუვალობა.

გარღუყადოზა — სიკვეღის

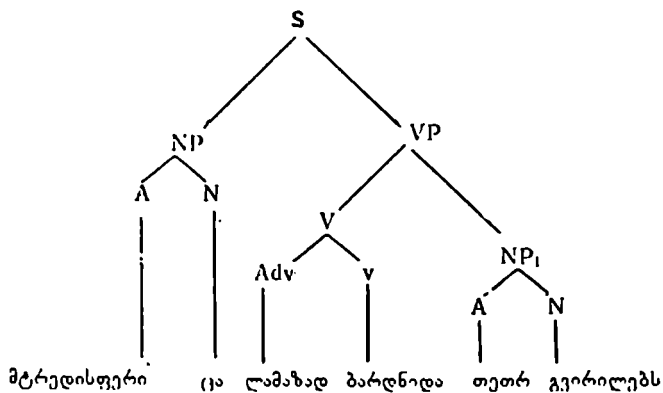
შინიშნა, ტრადიციული სინტაქსი სრულფასოვნად ეერ ასახავს წინადაღების ურთულეს იგრძნოულ სტრუქტურას. თანამედროვე ლინგვისტიკაში სწორად იყენებენ უშუალო შემადგენელთა მიხედვით ანალიზის მეთოდს. იგი XX საუკუნის 20-იან წლებში შემოშუყა ლეონარდ ბლუმფილდმა. ამგვარი ანალიზისას სრულიად არ არის საკირო კითხვის დასმა და წინადაღებების წყერის რაობის გარკვევა. არამედ წინადაღების დაშლა უნდა მოხდეს სტრუქტურულად — კონსტრუქციებისა და უშუალო შემადგენლების მიხედვით.

უშუალო შემადგენელთა მეთოდი სარგებლობს შემდეგი სიმბოლოებით: S არის წინადაღების სიმბოლო (ინგ. (Sentence „წინადაღება“), N აღნიშნავს არსებითი სახელს (noun) კლასს, V ზმნის (verb) კლასს, A — აღიექტიურ ანუ ზესართაულ (adjective) კლასს, ხოლო Adv — ზმნიზღის (adverb) კლასს. ყოველგვარი წინადაღების წყერი ამ ოთხი ფარმალური კლასიდან ერთ-ერთის წარმომადგენელი იქნება. მაგალითად, უშუალო შემადგენელთა მეთოდის ტერმინებით ასე ჩაიწერება წინადაღება „მტრღღისფერიცა ლამაზად ბარღღიდა თეთრ გვირილებს“ — A N Adv V A N.

მეთოდი ემყარება იმ დაშვებას, რომ ენის ტექსტის ყველა რთული ერთეული შედგება ორი უფრო მარტეა და ხაზობრივად მარალეული ერთეულისაგან — უშუალო შემადგენლებისაგან. ისინი, თავის მხრივ, კიდევ შეიძლება დაიყონ უშუალო შემადგენლებად და ა. შ. ელემენტარულ ერთეულებად.

მაშასადამე, უშულო შემადგენლები ეწოდებათ კონსტრუქციის შემადგენელ წყერებს. მაგალითად, „ლამაზად ბარღღიდა“ — კონსტრუქციაში შეღის ორი უშუალო შემადგენელი: „ლამაზად“ და „ბარღღიდა“.

წინადაღების დაშლა უშუალო შემადგენლებად ხდება ბინარული (ორობითი) ანალიზის საფუძველზე. ანალიზის ყოველ საფეხურზე გამოიყოფა ორი უშუალო შემადგენელი. პირველ საფეხურზე წინადაღება დაიშლება სახელის ფრაზად (Np — Noun Phrase) და ზმნის ფრაზად (VP — verb Phrase). ანალიზის ამგვარი წესით შეიძლება გამოვსახოთ ე. წ. უშუალო შემადგენელთა ზე:

ასეთივე „ზის“ გამოსახვა შეიძლება შერწყმული და რთული წინადადების მიხედვითაც.

ზმნა (V) ყოველთვის წარმოადგენს წინადადების აბსოლუტურ ბირთვს. იგი არასოდეს არ გვევლინება სატელიტის („თანამგზავ-რის“) როლში. ზმნაზე ერთი რანგით დაბლა დგას N-სახელი, რომელიც სუბიექტის ფუნქციას ასრულებს და სინტაქსური ძალით მეორეა ზმნის შემდეგ. N-ს სატელიტად შეიძლება ასლდეს ზედსართავი სახელები, რომლებიც რანგით მასზე დაბლა დგანან და ა. შ. ე. ი. უშუალო შემადგენელთა მეთოდით ანალიზისას წინადადებაში, გამოიყოფა ბირთვები, სატელიტები, ხდება კონტრუქციითა დაშლა უშუალო შემადგენლებად და სქემატურად წარმოსახება წინადადებას იერარქიული სტრუქტურა. (დაწვრ. იხ. „ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები“, გ. ახვლედიანის რედაქციით, თბ., 1973).

შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი

§ 1. შემასმენლის რაობა. მისი სახეები. შემასმენელი წინადადების მთავარი წევრია. იგი გამოიხატება ზმნით ან სახელითა და ზმნით. ქართული ზმნა მეტად მდიდარია კატეგორიებით. შესაბამისად, შემასმენელიც მდიდარი და მრავალფეროვანია სემანტიკურად. იგი აღნიშნავს საგნის მოქმედებას (კადატოზი აშენებს), მდგომარეობას (ბავშვი დგას), გრძნობითს დამოკიდებულებას ერთი საგნისას მეორისადმი (მეყვარს ჩემი ტურფა მხარე), ყოლა-ქონებას (მე თანა მყვანან რკინისა ძმემბი), კუთვნილებით-დანიშნულებითს ურთიერთობას სუბიექტსა და ობიექტებს შორის (ხურო უშენებს მეზობელს სახლს), ანდა მიგვითი-

თუმცა, რა მოსდის საგანს (წყადი იღვრება), როგორია საგანი (თოვლი თუთრია), რა არის ან ვინ არის საგანი (მუხა ხეა; ის კაცი ექიმია) და ა. შ.

ზმნა-შემასმენელი ქართული წინადადების ხერხემალია. „შემასმენელი აუცილებელია შესიტყვებისათვის, რომ ეს უკანასკნელი წინადადებად მივიჩნიოთ“ (არნ. ჩიქობავა). ამდენად, შემასმენელს წინადადებაში ძირითადი მნიშვნელობა აქვს.

შემასმენლის კითხვებია: რას შერება? რას იზამს? რა ქნა? რა მოსდის? როგორია?

ქართულში შემასმენელი ორგვარია: მარტივი და შედგენილი.

მ ა რ ტ ი ვ ი ა შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი, რომელიც გადმოცემულია მხოლოდ ზმნის პირიანი ფორმით (ეს უკანასკნელი შეიძლება იდგეს ამა თუ იმ მწკრივში):

დაუღლარ მაჭარს სარქველი არ დაეხურება.

ბურჭის ძირას თავს იწონებს ნაზი ია.

შ ე დ გ ე ნ ი ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი გამოიხატება პირიანი ფორმისა და ბრუნებადი სიტყვისაგან:

ადვანის მინდორი მოჭედელი იყო ხაღხით.

ჩემი სამშობლო ნაძვანით შემოსილი მთა არის.

§ 2. მარტივი შემასმენელი. მარტივი შემასმენელი მხოლოდ პირიანი ზმნაა, რომელიც შეიცავს ლექსიკურ მნიშვნელობასაც და ზმნურ კატეგორიებსაც:

მზის სხივებმა ოქროს გვირგვინი დაადგეს მყინვარწვერს.
ლამემ დღეს კარზე დაუკაკუნა.

მარტივი შემასმენელი გადმოიცემა, აგრეთვე, რთული ფორმითაც — ესაა მეშველზმნიანი წარმოება. რთული წარმოებისაა: საშუალი გვარის ზმნები და სტატიკური ვნებითები აწმყოს მწკრივში, ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნები მესამე სერიაში, ორპირიანი გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნები I თურმეობითში:

ვდგავარ მდუმარედ და ვუსმენ წყლის ჩხრიადს.

შენც სწერიხარ სიაში.

სადაც ვშობილვარ, გავზრდილვარ... ჩემი სამშობლოც ის არის: როგორ გაზრდიხარ დედას!

აქ ხშირად დავუტყვევებოვარ ბუნებას.

ყველა ეს შემასმენელი მარტივია, რადგან აქ მეშველი ზმნა მწკრივის ფორმის შემქმნელი კომპონენტია მხოლოდ.

მარტივ შემასმენლადა მიჩნეული რთული ზმნებით გადმოცემული შემასმენელიც: უზრუნველყო, ცხადყო, შეურაცხყო... დღევანდელი რამდენიმე მარტივი შემასმენელი წარმოშობით რთული შემასმენელი იყო: ცივა (←ცივ არს), თბილა (←თბილ არს), ვარგა (←ვარგ არს) (ა. შანიძე).

რთული ზმნები ძველ ქართულში უფრო ფართოდ იყო გავრცელებული. ისინი ისტორიულად წარმომდგარი არიან ზმნა-შემასმენლისა და მასთან დაკავშირებული წვერის (ქვემდებარე, დამატება) შეერთებისაგან, ანდა შედგენილი შემასმენლის კომპონენტთა შერწყმის შედეგად (ჭ. თევზაძე).

მარტივი შემასმენელი ხშირად გართულებული სახითაც გვხვდება, ე. ი. გავრცობილია. აქ რამდენიმე შემთხვევა შეიძლება გამოიყოს:

1) მარტივი შემასმენელი გართულებულია ერთი და იმავე ზმნის განმეორებით:

ქათამმა ჩხრიკა, ჩხრიკა და თავის დასაკლავი დანა გამოჩხრიკა-ითმინა, ითმინა ბიძინამ, მაგრამ ველარ მოითმინა.

2) გართულებული მარტივი შემასმენელი გადმოცემულია შერწყმული ზმნებით, რომლებიც ერთად იხმარება:

დაწყნარდ-დაღუმიდა მდინარე.

ცხენოსანმა ბედაური გააჭენ-გამოაჭენა.

3) მარტივი შემასმენელი შეიძლება გავრცობილ იქნეს დამხმარე სიტყვებისა და ნაწილაკების დართვით:

ვინძლო მტერი არ გაახარო.

იქნებ აკვანში ის ყრმა წევს.

ნუ შეეფარვი, ჩემო მფრინავო, ნუცა სიცხესა, ნუცა ავდარსა.

მეგრულ-ჭანურშიც მარტივი შემასმენელი, ქართულის მსგავსად, შეიძლება იყოს მხოლოდ ერთი სიტყვით (პირიანი ზმნით) წარმოდგენილი ანდა გავრცობილი სხვადასხვა საშუალებით, რის შედეგადაც მიიღება გართულებული მარტივი შემასმენელი. ამგვარ ფორმათა მრავალფეროვნებას ქმნის დრო-კილოთა წარმოების თავისებურებანი.

გავრცობილი შემასმენელი სვანურშიც მიიღება მეშველზმნიანი ფორმებითა და ნაწილაკდართული ზმნა-შემასმენლით (ა. კიშირია). .ა

§ 3. შედგენილი შემასმენელი. ტერმინის საკითხისათვის. შედგენილი შემასმენელი შედგება სახელადი ნაწილისა და ზმნის პირიანი ფორმისაგან. შემასმენლის ლექსიკურ მნიშვნელობას სახელი გადმოსცემს, ზმნას კი დაკარგული აქვს დამოუკიდებლობა და დამხმარე ანუ მეშველი

სიტყვის როლს ასრულებს, იგი გამოხატავს მხოლოდ ზმნის კატეგორიებს:

ვისიც მე ვიყავ ერთგული, ის გახდა ჩემი მტერიო.

ამ ქადის სახელი და პატივი მისი შოვალეობა გამხდარიყო.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში სახედადი და ზმნური ნაწილების შეერთებით მიღებული შემასმენლის აღსანიშნავად გამოყენებულია ორი სხვადასხვა ტერმინი: „შედგენილი შემასმენელი“ და „რთული შემასმენელი“.

ტერმინი შედგენილი შემასმენელი პირველად ს. ხუნდაძის გრამატიკაში (1927) გვხვდება „სახელითა და შემწეობითი ზმნის მიმატებით“ გადმოცემული შემასმენლის აღსანიშნავად. შემდგომშიც ი. ნიკოლაიშვილი, ი. სიხარულიძე, ი. იშნაიშვილი, დ. კვაჭაძე, ად. ლღონტი, ნ. ბასილია და სხვები ამავე ტერმინით აღნიშნავენ საანალიზო ფორმას.

ტერმინი რთული შემასმენელი პირველად იხმარა პდ. იოსელიანმა, შემდეგ მ. კედენჯერიძემ (1925). მართებულად მიიჩნია იგი ვ. თოფურიამ; აკ. შანიძე კი, მართალია, ამჯობინებდა „შედგენილ შემასმენელს“, მაგრამ „რთულ შემასმენელსაც“ ხმარობდა.

ა. კიზირიას აზრით, „შედგენილი შემასმენელი იქნებოდა უნაკლო ტერმინი, რომ საოპოზიციოდ შეუდგენელი შემასმენელი გვექონდეს. მეორე მხრივ, შემასმენლის მარტივ ფორმას, მხოლოდ პირიანი ზმნისაგან შემდგარს, მარტივ შემასმენელს ვუწოდებთ. მარტივი შემასმენლის საპირისპირო რთული შემასმენელი, ამიტომ ვამჯობინებთ ამ უკანასკნელს“.

ჩვენის მხრიდან დავსაძენთ შემდეგს: მართალია, საზოგადოდ, მარტივის საპირისპირო ტერმინია რთული და, ამდენად, შეიძლება აქ უპირატესობა ამ უკანასკნელს მიენიჭოს, მაგრამ, მეორე მხრივ, წამოიჭრება ახალი უხერხულობა: რთულ შემასმენელს (რომელიც ორი სხვადასხვა სიტყვისაგან შედგება) უნდა დაუპირისპირდეს მარტივი შემასმენელი— მხოლოდ და მხოლოდ ზმნის მარტივი პირიანი ფორმით გამოხატული. ქართულში კი, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მარტივი შემასმენელიც შეიძლება იყოს გავრცობილი, გართულებული სხვადასხვა ენობრივი საშუალებით, რის შედეგადაც (ფორმის თვალსაზრისით) რეალურად ისიც რთულია. მას მაინც მარტივს ვეძახით (ამდენად, დასაზუსტებელია თვით ტერმინი „მარტივი შემასმენელი“).

მეორე მხრივ, ტერმინი „შედგენილი შემასმენელი“ არ გამოკვეთს მარტივის არაერთსახოვნებას და ძირითადად გახზავს იმ ფაქტს, რომ

იგი შედგენილია სხვადასხვა კომპონენტისაგან (ნაწილისაგან). ამიტომაც უფრო უნდა მიესადაგებოდეს ქართული ზმნა-შემასმენლის საპეციფიკურობას.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა ტერმინებია გამოყენებული შედგენილი შემასმენლის სახელად და ზმნური ნაწილების აღსანიშნავადაც.

ივ. იმნაიშვილმა სახელად ნაწილს სიმოკლისათვის უწოდა შემასმენლისი. დამკვიდრებულია აგრეთვე: პრედიკატივი, თანასაერთი, სახელადი ნაწილი; ხოლო ზმნური ნაწილისათვის — ტერმინები საერთი და კოპულა. ამათგან ტრადიციულ სასწავლო გრამატიკებში გამოყენებულია სახელადი ნაწილი და ზმნური ნაწილი.¹

§ 4. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი მეტწილად მოსდევს ზმნურ ნაწილს, ზოგჯერ შეიძლება წინ უძღოდეს მას ან კიდევ ისინი გათიშული იყვნენ სხვა სიტყვებით:

სახ. ნაწ.
რა იციან, რომ ეს გული შკვდარი/ა,
რომ სიცილი. ზოგჯერ ცრემლზე მწარე/ა.
სახ. ნაწ.
მე გახლავარ იმერელი.

ს.ხ. ნაწ.
ლუარსაბი გახლდათ კარგად ჩასუქებული ძველი ქართველი.

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი გადმოიცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით: არსებითით, ზედსართავით, რიცხვითი სახელით, ნაცვალსახელითა და ნაზმნარი სახელებით. ქართულში სახელად ნაწილად ძირითადად გამოყენებულია ზედსართავი, არსებითი სახელი და მიმლეობა:

ყველა გონიერი კაცი იგივე წიგნი არის.
ხან უგნური ვარ, ხან — ბრძენი.
ტკბილი/ა თქვენი შარბათები.
ეს მთა ჩემი/ა, ეს ხე ჩემი/ა.

¹ ანტ. კიზირია დასახელებულ ტერმინთაგან უპირატესობას ანიჭებს საერთოსა და თანასაერთს.

ორჯერ ორი ოთხი/ა.

ზეცა დამშვიდებული იყო.

ნადირის მოკვლა ცოცხა არის.

სახელადი ნაწილი ბრუნებადი სიტყვაა. იგი შეიძლება შეგვხვდეს სხვადასხვა ფორმით. ძვედ ქართულში სახელადი ნაწილი წარმოდგენილი იყო ფუძის სახით — წრფელობით ბრუნვაში იღვა. ახად ქართულში იგი მეტწილად სახელობით ბრუნვაშია, ძაღზე იშვიათად შეიძლება ჩადგეს მიცემითში, ნათესაობითსა და ვითარებითშიც:

მე ვარ ჭაბუკ.

ვაი მას, ვინც ჭაბუკობისას ჭაბუკ არ არის.

მე ძირი ვარ ღუქის თქმისა.

ღედის გული ზღვა არის სიყვარულისა.

ნივთიერი საბუთები დანაშაულს ეჭვიმოუტანელს ხდის.

მაშინ თორმეტი წლისა ვიყავი.

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ზოგჯერ ნანათესაობითარ-სახელობითშია, თუმცა მხოლოდით რიცხვში იგი გარეგნულად არ განსხვავდება ნათესაობითის ფორმისაგან. საკმარისია სახელადი ნაწილი მრავლობით რიცხვში დაისვას, რომ გამოიკვეთება ნანათესაობითარი სახელობითი:

ეს ბიჭი მეზობლისა არის.

შდრ. ეს ბიჭები მეზობლისანი არიან.

სახელადი ნაწილი იშვიათად შეიძლება ვითარებით ბრუნვაშიც იდგეს. თუ ასეთი სახელადი ნაწილი ზედსართავისაგანაა ნაწარმოები, მაშინ მას ზმნიზედის მნიშვნელობა აქვს:

ღელფლად იყო ჩვენი ინგილო ქალი; ქვრივად დარჩა ღუარსაბი.

ვითარებით ბრუნვაში დასმული სახელადი ნაწილი ძალიან ჩამოჰკავს ვითარებით ბრუნვაში დასმულ უბრალო დამატებას. მათს გასარჩევად ვიყენებთ ასეთ წესს: თუ ვითარებით ბრუნვაში დასმული სახელის გადაყვანა სახელობითში აზრობრივად მოსახერხებელია, მაშინ იგი სახელადი ნაწილია, თუ არ გადაიყვანება, მაშინ უბრალო დამატებაა:

მთავარსარდლად იყო გამრეკელი — მთავარსარდლი იყო გამრეკელი.

აქ მთავარსარდლად სახელადი ნაწილია.

ვანო ღირექტორად დანიშნეს — ვანო ღირექტორი დანიშნეს —
არ შეიძლება.

აქ ღირექტორად უბრალო დამატებაა.

§ 5. შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი. შედგენილი შემას-
მენლის ზმნურ ნაწილად უმეტესად გვხვდება მეშველი ზმნები — ძირითა-
დად გარდაუვალი ზმნები, რომლებიც ხან მარტივ შემასმენლად გვევ-
ლინებიან და ხან — შედგენილი შემასმენლის ნაწილად. ესენია: არის
(თავისი მონაცვლე ფორმებით), აქვს, ჰყავს, ჩანს, ღირს, გახდავს,
ზრძანდება, დაჯდა, ჰგონია და ა. შ. ყველაზე ხშირად გამოიყენება
არის ზმნა:

მე მ ა ს წ ა ვ დ ე ბ ე დ ი ვ ა რ

შ ე ნ თ ვ ა დ თ მ ა ქ ც ი ხ ა რ .

სუღელი კაცი ყოველთვის კ მ ა ყ ო ფ ი დ ი არის.

ვაჟკაცი პ ი რ დ ა პ ი რ ი უ ნ დ ა ი ყ ო ს .

არის ზმნა ხშირად იკვეცება და რჩება მხოლოდ თავკიდური ა, რო-
მელიც, ჩვეულებრივ, სახელად ნაწილს ეკედება (ცრემლი მწუხარების
შვილია (არის)); ზოგჯერ კი ეს შეკვეცილი ა ეკედება არა სახელად
ნაწილს, არამედ სხვას:

ჰვ.

ცრემლი/ა მწუხარების შვილი.

ჰვ.

ჩვენს შორის ხიდია ჩატეხილი.

ასეთ შემთხვევაში შეკვეცილი ზმნური ნაწილის პოზიციას განსაზ-
ღვრავს სიტყვის ლოგიკური მახვილი. ა სწორედ მახვილიან სიტყვას
მიეკედება.

არის ზმნა (შეკვეცილი ა ვარიანტითაც) შეიძლება წონადალებაში
მარტივი შემასმენელიც იყოს:

ჰვ.

ცაზე მზე/ა.

ჰვ.

ღილა/ა თუ ბინდი/ა, საქართველო ჩირალდნად მინთია.

ჰვ.

ქვეყნის სათავეში აქ ქართველი არის (არის მარტივი ზმნაა).

მღრ. ეს კაცი ქართველი არის (აქ არის მეშველი ზმნაა).

არის ზმნას რელატიური ფორმების უქონლობის გამო ენაცვლება
აქვს და ჰყავს:

ქაღს შვილი ავადმყოფი აყავს.

ღედას გული დამშვიდებულად აქვს.

შედგენილი შემასმენლის ზმნურ ნაწილად მეშველი ზმნის მნიშვნელობით იხმარება რამდენიმე სხვა ზმნაც:

მე მწერადი გახლავართ.

ეს კაცი პროფესორი ბრძანდება.

ონისეს გული თანდათან მორჩილი ხლებოდა.

ვანო მშრომელი კაცი დადგა.

სტუმარი ცნობილი მეცნიერი აღმოჩნდა.

ქსოვილი ძვირი ჯდება.

ეს ბიჭი ჰკვირანი ჩანს.

ღაფში ჩაფლული ურემი შინ მიტანილი აკონია.

ყურადღება აღამიანს კეთილშობილს ხდის (გარდამავალი ზმნაა).

შედგენილი შემასმენელი შეიძლება გართულებულ იქნეს დამხმარე სიტყვებით, ნაწილაკებით, სიტყვათა შეკავშირებით:

იგი შეწუხებულად უნდა ყოფილიყო; შენ კარგი ვაჟკაცი ხარ, დაჩარი ნუ იქნები.

შედგენილი შემასმენელი გარეგნულად აკავს აღწერილობით ანუ პეიზაჟურ ვნებითს:

ძმა ქაღაქში გაგზავნილი არის

ძმა ქაღაქში გაგზავნილი იქნება

ძმა ქაღაქში გაგზავნილი იყო

} შედგენილი შემასმენელია.

მაგრამ:

ძმა ქაღაქში გადაყვანილ იქნა

ძმა ქაღაქში გადაყვანილ იქნება

} აღწერილობითი ვნებითია.

შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი შეიძლება იდგეს აწმყოში, მყოფადში, II და III სერიაში. მასთან შეწყობილი სახედარი ნაწილი სახედლობით ბრუნვაშია. აღწერილობითი ვნებითი იწარმოება იმ მოქმედებითი გვარის სათავესო ქცევის კონვერსიის საფუძველზე, რომელსაც შინაარსი სასხვისოსი აქვს: შეიძინა — შეძენილ იქნა, წაიყვანა — წაყვანილ იქნა. აქ მიმღეობა ფუძის სახითაა წარმოდგენილი, მეშველი ზმნა მხოლოდ იქნება, იქნა ფორმითაა.

შემასმენელი ზოგჯერ გადმოცემულია მყარ სიტყვათა შეკავშირებით (მთელი წინადადებითაც), რომელიც ზმნის პირიანი ფორმის სინონიმი:

დიდმა ბატონმა თქვენი ჭირი წაიღო. აქ „თქვენი ჭირი წაიღო“, იგვეა, რაც მოკვდა (შემასმენელია).

სასურველია, ამგვარი შემასმენლების აღსანიშნავად ღინგვისტიკაში დამკვიდრდეს ტერმინი „ფრაზეოლოგიური შემასმენელი“ (და შესაბამისად: „ფრაზეოლოგიური ქვემდებარე“, „ფრაზეოლოგიური დამატება“ და ა. შ), როგორც ამის შესახებ მართებულიაა მითითებული სამეცნიერო ლიტერატურაში (ე. სორდია).

§ 6. შემასმენლის შესწავლის მოკლე ისტორია. ქართული ზმნა მეტყველების ყველაზე მთავარი ნაწილია, ყველაზე ძირითადი ერთეულია. ამიტომაც იქცა იგი ქართველ გრამატიკოსთა კვლევის პირველხარისხოვან ობიექტად XVII საუკუნიდან მოყოლებული.

ანტონ I ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ზმნა შესიტყვეების ბირთვია, ცენტრია. იგი ცადვე აღებულიც იძლევა წინადადების მოდელს, რადგან ზმნის პირიან ფორმაში თავს იყრის უფალიც და ძიებაც (= ქვემდებარე და დამატება): ანტონის გრამატიკაში ძირითადი ტერმინია ზმნა, მხოლოდ მეორე რედაქციაში ზოგჯერ „ზმნასთან“ ერთად სინონიმური მნიშვნელობით ნახმარია ტერმინი „შესმენილი“, მითითებულია „ქუჭ-მდებარესთან“ მის ურთიერთობაზეც.

უფრო გამოკვეთილად შემასმენლის შესახებ მსჯელობს ი. ქართველიშვილი. მისი აზრით, „შესმენილად იწოდების იგი, რაიცა დაიმტკიცების ანუ უკუითქმის ქვემდებარისათვის, ე. ი. ძიება ზმნისა“. შესმენილი ღღევანდელი გაგებით პრედიკატივია, რომელიც ქვემდებარეს უერთდება ზმნით. „კავშირად, შემაერთებლად ანუ განწყობლად მათდა იქმნების ზმნა ესე არს“.

წინადადებისა და მისი ნაწილების შესახებ დაპარაკია ს. ღოდაშვილის გრამატიკაშიც. შესმენილის განმარტების შემდეგ („შესმენილი არის თქვება, რომელიც მიეწერების ქუჭმდებარესა ანუ მოაკდების მას“) დასახელებულია მაგალითები: ღმერთი არს ყოვლად შემძლებელ“, „ოქრო არა არს მსუბუქი“... აქ შესმენილებია „ყოვლად შემძლებელ“, „მსუბუქი“, რომლებიც ქვემდებარესთან შეერთებული არიან შესმენილი კავშირით „არს“, „არა არს“.

ბ. იოსელიანის აზრით, შესმენილი არის მ ა რ ტ ი ვ ი და პ რ თ უ ღ ნ ი.

გ. ჩუბინაშვილია რუსული СРАЗУМОЕ-ს მიხედვით შემოიტანა სხვა ტერმინი — „თხრობილი“. „თხრობილი არის სიტყვა, რომელიცა აჩვენებს უფლის სიტყვისა მოქმედებასა ან მდგომარეობასა“. მაგა-

ლითად, კოკა წყალზედ გატყდება. თხრობილია „გატყდება“, გრამატიკულად — ზმნა.

მსჯელობა შემასმენლის შესახებ ზოგადად, აგრეთვე, ქვემდებარესთან მისი ურთიერთობის საკითხი უფრო ვრცლად და საგულისხმო მოსაზრებებით წარმოდგენილია თ. ყორღანის გრამატიკაში. ავტორის აზრით, „შესმენილი არის უფალი მრთელის წინადადებისა. მისგან დამოკიდებულია გრამატიკულად ქვემდებარე და დამატებითი სიტყვებიცა... შესმენილია კანონმდებელი ენისა, სული და გული მისი“. აღსანიშნავია, რომ თ. ყორღანი ყურადღებას ამახვილებს გარდამავალი ზმნით გამოხატული შემასმენლის სინტაქსურ ძალაზეც. ასეთი „შესმენილი“ მართავს ქვემდებარეს ბრუნვებში (სახელობითში, მიცემითში, მოთხრობითში).

ს. ხუნდაძის მსჯელობით: „წინადადების შესადგენად ორი უმთავრესი ნაწილია საჭირო: საგანი და მოქმედება, რომელიც ქვემდებარეს შეეხება. ამისთანა ნაწილს შემასმენელი ეწოდება“. შემასმენელი ზმნით გადმოიცემა, ზოგჯერ სახელითა და შემწეობითი ზმნის მიმატებით („რიონი მდინარეა“, „ეს მხარე წინათ ჩვენი იყო“). ამისთანა შემასმენელს შედგენილი შემასმენელი ეწოდება. შემასმენელი უთანხმდება რიცხვში ქვემდებარეს (შემდეგ ავტორი დაწვრილებით იხილავს ქვემდებარისა და შემასმენლის რიცხვში შეთანხმებისა თუ შეუთანხმებლობის შემთხვევებს).

ი. ნიკოლაიშვილის გრამატიკის მიხედვით, წინადადებაში ზმნა არის შემასმენელი. იგი ორგვარია: მარტივი და შედგენილი. შემასმენელი ეთანხმება სახელს (ქვემდებარეს) პირსა და რიცხვში. გარდა ამისა, ქვემდებარე ზოგჯერ მართულია შემასმენლისაგან ბრუნვაშიც.

ბ. კვლევჯერიძისათვის შემასმენელია ის, რაცაა ნათქვამი ქვემდებარეზედ. შემასმენლად ყოველთვის ზმნაა. შემასმენელი არის რთულიც (ბელო მოწაფა). რთულ შემასმენელში შემწეობითი ზმნა ან შეუმოკლებლად იხმარება, ან შემოკლებლა ა-დ.

ი. სიხარულიძის „ქართული ენის გრამატიკაში“ წინადადების მთავარი წევრებია ქვემდებარე და შემასმენელი. შემასმენელი არის მარტივი და შედგენილი.

ძირითადად ამგვარადაა წარმოდგენილი შემასმენლის შესწავლის მოკლე ისტორია ძველი ქართული გრამატიკების მიხედვით.¹

¹ დაწვრილებით იხ. ლ. კვანტალიანის ნაშრომში „ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია“...

მართალია, ზოგიერთი კვალიფიკაცია, რომელსაც გვთავაზობენ ძველი გრამატიკოსები შემასმენელთან დაკავშირებით, არაა ნათლად გამოკვეთილი და ჩამოყალიბებული, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მათ მიერ თანდათან დაზუსტდა ენობრივი მოვლენები, ხაზი გაესვა ქართული ზმნა-შემასმენლის სპეციფიკურობას—არა მარტო თვითონაა მართული ქვემდებარისაგან, არამედ თავდაც მართავს ქვემდებარეს ბრუნვაში; რომ შემასმენელი არის „უფალი მრთელის წინადადებისა, კანონმდებელი ენისა, სული და გული მისი“. ყურადღებაა გამახვილებული მარტივსა და შედგენილ შემასმენელზეც (ამ უკანასკნელის სახედად და ზმნურ ნაწილებზე).

შემასმენლის ვრცელი ანალიზია მოცემული დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში.“

ქართული, სვანური და მეგრულ-ჭანურის მასალების მიხედვით შემასმენელი განხილულია ანტ. კიზირიას მონოგრაფიაში „მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართულურ ენებში“. შემასმენელის შესახებ საგულისხმო მოსაზრებანია გამოთქმული სხვა სპეციალურ ნაშრომებშიც.

ქვემდებარე

§ 1. ქვემდებარის რაობა. ქვემდებარე წინადადების მთავარი წევრია. იგი ზმნის სუბიექტური პირის ფარდი სახელია. ზმნის სუბიექტური პირი რეალური ვითარების მიხედვით სხვადასხვაგვარია. შესაბამისად ქვემდებარეც მრავალფეროვანია სემანტიკურად. კერძოდ:

1) ქვემდებარე მოქმედია (აქტიურია) გრამატიკულადაც და რეალურადაც:

კალატოზი სახლს აშენებს.

2) ქვემდებარე რეალურად უმოქმედოა. იგი მდგომარეობის აღმნიშვნელი საგნის სახელია:

ავადმყოფი წევს.

3) ქვემდებარე რეალურად არის სამოქმედო საგნის სახელი:

წერილი იწერება.

სახლი შენდება.

4) ქვემდებარე მოქმედების ინიციატორი (ხელმძღვანელია), .თუმცა რეალურად სხვა ასრულებს ამ მოქმედებას:

ოსტატი შეგირდს დავადებას აწერინებს.

5) ქვემდებარე იმ საგნის სახელია, რომლის შესახებაც შემასმენელი აღნიშნავს, თუ რა არის, როგორია ან რა მდგომარეობაშია აავანი. ე. ი. ქვემდებარე თვისების მატარებელი საგნის სახელია:

ცა ღურჯია.

ნინო მასწავლებელია.

ბავშვი აღედგებულა.

როგორც ვხედავთ, გრამატიკული სუბიექტი და რეალურად მოქმედი საგანი ზოგჯერ ერთი და იგივეა, ზოგჯერ კი — სხვადასხვა. მიუხედავად ამისა, ერთი რამ ყველა შემთხვევისათვის საერთოა: ქვემდებარე ყოველთვის შეწყობილია ზმნის სუბიექტურ პირთან (ღ. კვაჭაძე).

ქვემდებარე დაკავშირებულია შემასმენელთან და მასთან ერთად ქმნის მარტივი წინადადების მოდელს.

§ 2. ქვემდებარის გამოხატვის საშუალებანი. ქვემდებარე გადმოიცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით: არსებითა, ზედსართავი, რიცხვითი და ნაცვალსახელებით. აგრეთვე, საწყისითა და მიმლეობით. ნაცვალსახელებიდან ქვემდებარედ გვხვდება პირის, კითხვითი, განსაზღვრებითი და განუსაზღვრებლობითი ნაცვალსახელები:

მთვარე ვახშობს მუხებში; პატარა წინ მიდიოდა, ღიღი კი ჩამორჩა; ერთ ფიქრს მეორე მოჰყვა; მე ვარ სამშობლოს ჩუქურთმის მჭრელი; ვილაც შეჰკვნესის მაისის ლამეს; ყველაფერი სიზმარით გათავდა; ვინ დათვალს ზღვაში ქვიშა; ჩვენი ხუმრობა, ზღერა, სიცხილი ხეზედა მძინარ ფრინველს აფრთხობდა; დაჭრილი მძიმედ სუნთქავდა.

ამათ გარდა, ქვემდებარედ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს არსებითი სახელის მნიშვნელობით ნახმარი ზმნიზედა, თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი, ზმნის პირიანი ფორმა თუ ასო-ბგერა, აგრეთვე, სიტყვათა შეკავშირება და მთელი წინადადება:

იქ ადგილის ზმნიზედაა; თვის თანდებულია; რომ. მაქვემდებარებელი კავშირია; დროის მიხედვით „გავზარდე“ წარსულია; განა მარტო ჰო და არა ჩხუმობენ; ს თანხმოვანია; შავი ზღვა საქართველოს მშვენიებაა; „იავნანამ რა ჰქმნა“ ი. გოგებაშვილის მოთხრობაა.

ქვემდებარე შეიძლება გადმოიცეს სიტყვათა მყარი შეხამებით — ფრაზოლოგიზმებით:

არა, ზედმეტჯერ თვალში შეჩხირება არ შეიძლება.

ასეთ ქვემდებარეს შეიძლება ეწოდოს „ფრაზეოლოგიური ქვემდებარე“.

ქვემდებარე არსებითი სახელით ან გაარსებითებული სიტყვით გადმოიცემა, ამიტომ იგი მიუგებს არსებითის კითხვებზე: ვინ? ვის? რა? რამ? რას?

ვინ დაესმის მხოლოდ ღვთისა და ადამიანთა სახელებს, რა კი სხვა დანარჩენს (სულიერსა და უსულს):

აღაშიანი ქმნის ცხოვრებას (ვინ?).

შდრ. თოვლი იღო ჯავახეთის მთათა ზედა.

ბუღბული საამურად გაღობდა.

ორივე ქვემდებარის კითხვაა რა?

მაგრამ ქართულში ქვემდებარეს ყოველთვის არ დაესმის კითხვა, მაგალითად, როცა იგი კითხვითი ნაცვალსახელითაა გადმოცემული:

ვინ მომცა გული ასე სათუთი?

ასევე კითხვის დასმა ძნელდება მაშინაც, როცა ქვემდებარე მრავლობით რიცხვში დგას. ასე რომ, კითხვის დასმა ვერ იქნება ქვემდებარის ამოცნობის ერთადერთი საშუალება (მას მთლიანად ვერ დავეყრდნობით).

§ 3. ქვემდებარის სინტაქსური კონსტრუქციები ქართულურ ენებში.

1. ქვემდებარის ბრუნვები ქართულში

ქვემდებარე ქართულში ბრუნვაცვალებადი სიტყვაა. იგი შეიძლება იდგეს სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში. ამათგან მოთხრობითი საკუთრივ ქვემდებარის ბრუნვაა, სახელობითსა და მიცემითში შეიძლება შეგვხვდეს დამატება-ობიექტებიც.

ქართულის ქვემდებარის ბრუნვაცვალებადობა შეპირობებულია მასთან შეწყობილი შემასმენლით (გარდამავადი ზმნით).

ზოგჯერ ქვემდებარე გადმოცემულია I და II პირის უბრუნველი ნაცვალსახელებით. ამდენად, ქვემდებარის ბრუნვები ასეთ შემთხვევაში გარჩეული არაა.

2. ქვემდებარის სინტაქსური კონსტრუქციები (ზოგადად)

ქართულში ქვემდებარე გვხვდება სახელობითში, მოთხრობითში, მიცემითში ანდა წარმოდგენილია ფუძის სახით. შესაბამისად, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოიყოფა ოთხი სინტაქსური კონსტრუქცია: ნომინატიური, ერგატიული, დატიური, ინდეფინიტიური (არნ. ჩიქობავა).

ისეთ სინტაქსურ კონსტრუქციას, როცა რეალური ქვემდებარე სახედობით ბრუნვაშია, ნო მ ი ნ ა ტ ი უ რ ი (სახედობითიანი) კონსტრუქცია ეწოდება:

მონადირე კლავს ირემს; ბავშვი იზრდება.

ისეთ კონსტრუქციას, როცა რეალური ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაშია, ე რ გ ა ტ ი უ დ ი ¹ (მოთხრობითიანი) კონსტრუქცია ეწოდება:

მონადირემ მოკლა ირემი.

ისეთ სინტაქსურ კონსტრუქციას, როცა რეალური ქვემდებარე მიცემით ბრუნვაშია, ეწოდება დ ა ტ ი უ რ ი (მიცემითიანი) კონსტრუქცია:

მონადირეს მოუკლავს ირემი.

ისეთ სინტაქსურ კონსტრუქციას, როცა რეალური ქვემდებარე გამოხატულია I და II პირის ნაცვალსახედობით (ფუძის სახით წარმოდგენილი სიტყვებით), ეწოდება ო დ ე ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი ა ნ უ ი ნ დ ე ფ ი ნ ი ტ უ რ ი ² კონსტრუქცია:

მე ვხატავ სურათს.

შენ ეხმარები მოხუცს.

ისტორიულად პირველადია ინდეფინიტური კონსტრუქცია. იგი „გაცილებით უფრო ძველია, ვინემ ნომინატიური და ერგატიული. ამათგან ნომინატიური კონსტრუქცია უფრო ახალია, ვინემ ერგატიული“ (არნ. ჩიქობავა).

ქვემდებარის კონსტრუქციები ქართველურ ენებში განსხვავებულია ზმნის გარდამავლობისა და სერიების მიხედვით.

3) ქვემდებარე გარდამავალ ზმნასთან ქართველურ ენებში

ქართულში გარდამავალი ზმნის III სუბიექტურ პირთან შეწყობილი ქვემდებარე ბრუნვაცვადებალია: I სერიის ფორმებთან სახედობითშია, მეორე სერიის ფორმებთან — მოთხრობითში, III სერიის ფორმებთან — მიცემითში:

ცა თვადებს ახელს

ცამ თვადები გაახილა

ცას თვადები გაუხეღია

¹ ტერმინი ერგატივი ჩვენს ლიტერატურაში გავრცელდა გერმანელი ქართველოლოგის ადოლფ დირის შრომებზე მიხედვით. იგი პირველად გამოიყენა მოთხრობითის აღსანიშნავად ავსტრიელმა ქართველოლოგმა ჰუგო შუხარდტმა (არნ. ჩიქობავა).

² ტერმინი „ინდეფინიტური“ ნიშნავს გაუფორმებელს, განუსაზღვრელუძიანს, მისთვის ამოსავალია ლათინური წარმოშობის სიტყვა დეფინიცია, რაც ქართულად ნიშნავს „განსაზღვრულს“.

მაშასადამე. გარდამავალი ზმნის მესამე პირის ფორმა ქვემდებარის სამგვარ სინტაქსურ კონსტრუქციას ქმნის: ნომინატიურს, ერგატიულს, დატიურს.

ამგვარი კონსტრუქციები გვაქვს იმ ზმნებთანაც, რომელთაც დაკარგული აქვთ პირდაპირი ობიექტი (ამის გამო ერთით ნაკლები პირი შეეწყობა), მაგრამ ინარჩუნებენ გარდამავალი ზმნის სხვა ნიშნებს (მორფოლოგიურსა და სინტაქსურს):

ბავშვი შეხედავს დედას

ბავშვმა შეხედა დედას

ბავშვს შეუხედავს დედისთვის

დასახელებული სამი კონსტრუქციიდან ყველაზე ძველია ერგატიული. იგი მაშინ ჩამოყალიბდა, როცა ზმნის უღლება ხდებოდა არა დრო-კილოთა მიხედვით, არამედ ასპექტების მიხედვით.

გარდამავალი ზმნა თავდაპირველად არჩეულა მომენტობრივსა და განგრძობით (დიურატიულ) ასპექტს, რომელსაც შეესაბამებოდა ორი მწკრივი: წყვეტილი (ნამყო სრული—აორისტი) და II ხოდმეობითი. კერძოდ: მომენტობრივ ასპექტს გამოხატავდა წყვეტილი, განგრძობითს—II ხოდმეობითი ანუ პერმანენივი. I სერიის ფორმები მაშინ ჩამოყალიბებული არ იყო. აწმყო განვითარდა II ხოდმეობითისაგან. ამას კარგად მოწმობს უწყის, იცის ზმნების ისტორია. ასევე მკის, შლის, ღვრის და მისთანათა ჩვენება (ფორმა).

იცის და უწყის (მან იგი) წარმოშობით II ხოდმეობითია; კონსტრუქციაც II სერიისა აქვთ: სუბიექტი ერგატივშია, ობიექტი—ნომინატივში. როცა გარდამავალ ზმნას აწმყოს ფორმები გაუჩნდა, ზოგი ზმნის II ხოდმეობითი იქცა აწმყოდ, ოღონდ შეიცვალა სუბიექტისა და ობიექტის კონსტრუქცია: მკის მან იგი (II ხოდ.)→ მკის იგი მას (აწმყო). იცის, უწყის ზმნებმა ფორმისა და უონსტრუქციის შეუცვლელად გადმოინაცვლეს II ხოდმეობითიდან აწმყოში: იცის მან ის დღეს აწმყოა.

ერგატიული კონსტრუქცია ძირითადია (დამახასიათებელი) ყველა ქართველური ენისათვის.

ქვემდებარის კონსტრუქციების თვალსაზრისით ქართულის მსგავსი ვითარებაა ს ვ ა ნ უ რ შ ი ც. აქაც გარდამავალი ზმნა იძლევა სამგვარ სინტაქსურ კონსტრუქციას: ნომინატიურს, ერგატიულს, დატიურს.

ამ მხრივ რამდენადმე განსხვავებული ვითარებაა მეგრულსა და ჭანურში.

მეგრულში ერგატიული კონსტრუქციაა II სერიის ყველა ზმნასთან: გარდამავალთანაც და გარდაუვალთანაც¹.

ჭანურში გარდამავალი ზმნის კონსტრუქცია მხოლოდ ერგატიულია — ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაში დგას სამივე სერიაში.

მეგრულისა და ჭანურის ვითარებას მეორეულად თვლიან. აქაც ქართლის მსგავსი ვითარება უნდა გვქონოდა. დღეს კი მეგრულსა და ჭანურში ერგატიული კონსტრუქციის მოხმარების არე გაფართოებულია.

გარდამავალი ზმნის დატიური კონსტრუქცია ყველაზე ახალია. იგი მიღებულია ინვერსიის ნიადაგზე.

ქართულში გარდამავალ ზმნასთან შეწყობილი ქვემდებარე შეიძლება გადმოიცეს I და II პირის ნაცვალსახელებით, რომლებიც ყოველთვის გვევლინებიან ფუძის სახით. ასეთ შემთხვევაში გვაქვს ინდეფინიტიური კონსტრუქცია:

მე გაქებ შენ, შენ მაქებ მე...

ინდეფინიტიური კონსტრუქცია პირველადია. იგი ძველ ქართულში (და ნაწილობრივ საშუალებიც) I და II პირის გარდა ახასიათებდა III პირსაც, როცა ქვემდებარე საკუთარი სახელით იყო გადმოცემული: ისააკ შვა იაკობ (საკუთარი სახელი სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი). ასეთ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშნის ფუნქციას ასრულებდა საკუთარი სახელის ადგილი. პირველ ადგილზე მდგომი ქვემდებარე იყო, მეორეზე მდგომი — დამატება.

მამასადამე, ქართველურ ენებში გარდამავალ ზმნასთან შეწყობილი ქვემდებარე ბრუნვაცვალბედალია. მას ოთხი სინტაქსური კონსტრუქცია აქვს: ინდეფინიტიური, ნომინატიური, ერგატიული და დატიური.

4. ქვემდებარე გარდაუვალ ზმნასთან ქართველურ ენებში

გარდაუვალ ზმნა შეიძლება იყოს ვნებითი ან საშუალო გვარის, ერთპირიანი. ან ორპირიანი.

¹ მეგრულს გავლენის შედეგია ქართული ენის დასავლურ კილოებში ერგატიული კონსტრუქცია გარდაუვალ ზმნებთან მეორე სერიაში: ქალმა დაეზმარა, ბავშვმა წაივია... მიაჩნიათ, რომ აღმოსავლურ კილოებში შედარებით მკრთალად გამოვლენილი ეს პროცესი (მოვლენა) დამოუკიდებელი უნდა იყოს ჩასახული (არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია).

შინაარსის მიხედვით გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე სხვადასხვა-
გვარია: ა) რეალურად მოქმედია: **ღათვი ტყეში შევარდა;** ძალდი
ჟუფს...

ბ) რეალურად სამოქმედოა: **რკინა სითბოსაგან ფართოვდება...**

გ) ქვემდებარე მოქმედების გამომწვევი მიზეზია, რეალურად კი
მასზე სხვა მოქმედებს: **ეკვლევილება ის მას.**

ვნებითი გვარის ზმნის III პირის ფორმასთან შეწყობილი ქვემდე-
ბარე ყოველთვის სახელობითშია (სამივე სერიაში ბრუნვაუცვლელია),
შესაბამისად გვაქვს მხოლოდ ერთი სინტაქსური კონსტრუქცია — ნომი-
ნატიური:

წერილი იწერება
წერილი დაიწერა
წერილი დაწერიდა

მედოპასივის III პირის ფორმასთან შეწყობილი ქვემდებარეც ყო-
ველთვის სახელობითშია, ე. ი. აქვს მხოლოდ ნომინატიური კონსტრუქ-
ცია:

ბავშვი დგას
ბავშვი იდგა
ბავშვი მდგარა

მედოაქტივის III პირის ფორმასთან შეწყობილი ქვემდებარე I
სერიაში სახელობითშია, II-ში — მოთხრობითში, III-ში — მიცე-
მითში. შესაბამისად, ქვემდებარის კონსტრუქციაც სამგვარია: ნომინა-
ტიური, ერგატიული, დატიური. დატიურ კონსტრუქციას იძლევა ქვემ-
დებარე უყვარს ტიპის ინვერსიულ ზმნებთანაც სამივე სერიაში:

ა) წყალი დულს	ბ) დედას მოსწონს სოფელი
წყალი იდულა	დედას მოეწონა სოფელი
წყალს უდულა	დედას მოსწონებია სოფელი

მაშასადამე, III პირში დასმულ ქვემდებარეს საკუთრივ საშუალო
გვარის ზმნის ფორმებთან აქვს ნომინატიური კონსტრუქცია, მედო-
აქტივის ფორმებთან — ერგატიული და დატიური.

ს ვ ა ნ უ რ შ ი ც ქართულის მსგავსი ვითარებაა — გარდაუვალი ზმნის
III პირის ფორმასთან შეწყობილი ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაში
დგას.

მ ე გ რ უ ლ შ ი გარდაუვად ზმნასთან შეწყობილი ქვემდებარე II სერი-
აში ერგატიული კონსტრუქციისაა. აქ, ქართულისაგან განსხვავებით,
ერგატიული კონსტრუქციის არვ გაფართოებულია გარდაუვად ზმნათა
ხარჯზე.

ქართველურ ენებში ინდეფინიტიური კონსტრუქცია აქვს გარდაუვად
ზმნის I და II პირის ფორმებთან შეწყობილ ქვემდებარესაც: მე ვიმა-
ღები, შენ იმადები.

ასე რომ, გარდაუვად ზმნასთან ქვემდებარე გვაძლევს ორგვარ კონს-
ტრუქციას: ინდეფინიტიურსა და ნომინატიურს.

§ 4. ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის სინტაქსური ურთიერ-
თობა. ქართულში გარდამავად ზმნასთან შეწყობილი ქვემდებარე ბრუნ-
ვა ცვალებადია, რასაც იწვევს გარდამავალი ზმნა. ე. ი. ზმნა-შემასმე-
ნელი მართავს ქვემდებარეს ბრუნვაში. მეორე მხრივ, ქვემდებარე ყო-
ველთვის მართავს შემასმენელს პირში. ამიტომ გარდამავალი ზმნით
გამოხატულ შემასმენელსა და მასთან შეწყობილ ქვემდებარეს შორის
გვაქვს საურთიერთო მართვა ანუ კოორდინაცია:

კადატოზმა ააშენა

ქვემდებარე ასეთ სინტაგმებში კოორდინატია.

ევროპულ ენებში ქვემდებარე არ შეიძლება იყოს კოორდინატი,
რადგან იქ ქვემდებარე ყოველთვის გაბატონებულია—მართავს შემასმე-
ნელს პირში, მაგრამ არ იმართვის მისგან ბრუნვაში. ევროპულ ენებში
ქვემდებარე ბრუნვაცვლდება (სახელობითში' ღვას), ქართულში კი —
ბრუნვაცვლდება. სწორედ ესაა ქვემდებარის სპეციფიკურობა ქარ-
თულში.

გარდაუვად ვნებითი გვარის ზმნა-შემასმენელთან შეწყობილი ქვემ-
დებარე მართავს შემასმენელს პირში, მაგრამ შემასმენლისაგან ვერ
იმართვის ბრუნვაში: ბავშვი იმადება, ბავშვი დაიმაღა, ბავშვი დამა-
ღულა... ამის გამო ასეთ წყვილში არის ცადმხრივი მართვა ანუ სუბ-
ორდინაცია.

როცა ქვემდებარე წყვილში შედის საშუალო გვარის ზმნით გამოხა-
ტულ შემასმენელთან, მაშინ გასათვალისწინებელია ნასესხები ფორმის
სინტაქსური ძადა. თუ ზმნა მედიოაქტივია, მაშინ წყვილში იქნება
კოორდინაცია: წყადმა იღულა, წყალს უღულა.

სხვა დანარჩენ შემთხვევაში შემასმენელი ვერ მართავს ქვემდებარის
ბრუნვას, ქვემდებარე კი მას მართავს პირში, ამიტომაც ყოველ-
თვის სუბორდინაციაა.

§ 5. ქვემდებარე ბრძანებითის ფორმასთან. I და II პირის ბრძანებითის ფორმასთან ხშირად გვხვდება წოდებითში დასმული სახელი: შენ აყვავდი, ქართლო, მეტად!

ძმანო, ალვავსოთ ფიადა წინაპართ მოსახსენებდად.

წოდებითში დასმული სახელი წინადადების წევრი არაა. იგი არც ერთ სხვა სიტყვას არ უკავშირდება, განკერძოებით დგას. ასეთი სახელი მიმართვის ფორმაა.

ბრძანებითის ფორმებთან ქვემდებარეა არა წოდებითში დასმული სახელი, არამედ ზმნის პირით ნაგულისხმევი ნაცვალსახელი, რომელიც ზმნის ფორმაში შეიძლება იყოს წარმოდგენილი და შეიძლება — არა, ზემოდასახელებული მაგალითებიდან პირველში ქვემდებარეა ნაცვალსახელი შენ, მეორეში კი იგულისხმება ჩვენ.

წოდებითში დასმული სახელი არ შეიძლება იყოს ქვემდებარე, რადგან ეს უკანასკნელი ზმნის სუბიექტური პირის ფარგი სახელია და მხოლოდ სამი ბრუნვა (სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი) აქვს.

§ 6. ქვემდებარის შესწავლის მოკლე ისტორია. მართალია, იტალიელი მისიონერების მიერ შემჩნეულია ქართული ენის მთავარი თავისებურება — სუბიექტის ბრუნვაცვადებადობა, მაგრამ მათს გრამატიკებში არ ჩანს ტერმინი „ქვემდებარე“. ეს უკანასკნელი მხოლოდ ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქციაში გვხვდება „ქუჭმდებარის“ სახით ტერმინ „უფადის“ პარადელურად.

ანტონის აზრით, „უფადი“ შეიძლება იყოს არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, ნაცვალსახელი, მიმლეობა, სახელზმნა (დღევანდელი ტერმინოლოგიით უდრის საწყისს); „უფადი“ ითანხმებს ზმნას პირსა და რიცხვში.

ანტონის გრამატიკაში ხაზგასმულია, რომ „უფადი“ გვხვდება სამი ბრუნვაში — სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში.

გაიოზიც იყენებს ქვემდებარის აღსანიშნავად ტერმინს „უფადი“. საგანგებოდ უნდა ითქვას ისიც, რომ გაიოზმა მიუთითა: წოდებითი ბრუნვა (ფორმა) წინადადების სინტაქსურ ქსოვილში არ შედისო.

ქვემდებარის დეფინიცია პირველადაა მოცემული **ო. ქართველიშვილის** გრამატიკაში: „ქვემდებარედ იწოდება თვით ნივთი იგი, რომლისათვისა — საცა მოითხრობის რამე, ესე იგი უფადი ზმნისა“.

აღსანიშნავია, რომ მომდევნო ხანის გრამატიკებში ძირითადად ფიგურირებს ტერმინი „ქვემდებარე“ (ლორცა ზოგან მაინც ისევ რჩება

„უფადი“). აქვეა გამახვილებული ყურადღება ერთგვარ („შეზავებულ“) ქვემდებარებზეც.

უფრო ვრცელი მსჯელობაა წარმოდგენილი ქვემდებარის შესახებ ს. ხუნდაძის გრამატიკაში. ავტორის აზრით, წინადადების შესადგენად უმთავრესია ორი ნაწილი: „ერთია საგანი, რომელსაც ჩვენი საუბარი შეეხება. ამისთანა ნაწილს ქვემდებარე პქვია.“ იგი დაისმის სამ ბრუნვაში: სახედობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში...

ქვემდებარე-დამატების საკითხს ვრცლად ეხება ა. შანიძე თავის მონოგრაფიაში „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური, პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“ (1920). აკ. შანიძე ტრადიციულად ახდენს წინადადების სტრუქტურულ-სემანტიკურ ანალიზს და ქვემდებარედ მიიჩნევს ზმნის სუბიექტური პირის ფარდ სახელს (დ. კვანტალიანი).

არნ. ჩიქობავამ მარტივი წინადადების პრობლემის კვლევისას გაანალიზა ზმნისა და სახელისაგან შედგენილი შესიტყვებანი და მიუთითა, რომ შესიტყვებაში, რომელშიც მონაწილეობს ერთპირიანი გარდაუღალი ზმნა და სუბიექტურ პირად შეწყობილი სახელი, მმართველი (გაბატონებული) არის სახელი — ქვემდებარე. რეალური ზმნების მქონე შესიტყვებაში კი გვაქვს კოორდინაცია და, შესაბამისად, კოორდინატები. გარდა ამისა, არნ. ჩიქობავამ მონოგრაფიაში „ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში“ დაახასიათა ქართველურ ენათა ქვემდებარის სინტაქსური კონსტრუქციები და წარმოაჩინა ერგატივის სპეციფიკურობა.

შემასმენლის შემანხმება ქვემდებარესთან რიცხვში

შემასმენელი წინადადების ძირითადი წევრია. იგი წინადადების ხდრხმადია; „დედა-ძარღვია ჩვენი მეტყველებისა, სული და გულია ენისა“ (იღ. ჭავჭავაძე).

შემასმენელს სინტაქსურად მრავალწევრი უკავშირდება. სახელისა და ზმნის ფორმები და მათი ერთმანეთთან შეწყობა-შეკავშირების წესები ენაში შემუშავებულია საუკუნეთა განმავლობაში. ამ წესების მიხედვით შეგვიძლია შევადგინოთ წინადადება.

ზმნა-შემასმენელი მდიდარია კატეგორიებით, სახელს კი მხოლოდ ბრუნვისა და რიცხვის კატეგორია მოეპოვება. ზმნასა და სახელს სა-

ერთო აქვს რიცხვი. შემასმენლის რიცხვის ფორმა დამოკიდებულია სახეზე, კერძოდ, ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში (ე. ი. შემასმენლის რიცხვი განსაზღვრულია ქვემდებარით). სახელი გაბატონებულია, ზმნა კი — დამოკიდებული. ქვემდებარე რეალურ ვითარებას გამოხატავს, ამიტომაც იგი გაბატონებული.

როცა ქვემდებარე მხოლოდითშია, შემასმენელიც მხოლოდითში შეეწყობა: კოდაღა ხეს უკაკუნებს და ტოროღა ცაში ვაღობს.

ფაქტობრივად ასეთ შემთხვევებში შეთანხმების საკითხი არც დასმის. შეთანხმების საკითხი მაშინ დგება, როცა ქვემდებარე მრავლობითშია:

ხის ტოტიზე ჩიტუნები ფრთხიადებენ.

აქაც სხვადასხვა შემთხვევაა ჯასარჩივი.

როგორც წესი, I და II პირის ნაცვალსახედებით გადმოცემული ქვემდებარე შემასმენელს ყოველთვის ითანხმებს რიცხვში:

ჩვენ ვაშენებთ ახად ცხოვრებას.

თქვენ იცავთ მშვიდობას.

მესამე პირის ფორმით გადმოცემული ქვემდებარე შემასმენელს ხან ითანხმებს რიცხვში და ხან — ვერა. ამის გამოა, რომ ქვემდებარე-შემასმენლის რიცხვში შეთანხმების საკითხი მხოლოდ მესამე პირის საკითხია.

როცა რიცხვში შეთანხმების საკითხს ვიხილავთ, აქ, პირველ ყოვლისა, უნდა გავითვადისწინოთ შემდეგი: 1) რითაა გამოხატული ქვემდებარის მრავლობითობა (ნ/თ თუ ეზ სუფიქსებით), 2) როგორია ამ სუფიქსთა სინტაქსური ძალა.

ახად ქართულში ქვემდებარის მრავლობითობა გამოხატულია ნ, თ და ეზ სუფიქსებით. ძველში გაბატონებული იყო ნართანინი წარმოება, ახალში კი — ეზიანი. „ეზიანი მრავლობითი ძველ ქართულში, XI საუკუნემდე, იშვიათად გვხვდება, XII საუკუნიდან მოყოლებული კი იგი თანდათან მეტსა და მეტს გასაქანს პოულობს და საქმე იქამდის მიდის, რომ ახად ქართულში სრულ გაბატონებას აღწევს“ (ა. შანიძე).

ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში ეზიანი და ნართანინი მრავლობითის სინტაქსური ძალა განსხვავებული იყო. კერძოდ:

ძველ ქართულში ნართან მრავლობითში დასმული ქვემდებარე შემასმენელს ყოველთვის ითანხმებდა რიცხვში, განურჩევლად იმისა, ქვემდებარე სუბიექტი იყო თუ უსულო:

კაცი ღვას — კაცნი ღვანან.

მთა ღვას — მთანი ღვანან.

მეორე მხრით, ძველ ქართულში ეზიანი მრავლობითის სინტაქსურა ძადა სუსტი იყო. იგი იშვიათად იხმარებოდა და თან შემასმენელს ვერ ითანხმებდა რიცხვში:

კაცები ღვას; მთები ღვას.

თანთან მრავლობითში დასმული ქვემდებარის რიცხვში შეთანხმები-სათვის მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომელი მრუვნის ფორმა იყო. თანთან მოთხრობითის მქონე ქვემდებარე შემასმენელს ყოველთვის ითანხმებდა რიცხვში, მიცემითის ფორმა კი ვერ ითანხმებდა:

ფრინველთ დაიწყეს გაღობა.

შდრ. კაცთა უხარის.

მაშასადამე, ძველ ქართულში თანთან მიცემითსა და ეზიან სახელო-ბითს ერთნაირი სინტაქსური ძადა ჰქონდა — შემასმენელს ვერ ითან-ხმებდა რიცხვში.

ახალ ქართულში გაიზარდა ეზ სუფიქსიანი სახელობითის სინტაქსურ-ნი ძადა. იგი გარკვეულ შემთხვევაში უკვე ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში. სამაგიეროდ, შესუსტდა წარიანი მრავლობითის ძადა (წარიან მრავლობითში დასმული დამატება ვეღარ ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში). ისმის კითხვა: რით აიხსნება წართანთან და ეზიანი მრავ-ლობითის მქონე სახელებს შორის ასეთი სხვაობა შეთანხმების თვალ-საზრისით?

არნ. ჩიქობავას აზრით, „ზმნის შეთანხმება ეზიან სახელობითთან იწყება იმ შემთხვევიდან, სადაც სახელობითი რეალურ სუბიექტად გვევლინება, მასთან ყველაზე აქტიურ სუბიექტს, ადამიანს აღნიშ-ნავს. შემდეგ კი ვრცელდება ისეთ მაგალითებზე, სადაც რეალური სუ-ბიექტი ადამიანი არაა, მაგრამ ზმნა მოქმედებითი გვარისაა; აქ ჯერ კიდევ გვაქვს რყევა, თუმცა განვითარების ტენდენცია ნათელია“.

ახალ სალიტერატურო ქართულში ქვემდებარისა და შემასმენლის რიცხვში შეთანხმება ასეთ სურათს იძლევა:

1) წართანთან მრავლობითში დასმული ქვემდებარე შემასმენელს ყოველთვის ითანხმებს რიცხვში: ყვავილნი მუდამ სიცოცხლეზე საუბ-რობდნენ.

2) მრავლობითში ღვას შემასმენელი მაშინაც, როცა წარიან მრავ-ლობითში დასმულ ქვემდებარეს განსაზღვრებდა ახლავს ერთზე მეტი რაოდენობის აღმნიშვნელი სახელი:

შვიდნი ძმანი გურჯანედნი სანადიროდ წასუდიყვნენ.

3) იშვიათად წარიან მრავლობითში დასმულ ქვემდებარესთან შემასმენელი მხოლობითში დგას. ამ შემთხვევაში ქვემდებარედ ან უსულ საგნის სახელია, ან კიდეე — ნაცვადსახელი, რომელიც უსულო საგნის სახელის ნაცვად არის ნახმარი (არნ. ჩიქობავა):

კდენი გვერდით არ ახდავს.

ყვედანი მზეზე საამურად ბრწყინავდა.

4) როცა ეზიან მრავლობითში დასმული ქვემდებარე სულიერ საგანს აღნიშნავს, იგი შემასმენელს ითანხმებს რიცხვში:

სტუდენტები ზეიმობენ, ჯეირნები ბლაოდნენ.

შენიშვნა: ზოგიერთ კილოში ჯერ კიდეე შემორჩენილია ძველი ქართულის ვითარება: ქვემდებარე ვერ ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში. მაგალითად. ასეა იმერულში. გურულში (ს. უდენტი, არნ. ჩიქობავა). კილოთა გავლენით შეუთანხმებლობის შემთხვევები სამწერლობო ენაშიც შეიძლება შეგვხვდეს (მხედრები ირეოლა...).

5) როცა ეზიანი ქვემდებარე უსულო საგნის აღმნიშვნელია, შეთანხმების მტკიცე წესი არა გვაქვს: ქვემდებარე შემასმენელს რიცხვში ხან ითანხმებს და ხან — არა. თვით ერთსა და იმავე ზმნასთან შეიძლება გვქონდეს შეთანხმებაც და შეუთანხმებლობაც.

თანამედროვე ქართულში მოცემული შემთხვევისათვის რიცხვში შეთანხმება უმეტესად მაშინ ხდება, როცა ზმნის სუბიექტური პირი რეალური ვითარების მიხედვით აქტიურად მოქმედ საგანს გულისხმობს „ან კიდეე, როცა უსულო საგანი გაპიროვნებულია და მას სულიერივით მოქმედება მიეწერება“ (ა. შანიძე).

საზოგადოდ, აქტიურ სუბიექტს გულისხმობს მოქმედებითი გვარის ზმნა, ერთი წყება საშუალო გვარის ზმნებისა და ზოგიერთი ვნებითიც:

მთებმა დახუჭეს თვალები.

ყვავილები სიცილით იხოცებოდნენ.

დუღუნებდნენ კდეები.

6) თუ უსულო საგნის აღმნიშვნელი ქვემდებარე დაკავშირებულია ვნებითის ანუ პასივის ფორმასთან, მაშინ იგი შემასმენელს რიცხვში ვერ შეითანხმებს:

ნივთიერებები იხსნება; ცას შავი ღრუბლები გადაეკრა; სახლები იდგა.

აღსანიშნავია, რომ ამ ბოლო ხანებში ნათარგმნი ლიტერატურის გავრცენით მოცემულ შემთხვევაში შეთანხმებაც იჩინეს თავს:

ხეები ზეზეულად კვდებიან.

7) ეზიან მრავლობითში დასმული უსულო საგნის აღმნიშვნელი ქვემდებარე რიცხვში მონაცვლე ზმნას მრავლობითის ფუძით და მსო-
ლობითის ფორმით შეიწყობს:

ფოთლები ეყარა ყვედგან; ქვეები გადაცვივდა ხევში.

8) კრებითი სახელით გამოხატული ქვემდებარე შემასმენელს მსო-
ლობით რიცხვში აყენებს, ე. ი. ითანხმებს არა აზრობრივად, არამედ
ფორმის მიხედვით:

ხალხი აიშადა; ერი ძლიერდება.

მაგრამ: ხალხები იბრძვიან, ერები ერთიანდებიან.

სადიტირატურო ნორმის დარღვევაა მოცემულ კონსტრუქციაში მრავ-
ლობით რიცხვში შეთანხმება: ხალხმა დაადგინეს, ახადგაზრდობა და-
პარაკობდნენ. მსგავსი ფორმები დიალექტებში შეიძლება შეგვხვდეს.

9) თუ ქვემდებარეს განსაზღვრებად ახდავს ერთზე მეტის აღმ-
ნიშვნელი რომელიმე სახელი, მაშინ ასეთი ქვემდებარე შემასმენელს
მსოლობითში შეიწყობს:

სამი ძმა გაუდგა გზას.

ასეთ შემთხვევაში შეიძლება ორგვარი გადახვევა გვექონდეს:

ა) ამგვარ განსაზღვრებასთან ქვემდებარე დგას მრავლობითში და
შემასმენელიც მრავლობითში შეეწყობა: სამი ძმები ცხოვრობდნენ აქ.

ბ) ზოგჯერ ქვემდებარე განსაზღვრებითურთ მსოლობითშია, მაგ-
რამ შემასმენელი მრავლობითშია, ე. ი. შეთანხმება აზრობრივია:

გორას მიუახლოვდნენ ორი კაცი.

ორივე სახის გადახვევა სადიტირატურო ქართული სათვის მიუღე-
ბელია.

10) თუ ქვემდებარე ორცნებიანი კომპოზიტია, იგი შემასმენელს
მსოლობითში შეიწყობს: და-ძმა აივანზე გამოსულიყო.

აქა-იქ შეიძლება აზრობრივი შეთანხმებაც შეგვხვდეს: დედ-მამა
ჩამოვიდნენ.

ქვემდებარე ითანხმებს გარკვეულ შემთხვე-
ვაში შედგენილ შემასმენელსაც:

1) თუ მრავლობითში დასმული ქვემდებარე სულიერი საგნის სა-
ხელია, ხოლო შედგენილი შემასმენლის სახეობი ნაწილი — არსებითი

ან ზღესართავი სახელი, ქვემდებარე მრავლობითში შეიწყობს შემას-
მენლის ორივე ნაწილს:

გოგონები მეგობრები არიან.

2) როცა შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი მიმლეობაა, მაშინ მრავლობითში დასმული ქვემდებარე ხან. ითანხმებს მას რიცხვ-
ში და ხან — არა. უპირატესობა შეუთანხმებელ ფორმებს უფრო ეძ-
ღევა:

ისინი ამ ბედნიერებას მოკლებული არიან.

შერ. ისინი ამ ბედნიერებას მოკლებულნი არიან.

3) თუ ქვემდებარე უსულო საგნის აღმნიშვნელია, იგი შემასმე-
ნელს მრავლობით რიცხვში მეტწილად ვერ ითანხმებს:

ყვავილები დამჰყვანარი იყო.

4) როცა ქვემდებარე ნარიან მრავლობითშია, მასთან შეწყობილი
შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილიც ყოველთვის მრავლობით-
შია, სახელადი ნაწილი კი, საერთო წესის მიხედვით, ხან მრავლო-
ბითშია, ხან — მხოლოდითში:

ისინი ამხანაგები იყვნენ.

ყველანი თეატრში იყვნენ წასული|იყვნენ წასულნი.

5) როცა ქვემდებარე ჩვენ და თქვენ ნაცვალსახელებითაა გამოხა-
ტული, შედგენილი შემასმენლის ორივე ნაწილიც მრავლობითშია:

ჩვენ სტუმრები ვართ.

ასეთ დროს სახელადი ნაწილი თუ მიმლეობაა, უფრო ბუნებრივია,
იგი მხოლოდითში დაისვას: თქვენ და ძინებულნი იყავით.

პირმომართი დამატებანი

(პირდაპირი და ირივი დამატება)

§ 1. პირმომართი დამატება (ზოგადი მიმოხილვა). დამატება ქარ-
თულში ორგვარია: პირმომართი და პირმოუმართავი: მეორენაირად: და-
მატება-ობიექტები და უბრადლო დამატება.

პირმომართია დამატება, რომელიც ზმნასთან მიმართებას ამყარებს
პირის ნიშნებით, ე. ი. ზმნას შეეწყობა ობიექტურ პირად.

პირმოუმართავი დამატება ზმნასთან მიმართებას ვერ ამყარებს
პირის ნიშნით, ე. ი. ზმნაში პირის ნიშნით არ არის წარმოდგენილი,
პირმოუმართავი დამატება ობიექტი არ არის,

დამატება-ობიექტები წინადადების მთავარი წევრებია, უბრალო დამატება კი — მეორეხარისხოვანი. მაგალითად:

მონადირემ დათვის თოფით მოჰყდა ბელი.

პირმომართი დამატებები წყვილში შედის მხოლოდ ზმნასთან, უბრალო დამატება კი, რადგან პირის ნიშნით არაა ზმნაში წარმოდგენილი, შეიძლება უკავშირდებოდეს ზმნასა და ნაზმნარ სახელს:

დათვის მოჰყდა

ბელი მოჰყდა

თოფით მოჰყდა. მაგრამ: თოფით მოკვდა, თოფით ძოკდული.

პირმომართი დამატება გადმოიცემა იმავე მეტყველების ნაწილებით, რითაც ქვემდებარე: არსებითი, ზედსართავი, რიყვითი სახელებით, ნაცვალსახელით, ნაზმნარი სახელებით.

პირმომართი დამატება ორგვარია: პირდაპირი და ირიბი.

§ 2. პირდაპირი დამატება. პირდაპირი დამატება არის ზმნის პირდაპირობიექტური პირის ფარდი სახელი. ტერმინი „პირდაპირი დამატება“¹ შექმნილია ინდოევროპული ენების ნიადაგზე. იქ პირდაპირი დამატება ეწოდება ბრადლებით ბრუნვაში დასმულ სახელს, რომელიც მართულია შემასმენლისაგან ბრუნვაში, მაგრამ თვით შემასმენელს ვერ მართავს პირში. ქართულში პირდაპირი დამატება არ გვაქვს იმ გაგებით, როგორც ევროპულ ენებშია, რადგან Akkusativ (ბრადლებითი ბრუნვა) ქართულს არა აქვს.

არნ. ჩიქობავას უფრო მართებულად მიაჩნია ტერმინი „უახლოესი ობიექტი“.²

პირდაპირ დამატებას უშუალოდ ეხება ქვემდებარის მოქმედება.

პირდაპირი დამატება სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით გადმოიცემა:

მზემ ფანჯარას სხივი სტყორცნა.

პირველ სკამზე პატარა დასვეს.

¹ რუსული „прямое дополнение“-ს თარგმანია.

² „სრულიად მიუღებელია ტერმინი „პირდაპირი დამატება“. მართალია, ბრუნვაცვალებადი მორფოლოგიური ობიექტი უღრმს სხვა ენათა პირდაპირ დამატებას, მაგრამ უღრმის შინაარს-მნიშვნელობით და არა გრამატიკულად. პირდაპირი დამატება ქართულსა და ქართველურ ენებშიც — არ არსებობს“ (არნ. ჩიქობავა):

დღეღამი ოთახში მეორეც შემოიყვანა.
შენ მე წამახადისე, მე შენ წაგახადისებ.
მგეღმა სუღმოუთქმეღად დაიწყო ჭამა.
დაჭერიღო საწოღზე დაწვიღეს.

შესაძღმეღლია პირღაპირიღ დამატიღმა გაღმოოცეს ფორმაუცღვეღი სიტყვეღბითა და ნაწიღდაკეღბით, ზმინის პირიანი ფორმიღთაჲ კი:

მოხუციღს არა არავის გაუგონია.

ბუნეღბაც ვაშას უღძახის მღღიღრაღ მორღთუღლის აღმიღთა.

საღდაც შევეღვივარ, ყვეღგან დაბრღძანღლის შეღმაგეღბეღენ ხოღღმი.

პირღაპირიღ დამატიღმა სიტყვაღთა შეკავშირეღბით ან წინაღდაღეღბითაჲ გამოოხატიღმა:

გოგეღმაშვიღღმა დაწერა „ოავნანამ რა პქმნა?“

„მოხუციღს ნათქვაში“ წავიკოღთხე.

პირღაპირიღ დამატიღმა ბრუნეღვაჲ ცვაღღეღბაღლია. იგი შეეწყოღმა გარღღამავაღ ზმინას. პირვეღლ სერიღაში მიოცემით ბრუნეღვაშია, მეორე და მესამე სერიღაში — სახეღღობითში:

მზე დღღამიწას გუღღმკერღღ-ს უქარღგავღდა

მზემი დღღამიწას გუღღმკერღღ-ი მოუქარღგა

მზეღს (დღღამიწისღთვის) გუღღმკერღღი მოუქარღგავღს

პირღაპირიღ დამატიღმას ორღგვარი სინღტაქსური კონსტრუქციღა აქვღს: ნომინატიური და დატიური. პირღაპირიღ დამატიღმა ბრუნეღვას იოცღღის, რაც გამოწვიუღღლია გარღღამავაღი ზმინით. სხვაღგვარაღ რომ ვღთქვაღთ, გარღღამავაღი ზმინით გამოხატიუღღი შეღმასმენეღღი მარღთავღს პირღაპირიღ დამატიღმას ბრუნეღვაში. თავის მხრივ, პირღაპირიღ დამატიღმაც მარღთავღს შეღმასმენეღღს პირში. ამიტომ გვაქვღს საურღთიერღთო მარღთვა (კოორღღინაღციღა). პირღაპირიღ დამატიღმა ყოვეღღთვის კოორღღინატიღა. პირღაპირიღ დამატიღმის ბრუნეღვაჲ ცვაღღეღბაღლობა და კოორღღინაღციღაში მონაწიღღეღობა — ესაა პირღაპირიღ დამატიღმის სპეციფიკურობა ქარღთუღღში.

ვერობუღღ ენეღბში პირღაპირიღ დამატიღმა ზმინსაგან მარღთუღღია ბრუნეღვაში, მაგრამ თვიღთონ ვერ მარღთავღს ზმინას პირში.

პირღაპირიღ დამატიღმა, პირვეღღსა და მეორე პირში დასმუღღი, ზმინას მარღთავღს ნიშნით (არენს ნიშანს): ის შაქეღბს მე, ის გაქეღბს შენ.

მესამე პირში კი პირღაპირიღ დამატიღმა მარღთავღს ზმინას უნიშნოღღ, შესაძღმეღღობით (პოტიენციურაღღ).

III სერიაში პირდაპირი დამატება მართავს ზმნას რეალურად, რადგან ზმნის წყობა ინვერსიულია და პირდაპირი ობიექტი გამოიხატება სუბიექტის ნიშნით.

პირდაპირი დამატების კითხვებია: ვინ? რა? ვის? რას?

§ 3. ირიბი დამატება. ირიბი დამატება ზმნის ირიბობიექტური პირის ფარგლი სახელობა. ე. ი. ზმნას შეეწყობა ირიბობიექტურ პირად. ირიბ დამატებას უშუალოდ არ ეხება ზმნის მოქმედება.

ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა ბ რ უ ნ ვ ა უ ც ვ დ ე დ ი ა, ყოველთვის მიცემით ბრუნვაში დგას.

ირიბი დამატების კითხვებია: ვის? რას?

ირიბი დამატება გადმოიცემა იმავე მეტყველების ნაწილით. რითაც ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება:

მზე ეთხოვება ქვეყანას.

დიღს ეუბნებოდნენ, პატარას ასმენდნენ.

სტუმარი ჯერ ერთს მიესაღმა, მერე — მეორეს.

მას დედის ძუძუ შხამადაც შერგებია...

მოსულს გულთბილი შეხვედრა მოუწყო დარბაზმა.

ირიბი-დამატება შეეწყობა ორპირიან გარდაუვადსა და სამპირიან გარდამავად ზმნას.

ორპირიან გარდაუვად ზმნასთან შეწყობილი ირიბი დამატება სამივე სერიაში მიცემით ბრუნვაში დგას:¹

დიღა კარგად დასვენებული ეგებება ლაშე-ს

დიღა კარგად დასვენებული შეეგება ლაშე-ს

დიღა კარგად დასვენებული შეჰგებებია ლაშე-ს.

სამპირიან გარდამავად ზმნასთან შეწყობილი ირიბი დამატება გვხვდება მხოლოდ I და II სერიაში, მესამეში მის ადგილს იჭერს თვის თანდებუდიანი უბრალო დამატება:

მთვარე შუქს პფენს დედამიწას

მთვარემ შუქი მოჰფინა დედამიწას

მთვარეს შუქი მოუფენია დედა მიწისა-თვის

¹ თანამედროვე ქართულში გვაქვს რამდენიმე სამპირიანი გარდაუვალი ზმნა, რომლებშიც ირიბი დამატება ორია. ეს ზმნები სამპირიანობას მესამე სერიაშიც ინარჩუნებენ. ედავება ის მას მას — შეედავა ის მას მას — შესდავებია ის მას მას. ამ ზმნათა სამპირიანობა მეორეულ მოვლენად ითვლება.

შანიშვილი: ტრადიციული შეხედულებით, I და II სერიის სამპირიანი ფორმა მესამე სერიაში ორპირიანი ხდება: ირიბი ობიექტი დაირთავს თვის თანდებულს და იქცევა უბრალო დამატებად (ა. შანიძე). სასკოლო სახელმძღვანელოში (ავტორები: ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე) ამასთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ „იმ ზმნებს, რომლებიც სამპირიანია I და II სერიაში, III-ში ორპირიანი ფორმები ენაცვლება“.

სხვა მოსაზრებით, III სერიაში რომ სამპირიანი ზმნა არა გვაქვს, ამის მიზეზია არა ირიბი ობიექტის უბრალო დამატებად ქცევა, არამედ ის ფაქტი, რომ ეს ზმნები სამპირიანები არასოდეს ყოფილან. ისინი წარმოშობით არიან ორპირიანი გარდაუვალი სტატიკური ზმნები (დ. მელიქიშვილი).

მეორე მხრივ, ძველი ქართული ენის მასალათა საფუძველზე აღნიშნულია, რომ ძველი ქართული ენა ცდია I და II სერიის ანალოგიით III-შიც შეენარჩუნებინა სამპირიანობა, მაგრამ ეს მოვლენა არ განვითარებულა. თუმცა ამ ფაქტის ამსახველი თითო-ორი ნიმუში ძველებში დაიძებნება; მიმოცემა მე მას იგინი (დ. გუჩაძე).

ირიბი დამატება III პირის ფორმასთან იძლევა ერთ სინტაქსურ კონსტრუქციას — და ტ ი უ რ ს, მაგრამ, თუ იგი გამოხატულია I და II პირის უბრუნველი ნაცვადსახედებით, მაშინ კონსტრუქცია ი ნ დ ე უ ფ ი ნ ი ტ უ რ ი ა.

ირიბი დამატება, პირდაპირი დამატების მსგავსად, ყოველთვის კოორდინატიკა (ე. ი. თვითონაც მართავს ზმნას პირში და იმართვის ზმნისაგან ბრუნვაში). მართალია, ირიბი დამატება ბრუნვაუცვლელია, მაგრამ, რადგანაც საერთოდ გამოყვანილია სახელობითი (სახედდებითი) ბრუნვიდან და ჩასმულია მიცემითში ზმნის მიერ, ამიტომ ვამბობთ, რომ ზმნაც მართავს ირიბ დამატებას ბრუნვაში:

პკითხა მეგობარს. ესაა მისი სპეციფიკურობა ქართულში.

ამიტომაც წინადადების მთავარი წევრი.

ირიბი დამატება, საზოგადოდ, უმოქმედო საგნის სახელია. მას ქვემდებარის მოქმედება უშუალოდ არ ეხება. რეალური ვითარების მიხედვით (სემანტიკურად) ირიბი დამატება სჭვადსახედავარია:

- 1) ირიბ დამატებას ქვემდებარის მოქმედება არ ეხება უშუალოდ: კადატოზი უშენებს მეზობელს სახელს.
- 2) აღნიშნავს მფლობელ საგანს: ნინოს დღიურში დავადება უწერია.
- 3) მოქმედების უშუალო შემსრულებელია: დედამ შვიდს წყადი მოატანინა,

4) მოქმედების უშუალო შემსრულებელია, ოღონდ პასიური:
დათიკო უსახედოდ მოეკვდევინა გაბროს.

5) იშვიათად შეიძლება ირიბ დამატებას ქვემდებარის მოქმედება უშუალოდ ეხებოდეს:

მანქანა სახლს დაეჯახა; დედა ეფერება შვილს.

ირიბი დამატება ყოველთვის მიცემით ბრუნვაში დგას. ეს ბრუნვა საზიაროა ქვემდებარესა და პირდაპირ დამატებასთან, თუმცა მათი გარჩევა არ არის ძნელი.

ა) ქვემდებარე მიცემით ბრუნვაში მაშინაა, როცა შეეწყობა სამ-პირიან გარდამავად ზმნას III სერიაში. ამ დროს ირიბი დამატება ზმნის ფორმით აღარაა წარმოდგენილი. მის ადგილას უბრალ დამატებაა:

ზეცა უგზავნის დედამიწას ცვარ-ნამს

ზეცამ გაუგზავნა დედამიწას ცვარ-ნამი

ზეცას გაუგზავნია ცვარ-ნამი (დედამიწისთვის)

ბ) მიცემით ბრუნვაში ერთმანეთს ხვდება პირდაპირი და ირიბი დამატება I სერიაში. მათს გასარჩევად გადავიყვანთ ზმნის ფორმას II სერიაში. თუ დამატება ბრუნვას შეიცვლის და სახელობითი ჩადგება, პირდაპირია. თუ არ შეიცვლის — ირიბია:

დღე კარს უღებს ლამეს

დღემ კარი გაუღო ლამეს

§ 4. მსგავსება და განსხვავება ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებს შორის.

ქვემდებარე და დამატება-ობიექტები ქართულში წინადადების მთავარი წევრებია. მათ შორის არის მსგავსებაცა და განსხვავებაც.

მსგავსება მდგომარეობს შემდეგში:

1) ორივე მთავარი წევრია, შემასმენლის წყვილის ცალგზისა, ზმნაში პირის ნიშნით არიან წარმოდგენილი, კოორდინატებია;

2) გადმოიცემიან ერთი და იმავე მეტყველების ნაწილებით;

3) დაესმით ერთნაირი კითხვები;

4) საერთო აქვთ ორი ბრუნვა (სახელობითი და მიცემითი);

5) ზმნის ფორმაში აისახება თითოეული მათგანის პირიცა და რიცხვიც.

გ ა ნ ს ხ ვ ა ვ ე ბ ა ა :

1) ქვემდებარე არის სუბიექტური პირის ფარდი სახელი, დამატე-
ლები კი — ობიექტური პირებისა;

2) ქვემდებარე შეეწყობა ერთ-, ორ- და სამპირიან ზმნებს, დამა-
ტელები — ორ- და სამპირიანებს;

3) მოთხრობითი ქვემდებარის სპეციფიკური ბრუნვაა;

4) რამ კითხვაზე მარტო ქვემდებარე მიუგებს;

5) შედგენილი შემასმენელი მხოლოდ ქვემდებარესთან არის დაკავ-
შირებული;

6) საზოგადოდ, ქვემდებარის სინტაქსური ძადა აღემატება და-
მატებისას.

დამატება-ობიექტების მიერ შემასმენლის შეთანხმება რიცხვში

შემასმენელი რიცხვში ქვემდებარის გარდა შეიძლება შეეთანხმოს
დამატება-ობიექტებსაც. აქ რამდენიმე შემთხვევაა გასარჩევი:

1) I პირის ნაცვალსახედებით გადმოცემული პირდაპირი და ირიბი
დამატება შემასმენელს ყოველთვის ითანხმებს რიცხვში:

შაქებს ის მე — გვაქებს ის ჩვენ (პირდ. დამ.).

შეხმარება ის მე — გვეხმარება ის ჩვენ (ირიბი დამ.).

სწორედ ამიტომ I პირის ფორმასთან დამატებები ყოველთვის
ღიღი კოორდინატებია.

2) II პირის ნაცვალსახედებით გადმოცემული დამატება-ობიექტ-
ები შემასმენელს მაშინ ითანხმებენ რიცხვში, როცა ზმნასთან შე-
წყობილი ქვემდებარე მხოლოდობითია. მაგრამ, თუ ქვემდებარე მრავ-
ლობითია, მაშინ დამატებასა და შემასმენელს შორის შეთანხმება
მრავლობით რიცხვში აღარ გვექნება:

1. მხატვარი გხატავს შენ — მხატვარი გხატავთ თქვენ.

ღედა გეხმარება შენ — ღედა გეხმარებათ თქვენ.

შდრ. 2. მხატვრები (ისინი) გხატავენ შენ — ისინი გხატავენ თქვენ.

ღეღები (ისინი) გეხმარებიან შენ — ისინი გეხმარებიან
თქვენ.

პირველ შემთხვევაში დამატება-ობიექტები დიდი კოორდინატები, მეორეში — მცირე.¹

3) III პირის ფორმასთან შეწყობილ პირდაპირსა და ირიბ დამატებას სხვადასხვა სინტაქსური ძალა აქვთ. სხვაობა აღინიშნება სადიტერატურო ენის განვითარების საფეხურების მიხედვითაც. ამიტომ ცად-ცადვე განვიხილავთ დამატებებს.

ა) ახალ ქართულში III პირის ფორმასთან შეწყობილი პირდაპირი დამატება ყოველთვის მცირე კოორდინატია. იგი შემასმენელს ვერ ითანხმებს რიცხვში:

ღედა აქებს (შვილს) მას — ღედა აქებს მათ.

საგულისხმოა, რომ თანამედროვე ქართულ დიალექტებში III პირის ფორმით წარმოდგენილი პირდაპირი დამატება ითანხმებს შემასმენელს მრავლობით რიცხვში:

ღედამ წაიყვანა შვილი სოფელში. წაიყვანა მან ის —
წაიყვანათ მან ისინი.

ბ) ძველ ქართულში II სერიის ფორმებთან წარიან მრავლობითში დასმული პირდაპირი დამატების მრავლობითობა ყოველთვის აღინიშნებოდა ზმნაში ნ|ენ სუფიქსებით (არნ. ჩიქობავა):

ცრემლნი მოიწურნა.

მკდაენი გაიმამაცურნა..

დღეს სადიტერატურო ქართულში პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობა აღარ აღინიშნება ნ|ენ სუფიქსით. იგი შემორჩენილია მხოლოდ მთის კიდეებში და იშვიათად იჩენს თავს ამ კუთხიდან გამოსულ მწერადთა ნაწერებშიც.

გ) III პირის ფორმით წარმოდგენილი ირიბი დამატება, ვზიანსა თუ თანიან მრავლობითში დასმული, ძველ ქართულში ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებდა. ახალ ქართულში ირიბი დამატების სინტაქსური ძალა შედარებით გაზრდილია, ამიტომ იგი გარკვეულ შემთხვევებში შემასმენელს ითანხმებს მრავლობით რიცხვში. კერძოდ: გარდაუვად ზმნასთან შეწყობილი ირიბი დამატება ზმნა-შემასმენელში აჩენს მრავლობითის ნიშანს, თუკი მასთან დაკავშირებული ქვემდებარე არ მოითხოვს მრავლობითის ფორმას:

¹ ამ შემთხვევაში ერთმანეთს ხვდება სუბიექტისა და ობიექტის მრავლობითობის სუფიქსები, ზმნაში აღინიშნება სუბიექტის მრავლობითობა ენ სუფიქსით, ობიექტისა კი არა. ამიტომაცაა ობიექტი მცირე კოორდინატი.

პატარძალს აკვნები გვერდით ედგა — პატარძლებს აკვნები ედგათ.

მაგრამ:

დედას ბავშვები გვერდით ედგნენ — დედებს ბავშვები გვერდით ედგნენ.

მეორე მხრივ, ზოგჯერ ქვემდებარეც არ უშდის ხელს შეთანხმებას, მაგრამ ირიბი დამატების მრავლობითობა მაინც არაა აღნიშნული:

მაგდანა თავის მოწმეებს გულუხვად დაუხვდა.

დ) ზოგიერთ გარდაუვად ზმნასთან ირიბი დამატების სინტაქსური ძალა აღემატება ქვემდებარისას. მაგალითად, უყვარს ტიპის ზმნებში (როცა მას არაინვერსიულად განიხილავენ) შეიძლება აღინიშნოს ირიბი დამატების მრავლობითობა. მრავლობითში დასმული ქვემდებარე ამ დროს ვერ ახდენს გავლენას შემასმენლის რიცხვზე:

ბავშვს მოსწონს ამხანაგი — ბავშვს მოსწონს ამხანაგები.

შდრ. ბავშვებს მოსწონთ ამხანაგები.

ირიბი დამატება რიცხვში ითანხმებს მეტწილად ისეთ ზმნებს, რომელთაც ინვერსიულობისაკენ აქვთ მიდრეკილება, ე. ი. გააჩნიათ მერყევი ანუ დაბიღური კონსტრუქცია. ასეთ ზმნებთან ხან სახელობითში დასმული სახელი მძღავრობს და ხან — მიცემითში დასმული:

მაგონდებიან მე პოეტები.

შდრ. აგონდებათ მათ პოეტები.

ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება ი ც ი ს და უ ზ ყ ი ს ზმნებთან

ჩვეულებრივ, გარდამავალი ზმნის პირველი სერიის ფორმებთან ქვემდებარე სახელობითშია, პირდაპირი დამატება — მიცემითში. ამ საერთო წესიდან გამონაკლისია იცის და უწყის ზმნები, რომელთაც აწმყოს წრეში ქვემდებარე შეეწყობა მოთხრობით ბრუნვაში, პირდაპირი დამატება — სახელობითში (იცის მან ის). ეს კონსტრუქცია დამახასიათებელია გარდამავალი ზმნებისათვის II სერიაში. მაგრამ I სერიაში იმითაა გამოწვეული, რომ იცის და უწყის ფორმა წარმოშობით II სერიის II ხოდმეობითია.

ზმნებმა მწყრივი შეიცვალეს, გადმოვიდნენ აწმყოში, თუმცა ძველი კონსტრუქცია შეინარჩუნეს. უძველეს ქართულში II ხოდმეობითი

ასრულებდა იმ ფუნქციას, რაც შემდგომ აწმყოს დაეკისრა — ესაა გან-
გრძობითი მოქმედების გამოხატვა.

იციის და უწყისი ზმნებს II სერიის ფორმები აკლიათ, მოუპოვე-
მათ საკუთარი წარმოების სამი მწკრივი: აწმყო, უწყვეტელი, აწმყოს
კავშირებითი. უწყისი ზმნა ღლეს თითქმის აღარ იხმარება სხვა მწკრი-
ვებში.

იციის ზმნას მყოფადის წრესა და III სერიაში ენაცვლება გარდაუ-
ვადი ზმნის ტიპის ფორმები — მეცოდინება, მცოდნია. „მაშასადამე,
ვიცი — მცოდნია შერეული უღლების ზმნა: აწმყოს წრის მწკრივები გარ-
დამავადი ზმნის ტიპისაა, III სერია და უფრო გვიანდელი მყოფადის ფორ-
მები გარდაუვადი ზმნის ტიპისაა“ ... მართალია, „ისინი სხვადასხვაგვარად
ავებუდი ფორმებია, გრამატიკული შინაარსით ერთნია და ერთმანეთის
მაგივრობას ეწვეიან მწკრივებში“ (ა. შანიძე). ისინი ჩვენს ცნობიე-
რებაში ერთი ზმნის უღლების ფორმებად აისახება: ბავშვს გაკვე-
თილი ეცოდინება, ბავშვს გაკვეთილი სცოდნია იმგვარადვე უნდა შე-
ფასდეს, როგორც ბავშვმა იციის გაკვეთილი. ე. ი. მიცემითში დასმუ-
ლი სახელი ქვემდებარეა, სახელობითში დასმული კი პირდაპირი დამა-
ტება (ა. შანიძე).

პირდაპირი დამატება ამ ზმნასთან ყოველთვის სახელობითშია,
ქვემდებარე კი — მოთხრობითსა და მიცემითში.

დამატება-ობიექტების შესწავლის მოქდე ისტორია

დამატება-ობიექტების შესასებ პირველი მსჯელობა მოცემულია
ანტონის გრამატიკაში. ავტორის აზრით, ზმნასთან პირის ნიშნით
დაკავშირებული სახელი შეიძლება იყოს უფადი და ძიება. თავის მხრივ,
ძიება ორგვარია: ძიება ნათესავისა და ძიება ბუნებისა||სამიებო ბუ-
ნებისსამებრ (=ირიბი და უბრადო დამატება, გარემოება).

ძიება ნათესავისა მოქმედებითი გვარის ზმნებთან ღლევანდელი
ტერმინოლოგიით არის პირდაპირი დამატება, რომელიც მიცემითშია ან
წრფედობითში („ჯარნავაზ დაიპყრობს საყდარსა სამეფოსა“), ხოლო
ენებითის ძიება მოქმედებითის კონვერსიით მიღებული უბრადო და-
მატებაა, რომელიც მოქმედებითის ქვემდებარეა გან თანდებუდიანი ნა-
თესაობითის ან მოქმედებითის ფორმით („საყდარი დაპყრობილ იქმნა
ჯარნავაზისაგან“).

ტერმინი „დამატება“ ჩნდება დ. რუბინაშვილის გრამატიკაში (1855). ოგი რუსული *дополнение*-ს პირდაპირი თარგმანია. გრამატიკის ავტორი წერს: „თხრობიდას (შემასმენელს — უ. ფ.) მოემატებინან სიტყვები ჰაზრის გამოსარკვევად. მაგ., ქათამი დაღვეს წყალსა და ლმერთს შეხედავს. წყალსა არის სიტყვა, რომელიც დამოკიდებულია მოქმედებაზედ — დაღვეს. ამ სიტყვას ლრამმატიკუ-დად ჰქვია ძიება“.

თ. ჟორდანიას გამოყოფს დამატებით სიტყვებს, რომლებიც არიან არამთავარი ანუ დამოკიდებული ნაწილი წინადადებისა. დამატებითი სიტყვები შესმენილის მსაზღვრელები არიან.

დამატებითი სიტყვებია: დამატებითი საძიებო, დამატებითი ბუნებრივი და გარემოებითი სიტყვები (დღევანდ. ტერმინოლოგიით: პირდაპირი დამატება, ირიბი და უბრალო დამატება, გარემოება).

დამატებითი საძიებოს კითხვებია: ვინ? რა? ვის? რას? მისი ბრუნვებია მიცემითი და შემასმენლობითი (ბრადლებითი — *Akkusativ*).

ს. ხუნდაძის გრამატიკაში დამატება არის ის სიტყვა, რომელიც ზმნას დაერთვის აზრის შესავსებად. მისი კითხვებია: რა? რას? რის? რით? ვინ? ვის? ვისა? აქ დამატების სახეები გარჩეული არ არის.

ბ. ჯანაშვილმა პირველმა გამოყო პირდაპირი და არაპირდაპირი დამატებები. ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ გარდამავად ზმნასთან ქვემდებარეც და პირდაპირი დამატებაც ბრუნვაცვალეზადია.

ბ. კვდენჯერიძის გრამატიკაში ვრცელი მსჯელობაა პირდაპირი და არაპირდაპირი დამატების შესახებ: ზმნის მოქმედება თუ პირდაპირ გადადის საგანზე უთანდებულად, ის საგანი პირდაპირი დამატებაა, თუ არა — არაპირდაპირია. ეს უკანასკნელი შეიძლება იყოს თანდებულნი და უთანდებულნი.

ი. ნიკოლაიშვილი წინადადების წევრთა ოდენ სემანტიკურ ანალიზს, რასაც წინა ავტორებთან ვხვდებით, ცვლის სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზით: რომ დამატება არის ზმნაზე დამოკიდებული სახელი, მართულია ბრუნვაში. ავტორი ხაზს უსვამს იმას, რომ პირდაპირი დამატება ბრუნვაცვალეზადია, რომ იგი გარდამავლობის მარვენებელია.

ძველ გრამატიკოსებს ნათლად არ ჰქონდათ გამოკვეთილი არაპირდაპირი დამატება. იგი შედიოდა (ანტონის გრამატიკის მიხედვით) საძიებო ბუნებისამებრში. შემდეგ ეწოდა „დამატებითი ბუ-

ნებრევი“. ეს არის ის სიტყვები, რომლებიც არც გარემოების მარტვე-
ნებელია, არც შემოქმედებითი ზმნის ძიებისა და დამოკიდებულნი
არიან თანდებულთა და ზმნათა მხოლოდ ბუნებრივის თვისებისაგან.
ისინი გვიჩვენებენ მოქმედების საშუალებას (რითა?) ან გარდაქვე-
ვას (რად?), ან წართმევას თუ მიცემას (ვის?). ამის მიხედვით ირკ-
ვევა, რომ დამატებითი ბუნებრივი გულისხმობს ირიბსა და უბრალ
დამატებებს.

მ. ჯანაშვილი, მ. კვლენჯერიძე და სხვები ირიბი და უბრალ და-
მატების აღსანიშნავად იყენებენ ტერმინს „არაპირდაპირი დამატება“.

მხოლოდ აკ. შანიძემ პირველმა გაარკვია დამატება-ობიექტების
სინტაქსური ფუნქცია, მოახდინა არაპირდაპირის დიფერენცირება ირიბ
და უბრალ დამატებებად. მეცნიერის აზრით, ზმნასთან შეწყობილი
ბრუნვაყვადებადი დამატება პირდაპირია, ბრუნვაუცვლელი — ირიბი.
ისინი III ობიექტურ პირში პრეფიქსით ან უპრეფიქსოდ არიან წარ-
მოდგენილი. მანვე გვიჩვენა, რომ ზმნის ფორმასა და მის მიერ შექ-
მნილ სინტაქსურ კონსტრუქციებს შორის კანონზომიერი ურთიერთო-
ბაა.

არნ. ჩიქობავამ ა. შანიძის მოსაზრებებზე დაყრდნობით დაასაბუ-
თა, რომ ზმნასთან პირით დაკავშირებული მიცემითში დასმულ ბრუნ-
ვაუცვლელი სახელი, რომელიც ზმნის სტრუქტურის შენებაში ისეთსავე
მონაწილეობას ლეზუდობს, როგორც სუბიექტურ და პირდაპირ ობიექ-
ტურ პირთა ფარდი სახელები, არის კოორდინატი; მართავს ზმნას
და იმართვის ზმნისაგან.

შემდგომი ხანის გრამატიკულ ლიტერატურაში უფრო დაზუსტდა პირ-
დაპირი და ირიბი დამატების სტრუქტურულ-სემანტიკური მხარე. და-
მატება-ობიექტები ქვემდებარის მსგავსად წინადადების მთავარ წევ-
რებად ჩაითვადა, რადგან მართვა-შეთანხმების თვალსაზრისით ისინიც
წამყვან სიტყვებს წარმოადგენენ (ამის შესახებ იხ. ზემოთ).

ლიტერატურა

ბ ა ს ი ლ ა ი ა ნ. — შედგენილი შემასწავლელის შეთანხმება ქვემდებარესთან:
სკოლა და ცხოვრება, 1943, № 8.

ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი ი ვ. — სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ
ქართულში, თბ., 1957.

კ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია...
იპი, XXXII, 1903.

- ქ ვ ა ქ ა ძ ე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.
- კ ი ზ ი რ ი ა ნ. — ძველი ქართული ენის სინტაქსის ძირითადი საკითხების სწავლებისთვის საშუალო სკოლაში: ქელს, 1970, № 2.
- კ ი ზ ი რ ი ა ნ. — მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ.; 1982.
- ს ო რ დ ი ა უ. — ფრაზეოლოგიზმთა სინტაქსური კვალიფიკაციის საკითხი: ბაცნე, 1984, № 4.
- შ ა ნ ი ძ ე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, თბ., 1948.
- შ ა ნ ი ძ ე ა. — გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ შემთხვევაში: თსულეზანი, ტ. II, 1981.
- შ ა ნ ი ძ ე ა. — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1978.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ა რ ნ. — მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1988.
- ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ა რ ნ. — ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948.

უბრალო დამატება

§ 1. უბრალო დამატების რაობა. უბრალო დამატება წინადადების არამთავარი წევრია, რომელიც ახდავს შემასმენელს ან ზმნური წარმოშობის სხვა რომელიმე წევრს და გადმოიცემა მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებში დასმული თანდებუდიანი თუ უთანდებულო სახედებით.

უბრალო დამატება ზმნას არ შეეწყობა ობიექტურ პირად, ე. ი. მასთან ვერ ამყარებს მიმართებას პირის ნიშნებით, ამიტომ მას პირ-მიუმართავ დამატებასაც უწოდებენ.

უბრალო დამატება ჟართულში მეტად მრავალფეროვანია ფორმისა და შინაარსის მიხედვით. იგი, ჩვეულებრივ, ახდავს ზმნას ან ნაზმნარ სახედებს, შედარებით იშვიათად — ზედსართავ სახედს, ზმნიზედასაც კი:

ყვავილები სიცოცხლეზე სა უ ბ რ ო ბ დ ე ნ.

სიცოცხლეზე შე ყ ვ ა რ ე ბ უ დ ი ა დამიანი მშვიდად გამოეთხოვა ქვეყანას.

სიცოცხლეზე ფ ი ქ რ ი ასუდგამულებს ყველა მოკვდავს.

ამაზე ტ უ რ ფ ა და კ ა რ გ ი მე სხვა აღარა მგონია.

ყველაზე ნ ე ლ ა მოხუცი დაპარაკობდა.

უბრალო დამატება ძირითადად გადმოიცემა არსებითი სახედითა და ნაცვალსახედებით, იშვიათად — სხვა მეტყველების ნაწილებითაც, გვხვდება თანდებუდითა და უთანდებულოდაც:

კადმით დაწერილი ნაჯახით არ ამოიშლებათ.

მე შენზე ფიქრი არ მომწყინდება.

თუმცა ორგულთან ვარ დაუნდობარი, მაგრამ ერთგულთან მეც ვიცი ძმობა.

უბრალე დამატება შემასმენლის გარდა შეიძლება წყვილში შედიოდეს ქვემდებარესთან, დამატებასთან, განსაზღვრებასთან, გარემოებასთან:

ცუცხლთან ხ უ მ რ ბ ა საშიშია.

სურვილისაგან განთავისუფლებული ადამიანი საცოდავია.

ქარის მოტანისას ქარივე წაიღებს.

როგორც აღინიშნა, უბრალე დამატება ბრუნებადი სიტყვაა. იგი შეიძლება იდგეს მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში. აქ იგი თანდებუდიანიცაა და უთანდებულოც. უბრალე დამატება სვანურშიც ოთხ ბრუნვაშია, ოღონდ თანდებუდი ერთვის სახედს მხოლოდ მიცემითსა და ნათესაობითში. ამასთან, თითოეულ ბრუნვას ესა თუ ის თანდებუდი კი არ მოითხოვს, არამედ ყველა თანდებულს შეუძლია სახელები ორივე ბრუნვაში მართოს (ნ. აბესაძე). ქართულისაგან განსხვავებით, მეტი თავისებურებაა ზანურში, სადაც უბრალე დამატება გადმოიცემა უთანდებულო მიცემითი, მოქმედებითი და მიმართულებითი ბრუნვებით და უთანდებულო და თანდებუდიანი ნათესაობითი და დაშორებითი ბრუნვებით (ა. კიჭირია).

§ 2. უბრალე დამატება მიცემითში. ქართულში მიცემით ბრუნვაში დასმული უბრალე დამატება მეტწილად თანდებუდიანია, ზანურსა და სვანურში კი — უთანდებულო. ამ ფაქტს მეცნიერები იმით ხსნიან, რომ ზანური და სვანური ღარიბია თანდებულებით.

✓ უბრალე დამატების კითხვებია: ვისზე? რაზე? ვისთან? რასთან? ვისში? რაში? ვისთან ერთად? რასთან ერთად? ✓

უთანდებულო უბრალე დამატების მაგალითებია:

ქალაქს გაცილებული მგზავრები მდინარეს მიუახლოვდნენ.

ქართველო, ხედი ხმალს იკარ.

გზას ჩაყოლებული ადევნი შრიადებდნენ.

სიმართდეს შერვეული გული ტყუილს ვერ იტანდა.

ქართულში დღეს უთანდებულო უბრალე დამატება მიცემითში ძალზე იშვიათია, რადგან ასეთი ფორმები ადვილად შეიძლება გადაკეთდეს თანდებუდიანად. მაგალითად: ქართველო, ხედი ხმალზე იკარ.

თანდებულებად გამოყენებულია: ზე, ზი, თან.

ზე თანდებული მიცემითში ყველაზე ხშირად გამოიყენება, რამდენადაც იგი ენაცვლება უთანდებულო მიცემითსაც; გარდა ამისა, გვხვდება ა) ზმნის პირიან ფორმასთან, ბ) ნაზმნარ სახედებთან, გ) ზედსართავ სახედთან, დ) ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმებთან, ე) ზედსართავი წარმოშობის ზმნისართებთან.

ზე თანდებულიანი უბრალო დამატება აღნიშნავს საგანს, რომელსაც ეხება ზმნით გამოხატული მოქმედება. „ზე თანდებულიანი უბრალო დამატება მოუდის სხვადასხვა შინაარსის ზმნებს, რომელთა შორის ზოგი აღნიშნავს ფიქრს, მსჯელობას, საუბარს, ზრუნვას“ (ა. შანიძე).

მე შენზე ფიქრი არ მომწყინდება.

ქალი თარზე უკრავდა და თან მღეროდა.

ში თანდებულიანი უბრალო დამატება გვაქვს ზმნასთან ან ნაზმნარ სახედებთან. ასეთ დამატებად მეტწილად გამოდის საწყისები, ამსტრატული სახედები, მაგრამ ზოგჯერ კონკრეტულიც გვხვდება:

ალარ მათქვს საზრლო სულიათვის მე არც სიძუღვიღში,

არც სიყვარულში.

სჯობს მონობაში გადიქაცებულს თავისუფლების ძებნაში მკვდარი.

გამბუღხარ, ჩიტო, მახეში.

ში თანდებულიანი უბრალო დამატება ზოგჯერ ზმნასთან ქმნის სიტყვათა მყარ შეკავშირებას და ცადკე წევრად არ გამოიყოფა:

შვიდს დედის რჩევა ჰქუაში დაუჯდა.

დათიკოს თამრო თვადში მოუვიდა.

ამ წინადადებებში „ჰქუაში დაუჯდა“, „თვადში მოუვიდა“ თავისი მნიშვნელობით ეტოლება „მოეწონა“ ზმნას, ამდენად, უბრალო დამატება ცადკე ალარ გამოიყოფა.

თან თანდებულიანი უბრალო დამატება აღნიშნავს თანაობას, თანყოფნას; ზოგჯერ გამოხატავს სამოქმედო საგანსაც. იგი ახდაყს ზმნასა და ნაზმნარ სახედს:

მხოლოდ ნიავი მთისა მოღხენით ტყეში ფოთლებთან

ღაზღანდარობდა.

მეფეს ომი ჰქონდა ჰარის დეკებთან.

თან თანდებულიანი უბრალო დამატებას ხშირად ახდაყს „ერთად“ სიტყვა, რაც კიდევ უფრო აძლიერებს დამატების მნიშვნელობას:

ირმებთან ერთად შვედიც დანავარდობდა.

უბრალო დამატებას შეიძლება დაერთოს შუა||შორის თანდებულები. ასეთი დამატება უფრო თავისებურია. აქ რამდენიმე შემთხვევა უნდა გაირჩეს:

1) აუცილებელია, რომ ორი სახელი შეერთებული იყოს და კავშირით ან სახელი მრავლობით რიცხვში იდგეს (ა. შანიძე):

ეს დავა ძმათა შორის უფრო ადრე დაიწყო.

ამით გათავდა დასა და ძმას შორის საუბარი.

და დღეიდან ჩვენ ორს შუა მოციქული არის ტყვია.

2) შორის||შუა თანდებული ერთვის მრავალცნებიან კომპოზიტს (ა. კიზირია):

შამა-შვილს შორის თანხმობა სუფევდა.

3) შორის||შუა თანდებულიან სახელს განსაზღვრებად ახდავს რიცხვითი სახელი (ა. კიზირია):

მშვიდობა სუფევდა ამ ორ შეფეს შორის.¹

მართლწერისათვის: როცა მიცემითში დასმული უბრალო დამატებები ერთგვარი წვერებია და და კავშირითაა შეერთებული, მაშინ კავშირის წინ მდგომ უბრალო დამატებას თანდებული არ უნდა: რომ ერისა მოძმე ვიყო ჭ მ უ ნ ვ ა ს ა და ს ი - ხ ა რ უ ღ შ ი .

§ 3. უბრალო დამატება ნათესაობითში (გენეტიური დამატება). ნათესაობით ბრუნვაში დასმული უბრალო დამატება თანდებულიანია ან უთანდებულო. თანდებულებად გამოყენებულია: გან, მიერ, თვის, გულისათვის, შესახებ, მიმართ, თაობაზე... კენ²:

იაგო ჭრილობისაგან იტანჯებოდა; სამშობლოსათვის თავი გაწირეს. ჭაბუკებმა; სოფელმა მოხუცის მიმართ დიდი გულისხმიერება გამოიჩინა; თვითონვე გრძნობდა ქალი ბუნების მიერ მომადლებულ ნიჭს; ამ საქმის თაობაზე შეიკრიბა ხადხი; დიდგულად წამოვიდა ონისიმე ჩძლისაკენ.

გ ე ნ ე ტ ი უ რ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა შინაარსის მიხედვით მრავალფეროვანია: შეიძლება გამოხატავდეს რეალურად მოქმედ საგანს ან სა-

¹ თანდებულნი უბრალო დამატება ფორმის მიხედვით ძალიან ჩამოკავს გარემოებას, ზოგჯერ კიდევ ჰირს მათი გარჩევა. სადავო ფორმათა შესახებ დაწერ. იხ. გარემოებასთან დაკავშირებით.

² კენ თანდებულნიან სახელი ზოგ შემთხვევაში უბრალო დამატებად მიიჩნით ა. კიზირიას, ა. დავითიანს, მ. თალაკვაძეს... ლ. კვაჭაძე კი მას ყოველთვის გარემოებად თელის (ამის შესახებ დაწერ. იხ. ქვემოთ, გარემოების განხილვისას):

მოქმედოს, ზოგჯერ კი მიუთითებს საგნის დანიშნულებაზე ან მასა-
ლაზე, რომლისგანაც რაიმე კეთდება. იგი მიიღება ქვემდებარისაგან,
პირდაპირი ან ირიბი დამატებისაგან. შესაბამისადა, სამეცნიერო დი-
ტერატურაში გამოყოფენ ქვემდებარისებრ, პირდაპირისებრ და ირიბი-
სებრ უბრალო დამატებებს.

ქვემდებარისებრია:

ყინვამ მცენარეს ფესვები გაუსმო.

შდრ. ყინვისაგან მცენარეს ფესვები გაუხმა.

ზღვა ლეღავს.

შდრ. ზღვის ლეღვა.¹

პირდაპირისებრია:

ბავშვმა სურათი დახატა.

შდრ. ბავშვმა სურათის ხატვა დაასრულა.

ირიბისებრია:

მდინარემ მწყემსს ბატკანი მოსტაცა.

შდრ. მწყემსისათვის მდინარეს ბატკანი მოუტაცია.

შენიშვნა: როგორც თვითონ მკვლევრები აღნიშნავენ, ტრანსფორმაციის (გარ-
დაქმნა-გადაკეთების) გზით ყოველთვის ადვილი არ არის უბრალო
დამატების წარმოშობის დადგენა. ისიც გასათვალისწინებელია,
რომ სინტაქსური დამოკიდებულებისათვის ამას არავითარი მნიშე-
ნელობა არა აქვს. ზღვის ლეღვა და ზღვის წყალი ტიპის სინტაგ-
მაები სინტაქსურად არ განსხვავდებიან.

მიუთითებენ, რომ შიერ თანდებუდიანი უბრალო დამატება ყო-
ველთვის ქვემდებარისებრია, გან თანდებუდიანი კი შეიძლება იყოს
ქვემდებარისებრი ანდა გამოიყენებოდეს სხვა მნიშვნელობითაც: აღ-
ნიშნავს მასადას, თავის დალწევას, გამოყოფა-გამორჩევას... თვის
თანდებუდიანი უბრალო დამატება გამოხატავს დანიშნულებას. ასეთი
დამატების ფუნქციით იხმარება აგრეთვე ე. წ. ნანათესაობითარი ვი-
თარებიტის ფორმები (და დართუდი ნათესაობითი). ასეთი შემთხვევე-
ბი, ჩვეუდებრივ, ახასიათებდა ძვედ ქართუდს, დღეს კი შემორჩენილია
მხოლოდ მთის კიდეებში (მაგალითად, ვაჟას ნაწერებში):

¹ ამ ტიპის გენეტიური უბრალო დამატება და გენეტიური განსაზღვრება გა-
რეგნულად მსგავსია. მათი კვალიფიკაციის შესახებ დაწვრ. იხ. ქვემოთ. გან-
საზღვრების განხილვისას.

ცრემლები შემინწირია იმ შენი მეგობრისადა.

ჩემისად მაყურებელს თვალს დავიბრმავებ და შენისად
მაყურებელით: ღა ვივდი და ვიცოცხლებ.

გურუღსა და სხვა დასავლურ კილოებში ფონეტიკური ცვლილების
შედეგად ასეთი ფორმებიც გვხვდება: მეგობრიზა, ამხანაგრიზა, გუღი-
ზა და მისთ.

მკვდევართა დაკვირვებით, უბრალო დამატების გამოსახატავად
უძანდებულ ნათესაობითი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებდა თანდებუ-
ლიანს. მიუხედავად ამისა, თანამედროვე ქართულში მისი ხმარება უფ-
რო შეზღუდულია (ა. კიზირია):

კაცს ძალიან ეშინოდა ხარისა.

თუ კაცისა არა გრცხვენთან, ღმერთი ხომ ყველასა ჰხედავს.

მართლწერისათვის: თუ ნათესაობითში დასმული რამდენიმე ერთ-
გვარი უბრალო დამატება თანდებუდიანია, მაშინ და კავში-
რის წინ მდგომი უნდა ვიხმართ უთანდებულად: ეგ სქვენი
სურვილისა და გადაწყვეტილებისათვის მიმინდვია.

§ 4. უბრალო დამატება მოქმედებითში. მოქმედებითში დასმული
დამატება ორგვარია: საჭურვლისა და თანაობისა.

საჭურვლის დამატება აღნიშნავს იარაღს ანუ საშუალებ-
ბას, რომლითაც სრულდება მოქმედება. იგი ყოველთვის უთანდებულა.
საჭურვლის დამატების კითხვებია: რით? რა საშუალებით?

ღარუბანდიდან ნიკოფსიამდე ხმლით შემოხაზა ქვეყანა.

მთვარით ნაფენს არემარე ვერ იცოდებს ვერცხლის საბანს.

თეთრი ნისლით შეიმოსა ცადაწვედილი შორი მთები.

როგორც წესი, საჭურვლის უბრალო დამატება ახდავს ზმნას ან
ნაზმნარ სახედს, ზოგჯერ უკავშირდება ზედსართავ სახელსა და რი-
გობით რიცხვით სახელსაც:

ეზოში ღვინით სავსე ტიკები ეწყა.

იგი იყო ვაჟკაცობით პირველი.

ძველ ქართულშიც უთანდებულ მოქმედებითის ერთ-ერთი ძირი-
თადი ფუნქცია საჭურვლის დამატების 'გადმოცემა იყო. ამ ფუნქციას
გავრცობილი მოქმედებითი ასრულებდა (თ. შარაძენიძე).

ცადკე უნდა გამოიყოს ისეთი შემთხვევები, როცა ზმნის პირიან
ფორმასთან უთანდებულ მოქმედებითის ფორმით მისივე საწყისია

აკავშირებული, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში პ ა რ ო ნ ო მ ა ზ ი -
ს' სახელით არის ცნობილი. მაგ.:

სმით ვერ სმენ, ჭამით ვერ ჭამენ.

წასვლით წავალთ, მეტი რაი დღე გვაქვს, შენი ჭირიმე?

თ ა ნ ა ო ბ ი ს დ ა მ ა ტ ე ბ ა მოქმედებითში უთანდებულა ან
ურთ თანდებუდიანი. იგი გვიჩვენებს, თუ ვისთან ან რასთან ხდება
მოქმედება. თანაობის დამატების კითხვებია: ვისთან ერთად? რასთან
ერთად?

ცოლ-შვილით ჩამოვიდა||

ცოლ-შვილითურთ ჩამოვიდა.

ძვედ ქართულში თანაობის დამატება ყოველთვის ურთ თანდებუ-
ლით გადმოიცემოდა (თ. შარაქენიძე, ივ. იმნაიშვილი).

აღსანიშნავია, რომ ახად ქართულში თანაობის დამატება მოქმე-
დებითი ბრუნვის ფორმით შედარებით იშვიათად გვეძლევა, რადგან
დღეს იგი მეტწილად გადმოიცემა იან სუფიქსიანი სახელის ვითარები-
თი ბრუნვით ანდა თან თანდებუდიანი მიცემითით, რომელსაც ემატე-
ბა სიტყვა „ერთად“.

შეგობრით გაემგზავრა||შეგობრითურთ გაემგზავრა.

შეგობრიანად გაემგზავრა||შეგობართან ერთად გაემგზავრა.

§ 5. უბრალო დამატება ვითარებოთში. ვითარებით ბრუნვაში დას-
მული უბრალო დამატება ყოველთვის უთანდებულა.² დაესმის კითხვა
რად? ასეთი დამატება მეტწილად გვხვდება ისეთ ზმნებთან, რომლებიც
აღნიშნავენ გარდაქცევას, გარდაქმნას, ცვლილებას (ღ. კვაჭაძე).

ვითარებითში დასმული უბრალო დამატება შინაარსით ძირითადად
ორგვარია: აღნიშნავს თანაობასა და გარდაქცევას-ახად ვითარებას.

1) თ ა ნ ა ო ბ ა ს გამოხატავს იან სუფიქსიანი ვითარებითის
ფორმა, რომელიც მნიშვნელობით იგივეა, რაც ურთ თანდებუდიანი
მოქმედებითი:

გორა გამოჩნდა თავის სტუმრებიანად.

ზვავი ათასწლოვან მუხას ძირიანად გღეჯდა.

¹ პარონომაზიის შესახებ დაწერ. იხ. ქვემოთ.

² ზოგი სპეციალისტის აზრით, ვითარებით ბრუნვაში დასმული მღე თან-
დებუდიანი სახელიც გვხვდება უბრალო დამატებად, რომელიც არის პიროვნე-
ბის ან მასთან გათანაბრებული სიტყვის სახელი: „თავისი ნაწარმოები რომ
მკითხველამღ მიეტანა“; „ჩემი სახელი დათიკომღე მისუღიყო“... (ა. კიჭი-
რაძე).

2) ვითარებით ბრუნვაში დასრული უბრალო დამატება ხშირად აღ-
ნიშნავს გარდაქმნას, გარდაქცევას, ცვლილებას (ე. ი. ახალ ვითარებას).
ასეთი უბრალო დამატების კითხვაა რად?

ტრფობა გვექონდა გულში აბჯრად და სატყვერად.

კდღებს შავ ზეწრად გადაჰყარებოდა ჟანლი.

ღიღი შიში ღიდ გაოცებად გადაიქცა.

ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქცია ძველ ქართულშიც ამ
ტიპის უბრალო დამატების გამოხატვა იყო.

§ 6. უბრალო დამატების სინტაქსური ურთიერთობა წინადადების
სხვა წევრებთან (ცადმხრივი მართვა, შუალობითი მართვა და მირთვა).
უბრალო დამატება ბრუნებადი სიტყვაა. იგი შეიძლება იყოს თანდებუ-
ლიანი და უთანდებულო. სწორედ ამიტომ მისი ურთიერთობა წყვილში
შემავად ზმნასთან ან ნაზმნარ სახელთან სხვადასხვაგვარია. სამეცნიერ-
ო დიტერატურის მიხედვით:

1) როცა უბრალო დამატება უთანდებულოა, მაშინ იგი ყოველთვის
მართულია ბრუნვაში წამყვანი სიტყვისაგან:

დათვი თოფით მოკდეს.

ამ წყვილში შემავალი წამყვანი სიტყვა „მოკდეს“ მართავს უბრა-
ლო დამატებას მოქმედებით ბრუნვაში („თოფით“). ზოგი მეცნიერი
მართვის ამ სახის აღსანიშნავად იყენებს ტერმინს ცადმხრივ მართ-
ვას. ასეთივე წყვილებია: ზღვის ღეღვა, ხმალს იკრა (ხელი)...

2) როცა უბრალო დამატება თანდებუდიანია, მაშინ იგი, როგორც
ფორმალუცვლელი სიტყვა, მიერთვის ზმნას ან ნაზმნარ სახელს:

მშვიდობაზე ოცნებობს ხადხი.

წყვილში „მშვიდობაზე ოცნებობს“ — თანდებუდიანი უბრალო და-
მატება „მშვიდობაზე“ მიერთვის ზმნას, თვითონ სიტყვაში (მშვიდო-
ბაზე) არის შინაგანი მართვა: ზე თანდებუდი მართავს სახელს მიცე-
მით ბრუნვაში.

3) როცა წყვილში შედის თანდებუდიანი უბრალო დამატება და
ზმნა (ან ნაზმნარი სახელები) მართვის პარადიგმურად მიუთითებენ
შ უ ა დ ლ ბ ი თ მ ა რ თ ვ ა ზ ე ც . გამომდინარე აქედან, ზემოთ
მართვის ნიმუშად განხილული სინტაგმა მშვიდობაზე ოცნებობს შეგ-
ვიძლია ასევე გავარჩიოთ: ზმნა-შემასმენელი (ოცნებობს) ზე თანდე-
ბულის მეშვეობით მართავს უბრალო დამატებას მიცემით ბრუნვაში,
ე. ი. მართვა შუალობითია.

სამეცნიერო ღიტირატურის გათვალისწინებით ჩვენ უფრო მართებულად მიგვაჩნია უბრალო დამატების ამგვარი სინტაქსური კვალიფიკაცია:

1) უთანდებულო უბრალო დამატება მართულია წამყვანი სიტყვისაგან (ზმნის ან ნაზმნარი სახედებისაგან) მიცემითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში, ნათესაობითში კი მართულია მხოლოდ ზმნისაგან: **ხმაღს იკრა (ხელი), ფანქრით წერს, ფანქრით დაწერილი, ფანქრით დაწერა; ღირექტორად დანიშნეს, ღირექტორად დანიშნული, ღირექტორად დანიშვნა; მგლის ეშინია, დედის ერიდება...**

2) თანდებუდიანი უბრალო დამატება მართულია წამყვანი სიტყვისაგან (ზმნის ან ნაზმნარი სახედებისაგან) თანდებულის მეშვეობით, ე. ი. მართვა შუაღობითა: **მწუხარებაში ჩავარდა, მწუხარებაში ჩავარდნილი, მწუხარებაში ჩავარდნა...**

3) ნაზმნარ სახედებთან შეწყობილი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი უთანდებულო უბრალო დამატება (თუკი მას უბრალო დამატებად ჩავთვლით¹), შეთანხმებულია წამყვან სიტყვასთან **ზღვის ლეღვა, ხის მჭრელი ტიპის სინტაგმებში: ზღვის-0 ლეღვა, ზღვის-0 ლეღვამ, ზღვის-0 ლეღვას. შღრ. ზღვის წყალი, ზღვის წყალმა, ზღვის წყალს... სუფთა წყალი, სუფთა წყალმა, სუფთა წყალს...**

§ 7. უბრალო დამატების შესწავლის მოკლე ისტორია. ქართულ გრამატიკულ ღიტირატურაში უბრალო დამატება, როგორც დამოუკიდებელი მეორეხარისხოვანი წევრი, გამოიყო მოგვიანებით, XX საუკუნის 40-იანი წლებიდან, თუმცა შესაბამისი საიღუსტრაციო ფორმები შენიშნული და დასახელებულია ჯერ კიდევ ანტონ ბაგრატიონის მიერ.

როგორც ცნობილია, ანტონ I-ის გრამატიკაში ზმნის მიერ მართული სახედები იყოფა 2 ჯგუფად: „საძიებო ნათესავისამებრ“ და „საძიებო ბუნებისამებრ“. ამ მეორე ჯგუფში შედის ზმნის მიერ თანდებუღით ან უთანდებუღოდ მართული ყოვეღგვარი სახელი, რომელიც ზმნის სემანტიკის მიხედღით სხვადასხვა ბრუნვის ფორმას იღებს და სხვადასხვა ფუნქციას ასრუღებს. აქვე დასახელებული საიღუსტრაციო მაღალითებით („მეცნიერებით აუწყე სუღსა სამწყოსა შენისასა“; „ხურო ვანჰკუთეს ძეღსა ორად“ და მისთ.) ირკვევა, რომ ავტორი ტერმინში „საძიებო ბუნებისამებრ“ გუღისხმობდა მეორეხარისხოვან

¹ ამგვარ წევრს განსაზღვრებაღაც განიხილაღენ (იხ. ქეღმთ).

წევრებს და, თანამედროვე ტერმინოლოგიით, მათში აერთიანებდა ირიბ დამატებას, უბრალო დამატებასა და გარემოებას.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ გაიოზ რექტორი, დავით და იოანე ბაგრატიონები იმასვე წერენ, რასაც — ანტონ I.

მხოლოდ ი. ქართველიშვიდი პირველი შეეცადა მოეცა „ბუნების ძიების“ დეფინიცია: „ბუნების ძიება“ აღნიშნავს საშუალებას, რომელითაც მოქმედებენ, ან ვისთვისაც მოქმედებენ, ან კიდევ სადაც მოქმედებენ. ე. ი. ავტორს სურს ერთმანეთისაგან გამოიჯნოს საშუალება, ადრესატი, ადგილი და მისთ.

თ. ჟორდანიას გრამატიკაში წინადადების არამთავარი წევრები გამოყოფილია როგორც დამატებითი სიტყვები. მათში შედის: გარემოებები, დამატებითი საძიებო და დამატებითი ბუნებრივი. „დამატებითი ბუნებრივი არის ის სიტყვები, რომლებიც არც გარემოების მაჩვენებელია, არც შეიქმნევიანითი ზმნის ძიებისა და დამოკიდებულნი არიან თანდებულთა და ზმნათა მხოლოდ ბუნებრივის თვისებისაგან. ისინი გვიჩვენებენ მოქმედების საშუალებას (რითა?) ან გარდაქვევას (რად?), ან წართმევას, თუ მიცემას (ვის?), მაგ.: „სიტყვა მჭრელია ხმადზედა“, „დაეშვერ ძმისათეს“, „კოვზით ზღვაც დაიდევალ“. აქვე ავტორი მიუთითებს, რომ დამატებითი ბუნებრივი გადმოიცემა მიცემითი, მოქმედებითი და „ზმნიზედითი“ ბრუნვებით.

მაშასადამე, თ. ჟორდანიას გრამატიკაში სემანტიკური თვალსაზრისით დამატებითი ბუნებრივი (უბრალო დამატება) დიფერენცირებულია გარემოებისაგან.

მ. ჯანაშვილი გამოყოფს ორი სახის დამატებას: დამატება პირდაპირი და დამატება არაპირდაპირი. ამ უკანასკნელის ბრუნვებია: ნათესაობითი, შემოქმედებითი და ზმნიზედითი. ეს დამატება ხან თანდებულიანია, ხან — უთანდებულ. მაგ.: „პური მიმაქვს მამისათვის“, „კაცი მოდის ცუდით“, წყადი იქცა ღვინოდ“...

აღსანიშნავია, რომ ძველ გრამატიკებში მაინც არ იყო მკვეთრად გამოიჯნული ერთმანეთისაგან პირდაპირი, ირიბი და უბრალო დამატებანი. ეს დიფერენცირება მეცნიერულ ღონეზე დასაბუთებულია პირველად ა. შანიძის სასკოლო სახელმძღვანელოში.

ავტორის აზრით, ზმნასთან პირის ნიშნებით არის დაკავშირებული პირდაპირი და ირიბი დამატება. „ზოგი დამატება არ არის შეწყობილი ზმნის პირთან; ისინი მოეპოვება პირიან ზმნასაც და უპიროსაც (საწ-

ყისს, მიმღეობას). ასეთ დამატებებს უბრალო ვიქვია... უბრალო დამატებათა ბრუნვებია: მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი.

უბრალო დამატება შეიძლება იყოს უთანდებულოც და თანდებულო-ანიც". შემდეგ ავტორი დაწვრილებით ახასიათებს უბრალო დამატებას ცალკეული ბრუნვების მიხედვით (შესაბამისი თანდებულებით), მხედველობიდან არ გამორჩენია ე. წ. პარონომაზიული ფორმებიც, რომლებსაც საგანგებოდ გამოყოფს მოქმედებით ბრუნვაში მდგარი სხვა უბრალო დამატებისაგან.

უბრალო დამატება ვრცელაა განხილული დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“, აქვე მითითებულია იმ სადავო საკითხებზეც, რომლებსაც ზოგ შემთხვევაში იწვევს უბრალო დამატებისა და გარემოების, უბრალო დამატებისა და განსაზღვრების ფორმოზონი მსგავსება. სწორედ ამგვარი სადავო საკითხების მოგვარებას ეძღვნება ვ. თოფურიას, მ. თაღაკვაძის, ა. კიზირიას, ად. ფოცხიშვილის, ე. კოშორიძის, გრ. ბერიძის და სხვათა ცალკეული ნაშრომები, რომლებშიც შემოთავაზებულია საგულისხმო წესები, ხერხები სადავო ფორმათა უფრო ზუსტი კვალიფიკაციის მიზნით.

პარონომაზიის საკითხი ქართულში

პარონომაზია ქართულისათვის დამახასიათებელი ენობრივი მოვლენაა. ქართულ დინგვისტიკაში ამ საკითხს ყურადღება მიექცა XX საუკუნის 40-იანი წლებიდან.

მართალია, პარონომაზიად წოდებულ ფორმებს უბრალო დამატების განხილვისას ცალკე პარაგრაფში („თავისი საწყისი დამატებად“) ძალიან მოკლე ეხება 1948 წლის გრამატიკაში ა. შანიძე და მიუთითებს, რომ „უბრალო დამატებად ზმნასთან ზოგჯერ მისივე საწყისი იხმარება მოქმედებითის ფორმით. ეს ხდება უმთავრესად დიალექტში: ...გ ა დ ა ხ დ ი თ გადავიხდი, თუ როგორმე მანამდის ფული ვიშოვე“, მაგრამ სპეციალურად ეს საკითხი პირველად შეისწავდა კ. წერეთელმა ნაშრომებში: „პარონომაზია ძველ ქართულში“ (1947) და „პარონომაზია ქართულში“ (1954).

დაახლოებით ამავე პერიოდში პარონომაზიის შესახებ ვრცელი მსჯელობა წარმოადგინა ივ. იმნაიშვილმა მონოგრაფიაში „სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“ (1957).

პარონომაზიული გამოთქმები განხილულია ლ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ უბრალო დამატებასთან დაკავშირებით, 1990 წელს კი დაიბეჭდა რ. ჩხეიძის ნაშრომი „პარონომაზიის საკითხისათვის ქართულში“.

ამჯერად, ზემოდასახელებულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით, მოკლედ იქნება წარმოდგენილი პარონომაზიის არსი (მისი ბუნება) და სინტაქსური კვალიფიკაციის საკითხი.

პარონომაზიას ზოგადად ასე განმარტავენ: „პარონომაზია ერთი ზმნის ორი სახით (ფორმით) წარმოდგენაა, რომლებიც მკითხველში ერთ ცნებას იწვევს“ (კ. წერეთელი). ამ ორ ფორმათაგან ერთი თვითონ ზმნაა, ხოლო მეორე — მისი საწყისი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით. მაგალითად: ჭამით ჭამს, წაღებით წაიღო, წასვლით წავიდა...

შესაძლოა, მოქმედებით ბრუნვაში დასმული ეს სახელი, რომელიც ზმნას წინ უსწრებს ან მოჰყვება, იყოს არა უშუალოდ ზმნის საწყისი, არამედ მისი სინონიმური ზმნისა. მაგ.: აღმოცენებით ამოვიდა, სიკვდილით აღესრულა...

ბირველს, ძირეულს (წასვლით წავიდა ტიპისას) მორფოლოგიურ პარონომაზიას უწოდებენ, მეორეს (აღმოცენებით ამოვიდა) — სინონიმურს, სემანტიკურს.

პარონომაზია მოქმედების აუცილებლობას, ინტენსივობას გამოხატავს; ზოგჯერ წარმოადგენს ერთგვარ რიტორიკულ ხერხსაც, რომლისთვისაც ნიშანდობლივია განსაკუთრებული ენერგიული ხმა და კატეგორიული კილო (რ. ჩხეიძე).

პარონომაზია მიჩნეულია ფართოდ გავრცელებულ მოვლენად ძველსა და ახალ ქართულში. ღლეს მისი ძირითადი შინაარსია: აუცილებლობა, დაბეჯითებითი ტონი (ი. იმნაიშვილი).

ქართულ ბიბლიაში დადასტურებული პარონომაზიული ფორმების ფუნქცია სხვადასხვაგვარია: გამოხატავს მის მიერ გადმოცემული მოქმედების ინტენსივობას, ხაზს უსვამს ამ მოქმედების ნამდვილად შესრულებას და მის აუცილებლობას, უჩვენებს ამ მოქმედების განმეორება-ხანგრძლივობასაც (კ. წერეთელი).

მკვლევართა შორის სადავოდ იქცა პარონომაზიის წარმომავლობის საკითხი. კ. წერეთელი თვლის, რომ პარონომაზია ქართულში შემოსული უნდა იყოს სემიტური ენებიდან (ებრაულიდან), უფრო ზუსტად — ბიბლიური წიგნების თარგმანიდან, ი. იმნაიშვილი კი, ქართული წე-

რილობითი ძველები მისხედვით, გადაჭრით უარყოფს ამ მოსაზრებას: პარონომაზია არ შეიძლება თარგმნისას იყოს გადმოყოლილი, რადგან „შეუძლებელია ესა თუ ის მოვლენა ასე ფართოდ დამკვიდრდეს ენაში, თუ მას ამ ენაში არა აქვს გარკვეული საფუძველი“. საგულისხმოა, რომ ამ უკანასკნელი თვალსაზრისის სასარგებლოდ მეტყველებს რ. ჩხეიძის დაკვირვებაც, რომლის მიხედვით: ძველი ქართულის ტექსტებში უხვად გვხვდება პარონომაზიული ფორმები; ბუნებრივი და მრავალფეროვანია მათი გამოყენების შემთხვევები. თუ ებრაულში გვხვდება მხოლოდ ძირეული პარონომაზია, ქართულში დასტურდება სინონიმური ფორმებიც. გარდა ამისა, პარონომაზიული ფორმა ქართულ თარგმანში ზოგჯერ მაშინაც იჩენს თავს, როცა ეს მოვლენა ორიგინალში არაა. ებრაულ ენაში პარონომაზიის წევრები ყოველთვის უშუალოდ მოსდევენ ერთმანეთს, ქართულში ამ მხრივ მეტი თავისუფლებაა. ესეც იმით უნდა აიხსნას, რომ პარონომაზია ქართული მოვლენაა, წინააღმდეგ შემთხვევაში მთარგმნელის ამგვარი თავისუფლება გაუგებარი იქნებოდა. პარონომაზიული ფორმები დასტურდება მეგრულსა და სვანურში. მაშასადამე, — დაასკვნის ავტორი, — პარონომაზია ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო უძველესი დროიდანვე. იგი არ არის შემოსული არც ებრაული და არც არაბული ენებიდან. ის არის ქართული მოვლენა.

სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი პარონომაზიულ ფორმათა სინტაქსური კვალიფიკაციაც.

კ. წერეთლის აზრით, პარონომაზია ერთი მთლიანობაა. იგი წინადადებაში შემასმენელს წარმოადგენს. პარონომაზიიდან რომელიმე სიტყვის ცადკე სინტაქსურ ერთეულად გამოყოფა არ შეიძლება. წინააღმდეგ შემთხვევაში პარონომაზია კარგავს თავის სპეციფიკას. სინტაქსურად პარონომაზია სხვა არაფერია, თუ არა შედგენილი შემასმენელი.

სასკოლო სახელმძღვანელოში საწყისის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა მიჩნეულია უბრალო დამატებად, ზმნის პირიანი ფორმა კი — შემასმენლად.

საანალიზო ფორმებზე ვრცლად მსჯელობს დ. კვაჭაძე. იგი მოქმედებით ბრუნვაში დასმულ სახელს სხვადასხვა სინტაქსურ ერთეულად მიიჩნევს იმის მიხედვით, თუ როგორი კონსტრუქციის წინადადებაშია ნახმარი. კერძოდ: „როცა მოქმედებით ბრუნვაში დასმულ სიტყვას არ ახდავს ატრიბუტული განსაზღვრება, პარონომაზიული წყვილი მყარ

სიტყვათა შეხამებად გვევლინება, ერთ ცნებას გამოხატავს და, როგორც წინადადების წევრი, შემასმენლად უნდა დასახედდეს, მაგრამ არა შედგენილ შემასმენლად, არამედ მყარ სიტყვათა შეკავშირებით გადმოცემულ შემასმენლად. შედგენილ შემასმენლში ზმნის პირიანი ფორმა დამხმარია, მეშველია; შემასმენლის გამოხატვის ძირითადი დატვირთვა სახედად ნაწილზეა, პარონომაზიულ გამოთქმებში კი ზმნის პირიანი ფორმა ნახმარია თავისი ძირითადი მნიშვნელობით. იგი თავისთავადია და არა — მეშველი (მაგ. მოტეხით ერთი წკირიც არ მოუტეხია...)“.

მაგრამ, თუ პარონომაზიულ გამოთქმებში მოქმედებით ბრუნვამი დასმულ სიტყვას ახლავს ატრიბუტული ან სუბსტანტიური მსაზღვრელი, მაშინ, მეცნიერის აზრით, ეს სიტყვა თავის მსაზღვრელიანად გაიგება დამოუკიდებელ წევრად და ზმნის პირიანი ფორმისადმი დამატების ან გარემოების მიმართებას გამოხატავს. ე. ი. ხან უბრალო დამატებაა და ხან ვითარების გარემოება. მაგ.: მოუსვენარი ცხოვრებით ვცხოვრობდი — როგორ? — ვითარ. გარემოებაა. თებერა იყო დამაზი სოფლური სიღამაზით — რით იყო დამაზი? — უბრალო დამატება.

დ. კვაჭაძე აქვე ცაღკე გამოყოფს ისეთ მაგალითებს, სადაც პარონომაზიულად გამოთქმა ახლავს შედგენილ შემასმენელს. მაგ.: წასვლით წასული იყო, დაღვით დაღული ჰქონდა. ასეთი პარონომაზიული გამოთქმები მიჩნეულია შედგენილი შემასმენლის გართულებულ სახედ. ძირითადად ამგვარადაა წარმოდგენილი გრამატიკულ ლიტერატურაში პარონომაზიის საკითხი.

თუ გავითვალისწინებთ პარონომაზიულ გამოთქმათა სემანტიკურ მრავალფეროვნებასა და გამოყენების შემთხვევებს, პარონომაზიის მიჩნევა შედგენილ შემასმენლად მართლაც რომ გაჭირდებოდა. უფრო სარწმუნო ჩანს დ. კვაჭაძის თვალსაზრისი. პარონომაზიის სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის გადამწყვეტი უნდა იყოს წინადადების კონტექსტი.

ლიტერატურა

ბერიძე გ. — უბრალო დამატებისა და ადგილის გარემოების სწავლებისათვის: ქელს, 1971, № 1.

დავითიანი ა. — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1973.

თალაკვაძე მ. — ქართული ენის სწავლების მეთოდთა, თბ., 1950.
თოფურაძე ვ. — ქართული ენის გრამატიკის სადავო საკითხები: ქელს, 1967, № 3.

იმნაიშვილი ი. — სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.

ქვანტალიანი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია: იკე, XXXII, 1993.

ქვაქაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

ქიზირია ა. — მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ., 1982.

ქიზირია ა. — ნათესაობითში დასმული პირმიუმართავი დამატება ძველ ქართულში: იკე, XII, 1990.

ქიზირია ა. — მიცემითში დასმული პირმიუმართავი დამატება ძველ ქართულში: იკე, XI, 1959.

კოშორიძე ე. — კვლავ ერთი სადავო საკითხის გამო: ქელს, 1965, 1-2.

ფოცხიშვილი ალ. — უბრალო დამატება თუ ადგილის გარემოება?: ქელს, 1981, № 4.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948.

ჩხეიძე რ. — პარონომაზიის საკითხისათვის ქართულში: მისივე წიგნში „ბილიები“, თბ., 1990.

წერეთელი კ. — პარონომაზია ქართულში: იკე, VI, 1954.

გ ა რ ე მ ო ე ბ ა

§ 1. გარემოების რაობა. სახეები. გადმოცემის საშუალებანი. გარემოება წინადადების მეორეხარისხოვანო წევრია. იგი „გვიჩვენებს, თუ სად, როდის ან როგორ ხდება მოქმედება, ან კიდევ: რატომ ან რისთვის ხდება, რამდენად ან რამდენჯერამის მიხედვით გარემოების კითხვებია: სად? როდის? როგორ? რატომ? (რად?) რისთვის? რამდენად? რამდენჯერ?“ (ა. შანიძე)¹.

მეორენაირად: „გარემოება არის არამთავარი წევრი, რომელიც აღნიშნავს მოქმედების ადგილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს, მიზანს, ზომა-ოდენობას ან ხარისხს რაიმე ნიშან-თვისებისას. ამის მიხედვით

¹ ა. შანიძე იქვე მიუთითებს: „მნიშვნელობის მიხედვით გარემოება შეიძლება იყოს: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა, მიზნისა.“ ტრადიციულად, თანამედროვე სასკოლო გრამატიკებშიც გარემოების ეს ხუთი სახეა განხილული. ზომა-ოდენობა, ჭეობა-სა და ხარისხის აღმნიშვნელი გარემოებები ვითარების გარემოების ჯგუფშია გაერთიანებული.

გარემოება შეიძლება იყოს: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა, მიზნისა და ზომა-ოდენობისა. ზოგჯერ ცადვენ სახეებად გამოყოფენ აგრეთვე პირობისა და დათმობის გარემოებებსაც“ (ღ. კვაჭაძე)¹.

გარემოება სინტაქსურად უკავშირდება ზმნას ან ნაზმნარ სახელებს, ზოგჯერ შეიძლება ახდეს ზედსართავ სახელს ან ზმნიზედასაც:

ღღეს მერცხადი შემოფრინდა.

იქ ყვავილები გაშლიდან.

ჩქარა წასვდა ყველას არ შეუძლია.

ჩქარა წასუბრი მადე ილღება.

ძალიან ჭკვიანი ბავშვი იყო თამარი.

უფრო მეტად მოსწონდა გიორგი.

გარემოება, ჩვეულებრივ, გადმოიცემა ზმნიზედით (ზმნისართით) და, აგრეთვე, სხვა მეტყველების ნაწილებით: არსებითით, ზედსართავით, რიცხვითით, ნაცვადსახელითა და ნაზმნარი სახელებით. იშვიათად გარემოებად შეიძლება მოგვევლინოს ზმნის პირიანი ფორმა და სიტყვათა შეკავშირებაც.

გარემოებად გამოყენებული სახელები შეიძლება იდგეს ირიბ ბრუნვებში — მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში, იშვიათად — სახელობითში; თანდებუდიანიცაა და უთანდებულოც. უთანდებულო გარემოება ძირითადად დამახასიათებელი იყო ძველი ქართულისათვის, ახალში კი უპირატესია თანდებუდიანი.

გარემოება მიუგებს ზმნიზედის კითხვებზე: სად? როდის? როგორ? რატომ? რისთვის?

§ 2. გარემოების სინტაქსური ურთიერთობა წინადადების სხვა წევრებთან. ქართულ ენაში გარემოება მრავალფეროვანია არა მარტო სემანტიკურად, არამედ ფორმის მიხედვითაც. იგი შეიძლება გადმოიცეს ფორმალუცვდელი სიტყვებით — ზმნიზედებითა და თანდებუდიანი თუ უთანდებულო სახელების სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით. ამდენად,

¹ ლ. კვაჭაძე ფაქტობრივად იმეორებს ა. შანიძისეულ ლექსიკონის გარემოების შესახებ: „აღანგებოდ მიუთითებს გარემოების მიერ ზომა-ოდენობის, ჭეობის აღნიშვნაზე, მაგრამ მაინც გარემოების ტრადიციულ ხუთ სახეს განიხილავს.“

რაც შეეხება ე. წ. პირობისა და დათმობის გარემოებებს. ავტორის აზრით, ცალკე სახედ გამოყოფილია რუსულ გრამატიკებში, ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში მათ შესახებ არაფერია ნათქვამი, თუმცა ენაში ამ შინაარსის გამოხატველი წინადადებები ხელშესახებად გვეძლევა (დაწვრი. ამის შესახებ უფრო კვემოთ).

გარემოებასა და მასთან წყვილში შემავედ სიტყვას შორის ყოველთვის ვერ იქნება ერთნაირი სინტაქსური ურთიერთობა.

ბუნებრივად დაისმის კითხვა — როგორი წევრია გარემოება: მირთული თუ მართული?

თანამედროვე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ კითხვაზე ძირითადად ორგვარი პასუხი არსებობს:

1) ქართულში ყოველგვარი გარემოება მიერთვის ზმნას ან ნაზმნარ სახელებს, ე. ი. გარემოება მირთული წევრია წინადადებისა (არნ. ჩიქობავა, ა. შანიძე, ა. კიზირია, დ. კვაჭაძე).

ამ მოსაზრებისათვის ამოსავალია ის ფაქტი, რომ გარემოებად გამოყენებული უთანდებულო თუ თანდებულოანი სახელები (ანსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი, ნაზმნარი სახელები) ზმნისართის ფუნქციის მქონეა და მიეკუთვნებიან ნასახედარ ზმნისართთა კლასს (თუთრად ფრიადებს, ნაზად ილიმება, სამად გაიყო, ამდენად დაფასა, დამშვიდებულად შეხვდა, ქადაქს გაემგზავრა...).

მაშასადამე, გარემოება მხოლოდ და მხოლოდ მირთული წევრია.

2) გარემოება ორმაგი სინტაქსური ბუნებისაა: ზოგჯერ მართულია, ზოგჯერ კი — მირთული. კერძოდ:

ა) ზმნიზედითა და თანდებულოანი სახელით გამოსატული გარემოება მიერთვის ზმნას ან ნაზმნარ სახელებს (წინ მიიწივს, სოფელში წავიდა, გაზაფხულზე იღვიძებს...¹ ადრე წასვდა, ადრე წასული...).

ბ) უთანდებულო სახელით გამოსატული გარემოება მართულია ბრუნვაში ზმნით ან ნაზმნარი სახელებით (ქარგად წერს, შიშით აცახცახდა, სტიფანწმინდას ამოვედი...)².

მართალია, ზოგადად ყოველგვარი გარემოება, მათ შორის სახელებით გამოსატული, წყვილში შემავედ წევრთან სემანტიკურადაა შეწყობილი (დაკავშირებული), მაგრამ ქარგად წერს ტიპის სინტაგმებში მაინც ვერ გამოვრიცხავთ ფორმობრივ ურთიერთობასაც, ისევე როგორც ფანქრით წერს ტიპის სინტაგმებში. ამდენად, ქართულისათვის უფრო ბუნებრივად გვეჩვენება მეორე თვალსაზრისი. და, თუ შუალობით მართვასაც გავითვალისწინებთ, მაშინ გარემოება შეიძლება:

¹ ამგვარ სინტაგმებში შუალობითი მართვის საკითხიც დაისმის.

² დაწერილებით ამის შესახებ — სპეციალურ წერილებში (იხ. ლიტერატურის ს. ა.).

იყოს მართული, მიერთული და შეუადრებოთი მართვით დაკავშირებული წევრი (კარგად წერს, გვიან დაბრუნდა, სახლში შევიდა...)¹.

§ 3. გარემოების შესწავლის მოკლე ისტორია. გარემოება, როგორც დამოუკიდებელი წევრი წინადადებისა, ცალკე სახედ არ ყოფილა პირველ გრამატიკებში შეტანილი. მაგალითად, ანტონის გრამატიკაში ზმნის ან ნაზმნარი სახელის მიერ თანდებულთ ან უთანდებულად მართული სიტყვები იწოდებიან ბუნებისამებრ საძიებოღ. მასში იგულისხმება უბრალო დამატება და გარემოება, მაგრამ მნიშვნელობის მიხედვით მათი დიფერენციაცია არ ხდება.

ანალოგიური ვითარებაა მომდევნო გრამატიკებშიც (დავით და იოანე ბაგრატიონების, გაიოზის, იოანე ქართველიშვილისა და სხვ.).

მხოლოდ მონთობნის გრამატიკაში (1877) არის პირველი ცდა გარემოების გამოყოფისა. წინადადების წევრი ანუ „ძიება“ სამი სახისაა: ნათესავის, ბუნებისა და გარემოებითი.

„გარემოებითი ძიება არის ერთი ანუ მრავალი ერთად შეკრებილი დექსნი, რომედნიც სრულ ჰყოფენ ზმნისაგან აღნიშნულ გინა დაწყობილი მოქმედების იდეასა იმ გარემოებებით, რომედნიც გამოაცხადებენ დროს, ადგილსა, ვითარებასა და მიზეზსა საქმისა. მაგ., მდიდარი აძღვედა გლახაკთა მოწყალებასა ეკკლესიის კარზედ კურადლეობით“.

მართალია, გრამატიკას დართულ „დამატებაში“ ძიებათა რიცხვი გაზრდილია, მაგრამ არასწორადაა კვადიფიცირებული ზოგი სახე. და მაინც, გარემოებითი ძიება ცალკე მონთობნის გრამატიკაშია წარმოდგენილი (დ. კვანტალიანი).

გარემოებითი სიტყვები გამოყოფილია თ. ჟორდანის გრამატიკაშიც. აქ წინადადების არამთავარი ანუ დამოკიდებულნი ნაწილებია: დამატებითი სიტყვები და განმმარტველი სიტყვები.

დამატებითი სიტყვები ახლავს შემასმენელს და აღნიშნავენ მოქმედების ადგილს, დროს, მიზეზს, მიზანს, გვარ-მოქმედებას. დაესმით კითხვები: სად? საიდან? ანუ ვისგან? როდის? როგორ? რა მიზეზით? „ეს სიტყვები გვიჩვენებენ, თუ რა გარემოებაში ხდება მოქმედება, და იწოდებიან საერთოდ გარემოებით სიტყვებად“, — წერს გრამატიკის ავტორი.

¹ უფრო ვრცლად იხ. ზემოთ სინტაქსური დამოკიდებულების სახეობათა დაკავშირებით.

თ. ჟორდანია გამოყოფს გარემოებითი სიტყვების 5 ჯგუფს: უსენია: დროაღნი, ადგილობითნი, სამიზეზონი, სამიზნონი, ხატი-მოქმედებითნი, ანუ გვარ-მოქმედებითნი. ავტორისათვის „გარემოებითი სიტყვები“ და „დამატებითი სიტყვები“ სინოამიმური ცნებებია.

ა. ბენაშვილის აზრით, დამატებითი სიტყვები გვიჩვენებენ ა) ადგილის, ბ) დროის, გ) მიზეზის, დ) მიზნისა და ე) სახეობის გარემოებებს.

ს. ხუნდაძემ შემოიტანა ქართულ დინგვისტიკაში ტერმინი გარე-მოება. იგი „გვიჩვენებს, რა გარემოებაში (რა მდგომარეობაში) არის რომელიმე საგანი“. გარემოება ხუთი სახისაა: ადგილის, დროის, მიზეზის, მიზნის, ვითარების.

გარემოების ამგვარ დეფინიციას იძლევა მ. ჯანაშვილიც. იგი ცალცალკე განიხილავს 5 სახის გარემოებას; მიუთითებს, თუ რა მეტყველების ნაწილებით გადმოიცემა თითოეული მათგანი, რომელი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი... საგულისხმოა, რომ ავტორმა სწორად იმსჯელა გარემოების გამოხატვის საშუალებებზეც — ზმნიზედასა და სახეზე.

მ. კვდენჯერიძემ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ზმნისართი ყოველთვის გარემოებაა.

მარისა და ბრიერის „ქართულ ენაში“ დასახელებულია ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზისა და მიზნის გარემოებები, მოცემულია სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი.

გარემოების მიმართება ზმნასთან, სინტაქსური დამოკიდებულება სინტაგმაში წამყვან სიტყვასთან, გადმოცემის საშუალებათა მრავალფეროვნება და მრავალი ცალკეული კონკრეტული საკითხი ამ მიმართებით უფრო ვრცლადაა განხილული ა. შანიძის, დ. კვანჭაძის სახელმძღვანელოებში, ასევე ა. ჩიქობავას, ანტ. კიზირიას, მ. თაღაკვაძის, ად. ფოცხიშვილის, გრ. ბერიძის, ოთ. დვისაძისა და სხვათა მონოგრაფიებსა თუ ცალკეულ წერილებში. გარემოების შესწავლის ისტორია XVIII—XX სს. 40-იან წლებამდე გამოწვდილვითაა წარმოდგენილი დ. კვანტალიანის ნაშრომში.

ადგილის გარემოება

§ 1. ადგილის გარემოების რაობა, გამოსატყვის საშუალებანი. ადგილის გარემოება აღნიშნავს მოქმედების ადგილს ან მიმართულებას. მეორენაირად: „ადგილის გარემოება გამოსატყავს მოქმედების ან მდგომარეობის მიმართებას სივრცისადმი“ (ა. კიზირია).

ადგილის გარემოების კითხვებია: სად? საიდან? საითკენ? სადამდე? წინათ აქ ჯარებს უხმობდნენ დაფდაფითა და ბუკითა (სად?). მთიდან წამოვიდა ნიავი (საიდან?).

ბავშვს გული მიუწევდა მშობლიური ვედ-მინდვრებისაკენ (საითკენ?).

ადგილის გარემოება გადმოიცემა ადგილის ზმნიზედებითა და სახედებით, რომლებიც შეიძლება იდგეს მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში.

ზმნიზედებად გამოყენებულა: აქ, იქ, წინ, მალა, ზევით, ქვევით, დაბლა, შორს, ახლო-მახლო, თავში, ბოლოში!...

აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე.

გალმა ჩანს ქისტის სოფელი.

გარეთ ცივა, ქრის ქარი...

მალა ფოთლებში ეღვარებს ვაში, სისხლივით წითელი.

ადგილის ზმნიზედას შეიძლება თანდებუდიც ერთვოდეს. მაშინ იგი მიმართულებას გამოსატყავს:

და შინისაკენ მოჰკურცხდა აღესიღმა სიხარულითა.

უთანდებულო ადგილის გარემოება უმთავრესად ძველი ქართული-სათვის იყო დამახასიათებელი.

§ 2. მიცემითი ადგილის გარემოებად. მიცემით ბრუნვაში დასმული ადგილის გარემოება თანდებუდიანიცაა და უთანდებულოც; აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც იმყოფება საგანი ან ხდება მოქმედება. დაესმის კითხვა სად?

უთანდებულო მიცემითი ფორმის მიხედვით ორგვარია: მარტივი და რთული.

ადგილის გარემოების მარტივი ფორმა მტწილად გაუვრცობელია. ასეთ გარემოებად ძირითადად გვხვდება გეოგრაფიული სახელები, უფ-

1 ზმნისართები ადგილის გარემოებად გამოყენებულა ზანურს: და სვანურ-შიც.

რო იშვიათად — სხვა სახელებიც, რომელთა ლექსიკური მნიშვნელობა ადგილზე მიუთითებს:

იმ სალამოს სტეფანწმინდას ამოვედი.

დათიკო ქადაქს გაემგზავრა¹.

ამგვარი ფორმები ახად ქართულში იშვიათია.

ადგილის გარემოების უთანდებულო მიცემითი ზოგჯერ რთული ფორმითაცაა წარმოდგენილი. ესაა ნანათესაობითარ-მიცემითი ბრუნვა:

ეღვუჯა და მზალო დასახდნენ. ხარანაულებისას.

ბავშვები მეზობლისას თამაშობდნენ.

ნანათესაობითარ-მიცემითის ფორმებს დღეს ზმნიზედური მნიშვნელობა აქვს და ადგილის გარემოების გადმოცემის საშუალებაა. საანალიზო ფორმები წარმომდგარი არიან მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელის განმარტოებისაგან, ჩავარდნილია საზღვრული სახედი (სახდლა მეზობლისასა—მეზობლისას: ა. შანიძე).

ზემოაღნიშნულის გარდა, ადგილის გარემოების გამოსახატავად გამოიყენება მიცემითში დასმული ნაგენეტივარი კუთვნილებითი ნაცვალსახედები: ჩემსას, შენსას, თქვენსას, მისას...

სპეციალურ ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ მიცემითი ბრუნვის უძველესი ფუნქცია იყო ადგილის გარემოების გადმოცემა (არ. შარტიროსოვი). თუ ძველ ქართულში ადგილის გარემოების მიცემითის ფორმა მეტწილად უთანდებულო იყო, ახადში იგი თანდებუდიან ფორმებთან შედარებით ძაღზე იშვიათია.

თანდებუდიანი მიცემითი ახად ქართულში ფართოდაა გამოყენებული. თანდებულებად გვხვდება: ზე, ში, თან, შუა, შორის; აგრეთვე ზოგიერთი ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით:

ცაზე მზეა, ქვეყანაზე შენა ხარ.

ბაღში ვაზი ობოლი მეტის ღხენითა ტირის.

ეტლი კლუბთან გაჩერდა.

ორ ზღვას შუა ძველისძველად საომარი იყო დელო.

კვლებს შორის მწვანე ბადახი ამოსუდიყო.

ნედ-ნედა ამოიწვერა მთვარე მთებს იქედან.

სახლის უკან საბძელი იდგა.

¹ ასეთვე მაგალითებია: „მაღლა ჰქენი, ქვას დაღვევი“. „...ეველის ბაღს შეველ შეხალონები“...

ზოგჯერ ში და ზე თანდებუდიანი ფორმები გართულებულია შიგ. და ზედ ზმნიზედებით:

ფითრი ზედ ტოტზე აცოცდა.

შიგ ბალში გააკეთეს საცურაო აუზი.

ადგილის გარემოებად გამოყენებული თანდებუდიანი მიცემითი გარეგნულად ძალიან ჩამოკავას ამავე ბრუნვაში მდგარ უბრალო დამატებას. ასეთ შემთხვევაში, ტრადიციული წესის მიხედვით, გარჩევა ხდება კითხვების საშუალებით. ადგილის გარემოების კითხვაა სად? უბრალო დამატებისა — რაზე? რაში? ვისზე? რასთან?

მთაზე თოვლი დევს.

სოფელში მივდივარ.

კედესთან იღო დიდი ქვა.

} სად?

შერ.

მე შენზე დექსი არ მომწყინდება (ვისზე?).

მწუხარებაში გამოიცნობ ადამიანს (რაში?).

ცუცხლთან თამაში საშიშია (რასთან?).

მაგრამ კითხვების საშუალებით ყოველთვის არ ხერხდება თანდებუდიანი ადგილის გარემოებისა და უბრალო დამატების გარჩევა (ამის შესახებ დაწერ. იხ. ქვემოთ).

§ 3. ნათესაობითი ადგილის გარემოებად. ახად ქართულში ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით გადმოცემული ადგილის გარემოება ყოველთვის თანდებუდიანია. ეს თანდებულია კენ. ამავე ფუნქციით გამოიყენება ადგილის ზმნიზედები: უკან, წინ, ირგვლივ, ქვეშ...

პეტრე ავდბრის ბაკებისაკენ გაეშურა.

მელამ ისევ გასწია ნაცნობი საქათმისაკენ.

სახლის ირგვლივ ყვავილნარი გააშენეს.

საბძლის ქვეშ მარანია.

გაზაფხულდა. ბურქის ძირას თავს იწონებს ნაზია ია.

სამეცნიერო ღიტირატურაში კენ თანდებუდიანი სახელის კვალი-ფიკაცია განსხვავებულია. ზოგის აზრით, იგი ყოველთვის ადგილის გარემოებაა, ზოგი კი თვლის, რომ ასეთი სახელი შეიძლება უბრალო დამატებაც იყოს (დაწერ. ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

§ 4. მოქმედებითი ადგილის გარემოებად. მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით გამოხატული ადგილის გარემოება მეტწილად თანდებუდიანია, იშვიათად — უთანდებულოც. საზოგადოედ, მოქმედებითის ძირითადი ფუნქცია იყო და არის ადგილის გარემოების გადმოცემა.

უთანდებულო მოქმედებით გამოხატული ადგილის გარემოება ძველ ქართულში აღნიშნავდა გამოსვლის ანუ მოქმედების დაწყების პუნქტს (კითხვა — საიდან?). ამ ფუნქციით გან თანდებულიანი ფორმა იშვიათად იხმარებოდა (ქ. ძოწენიძე); ახალ ქართულში კი პირიქითაა — უთანდებულო მოქმედებითი გამოსვლითის ფუნქციით იშვიათია:

აღმოიღე დირს თუაღით შენით (ძვ. ქ.).

გველსა ზვრღით ამოიყვანს ენა ტყბიდად მოუბარი.

წყადნი მითთ დაქანებულნი აღმასებრ უფსკრულს ცვივიან.

უთანდებულო მოქმედებითი ადგილის გარემოების გადმოსაცემად ღლესაცაა დაცული მთის კრილოებში. მაგალითად, ვაჟა-ფშაველას ნაწერებში ასეთი ფორმები ხშირია, თუმცა ზოგჯერ ავტორი თავისებურ წარმოებასაც კმნის: სივრცეში მოქმედების დასაწყისი პუნქტი რომ უფრო კონკრეტულად წარმოადგინოს, ზე და ში თანდებულიან ფორმებს ურთავს მოქმედებითის ით ფორმანტს:

კოშკშიით ქალი გამოვიდა (= კოშკიდან).

წედზეით ხმის შეხსნას მეფე როგორ ჰკადრებდა (წედიდან).

ასეთ ფორმებს ა. შ ა ნ ი ძ ე უწოდებს სა და ლ ბ ი თ - გ ა მ ო - ს ვ ე ღ ი თ ს.

ახალ ქართულში მოქმედებით ბრუნვაში დასმულ ადგილის გარემოებას დაერთვის გან თანდებული, რომელსაც შედარებით გვიან დაეკისრა ეს ფუნქცია.

გან თანდებულიან ადგილის გარემოებას დაესმის კითხვა საიდან?

მთვარიან ლამეში ჩირგვებიდან გამოცანცაღდა კურღლედი;

ფოთლებიდან¹ ნამი სცვივა; მთიდან დაეშვა ლამე.

ადგილის გარეწობად გამოიყენებოდა დამ² თანდებულიანი მოქმედებითიც. ამგვარი ფორმები დადასტურებულია XVII-XVIII-XIX საუკუნეების მწერაღთა ნაწერებში, ღლეს ისინი აღარ იხმარებიან:

ღეღაჩემი საწოღიღამ აღგა (ვაჟა).

ოთახიღამ გარეთ გამოვეღი (იღია).

§ 5. ვითარებითი ადგილის გარემოებად. ადგილის გარემოების გადმოცემა ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი უძვეღესი და ძირითადი

¹ როგორც ცნობიღია, ახალ ქართულში გან თანდებუღიანი მოქმედებითი ფუნქციური ცვღიღების შეღეღად იღან, დან დაბოღოებით გვეღვიღება.

² დამ მიღღებღბა დღღმეღღღღღღ ზმნიზღღღღღღღღღღ (არს. ჩიქობავა).

ფუნქციას. ამ ფორმით წარმოდგენილი ადგილის გარემოება თანდებუ-
ლიანიცაა და უთანდებულაც.

ძველ ქართულში ადგილის გარემოებად ფართოდ იყო გამოყენებული
უთანდებულო ვითარებითი. იგი აღნიშნავდა ადგილს ან მიმართულებას
(სად? საით?), ახად ქართულში კი უთანდებულო ვითარებითის ადგილი
დაიჭირა თანდებულიანმა მიცემითმა (არნ. ჩიქობავა, თ. შარაძენიძე,
ქ. მიქელაძე, ი. იმნაიშვილი, ვ. ბაბუნაშვილი...):

შევიდა ტაძრად (ძვ. ქ.).

შენ. შევიდა ტაძარში (ახ. ქ.).

იშვიათად ღლესაც შეიძლება შეგვხვდეს ადგილის გარემოებად
უთანდებულო ვითარებითი, რომლის კითხვაა სად?

წიწილის თეთრი ბუმბული ვეღად გაქქონდა ნიაცსა.

მინდვრად გაიშალა ნაზამთრადი საქონელი.

ადგილის გარემოებას ვითარებით ბრუნვაში დაერთვის თანდებუ-
ლი მდის||მდე და აღნიშნავს სივრცეში მიწვევის პუნქტს. დაესმის კი-
თცა. სადამდე?

მისი სახელი დალესტნამდე იყო გავარდნილი.

თეთრი დედაკაცი მთვარეულივით მიზარბაცდა პაღატამდე.

ძველ ქართულში ადგილის გარემოებას დაერთოდა მდე||მდის, კერ-
ძო, მიმართ თანდებულები.

ზოგჯერ მოქმედების დასაწყისი და დასასრული პუნქტების გამომ-
ხატველი სიტყვები პარადელურად არის წარმოდგენილი და ორივე ერთად
აღნიშნავს ადგილს ერთი პუნქტიდან მეორემდე. პირველი გადმოცემულია
თანდებულიანი მოქმედებითი, მეორე კი — მდე თანდებულიანი ვი-
თარებითი:

კობეებიდან ჭიშკრამდე თეთრი ქვეით დაეფარათ მიწა.

ქალაქიდან სოფლამდე მგზავრებს წუთითაც არ შეუსვენიათ.

§ 6. კენ თანდებულიანი სახელის სინტაქსური კვალიფიკაციის
საკითხი. ქართულში კენ თანდებულიანი სახელი ხშირად გვხვდება. კენ
ურვენებს მიმართულებას, ამდენად, სამეცნიერო ლიტერატურაში მის
ერთადერთ ფუნქციად მიჩნეულია ადგილის გარემოების გამოხატვა
(ა. შანიძე, ვ. თოფურია, არ. მარტიროსოვი, დ. კვაჭაძე...). მაგრამ,
ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, წინადადებაში კენ თანდებულიანი სა-
ხელი შეიძლება პირმიუმართავ (უბრალო) დამატებადაც მოგვევლინოს.
ასეთი დამატება გადმოიცემა ნაცვალსახელითა და არსებითით.

მაგალითად, შ. თაღაჯვანიძის დაკვირვებით, კენ თანდებუდიანი სახელი უბრალო დამატებაა მაშინ, თუ ის სულიერი საგნის სახელს დაერთვის, ე. ი. მიემართება მოქმედების ობიექტს და არა სივრცეს (შვილისავენ გამიწია გულმა).

გრ. ბერიძე ფაქტობრივად იმეორებს ამ მოსაზრებას და საცილობელ ფორმათა გარჩევის საკონტროლო საშუალებად თვის შემდეგს: „თუ კენ თანდებუდიანი სიტყვა ცოცხალი არსების აღმნიშვნელია, მაშინ უბრალო დამატებაა“ (გიორგისავენ გაეშურა).

აქ. დავითიანის მიხედვითაც, კენ თანდებული ზოგჯერ უბრალო დამატებასაც დაერთვის (ჩემკენ...).

ანტ. კიზირია ასახელებს სხვა სპეციალისტთა მოსაზრებას და შემდგომ თავად მიუთითებს, რომ „კენ თანდებუდიანი უბრალო დამატება თუმცა საძებნია, მაგრამ არც ისე იშვიათია. თვით კითხვაც (ვისკენ? რისკენ?) მიგვანიშნებს პირმიუმართავ დამატებაზე, თუმცა მეტ-ნაკლებად აღზრდილია იგი იმის გამო, რომ უფრო გავრცელებულია ადგილის აღმნიშვნელი კითხვა (საითკენ?) თუ ამ ნიშანს გავითვალისწინებთ, მაშინ კენ თანდებუდიანი სახელი შეიძლება პირმიუმართავ დამატებადაც მოგვევლინოს. ასეთ დამატებას გადმოსცემს ნაცვალსახელი და არსებითი სახელი (მასდართურთ).“

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ანტ. კიზირია მაგალითების დასახელებისას საგანგებოდ შენიშნავს: გარდა ვინ ჯგუფის სახელებისა, „პირმიუმართავ დამატებას გამოხატავს რა ჯგუფის სახელიც (კითხვაზე — რისკენ?): „სოლომანმა... ჯორისავენ გადმოიხედა“; „მე... ხელით იმ კაცის საყვროსკენ ვუთითებ.“

ავტორის დასკვნით, კენ თანდებუდიანი სახელი პირმიუმართავი დამატებისა და ადგილის გარეწობის მიჯნაზე აღმოჩნდა და ამას თავისი საფუძველი აქვს. საერთო სარბიელზე ერთი რომელიმე მათგანი ირენს უპირატესობას.

ცოტა უფრო მოგვიანებით კენ თანდებუდიან სახელს კვლავ შეეხო ე. კოშორიძე. მან დააკონკრეტა კენ თანდებუდიანი უბრალო დამატების შეაძლებლობის შემთხვევები: 1. მიმართულება შეეხება ობიექტს და არა სივრცეს; 2. მეტყველების ნაწილებად გვხვდება: ა) სულიერი არსებითი სახელი, ბ) უსულო, როცა გამოხატავს რაიმე საგანს, ობიექტს, მასადას, სხეულის ნაწილს ან ამსტრაქტულ ცნებას, გ) პირის ნაცვალსახელები, ე) არსებით სახელებთან გათანაბრებული სხვა მეტყველების ნაწილები (ზედსართავი ან მიმღეობა); 3. შევეწყობთ კით-

ხვედს: ვისკენ? რისკენ? მაგ.: ძარღვები თითებისაკენ მიცოცავდა; ტახტისაკენ დახრილი მოხუცი ისევ მიჭისაკენ შებრუნდა; ვისკენ მი-
აქვთ ეს აღმები? და შენი მართალი მახვილი მტრისკენ, ბნელისკენ
მიმართე; ქალმა ნაბიჯი გადადგა მოსულისაკენ.

მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, კენ თანდებუდიანი სახელი ტრადი-
ციულად ჩათვლილია ადგილის გარემოებად, რამდენადაც „კენ უჩვენებს
მიმართულებას და იხმარება როგორც სახელთან, ისე უფორმო სიტყ-
ვასთან“ (ვ. თოფურია); „ახად ქართულში კერძო-ს შეენაცვდა კენ
თანდებუდი. იგი სახელებთან მარტო ნათესაობითში იხმარება და
მხოლოდ და მხოლოდ მიმართულებას გამოხატავს“
(არ. მარტიროსოვი).

ა. შანიძისა და დ. კვაჭაძის სასკოლო სახელმძღვანელოებში კენ
თანდებუდიანი სახელი ყოველთვის ადგილის გარემოებადაა მიჩნეული.
დ. კვაჭაძე „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ საგანგებოდ
მიუთითებს, რომ კენ თანდებუდიანი სახელი არ შეიძლება იყოს უბრა-
ლო დამატება, ამდენად, არაა სარწმუნო საანალიზო ფორმათა სხვაგ-
ვარი კვალიფიკაცია, კერძოდ: საკონტროლო საშუალებად სულიერ და
უსულს საგანთა დაპირისპირების გამოყენება, რადგანაც კენ ერთნაი-
რად (ერთსა და იმავე წინადადებაში) დაერთვის როგორც სულიერს,
ისე უსულს და ორივე შემთხვევაში ადგილის გარემოება:

მიფრინავს გიული თავის დედისაკენ, თავის უტიბ ტყეებისაკენ,
თავის ტოლ-ამხანაგებისაკენ.

გულმა გამიწია გომბორისაკენ, ხალხისაკენ, ნათესავებისაკენ.
აქვთ, ჩემკენ, დარანებს შევაფართ თავი.

ძირითადად ამგვარადა კვალიფიცირებული კენ თანდებუდიანი სა-
ხელი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. წარმოდგენილ მოსაზრებათა
საცილობელი მხარეების გათვალისწინება და სტრუქტურულთან პრაქტი-
კული მუშაობის გამოცდილება გვაფიქრებინებს, რომ კენ თანდებუ-
დიანი სახელი აბსოლუტურად ყველა შემთხვევაში არ არის ადგილის გა-
რემოება. სადავო ფორმათა სწორი ანალიზისათვის მარჯვე საშუადე-
ბად გვეჩვენება ე. კოშორიძის მიერ შემოთავაზებული დაკვირვება-
დასკვნები. გარდა ამისა, თუ ჩვენთვის საინტერესო ფორმას ორივე
კითხვა (საითკენ? ვისკენ?||რისკენ?) შეეწყობა, მაშინ უპირატე-
ლობა უბრალო დამატებას უნდა მიეცეს.

§ 7. ერთნაირ თანდებუდიანი ადგილის გარემოებისა და უბრალო დამატების გარჩევის საშუალებანი.

1. ადგილის გარემოებად გამოყენებული ში, ზე, თან თანდებუდიანი მიცემითი გარეგნულად ემსგავსება ამავე ფორმით წარმოდგენილ უბრალო დამატებას. მართალია, ადგილის გარემოების კითხვაა სად? უბრალო დამატებისა — რაზე? რაში? რასთან? მათი საშუალებით ხერხდება ამ ორი სხვადასხვა წევრის გარჩევა, მაგრამ ზოგჯერ ამ ხერხითაც ძნელდება მათი ღიფერენცირება, რაც, თავის მხრივ, სირთულეს ქმნის წინადადების წევრთა სწავლებაში.

მეთოდოკური თუ წმინდა ენობრივი ინტერესებიდან გამომდინარე, ქართულ ღინგვისტიკაში არაერთი სპეციალისტი შეეხო საანალიზო ფორმებს, რის შედეგადაც უფრო მკაფიოდ გაიმიჯნა ადგილის გარემოებისა და უბრალო დამატების ფუნქციები, დაიძებნა ფორმობრივად მსგავსი ადგილის გარემოებისა და უბრალო დამატების გარჩევის პრაქტიკული ხერხები.¹

ასეთ დროს, პირველ ყოვლისა, უნდა დავაკვირდეთ გამოსაცნობი სიტყვის ფორმასა და შინაარსს, კერძოდ:

ა) ადგილის გარემოებად გამოიყენება ისეთი სახელები, რომლებიც კონკრეტულად მიუთითებენ ადგილ-მდებარეობაზე, სივრცეზე, უბრალო დამატებად კი გვხვდება საგნები, მოვლენები ან ამბსტრაქტული სახელები. მაშასადამე, მთავარია აზრობრივი მიმართების გარკვევა: თუ მოქმედება მიემართება საგანს, ობიექტს, მაშინ დამატებასთან გვექნება საქმე, მაგრამ, თუ მიემართება ადგილს, სივრცეს, მაშინ ადგილის გარემოებაა (ყურებზე ხახვი არ დამაჭრა — რაზე? შერ. მისვლისთანავე პირველ კედელთან დამაყენეს. — სად?).

ბ) თუ თანდებუდიანი სახელის მაგიერ შესაძლებელია ადგილის ზმნი-ზედის ჩასმა, საკითხი ადგილის გარემოების სასარგებლოდ გადაწყდება.

გ) ადგილის გარემოება მეტწილად დაკავშირებულია გარდაუვად (მდგომარეობისა და მოძრაობის სემანტიკის) ზმნებთან, რომლებიც სივრცესა და ადგილზე მიუთითებენ.

დ) უბრალო დამატებად მიიჩნევენ ადამიანის სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელ სიტყვებს.

ე) ადგილის გარემოებისა და უბრალო დამატების სადიფერენციაციოდ შეიძლება გამოვიყენოთ ვინ და რა ჯგუფის სახელთა დაპირისპირება:

¹ დანჯრ. რხ. ლ. კვაჭაძის, მ. თალაკვაძის, გრ. ბერიძის, ალ. ფოცხიშვილის, ე. კოშორიძის ნაშრომებში.

თუ მიცემითის თანდებულები ერთვის ვინ ჯგუფის სახელს, მაშინ გამოსაცნობი წევრი უბრალო დამატება იქნება...

გარდა ამ ზოგადი წესებისა, ჩვენს შემთხვევაში შეიძლება გამოვიყენოთ პრაქტიკული ხერხებიც:

1) თუ თან თანდებუდიან სახელთან აზრობრივად ჩაისმება ერთად სიტყვა, მაშინ ეს სახელი უბრალო დამატებაა, თუ არა და — ადგილის გარემოება:

ბზო ხართან დაწვა — ბზო ხართან ერთად დაწვა (უბრ. დამ.).
მაგრამ: ქვა ხართან დაეცა — ქვა ხართან ერთად დაეცა — აზრობრივად მიუღებელია, ამიტომ ხართან აქ ადგილის გარემოებაა.

2) თუ ზე თანდებუდიან სახელთან აზრობრივად ჩაისმება ზედ ზმნიზედა, მაშინ იგი ადგილზეს გარემოებაა, თუ არა და — უბრალო დამატება:

ბავშვი მიწაზე იჯდა — ზედ მიწაზე იჯდა (ადგ. გარემ.).
მაგრამ: სამშობლოზე ფიქრობდა — ზედ სამშობლოზე ფიქრობდა — აზრობრივად მიუღებელია, ამიტომ სამშობლოზე აქ უბრალო დამატებაა.

3) თუ ში თანდებუდიან სახელთან აზრობრივად ჩაისმება შიგ ზმნიზედა, მაშინ ადგილის გარემოებაა:

სახლში შევიდა — შიგ სახლში შევიდა (ადგ. გარემ.).
მაგრამ: მწუხარებაში ჩავარდა — შიგ მწუხარებაში ჩავარდა — აზრობრივად გაუძარტლებელია, ამიტომ უბრალო დამატებაა.

მარადია, დასახელებული წესები უნივერსალური ვერ იქნება, მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება შედეგიანი აღმოჩნდეს.

§ 2. გან თანდებუდიანი ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმათა გარჩევა. ზოგჯერ ერთმანეთში ურევენ გან თანდებუდიანი ნათესაობითით გამოსატყდ უბრალო დამატებასა და ადგილის გარემოებას, რომელიც წარმოდგენილია გან თანდებუდიანი მოქმედებითით (ხისგან გამოსადგეს თუ ხიდან გამოსადგეს; ებუღებებისაგან გამომდინარეობს თუ ებუღებებიდან გამომდინარეობს...).

თუ გან თანდებუდიანი სახელი მოიხდენს საიდან კითხვას, მაშინ ის ადგილის გარემოებაა, ხოლო, თუ დაესმის კითხვები: ვისგან? რისგან? მაშინ უბრალო დამატებაა:

ჭრილობისაგან გათავისუფლდა (რისგან? — უბრ. დამატება).

შდრ. ჭრილობიდან სისხლი სდიოდა (საიდან? — ადგ. გარემ.).

მაგრამ ზოგჯერ ძნელდება დადგენა — გან თანდებუდიანი ნათესაობითი ვიხმაროთ, თუ მოქმედებითი. თუ გან თანდებუდიანი სახელი გამოხატავს მასადას, კუთვნილებას ან რეალური ვითარების მიხედვით მოქმედ საგანს, ზოგჯერ — სამოქმედოს; მიუთითებს საგნის დანიშნულებაზე; აღნიშნავს დაშორებას, დაცილებას, თავის დაღწევას, აგრეთვე — გამოყოფას, გამორჩევას... მაშინ იგი უბრადო დამატებაა. ვარდა ამისა, შეიძლება ზოგ შემთხვევაში საკონტროლო საშუალებად მიერ თანდებულის ჩასმაც გამოვიყენოთ (მორევისაგან გარიყული — მორევის მიერ გარიყული — უბრ. დამატება).

დროის გარემოება

§ 1. დროის გარემოების რაობა. გამოხატვის საშუალებანი. დროის გარემოება წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრია. იგი გვიჩვენებს ზმნით აღნიშნული მოქმედების დროს. მიუგებს კითხვებზე: როდის? რა დროიდან? რა დრომდე? რამდენ ხანს?

ქართულში დროის გარემოება სემანტიკურად მრავალფეროვანია. იგი შეიძლება გამოხატავდეს:

1) დროის გარკვეულ მონაკვეთს, ერთულს (როდის?): დღეს მერცხალი შემოფრინდა.

2) მოქმედების დასაწყის მომენტს (რა დროიდან?): სიყრმიდან მამულში ჩამიკლავს თავი.

3) მოქმედების დასასრულს (რა დრომდე?): სიკვდილამდის ვის მოუკლავს თავი კაცსა მეცნიერსა.

4) გვიჩვენებს მოქმედების მიმდინარეობის ხანგრძლივობას (რამდენ ხანს?): ბრძოლა სამ წელს გაგრძელდა.

დროის გარემოება უკავშირდება (წყვილში შედის) ზმნას ან ნაზმნარ სახელებს:

აღიონზე ცა მოიწმინდა.

ადრე ამდგარსა კურდღელსა ვერ დაეწევა მწევარი.

ქერივს ადრე ადგომა უყვარდა.

დროის გარემოება გადმოიცემა დროის ზმნი-ზედებითა და უპირატესად დექსიკურად დროის აღმნიშვნელი არსებითი სახელებით, რომლებიც შეიძლება იდგეს მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებში; იშვიათად — სახელობითში.

ზმნიზედით გამოხატული დროის გარემოება გვიჩვენებს დროის გარკვეულ მონაკვეთს, ერთეულს (როდია?):

წინათ აქ ჯარებს უხმობდნენ დაფდაფითა და ბუკითა.

ზამთარ თბილი, ზაფხულ გრილი.

ახლა ამ ბალებს მაისი წითლად ააზამბახებს.

შანიშნა: ზოგი ზმნიზედა ხან ადგილის გარემოებაა და ხან — დროისა. ასეთ დროს ზმნიზედის ფუნქცია კონტექსტით ირყევა. მაგალითად, „ბოლოს მოკამათენი შეთანხმდნენ ერთობლივი საქმიანობის დაწყებაზე“. შტრ. „სულ ბოლოს მოხუცი მისჯღმორდა სუფრას“. პირველ მაგალითში დროის გარემოებაა, მეორეში — ადგილისა.

§ 2. მიცემითი დროის გარემოებად. მიცემით ბრუნვაში დასმული არსებითი სახელი, დროის გარემოებად გამოყენებული, თანდებუდიანიცაა და უთანდებულოც.

უთანდებულო მიცემითი გამოიყენება მაშინ, როცა ვასახელებთ კვირის დღეებს, თვეებს, წლებს, გარკვეულ რიცხვს, დროის მონაკვეთს. უთანდებულო მიცემითი ფორმის მიხედვით ორგვარია: მარტივი და რთული.

მარტივი ფორმებია:

კვირას პირველი თოვლით დაიფარა დედამიწა.

ორ თვეს ებრძოდა ვაჟკაცი სიკვდილს.

მარტივია აგრეთვე ნა-ევ კონფიქსით ნაწარმოები სახელები, რომელთაც ზმნიზედური გამოყენება აქვთ. აღნიშნავს „დროს, როდესაც უკვე გავდილია ძირეულით აღნიშნული ხანი“ (ა. შანიძე):

ნავახშმვეს ტკბილ ძიდს მიეცა სოფედი.

რთულია საწყისის ან სხვა სახელის ნათესაობით-მიცემითის ფორმები. ისინი დროის გარემოებად იქცნენ (მომდინარეობენ) მართლდ-შეთანხმებული მსაზღვრედისაგან, სადაც ჩავარდნილია საზღვრული:

განთიადისას ატყდა უეცარი ჭექა-ქუხილი.

ბავშვობისას შრომის მძიმე ტვირთიც მიტარებია.

ნანათესაობითარი მიცემითის ამ ფორმებს ზმნიზედის მნიშვნელობა აქვს.

ახად ქართულში დროის გარემოების გადმოსაცემად მიცემითის ფორმას დაერთვის თანდებულები: ში, ზე, იშვიათად სხვაც (შორის) და ზოგიერთი ზმნიზედა თანდებულის მნიშვნელობით.

ში ერთვის თვეების სახელებს და აგრეთვე წლის ორ დროს (ზაფხულში, ზამთარში). ში თანდებუდიანი დროის გარემოება აღნიშნავს დროის გარკვეულ მონაკვეთში მომხდარ მოქმედებას:

„ქებაა დაწერილი უნდა იყოს მეოთხე საუკუნეში,
იანვარში იშვიათად მოდის თოვლი.
ორ საათში დაიწყება საზეიმო შეკრება.

ზე დაერთვის წდის ორ დროს (გაზაფხულზე, შემოდგომაზე) და აგრეთვე ზოგიერთ სხვა სიტყვასაც:

გაზაფხულზე ბუნება მწვანე სამოსს იკვრავს.

აღიონზე შეუმჩნეველად აიშალა დაშქარი.

ათ საათზე წვიმა მოშურებულად წამოვიდა.

შორის თანდებუდიანი დროის აღმნიშვნელი სიტყვა, ჩვეულებრივ, დროის გარემოებაა:

„ვეფხისტყაოსანი“ დაწერილი უნდა იყოს 1189-1207 წლებს შორის.

დროის გარემოებად გამოიყენება თან თანდებუდიანი მიცემითიც, როცა ერთვის ერთად ზმნიზედა და იძლევა დროის გარემოების გაგებას:

ამ სიტყვებთან ერთად სტუმარმა სწრაფად დატოვა ოთახი. მიცემითის ფორმას ზოგჯერ ახლავს ზმნიზედა და გადმოგვცემს დროს:

მას შემდეგ ბევრმა წყადმა ჩაიარა.

იშვიათად დროის გარემოებად შეიძლება შეგვხვდეს სახელის სახე-ღობითი ბრუნვის ფორმა:

მთელი ღამე ისმოდა მუსიკის ხმა მეზობელი სახლიდან.

ასეთი ნიმუშები უფრო შესამჩნევია ახალ ქართულში, თუმცა ძალზე იშვიათად ძველი ქართულის ძეგლებშიცაა დადასტურებული.

მართლწერისათვის საღიტირატურო ენის ნორმების მიხედვით, სტილისტურად უპირატესობა ეძლევა მიცემითის ფორმებს: მთელ ღამეს ისმოდა მუსიკის ხმა... ამდენად, უფრო მართებულია დროის გარემოება ვიხმაროთ მიცემითის ფორმით ნაცვლად სახელობითისა. ძველ ქართულშიც მიცემითი ბრუნვის მთავარი ფუნქციაა დროის გარემოების გამოხატვა იყო.

§ 3. ნათესაობითი დროის გარემოებად. ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელი დროის გარემოებად შედარებით იშვიათად იხმარება. აქ მეტწილად გამოყენებულია საწყისი, რომელსაც ერთვის თანავუ, თვის თანდებულები. შესაძლებელია შეგვხვდეს შემდეგ, წინ ზმნიზედებიც თანდებულის ფუნქციით:

გაღვიძებისთანავე ავადმყოფმა წყალი მოითხოვა.

სამი. სააღიარებლის ყველაფერი დამთავრებული იყო.

ამის შემდეგ გიორგის ხმა აღარ ამოუღია.

წასვლის წინ სტუმარმა გულითადად მაღლობა უძღვნა მასპინძელს.

ზოგჯერ შემდეგ ზმნიზედის მნიშვნელობით იხმარება მერე, თუმცა უპირატესობა მაინც პირველს ეძლევა:

ცოტა ხნის შემდეგ საშინდად დაიჭეკა.

შერ. ცოტა ხნის მერე საშინდად დაიჭეკა.

უთანდებულო ნათესაობითის ნიმუშია დროის გარემოებად ზმნიზედები: მყის, მარადის, წუხელის:

წუხელის, ლამით, დაქროდა ქარი.

მყის ჩაიკეცეს ქუდები თურმე.

ღმერთი იყოს თქვენი მფარველი აწ და მარადის.

§ 4. მოქმედებითი დროის გარემოებად. დროის გარემოება შეიძლება იყოს მოქმედებით ბრუნვაში დასმული სახელითაც გამოხატული. ეს სახელი ხან თანდებუდიანია, ხანაც — უთანდებულო.

უთანდებულო ფორმები დღეს შედარებით იშვიათია. იგი აღნიშნავს დროის გარკვეულ მონაკვეთს ან განმეორებულ მოქმედებას (როდის?):

დღით ძროხაში მგზავნიდნენ.

ოქროს ტახტი დღით ავიღე, ლამით დავდგი.

ზამთრობით მგელი ესტუმრება ხოდმე ხმედ წიფელს.

დღეგაცია ორი დღით ეწვია ქადაქს.

მოქმედებით ბრუნვაში მდგარ დროის გარემოებას დაერთვის თანდებული გან. იგი გამოხატავს მოქმედების დასაწყისს დროში (რა დროდან?):

იმ დღიდან დაიწყო ქადის ცხოვრებაში წინსვლა.

გან თანდებუდიანი მოქმედებითის ძირითადი ფუნქცია ძვედ ქართულშიც იყო მოქმედების დასაწყისის გამოხატვა (ქ. ძოწენიძე). ამ მნიშვნელობით უთანდებულო მოქმედებითი დღესაც იშვიათია:

სიყრმით ჩამიკდავს მამულში თავი.

§ 5. ვითარებითი დროის გარემოებად. დროის გარემოებად გამოყენებული არსებითი სახელი, ვითარებით ბრუნვაში მდგარი, თანდებუდიანია ან უთანდებულო. თანდებუდად გამოყენებულია მდის|მდე:

ძვედად აქ ჯარებს უხმობდნენ.

პირვედად წერომ გადაუფრინა ჭადარს.

სიკვდილამდის ვის მოუკლავს თავი კაცსა მეცნიერსა.

გათუნებამდე არ წყდებოდა ახადგაზრდობის ყოყონა.

მდე|მდის თანდებუდიანი დროის გარემოება გამოსხატავს მოქმედების დასასრულს ან გარკვეულ პუნქტამდე მიწევნას დროში (როდემდის? რა დრომე?).

ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქცია ძვედ ქართულშიც დროის გარემოების გამოსხატვა იყო.

ზოგჯერ მოქმედების დაწყებისა და დამთავრების აღმნიშვნელი გარემომბანი (თანდებუდიანი მოქმედებითი და თანდებუდიანი ვითარებითი) ერთად არიან და გამოსხატავენ შემოსაზღვრულ დროს:

დიდიდან სალამომდე ტრიალდება ქვრივი თავის ვენახში.

გაზაფხულიდან დაწყებული ზამთრის პირამდე მდინარე ერთ-თავად მღვრიე იყო.

ვითარების გარემოება

§ 1. ვითარების გარემოების რაობა. გამოსხატვის საშუალებანი. ვითარების გარემოება აღნიშნავს, თუ როგორ, რა ვითარებაში, რამდენად ან რამდენჯერ ხდება ზმნა-შემასმენდით გამოსხატული მოქმედება.

მეორენაირად: „ვითარების გარემოება გამოსხატავს მოქმედების თვისობრივ ხასიათს“ (ა. კიჭირია).

ვითარების გარემოება მიუგებს კითხვებზე: როგორ? რანაირად? რამდენად? რამდენჯერ? მერამდენედ?..

ლამე ქურდულად ეპარებოდა ქვეყანას.

ნინო ერთიორად უფრო დამშვენიებულიყო.

ვითარების გარემოება წყვილში შედის ზმნასთან ან ნაზმნარ სახელთან, ზმნიზედასა და ზედსართავ სახელთან, ე. ი. ვითარების გარემოება ხსნის ამ სიტყვებით გამოსხატულ წევრებს:

წამოვიდა უცებ სეტყვა ყვავილების დასაბერტყად.

კოხტად ჩაცმა უყვარდა გიორგის.

ამაყად აღმართული კავკასიონი გადმოჰყურებს ქვეყანას,

ხავერდივით მწვანე ბადახს აბიბინებს სიო ნაზად.

ძალიან ჩქარა მიცურავდა გემი.

ვითარების გარემოება გადმოიცემა ვითარების, ზომა-ოდენობის, ჯერობის ზმნიზედებითა და

სახელებით, რომელთაც ზმნიზედის მნიშვნელობა ეძლევათ. ასეთი ზმნიზედა შეიძლება იყოს მარტივფუძიანი და ფუძეგაორკეცებულიც: სედად ოლდეღავს მოღუღუნე მტკვარი ანკარა.

იმ ვარდისფერ ატმებს მოვიგონებ კვდავ.

ალმართ-ალმართ მივიღოდი მე წელა.

ჩემი თბილისი და ფიროსმანი, არ ვიცი, ასე რამ შემაყვარა. რამდენჯერ ქარი შეარხვეს საროს, იმდენჯერ მტკვარი უმეტეს ოხრავს.

ჯერ, გზის, ხედ ნაწილაკიანი და ივ დაბოლოებიანი სიტყვები ზმნი-
ზედებია და გამოდიან ვითარების გარემოებად:¹

ორჯერ დაბადებულს... ერთხედ სიკვდილი ვერას უზამს.

ერთხედ ნაშობი ერთხედ მოკვდების!

ცხრა დახვარი რომ დამარტყათ ცხრაჯერ გულში.

მტრის ჯინაზე ცხრაჯერ მიწარედ გავიცინებ.

მე ერთმან ერთგზის ერთს ვუძღვენ თავი.

სამი დღე განუწყვეტილვ წვიმდა.

ვითარების გარემოებად გამოყენებული სახელი შეიძლება იდგეს მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებში, იშვიათად — სახელობითშიც. ბრუნვის ფორმა მოქმედებითსა და ვითარებითში უთანდებულა, სხვა ბრუნვებში — თანდებულიანი.

§ 2. სახელობითი და მიცემითი ვითარების გარემოებად. სახე-
ლობითსა და მიცემითში დასმული ვით თანდებულიანი სახელი წინა-
დადებაში ყოველთვის ვითარების გარემოებაა. იგი გამოხატავს მსგავსებას:

ვეფხვის ჭრელი პერანგივით გაიშალა ქართლის ვედი.

გალმა ჩანს ქისტის სოფელი არწივის ბუდესავითა.

ვით (←ვითა←ვითარ) ძველად ცადკეც იწერებოდა და სიტყვის წინაც გვხვდებოდა (ა. შანიძე). მსგავსი ფორმები იშვიათად შეიძლება ახად ქართულშიც გამოვიდინდეს:

ცისა დაჟვარდი, ვით ნაკვერჩხაღი, წითლად და ყვითლად მზისგან ჰლუღა.

¹ ზომისა და ოდენობის ზმნიზებებით გადმოცემულ გარემოებას. რომელიც აღნიშნავს, თუ რამდენჯერ ან მერამდენედ ხდება მოქმედება, ანტ. კიორია ცალკე ჯგუფად გამოყოფს და ეწოდებს ზომისა და ოდენობის გარემოებას. მისი კლასიფიკაცია: რა ზომით? რა ოდენობით? რამდენად? რამდენჯერ?

ზოგჯერ ვითარების გარემოებად გვეძლევა ზე. თანდებუდიანი მიცემითის ფორმაც:

რაც დღე მაქვს, ტკბილად ვატარებ, ჩემს ნებაზედა დავფრენო. დათვები ყაღყზე დგებოდნენ.

§ 3. ნათესაობითი ვითარების გარემოებად. ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელი, ვითარების გარემოებად გამოყენებული, ყოველთვის თანდებუდიანია. დაერთვის ვზრ: (მებრ) თანდებუდი, რომელიც აღნიშნავს მსგავსებას; მნიშვნელობით ეტოდება ვით თანდებულს.

აღსანიშნავია, რომ ვზრ თანდებუდიანი ფორმები დღეს მოძველებულია, ძაღზე იშვიათად გამოიყენება:

დომებრ ეკვეთნენ მტერს ქართველები.

შენებრ მეც მეღის მიწა ვით მსხვერპლსა.

ფრიადოსაებრ ჩამოთლილი აქვს იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის ზღუდე.

§ 4. მოქმედებითი ვითარების გარემოებად. ყოველთვის უთანდებულა მოქმედებით ბრუნვაში მდგარი ვითარების გარემოება, რომელიც გადმოცემულია საწყისითა და ზოგიერთი არსებითი სახელით, აგრეთვე ობა-ზე გათავებული სახელებით ზომა-წონის აღსანიშნავად (მეტრობით, ფუთობით...):

მისი დექსი შვებით-ღხენით ხან მეჯღისში მოფრინდება.

და ქარიშხალი ძვალთა შეთენილთა ზარით; ღრიალით მიწას მამაყრის.

სიფრთხილით მოდიოდნენ მგზავრები.

ავადმყოფობა სხეულში ფუთობით შეღის, მისხლობით გამოღის.

§ 5. ვითარებითი ვითარების გარემოებად. ვითარების გარემოებად გამოყენებული სახელი შეიძლება იდგეს ვითარებით ბრუნვაშიც. ეს უკანასკნელი ამ ფუნქციით ხშირად გვხვდება. ბრუნვის სახელწოდებაც (ვითარებითი) ა. შანიძის მიერ შერჩეულია ამ თვადსაზრისით.

ვითარებით ბრუნვაში დასმული ვითარების გარემოების გადმოცემის საშუალება სხვადასხვაგვარია. ესენია: ზედსართავი სახელი (რომელიც ვითარებით ბრუნვაში ვითარების ზმნიშვნის ფუნქციას ასრულებს), შიმღეობა (მეტწილად ვნებითი და საშუადი გვარისა), რიცხვითი სახელი და ზოგიერთი არსებითი სახელი (მარტივი ან გარკვევებული ფუძით):

ღამაზად შეიღის განზრდელი დედა მიცვნია ლმერთადა.
ძამო, რა ტკბილად, რა უღარდელად ჩემი დღეები იქ
მიდიოდნენ.

კეკლუცნი წვრილნი ვარსკვლავნი მთებზე სხდებოდნენ ჯარადა.
მყინვარმა მრისხანედ შეიკრა წარბი.

პატარა გოგო გულიანად კისკისებდა.

იქაც ჯგუფად ისხდნენ ყმაწვილები და რალაცაზე ცხარედ
კამათობდნენ.

ძველად მამაკაცები ჯგუფ-ჯგუფად დადიოდნენ სანადიროდ.
ბთლოს ძმებმა ქონება სამად გაიყვეს და მიატოვეს მამა-
პაპის კერა.

ვითარების გარემოებამ შეიძლება მოგვევლინოს ზოგიერთი ნაც-
ვალსახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაც, რომელიც ამ შემთხვევაში
იქცევა ზმნიზებად:

რამდენადაც ვშორდებოდით საქართველოს, იმდენად

გვემატებოდა სევდა.

ამ სიტყვების შემდეგ იშვარად გადმომხედა ქაღმა, რომ
იმედი მომეცა.

ვითარების გარემოებაა ფორმები: ერთბაშად, უცბად, ბლომად...
(მათ სხვა ბრუნვები არ ეწარმოებათ). ხშირად გარემოების ვითარგ-
ბითი ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილია. მთლიანად ან ნაწილობრივ: ნელა
(ნელად), ჩქარა (ჩქარად), ნაკუნ-ნაკუნ (ნაკუნ-ნაკუნად)...

მიზეზის გარემოება

§ 1. მიზეზის გარემოების რაობა. გადმოცემის საშუალებანი. მი-
ზეზის გარემოება გვიჩვენებს ზმნა-შემასმენლით გამონატული მოქმე-
დების მიზეზს და მიუგებს კითხვებზე: რატომ? რის გამო? რა მი-
ზეზით?

მიზეზის გარემოება წყვილში შეღის ზმნასთან და ნაზმნარ სახე-
ლებთან:

ჯავრისაგან ბეკინა მადე გარდაიცვალა.

სიცხისაგან შეწუხებულმა საქონელმა ტყეს შეაფარა
თავი.

მიზეზის გარემოება გადმოიცემა მიზეზის ზმნიზედითა და სახელის ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით (თანდებულობა და უთანდებულობა):

რატომღაც ჩემი ახადგაზრდობა მომაგონდა.

ამიტომაც უწყრება ღმერთი.

მეც შიტომ ვბედავ არწივულ ყრვიღს.

მხოლოდ იმიტომ, რომ მაღალია, მარად და მარად ტყდება ჩინარი.

§ 2. ნათესაობითი მიზეზის გარემოებად. მიზეზის გარემოებად გამოყენებული სახელი ნათესაობით ბრუნვაში ყოველთვის თანდებულობიანია. დაერთვის გამო, გან, თვის თანდებულები:

ჩემი ერთგულების გამო ბევრს არ მოვწონდი.

შორიდან სროდა სიბნელის გამო არ შეიძებოდა.

მთიური მთად გაფითრდა ამგვარი დამცირებისაგან.

თვის თანდებულობიან ნათესაობითი მიზეზის გარემოებად ძველ ქართულში ფართოდ იყო გავრცელებული, ამჟამად იგი იშვითად შეიძლება შეგვხვდეს, რადგან მას ცვლის გამო თანდებულობიან ნათესაობითი. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულშიც უპირატესობა ამ უკანასკნელს ენიჭება:

ირაკლი მირზას ესაყვედურებოდა დავიწყებისათვის.

შერ. ირაკლი მირზას ესაყვედურებოდა დავიწყების გამო.

მიზეზის გარემოებაა აგრეთვე სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, რომელსაც დაერთვის თანდებულის მნიშვნელობით გამოყენებული სიტყვები: წყალობით, გამოისობით, მეოხებით, მიზეზით:

მკითხავის წყალობით დარეჯანი გარდაიცვალა.

ცოლის გამოისობით ივანე გადაიხვეწა უცხო მხარეში.

§ 3. მოქმედებითი მიზეზის გარემოებად. მიზეზის გარემოება შეიძლება გადმოიცეს მოქმედებით ბრუნვაში მდგარი სახელითაც, თვის უთანდებულობა:

მგლები შიმშილით დაძწოდნენ ველზე.

ნინიკა სირცხვილით შინ ველარ მიდიოდა.

ქალი სიხარულით სახლში ველარ ჩერდებოდა.

§ 4. გან თანდებულობიან სახელისა და უთანდებულო მოქმედებითის სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის.

1. გან თანდებულობიან სახელი სემანტიკურად მრავალფეროვანია. იგი აღნიშნავს რეალურად მოქმედს, მიზეზს, მასადას (რომლისგანაც

რამე კეთდება). შესაბამისად, გან თანდებუდიანი სახელი შეიძლება იყოს უბრალო დამატება ან მიზეზის გარემოება. ზოგჯერ ძნელდება ფორმოზრვიად მსგავსი წევრების სინტაქსური კვადიფიკაცია. ამიტომ აუცილებელია: 1) დვაკვირდეთ საანალიზო ფორმის სემანტიკას და 2) საკონტროლო საშუალებად გამოვიყენოთ სხვა თანდებულის შენაცვლების ხერხი.

როგორც წესი, გან თანდებუდიანი უბრალო დამატება აღნიშნავს რეალურად მოქმედ საგანს, მასადას, თავის დაღწევა-დაშორებას, გამოყოფა-გამორჩევას... მიზეზის გარემოება კი მიუთითებს მოქმედების გამომწვევ მიზეზზე.

გარდა ამისა, თუ გან თანდებუდი აზროზრვიად ადვიდად შეიძლება შეიცვადოს მიერ თანდებუდი, მაშინ სადავო ფორმა უბრალო დამატება იქნება. მაგრამ, თუკი გან თანდებულის ნაცვდად უმტკივნეულად ჩანს მება გამო, მაშინ მიზეზის გარემოებაა:

ლომი სიზრახისაგან ცეცხლს აფრქვევდა.

შდრ. ლომი სიზრახის გამო ცეცხლს აფრქვევდა (მიზეზ. გარ.).

მორევისაგან გარიყული შვედი ძღივსლა სუნთქავდა.

შდრ. მორევის მიერ გარიყული შვედი ძღივსლა სუნთქავდა (უბრ. დამ.).

2. უთანდებულო მოქმედებით გადმოიცემა რამდენიმე წევრი: უბრალო დამატება, ვითარებისა და მიზეზის გარემოებანი, ამიტომ ყოველთვის ადვიდი არაა ამ წევრთა ზუსტი დიფერენცირება. საცილობელი წევრის გამოსაცნობად აქაც უნდა დვაკვირდეთ სემანტიკას, გამოხატვის საშუალებას, უნდა მოვიმარჯვოთ თანდებულის შენაცვლების ხერხიც. ყოველივე ამის გათვადისწინებით, თუ უთანდებულო მოქმედებით ადვიდად შეიცვლება გამო თანდებუდიანი ნათესაობით, მაშინ წევრი მიზეზის გარემოება იქნება. თანაც იგი მეტწიდად გამოხატულია აბსტრაქტული სახელებითა და საწყისებით:

მგზავრები სიფრთხილით მოდიოდნენ (როგორ? — ვით. გარემ.).

თეთრი ნისლით დაიფარა მთები (რით? — უბრ. დამატ.).

ბეკეკას შიშით რძე დაავიწყდა (შიშის გამო — რის გამო? — მიზეზ. გარემ.).

მიზნის გარემოება

§ 1. მიზნის გარემოების რაობა. გამოსხატვის საშუალებანი. მიზნის გარემოება გვიჩვენებს ზმნა-შემასმენლით გადმოცემული მოქმედების მიზანს. იგი მიუგებს კითხვებზე: რად? რისთვის? რა მიზნით?

მიზნის გარემოება შეიძლება ახდეს ზმნას ან ნაზმნარ სახედებს. ე. ი. წყვილში შედის ამ სიტყვებით გამოსხატულ წევრებთან:

მე ჩონგური მისთვის მიიღე.

ვაჟამ სანადიროდ მიზადება წინა დღით დაიწყო.

ქალის საქმუნდად წასული მზეჭაბუკი უკან აღარ დაბრუნებულა.

მიზნის გარემოება გადმოიცემა მიზნის ზმნი-ზედებითა და სახედის ნათესაობითი და ვითარებითის ფორმით.

მიზნის ზმნიზედები ნაცვალსახედური წარმოშობისაა. მათთვის თანდებლიანი ნათესაობითის ან უთანდებულო ვითარებითის ფორმა აქვთ: მაგისტვის, ამიტვის, მისთვის, იმად, ამაღ...

ეს ცხოვრებაც მისთვის მიიღე, რომ გიყურო, ჩემო მზეო.

ძმად განა იმად გაუფიცულვარ, რომ ეგენი მითხრა?

სწორედ ამისთვის გეახე, რომ მეთქვა შენთვის ყოველი.

§ 2. ნათესაობითი მიზნის გარემოებად. ნათესაობით ბრუნვაში მდგარ მიზნის გარემოებას დაერთვისთვის და გულისთვის თანდებულები. შეიძლება, აგრეთვე, საწყისს ახდეს მიზნით სიტყვა:

არჩილმა კაცი აფრინა ექიმისათვის.

საზრდოს გულისათვის ფრინველები შორეულ ქვეყნებში მიდიან.

სამეგრელოში ხის სახეებს ჯანმრთელობის დაცვის მიზნით აგებენ.

სამეცნიერო ღიტირატურაში აღნიშნულია, რომ მიზნით დართული ნათესაობითი ქართლისათვის არ არის ბუნებრივი. მის ნაცვლად უმჯობესია ვიხმაროთთვის თანდებლიანი ნათესაობითი ან მომავად-დროიანი მიმღეობის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა (ვ. თოფურია).

§ 3. ვითარებითი მიზნის გარემოებად. ვითარებით ბრუნვაში დასმული მიზნის გარემოება უთანდებულა. იგი უმეტესად გადმოცემულია ვნებითი გვარის მომავადდროიანი მიმღეობის ფორმით, რომელსაც ზმნიზედის ფუნქცია აქვს:

სტუმრები წასასვლელად ემზადებოდნენ.

მხედარი ბრძანების შესასრულებლად გაემართა.

წამოვიდა უცებ სეტყვა ყვავილების დასაბურტყად.

მომავალი დროის მიმლეობა (ვნ. გვარისა); ვითარებით ბრუნვაში დასმული, ყოველთვის მიზნის გარემოებაა.

მიზნის გარემოებად გამოიყენება აგრეთვე ზოგიერთი სა-ო აფიქსიანი სახედის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაც:

ბავშვები სათევზაოდ წავიღნენ.

ჯარი სადაშქროდ გამზადებულიყო.

ძველ ქართულში მიზნის გარემოება გადმოიცემოდა საწყისის ვითარებითი ბრუნვის ფორმით. ეს წესი მეტ-ნაკლებად დაცული იყო საშუაღ ქართულშიც, თავს იჩენს თანამედროვე მთის კიდეებში:

დაჯდა წერად ანდერძისად.

ახლამა ქართულმა ასეთ კონსტრუქციაში საწყისის ნაცვლად უპირატესობა მიანიჭა მომავალი დროის მიმლეობას და კიდეც გააბატონა:

დაჯდა ანდერძის დასაწერად.

პირობისა და დათმობის გარემოებანი

ტრადიციულად, ქართულ სასკოლო სახელმძღვანელოებში განიხილება გარემოების ხუთი სახე: ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზისა და მიზნის.

დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ მითითებულია, რომ ქართულში ცადკე არ გამოიყოფა პირობისა და დათმობის გარემოებანი, რომლებიც შეტანილია რუსულ გრამატიკებში. ავტორი აქვე შენიშნავს, რომ „ქართულშიც გვხვდება სიტყვათა შეკავშირების ისეთი შემთხვევები, რომელთაც გადაჭრით ვერ მივაკუთვნებთ ზემოთ განხილულ გარემოებათა რომელიმე სახეს: მათ პირობის ან დათმობის შინაარსი ახლავს“.

სახელმძღვანელოში გარემოების ყველა სახის განხილვის შემდეგ ცადკე პარაგრაფში „პირობისა და დათმობის გარემოებათათვის“ რუსული გრამატიკის გათვალისწინებით საანალიზო საკითხი ასეა დახასიათებული:

პ ი რ ო ბ ი ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ა ახლავს ზმნას და აღნიშნავს იმ პირობას, რომელშიაც სრულდება მოქმედება. იგი მიუგებს კითხვებზე: რა შემთხვევაში? რა პირობებში?

ორივე შემთხვევაში უცდოდ დალუპვა მოედოდა შორენას.
უნდა იცოდეთ, რომ იმ პირობებში დარჩენა... აღარ შეგვიძლია.

დათმობის გარემოება აღნიშნავს ერთგვარ პირობას, რომლის მიხედვითაც არ არის მოსალოდნელი ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულება, მაგრამ ეს უკანასკნელი გამორიცხავს ამ პირობას და მაინც სრულდება. მას შეიძლება დავუსვათ კითხვა — რის მიუხედავად მიუხედავად რისა?

დათმობის გარემოება გამოიხატება სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით, რომელსაც დაერთვის თანდებულის მნიშვნელობით გამოყენებული ზმნისართი „მიუხედავად“:

მიუხედავად აპირლის მზიანი დღისა, [გაიოზს] ნაბადი ეხურა.

მიუხედავად მისი ახირებულობისა, გარეშეებსაც ძადიან უყვარდათ მამაჩემი.

დათმობის გარემოება წინადადებაში განკერძოებით დგას და ხშირად არ იხმარება. დ. კვაჭაძე დათმობის გარემოებას განკერძოებულ წინადადების წევრთა რიგში განიხილავს. მიუხედავად თანდებულის სიტყვა სასკოლო გრამატიკებშიც ჩართულაა ჩათვლილი.

ლიტერატურა:

ბერიძე გრ. — უბრალო დამატებისა და ადგილის გარემოების სწავლებით-სათვის: ქელს, 1971, № 1.

დავითიანი ა. — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1978.

თალაკვაძე მ. — ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდთა, თბ., 1959.

თოფურია ვ. — ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1905.

იმნაიშვილი ივ. — სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.

კვანტალიანი ლ. — მხალეები ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერი), 1993.

კვანტალიანი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია... იკა, 32-ე, 1993.

კვაჭაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

კიზირიანი ნ. — მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ., 1982.

კოშორიძე ე. — კვლავ ერთი ხადავო საკითხის გზით: ქელს, 1986, № 1-2.

მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი ა რ. — მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელთა ბრუნვების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1950.

ფ ო ც ხ ი შ ვ ი ლ ი ა ლ. — უბრალო დამატება თუ ადგილის გარემოება: ქელა, 1964, № 4.

შ ა ნ ი ძ ე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, 11, 1946.

ძ ო წ ე ნ ი ძ ე კ. — გან თანღებულიანი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: იკა, I, 1946.

გ ა ნ ს ა ზ ლ ვ რ ე ბ ა

§ 1. განსაზღვრების რაობა და სახეები. განსაზღვრება არის წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრი. იგი ახლავს არსებითი სახელით ან მასთან გათანაბრებული სიტყვით გადმოცემულ წევრს და ახასიათებს ანუ განსაზღვრავს მას რაიმე ნიშნის მიხედვით.

განსაზღვრების კითხვებია: როგორი? რომელი? რანაირი? რამდენი? მერამდენე? სადაური? ვისი? რისი?

ცელქი სიო ეთამაშებოდა ჭადარს (როგორი?).

შენი ამბავი... ზღაპრად მიუვა ჩვენს შვილიშვილებს (ვისი?).

სოფელდუ ბავშვი სიცოცხლით საესვა (სადაური?).

ტერმინი „განსაზღვრება“ დამკვიდრებულია ლათინური definitio-ს მიხედვით.

განსაზღვრება შინაარსის მიხედვით მრავალფეროვანია. იგი სხვადასხვა ნიშნით ახასიათებს სახელით გადმოცემულ წევრს, რომელიც შეიძლება იყოს ქვემდებარე, დამატება, სახელით გამოსატყუდი გარემოება ან შედგენიდი შემასმენდის სახელადი ნაწიდი. მაგრამ განსაზღვრებათა გამაერთიანებელი ზოგადი ნიშანი ერთია — ყ ვ ე დ ა ს ა ხ ი ს გ ა ნ ს ა ზ ლ ვ რ ე ბ ა მ ს ა ზ ლ ვ რ ე დ ი ა.

გაკერპებულმა დე დამ სახეს არ ამოაბეჭდვინა მწვავე ტკივიდი გულისა.

მთის ნიავი ერურრუდებოდა დიდ ჭადარს.

პოეტის მიაართვეს მინდვრის ყვავიღების ღამაზი თაიგუდი.

განსაზღვრება ყოველთვის დაქვემდებარებული წევრია, მისი საზღვრული კი — გაბატონებული. საზღვრულთან სინტაქსური ურთიერთ-

მის თვალსაზრისით განსაზღვრება შეიძლება იყოს შეთანხმებული, მართული და მართულ-შეთანხმებული (ა. შანიძე, ა. ჩიქობავა, დ. კვაჭაძე...).

განსაზღვრება ორგვარია: ატრიბუტული და სუბსტანტიური.¹

§ 2. ატრიბუტული განსაზღვრება. ატრიბუტულია განსაზღვრება, რომელიც გადმოცემულია ზედსართავი სახელით ან მასთან გათანაბრებული სხვა მეთყვედების ნაწილით: რიცხვითი სახელით, ნაცვალსახელით, მიმღეობითა და ზოგიერთი არსებითი სახელით:

ზნელ ხევზე მოჰყეფს მდინარე.

ყველა გონიერი კაცი იგივე წიგნია.

დამაღული ჭირი ძადიან ძნელია.

შეჰერთადი ბელურები ლობეზე აფრინდნენ.

ცხრა ძმათ მეათედ მიმილეს.

შესამედი ქონება უფროს ძმას ერგო.

ჩემი ქვეყანა... შავი ზღვის პირად აღმართულია.

როშელი მზის ქვეშ იცინიან ასე ვარდები?

ნაასადი მადლი გიორგისა... არა სცხებოდა.

ატრიბუტული განსაზღვრება გადმოიცემა ფუძეგაორკეცვბული ან ნაირფუძიანი ზედსართავი სახედებითაც:

საბძიდან გამოვიდა მალად-მალადი კაცი.

წყაღზე ციმციმებდა წითელ-ყვითელი ჭავდი.

ატრიბუტულ განსაზღვრებად გვხვდება ზომა-წონის, პროფესიის, წოდების ან თანამდებობის აღმნიშვნელი არსებითი სახედებიც:

იმ დღეს დაიდია ჩაფი ლვინო.

პროფესორი შანიძე მსოფლიო მნიშვნელობის მეცნიერია.

ურეში შეშა მიიტანეს მოხუცის ეზოში..

ასეთი სახის განსაზღვრებები მხატვრულ ლიტერატურაში იშვიათად გვხვდება, სამაგიეროდ, ფართოდ გავრცელებულია სპეციალურ დეჰსიკაში.

ატრიბუტულ განსაზღვრებად საკმაოდ ხშირად გვევლინება რაოდენობითი და რიგობითი რიცხვითი სახედები, უფრო იშვიათად — წილობითი. ამავე ფუნქციით ზოგჯერ დასტურდება მღე თანდებულიანი

¹ ატრიბუტი და სუბსტანტივი ლათინური ტერმინებია. პირველი მიუთითებს საგნის ნიშან-თვისებაზე. მეორე კი — თვით საგანზე.

რიცხვითი სახელი, რომელიც მიახლოებით აღნიშნავს რაოდენობას (ორმოცამდე ქართველი შეება მტერს).

ქართულში რიცხვითი სახელით გამოხატული ატრიბუტული განსაზღვრების საზღვრული (არს. სახელი) ყოველთვის მხოლოდით რიცხვში დაისმის:

გუშინ ცხრა კადმახი დავიჭირე.

ატრიბუტული განსაზღვრება გადმოიცემა მეტ-ნაკლებად თითქმის ყველა ნაცვალსახელით (გარდა პირისა და ურთიერთობისა). უფრო ხშირად ამ ფუნქციით გვხვდება ჩვენებითი, კუთვნილებითი, განსაზღვრებითი და ვანუსაზღვრებლობითი ნაცვალსახედები:

ამ სიტყვებმა დააფიქრეს სვიმონი.

დაჭირიმა მხოლოდ რამდენიმე ნაბიჯი გადავგა.

თუ განსაზღვრებად გამოყენებულია ნაცვალსახედები: ყველა, ყოველი, რამდენიმე, ზოგი, ზოგიერთი..., მასთან შეწყობილი საზღვრული მხოლოდით რიცხვში დაისმის: ყველა ფრინველი გზას უთმობდა მეფეს.

ატრიბუტულ განსაზღვრებად ჩათვლილია აგრეთვე ნათესაური ან თავაზიანი დამოკიდებულებების აღმნიშვნელი სიტყვები, რომელთაც იყენებენ მიმართვის დროსაც (ა. შანიძე):

სამორიგეოში დეიდა მართა შემოვიდა.

ბატონი გიორგი წამოდგა და გაემართა კარისაკენ.

ატრიბუტულ განსაზღვრებად არსებითი სახელის დარად გვხვდება მასდარიც, რომელიც „ოდენობის ერთეულის აღსანიშნავად იხმარება“ (ა. შანიძე). მას, თავის მხრივ, ჩვეულებრივ განსაზღვრებად ახლავს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი:

ედგუჯას ერთი სროლა ტყვი აწამალი აღარ დარჩა.

წველა ყველი ძვირი ღირს.

აქ თუნდა ოთხი ჩაფი ღვინო ჩაეტევა.

დედამ ერთი დამბაქი გოზინაყი მოადულა.

ორი გაბმა აბრეშუმის მიართვა ქაღალტონს.

§ 3. სუბსტანტიური განსაზღვრება. სუბსტანტიური განსაზღვრება გადმოიცემა ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი არსებითი სახელით ან ამავე მნიშვნელობით გამოყენებული სხვა მეტყველების ნაწილით:

ჩკინის კაცის თვადში ცრემლი დიდსულოვნების შვილია.

დედამღწის სარკე არის ზეცა.

იმი დაღოცვილის რქებში არწივი გაიკეთებდა ბუდესა.

ვიცის დედა სტიროდაო, არ ვიცისა იცინოდაო.

სუბსტანციური განსაზღვრება მნიშვნელობით სხვადასხვაგვარია: აღნიშნავს კუთვნილებას (მეზობლის ბავშვი), მასადას ან ნივთიერებას (აგურის სახლი, ოქროს საათი), დანიშნულებას (წიგნის მალაზია), საგანს, რომელიც ეკუთვნის საზღვრულით აღნიშნულ სახელს (სახლის მეპატრონე), წარმომავლობას (ხარის ტყავი, მთის წყარო), პროფესიას (კბილის ექიმი), სხეულის ნაწილს (ქათმის ბარკალი) და ა. შ. (ღ. დუჟა, ღ. კვაჭაძე, ა. დავითიანი, ა. კიზირია):

მზის თვალით ვუმზერთ ქვეყნიერებას.

მგზავრები შეუმჩნეველად მიადგნენ დაბადაიენიან ხის სახლს. ცისარტყელა ვერცხლის ქამრად გადაეკრა ზეცას.

§ 4. განსაზღვრებისა და მასთან შეწყობილი საზღვრულის წყობა. ახალ ქართულში განსაზღვრება ჩვეულებრივ უსწრებს საზღვრულ წევრს, ე. ი. იგი პ რ ე პ ო ზ ი ც ი უ რ ი განსაზღვრებაა:

დაბურულ ტყეში დიდი მუხა იდგა.

უფრო იშვიათად განსაზღვრება შეიძლება მოსდევდეს საზღვრულ წევრს, მაშინ იგი პ ო ს ტ პ ო ზ ი ც ი უ რ ი იქნება:

ვეღს მშვენიერსა ჩასძინებოდა.

ამის მიხედვით, განსაზღვრებისა და მისი საზღვრულის წყობა ორგვარია: პირდაპირი (პრეპოზიციური) და შებრუნებული (ინვერსიული — პოსტპოზიციური).

განსაზღვრება ზოგჯერ გათიშულია საზღვრული წევრისაგან სხვა სიტყვით ან სიტყვებით:

შაქრიანს ეტყვის სიტყვასა.

მწვანეს ეწვდება ფოთოღსა.

სიყვარულისას დავწნავ გვირგვინსაჲ.

წინადადებაში განსაზღვრება შეიძლება იყოს განმარტოებულიც, ე. ი. მისი საზღვრული წევრი გამოტოვებულია. „ამგვარი მოვდენა ჩვეულებრივია, როცა საზღვრულის განმეორება არ ჰსურთ და მას სტილისტიკური მიზნით გამოტოვებენ ხოლმე“ (ა. შანიძე). განმარტოებული შეიძლება იყოს სუბსტანტიური განსაზღვრება:

ქაღალქის ამბავს სოფელში ჩაიტანს, სოფლისას V — ქაღალქში.

საზღვრულ წევრს შეიძლება ერთდროულად ახლდეს რამდენიმე ერთგვარი ან არაერთგვარი განსაზღვრება:

ბნელი, თბილი და წყნარი ღამე იყო.

ვაზის შეყვითლებულ ფოთლებში მწიფე მტევანი ჩანდა.

§ 5. გენეტიური განსაზღვრება და გენეტიური უბრალო დამატება (ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელის სინტაქსური კვალიფიკაციის საკითხი). ტრადიციული გრამატიკის მიხედვით, ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი უთანდებულო მსაზღვრელი სახელი შეიძლება იყოს უბრალო დამატება (გენეტიური დამატება) ან მართული განსაზღვრება (გენეტიური განსაზღვრება). ფორმოზრევად ისინი მსგავსნი არიან, რამაც განაპირობა სამეცნიერო ღიტირატურაში სუბსტანტიური მსაზღვრელის განსხვავებული სინტაქსური კვალიფიკაცია.

ა. შანიძის, დ. კვაჭაძის, მ. თაღაკაძის... აზრით, თუ ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი მსაზღვრელი წყვილში შედის ნაზმნარ სახელთან, მაშინ იგი გენეტიური უბრალო დამატებაა, მაგრამ, თუ იგი უკავშირდება არსებით სახელს, გენეტიური განსაზღვრებაა:

ხის მჭრელი||ხის მოჭრა (უბრალო დამატება).

შდრ. ხის სახელი||ხის კოვზი (განსაზღვრება).

ამავე მეცნიერთა განმარტებით, არსებით სახელთან შეწყობილი ნათესაობითში დასმული სახელი აღნიშნავს კუთვნილებას და ამიტომაც განსაზღვრებაა; სახელზმნასთან შეწყობილი სახელი კი რეალური სუბიექტი ან ობიექტია, შესაბამისად, ეს იქნება ქვემდებარისებრი ან დამატებისებრი უბრალო დამატება. „განსხვავება იმისაგან წარმოდგება, რომ მიმართება სახელისა სახელთან სხვაა, ზმნისა სახელთან კი დევ სხვა. საწყისი უბრალო სახელი კი არ არის, არამედ ზმნა-სახელი“ (ა. შანიძე).

ამ საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებულად მსჯელობს ვ. თოფური. იგი ქართული ენის სინქრონული ვითარების საფუძველზე და მეტოდიკური თვალსაზრისითაც (სწავლების სირთულის მიხედვით) გამართლებულად მიიჩნევს, რომ საანალიზო ფორმა — უთანდებულო ნათესაობითიანი მსაზღვრელი — ჩაითვალოს ყოველთვის განსაზღვრებად და არა უბრალო დამატებად. საზღვრული წევრი (ნაზმნარი თუ არსებითი) მაინც ყოველთვის სახელია და სხვა არაფერი. გამომდინარე აქედან, ხის მოჭრა და ხის სახლი ტიპის სინტაგმებში (ორივე შემთხვევაში) ხის განსაზღვრებაა.

აღსანიშნავია, რომ ამ თვალსაზრისის სასარგებლოდ მეტყველებს ივ. იმნაიშვილის დაკვირვებაც: აღნიშნულ ფორმებს რომ უბრალო დამატებად თვლიან, ესაა წინავითარების გათვალისწინება, რომ ეს სახელი დამატებაა წარმოშობით, ზმნასთან დაკავშირებული. მაგრამ ისიც

ფაქტია, რომ აღნიშნული ტიპის უბრალო დამატებანი განსაზღვრებად ქვეყნის ტენდენციას იჩენენ.

აკ. დავითიანის აზრითაც, რადგანაც „სახელებს შორის დექსიკურ-მორფოლოგიური ურთიერთობა მხოლოდ შეთანხმებაა, ამიტომ სრულიად თავისუფლად შეიძლება განსაზღვრებად ჩაგვეთვადა ნათესაობითის ფორმები ისეთ სიტყვათშეხამებებში, როგორიცაა: ხის მოჭრა, ნუჯის ნაამბობი“.

წარმოდგენილ მსჯელობას ჩვენი მხრიდან დავამატებდით შემდეგს: დღეს ენაში აშკარად შესამჩნევია სახეღმნათა არსებით სახედად ქვეყნის ტენდენცია. ბევრმა საწყისმა თუ მიმლეობამ თითქმის სრულიად გაწყვიტა სემანტიკური კავშირი ზმნასთან და იქცა არაებით სააუღად. ეს პროცესი გრძელდება. სწორედ ასეთ შემთხვევაში პრაქტიკულად ძინდება საზღვრული წევრის კვალიფიკაცია — არსებითია თუ ჯერ კიდევ ნაზმნარი. ამგვარი (და ზოგჯერ სხვა) უხერხულობა ადვილად მოიხსნება, თუკი ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ ყოველგვარ მსაზღვრელს განსაზღვრებად მივიჩნევთ.

§ 6. განსაზღვრების სინტაქსური ურთიერთობა საზღვრულ წევრთან. განსაზღვრება ახლავს საზღვრულ წევრს — არსებით სახელს და მასთან ერთად ქმნის მსაზღვრელ-საზღვრულს. განსაზღვრება საზღვრულ წევრთან ამყარებს სინტაქსურ ურთიერთობას ბრუნვასა და რიცხვში. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია:

- 1) ატრიბუტულია განსაზღვრება თუ სუბსტანტიური,
- 2) პირდაპირია წყობა თუ ინვერსიული,
- 3) ატრიბუტული განსაზღვრება ბოლოზმოვნია თუ ბოლოთანზმოვნია,
- 4) მსაზღვრედი გათიშულია საზღვრულისაგან თუ გაუთიშავი,
- 5) საზღვრული წევრი რომედ მრავლობითშია და ა. შ.¹

ატრიბუტული განსაზღვრება² ყოველთვის ითანხმებს ბრუნვაში საზღვრულ წევრს — ე. ი. ასეთი განსაზღვრება შეთანხმებულია. პირდაპირი წყობის დროს ეს შეთანხმება შეიძლება იყოს სრული (მაღაღმა სახღმა), ნაწილობრივი (მაღაღ-ი სახღის) და არასრული — ნულღვანი (მაღაღ სახღად), ხოლო შებრუნებული რიღის შემთხვევა-

¹ რადგანაც მსაზღვრელ-საზღვრულს სინტაქსური ურთიერთობა საკმაო სისრულით იწაველება მორფოლოღიაში, ასევე სინტაქსში „შეთანხმებასთან“ დაკავშირებით, ამიტომ ამჟერად საკითხს მოკლედ ვეხებოთ.

ში განსაზღვრება წარმოდგენილია იმავე ნიშნებით, რითაც საზღვრული (სახლ-ი მალად-ი... სახლ-ს მალად-ს, სახლ-ის მალდ-ის...).

ატრიბუტული განსაზღვრება თავის საზღვრულ წევრს ეთანხმება ნართანთან მრავლობითშიც:

მთანი მალადნი დგანან და ელიან.

დაუვიწყართა დღეთა თიღისნა.

თუ ატრიბუტული განსაზღვრება გადმოცემულია კუნთვნილებითი ნაცვადსახელებით, ივ დაბოლოებიანი და მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების ფორმათაგან ნაწარმოები სახელებით, მაშინ მას მიეცემა ში სრული დაბოლოება ექნება:

ჩემს მჩგობარს, დროებითს მთავრობას, ჰურადს მასპინძელს, ჩვეულებრივს ნოვდენას...

თუ ატრიბუტული განსაზღვრება გათიშულია, იგი ყოველთვის წარმოდგენილია ბრუნვის ნიშნით, მნიშვნელობა არა აქვს ფუძის დაბოლოებასა და წყობას:

დიდი დააღეს დაშები.

ცივმა დაჰბერა ნიავმა.

მწვანეს ეწვება ფოთოდსა.

მთასა შევყურებ მალადსა, მინდორსა — ყვავიდოვანაა.

მაშასადამე, ა ტ რ ი ბ უ ტ უ ლ ი გ ა ნ ს ა ზ ჳ ვ რ ე მ ა ყ ო ვ ე ლ თ ვ ი ს შ ე თ ა ნ ხ მ ე მ უ ლ ი ა .

სუბსტანტიური განსაზღვრება, ტრადიციული განმარტებით, შეიძლება იყოს მართული ან მართულ-შეთანხმებული.

როცა წყვილში შედის სუბსტანტიური განსაზღვრება და საზღვრული, წყობა პირდაპირია და გაუთიშავი, მაშინ სუბსტანტიური განსაზღვრება მართულია ნათესაობით ბრუნვაში:

ტყის ჰაერმა პავლე გამოაცოცხლა.

ვერცხლის ბადით მოართვეს შარბათი.

მართულ განსაზღვრებას შეიძლება ახდეს მართულივე განსაზღვრება. მაგალითად, „დადიანმა კარგად იცოდა მეფის დაშქრის მდგომარეობა“. დ. კვაჭაძის შენიშვნით, ნათესაობითში დასმულ სახელებს შორის თითქოს შეთანხმებაა, მაგრამ ეს შეთანხმება მოჩვენებითია. აქ ორივე სახელი მართულია თავ-თავისი საზღვრულის მიერ.¹

¹ ამ შემთხვევაში არსებობს სხვაგვარი კვალიფიკაციაც, რომლის მიხედვით სუბსტანტიური განსაზღვრება ყოველთვის შეთანხმებულია (აქ. დავითიანი, თ. უთურგაძე). ჩვენა აზრითაც, ყოველგვარი მსაზღვრელი შეთანხმებული წევრია (დაწვრ. იხ. ზემოთ შეთანხმებასთან დაკავშირებით).

თუ სუბსტანტიური განსაზღვრება მოსდევს თავის საზღვრულ წევრს, მაშინ ის მართულ-შეთანხმებულად:

გამოჩნდა რკადი ახალი მთვარისა.

დიდხანს იტრიადა ფიქრის მორევეში გონებამ ოთარაანთ ქვრივისამ.

ტოტებს ქარისას გადაჰყვა მარტი.

მგოსანო საქართველოსავ, წამოიხედე ზეზედა.

სუბსტანტიური განსაზღვრება, რომელიც მოსდევს საზღვრულს, „თანამედროვე ქართულში შედარებით იშვიათია და გამართლებულია მხოლოდ სტილისტური და სინტაქსური ხასიათის საჭიროებით“ (ვ. თოფური).

სუბსტანტიური განსაზღვრება მართულ-შეთანხმებულად პრეპოზიციული წყობის შემთხვევაშიც, თუ განსაზღვრება გათიშულია¹ საზღვრული წევრისაგან ან განმარტოებულია:

სიყვარულისას დავწნავ გვირგვინსა.

ცისას იგონებს რიღეს.

ვარდის სურნელმა დამათრო, იისამ — ფიქრი მომგვარა.

განმარტოებულ განსაზღვრებას ორმაგი ბრუნვის ნიშანი აქვს. იგი საზღვრულის სინტაქსურ ფუნქციასაც ასრულებს:

ხმადს აშვედებენ ფარებსა, მტრისას — დაიკვირენ ძვირადა.

განმარტოებული განსაზღვრება ირთავს თანდებულსაც, რომელიც ნაგულისხმევ საზღვრულს უნდა დართოდა:

ხან ერთის ჯიბეში ვიყავი, ხან — მეორისაში.

სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, მნიშვნელობისა და აგებულების თვალსაზრისით, სუბსტანტიური განსაზღვრება ზანურსა და სვანურშიც ქართულის მსგავსია. მეგრულში ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ განსაზღვრებას ხშირად ერთვის ემფატიკური ი: აბრეშუმშიშ ძაფი — აბრეშუმშიში ძაფი... ანალოგიური შემთხვევები შენიშნულია ქართული ენის კილოებშიც (ა. კიზირია).

ამგვარად, განსაზღვრება ქართულში, ერთი მხრით, შეიძლება იყოს შეთანხმებული,² მართული, მართულ-შეთანხმებული (ა. შანიძე, ა. ჩიქობავა, დ. კვაჭაძე...). ხოლო, მეორე მხრივ, მხოლოდ შეთანხმებული ისევე, როგორც ევროპულ ენებში (აკ. დავითიანი, თ. უთურგაიძე...).

¹ ანტ. კიზირია ასეთ განსაზღვრებას დისტანციურ განსაზღვრებას უწოდებს.

² თუმცა სათანადო ბრუნვის ნიშანი ყოველთვის არაა წარმოდგენილი. სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ახალ ქართულში ძველთან შედარებით პრეპოზიციური მსაზღვრელის მოღუწების პროცესი, რაც ჰანურ-მეგრულში დასრულებულია, საქმოდ შორს არის წისული.

§ 7. განსაზღვრების შეაწავლის მოკლე ისტორია. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში განსაზღვრების პირველი დეფინიცია მოცემულია ანტონის გრამატიკაში: არსებით სახელთან შეთანხმებული ყოველი სიტყვა (ზედშესრული, ნაცვალსახელი...) არის „განმათესებელი“ (ე. ი. განსაზღვრება). ანტონს არც ის დარჩენია შეუმჩნეველი, რომ „განმათესებელია“ აგრეთვე არსებითი სახელიც, რომელიც ნათესაობით ბრუნვაშია და რაიმე ნიშნით განსაზღვრავს წამყვან სახელს (ქეკაცისა).

ანტონი ვრცლად საუბრობს განსაზღვრებისა და მისი საზღვრული წევრის შეთანხმებაზე ბრუნვასა და რიცხვში.

ანტონის მოსაზრებებს იზიარებენ გაიოზ რექტორი, იოანე და დავით ბაგრატიონები. ისინიც მოიხმარენ ტერმინს „განმათესებელი“.

თ. ჟორდანიას გრამატიკაში განსაზღვრება უფრო დიფერენცირებულია ფორმისა და შინაარსის მიხედვით. ავტორის ტერმინოლოგიით, „განმმარტველი სიტყვა“ არამთავარი ანუ დამოკიდებული ნაწილია წინადადებისა. განმმარტველნი სიტყვები არიან ვითარებითნი (კითხვები: ვითარი? როგორი?), კუთვნილებითნი (ვისი? რისა?), რაოდენობითნი (კითხვები: რავენი? მერამდენე?). განმმარტველ სიტყვად თუ არსებითი სახელია, მაშინ იგი ნათესაობით ბრუნვაში დადგება, სხვა სიტყვები კი, განმმარტველად ხმარებულნი, შეეთანხმებიან ქვემდებარეს ან იმ სიტყვას, რომელსაც განმმარტავენ.

დასახელებულ გრამატიკაში თ. ჟორდანიას მსჯელობს ბრუნვათა ფუნქციონებზეც, შეთანხმებულ განსაზღვრებაზე, მსაზღვრელისა და საზღვრულის რიცხვში შეთანხმებაზე, ცოცხად მეტყველებაში ამ ასპექტით არსებულ დარღვევებზეც.

ა. ბენაშვილიც თითქმის იმეორებს თ. ჟორდანიას კლასიფიკაციას განსაზღვრებისას, ოღონდ შემოიტანა ოდნავ დაზუსტებულ ტერმინი „განმარტებითი სიტყვა“.

ს. ხუნდაძემ პირველმა დაამკვიდრა ტერმინი განსაზღვრება. განსაზღვრების კითხვებია: როგორი? რომელი? მერამდენე? სადაური? როდინდელი? ვისი? რისა? უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი მიუთითებს ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ განსაზღვრებისა და დამატების ფორმობრივ მსგავსებაზე და მათს გასარჩევად იძლევა ასეთ ხერხს: ნათესაობითში დასმული სახელი თუ დაკავშირებულია ზმნასთან ან ზმნილსაგან წარმოებულ სახელთან, ის დამატებაა (მავეს დედის უმინია...),

არსებით სახელზე დამოკიდებული ნათესაობითი კი განსაზღვრებაა (შოსწავლის სიმძიდრე სწავდაა).

ი. ნიკოლეიშვილის გრამატიკაში შემოტანილია ახალი ტერმინები: **სასაზღვრო** (საზღვრული) — არსებითი სახელი, **მსაზღვრელი** — ზედსართავი სახელი.

მ. კელენჯერიძის გრამატიკაში ყურადღება გამახვილებულია მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაქსურ დამოკიდებულებაზე, მათს ბრუნებაზე ორივე წყობისას და ა. შ.

განსაზღვრება მეცნიერულ დონეზეა შესწავილი ა. შანიძისა და დ. კვაჭაძის სახელმძღვანელოებში, ასევე ა. კიზირიას, ვ. თოფურიას, ა. დავითიანის, ც. კადაძისა და სხვათა სპეციალურ ნაშრომებში.

პრედიკატული განსაზღვრება

§ 1. პრედიკატული განსაზღვრების რაობა, მისი ძირითადი ნიშნები.

ქართულ გრამატიკულ დიტერატურაში არაერთგზის იქცა სპეციალური მსჯელობის საგნად ე. წ. პრედიკატული განსაზღვრების საკითხი, რამდენადაც სადავო გახდა „ქალი გაოცებული შეჰყურებდა შვილს“ ტიპის წინადადებებში მიმლეობის სინტაქსური კვალიფიკაცია.

დ. კვაჭაძის აზრით, ასეთი მიმლეობა (ან მასთან გათანაბრებული სხვა სახელი) პრედიკატული განსაზღვრებაა.

პრედიკატული განსაზღვრება წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრია. იგი საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს შემასმენლით მოღებული მოქმედების ან მღგომარეობის მომენტში.

პრედიკატული განსაზღვრება შედის შემასმენლის ჯგუფში, მაგრამ ამასთანავე დამოკიდებულია ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებზე, რომელთა მუდმივ ნიშან-თვისებას კი არ აღნიშნავს, არამედ დროებითს, მომენტურს, რომელიც მისთვის დამახასიათებელია მხოლოდ ზმნით გამოსატული მოქმედების პროცესში:

გიორგი გახევებული იღგაკესოს წინაშე.

ე. ი. გიორგი გახევებულია არა საერთოდ, არამედ ერთ მომენტში — კესოს წინაშე დგომისას.

პრედიკატულ განსაზღვრებასა და შემასმენელს შორის კავშირი ყოველთვის დროის მიხედვით მყარდება.

პრედიკატული განსაზღვრება წყვილში შედის შემასმენელთან (აქედან წარმოდგება მისი სახედწოდება), მაგრამ სინტაქსურად უკავშირდება (ე. ი. განსაზღვრავს) ქვემდებარეს ან დამატებას და, როგორც ჩვეულებრივი განსაზღვრება, უთანხმდება ბრუნვასა და რიცხვში:

ბავშვი დაღვრემილი მისჩერებოდა მამას.

პატივსაცემ კაცს სედცარიეღს ვერ გაისტუმრებს.

პრედიკატული განსაზღვრების ბრუნვებია: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი. აქედან ძირითადია სახელობითი:

ქალი მუხღმოდრეკილი სთხოვდა ბატონს პატივას.

ქალმა მუხღმოდრეკილმა სთხოვა ბატონს პატიება.

ქალს მუხღმოდრეკილს უთხოვია ბატონისთვის პატიება.

ნრავლობით რიცხვში: ქალები მუხღმოდრეკილები სთხოვდნენ ბატონს პატივას.

ახად ქართულში პრედიკატული განსაზღვრება მეტწილად გადმოიცემა იდ და უდ სუფიქსებით ნაწარმოები ვნებითი გვარის მიმლეობით, უფრო იშვიათად — საშუალი გვარის მიმლეობით, ზედსართავი და რიცხვითი სახელებით:

არავცი აღიღებული მოდის (ვნ. გვ. ნიმლ.).

ბავშვი მწოლარე დავინახე (საშ. გვ. ნიმლ.).

მზალო ნალვლიანი იღვა (ზედსართ. სახ.).

სოსია მეწისქვილემ პირველმა მოიგონა ოთარაანთ ქვრივი (რიცხ. სახ.).

მუხა პირველი იგრძნობს აღიონს (რიცხ. სახ.).

პრედიკატული განსაზღვრება შეიძლება ახდეს, როგორც გარდამავად, ისე გარდაუვად ზმნას; უფრო ხშირად გვხვდება მოძრაობა-მდგომარეობის გამომხატველ ან მხედველობა-სმანასთან დაკავშირებულ ზმნებთან:

გიორგი თვადგახვილი იწვა.

ესტატე სახლში დალონებული დაბრუნდა.

ქალი ნალვლიანი ისმენდა საუბარს.

პრედიკატული განსაზღვრება ორმაგი სინტაქსური ბუნებისაა: ერთდროულად უკავშირდება ზმნა-შემასმენელსა და სახელს, ე. ი. ახასიათებს საგანსაც და საგნის მოქმედებასაც. რამდენადაც პრედიკატული განსაზღვრება გვიჩვენებს შემასმენლის მოქმედების პროცესს, ამ-

დენად, იგი ემსგავსება ვითარების გარემოებას, ხოლო, რადგანაც იძლევა ქვემდებარე-დამატების დახასიათებას, ამიტომ იგი განსაზღვრებას უახლოვდება. სწორედ ამის გამო საერთოდ ძნელია პრედიკატული განსაზღვრების გარჩევა ატრიბუტული განსაზღვრებისა და ვითარების გარემოებისაგან:

ქალი ჩუმად და თავჩალუნული იჯდა.

ადგეთის დიდაც დაროსავით უძილო, მოლუშული, ცრემლიანი და შფოთიანი გათენდა.

პრედიკატული განსაზღვრებისა და ვითარების გარემოების გასარჩევად უნდა დავაკვირდეთ შემდეგს: თუ გამოსაცნობი სიტყვა მხოლოდ ზნნასთანაა დაკავშირებული, მაშინ ვითარების გარემოებაა, მაგრამ, თუკი იგი ფორმის მიხედვით სახელს უკავშირდება, მაშინ პრედიკატული განსაზღვრებაა.

პრედიკატული განსაზღვრება გარეგნულად ჩამოკავს შედგენილ შემასმენლის სახელად ნაწილს, მაგრამ მათი გარჩევაც შესაძლებელია. შედგენილ შემასმენელში, როგორც ცნობილია, ზმნა მე შევედი ა, ე. ი. არაა დამოუკიდებელი და სახელადი ნაწილის გარეშე შემასმენელს ვერ გამოხატავს. პრედიკატულ განსაზღვრებასთან ზმნა დამოუკიდებელია, ჩვეულებრივი მარტივი შემასმენელია. სწორედ შემასმენელზე დაკვირვებით ადვილად შეგვიძლია გავარჩიოთ პრედიკატული განსაზღვრება სახელადი ნაწილისაგან:

ქალი გარინდებული იღვა (პრედ. განს.).

შდრ. ქალი გარინდებული იყო (შედგ. შემ.).

არწივი დაჭრილი მიფრინავდა (პრედ. განს.).

შდრ. არწივი დაჭრილი იყო (შედგ. შემ.).

პრედიკატული განსაზღვრება მეტწილად წინ უძღვის შემასმენელს, იშვიათად შეიძლება მოსდევდეს კიდევ:

ღუარსაბი დარცხვენილი იღვა.

თამარი დოცულობდა ფეხშიშველი.

ზოგჯერ პრედიკატული განსაზღვრება და ზმნა-შემასმენელი გათიშულია ერთმანეთისაგან ამა თუ იმ სიტყვით (სიტყვებით):

დიღხანს იღვა დათო კედელზე მიყუდებული.

თუ ზმნას ორი არაერთგვარი პრედიკატული განსაზღვრება ახდავს, ერთი უსწრებს მას, მეორე კი მოსდევს:

ოთარანთ ქვრივი ცოტახანს ეგრე ხელდაზვენილი იღვა, გარინდებული.

პრედიკატული განსაზღვრება სინტაქსური დამოკიდებულების თვალსაზრისითაც თავისებურია: იგი წყვილში შედის შემასმენელთან, მაგრამ ამასთანავე დაკავშირებულია სახელთან (ქვემდებარესთან ან დამატებასთან) — ანგარიშს უწევს მას ბრუნვასა და რიცხვში: განსაზღვრავს ზმნით გამოხატული მოქმედების დროსთან მიმართებით:

ქაღმა მუხდმოდრეკიღმა სთხოვა პატიება.

პრედიკატული განსაზღვრება, მიუხედავად ორმაგი სინტაქსური ბუნებისა, დამოუკიდებელი წარმომავლობისა ჩანს (დ. კვაჭაძე).

§ 2. პრედიკატული განსაზღვრების შესწავლის მოკლე ისტორია. პრედიკატული განსაზღვრების საკითხი ქართულ ლინგვისტიკაში ნეტად სადავო პრობლემაა. საანალიზო ფორმები ცაღკე არ იყო გამოყოფილი ძველ ქართულ გრამატიკებში, ამდენად, არცაა წარმოდგენილი მათ შესახებ რაიმე მსჯელობა.

პირველად ამგვარ ფორმებზე ყურადღება გაამახვილა ი. იმნაიშვილმა შედგენილ შემასმენელთან დაკავშირებით (1948), უფრო მოგვიანებით კი ვრცლად შეეხო მონოგრაფიაში „სახელთა ბრუნება“ და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“ (1957). მეცნიერის აზრით, ამ სპეციფიკურ გამოთქმებში სახელობითში დასმული მიმღეობა (ვნებიით გვარისა) ვითარების გარემოების ფუნქციას უნდა ასრულებდეს: „ამგვარი ვითარების გარემოება წარმოშობით განსაზღვრება იყო, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მან მიატოვა თავისი ჩვეულებრივი ადგილი (ქვემდებარის წინ) და ზმნას დაუახლოვდა (დაუკავშირდა), ის ვითარების გარემოებად იქცა“.

დასახელებული ტიპის მიმღეობის ფორმათა სინტაქსური როლის გარკვევას სპეციალური წერილი მიუძღვნა ად. ლლონტმა (1955). იგი ასეთ ფორმებს რთული შემასმენლის ნაწილად მიიჩნევს და უწოდებს ატრიბუტივიან რთულ შემასმენელს (კაცი დაღილი შიღის).

ჩვენთვის საინტერესო ფორმებზე საგანგებოდ მსჯელობდა დ. კვაჭაძე ჯერ კიდევ 1954 წელს გამოცემულ წიგნში „წინადადების წევრები ქართულში“, სადაც მიუთითებდა, რომ „შემასმენელთან დაკავშირებული მიმღეობა მნიშვნელობით ვითარების გარემოებას უახლოვდება და ჩვეულებრივი ატრიბუტული განსაზღვრებისაგან განსხვავებით წინადადებაში საგნის (ჩვეულებრივ, ქვემდებარის) მომენტურ განსაზღვრებად გვევლინება“.

შემდგომში ნაცონიერი უფრო ვრცლად შეეხო საანალიზო ფორმებს „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ და აღნიშნა, რომ ეს მიმ-
ლეობა არც ვითარების გარემოებაა და არც შედგენილი შემასმენლის
სახედადი ნაწილი. თანვე დაასაბუთა, რომ ვითარების გარემოება,
ჩვეულებრივ, ზმნა-შემასმენლის „განსაზღვრება“ იგი გადმოი-
ცნა უფორმო სიტყვით ან სახელისა თუ სახელზმნის ამა თუ იმ ბრუნ-
ვის ფორმით და თანაბრად შეეწყობა პირიანსა და უპირო ზმნას. სა-
დავო ფორმები კი შეიძლება იღვეს სახელობითში, მოთხრობითსა და
მიცენითში. ისინი იცვლებიან რიცხვის მიხედვითაც. ასეთი რამ ვი-
თარების გარემოებას არ ახასიათებს. ამიტომ გახარებული ტიპის მი-
მლეობანი არ შეიძლება მივიჩნიოთ ვითარების გარემოებად.

შედგენილ შემასმენელში შემასმენლის გამოხატვის ძირითადი სა-
შუაღებაა სახედადი ნაწილი — მიმლეობა. ე. ი. შედგენილ შემასმენელში
სიტყვის ღქსიკური წნიშვნელობის მატარებელია მიმლეობა, ზმნური ნა-
წილი მხოლოდ დამხმარე საშუალებაა — უღლებადი ნაწილია. საცილობელ
შეთხვევაში კი მიმლეობა და პირიანი ფორმა ორივე სრული მნიშვნე-
ლობის მქონე სიტყვებია; მათ ცად-ცადკე დაესმის კითხვები და, ამ-
დენად, ერთიცა და მეორეც წინადადების დამოუკიდებელი წევრია.

მაშასადამე, ეს მიმლეობა არის განსაზღვრების ერთ-ერთი სახე,
რომელიც სხვა ენებში (მაგ. გერმანულში) პრედიკატული ანუ შემასმენ-
ლური განსაზღვრების სახელით არის ცნობილი.

6. ზასილიას მიაჩნია, რომ „ნიშან-თვისების გამოსახატავად
ზმნა-შემასმენელთან გამოყენებული ვნებითი გვარის მიმლეობა წი-
ნადადებაში ერთი და იგივე წევრი არ არის. იგი ზოგჯერ პრედიკატუ-
ლი განსაზღვრებაა და ზოგჯერ (უფრო ხშირად) — ვითარების გარე-
მოება“. მეცნიერი აქვე გვთავაზობს საცილობელ ფორმათა გარჩევის
საშუალებებსაც: „თუ სახელობითში დასმული სახელი ზმნა-შემასმენ-
ნელთანაა დაკავშირებული, გამოხატავს მოქმედების ან მდგომარეობის
ნიშან-თვისებას და მიუგებს განსაზღვრების კითხვებზე: როგორი?
რომელი? — იგი პრედიკატული განსაზღვრებაა, მაგრამ, თუ მას და-
ესმის კითხვა როგორ? — იგი იქნება ვითარების გარემოება“

აჟ. დავითიანი განსხვავებულად მსჯელობს საკვდევი ფორმების შე-
სახებ. მისი აზრით, ამა თუ წევრის კვადიფიკაციის დროს მთა-
ვარია სინტაქსური კავშირი, დაქვემდებარების კანონზომიერებათა დაც-
ვა. ამ პრედიკატული განსაზღვრების დაქვემდებარება ზმნა-შემასმენლი-
სადმი გამორიცხულია, რადგანაც ყველა შემთხვევაში გრამატიკულად

(და მეტ-ნაკლებად სემანტიკურადაც) იგი დაქვემდებარებულია არსებითი სახელით გამოხატული წვერისადმი, ე. ო. დომინანტიურ კავშირს მხოლოდ ამ უკანასკნელთან ამყარებს... ამიტომ ის მხოლოდ და მხოლოდ ჩვეულებრივი ატრიბუტული მსაზღვრედის სემანტიკურ-ატილურ ვარიანტად შეიძლება ჩაითვალოს.

პრედიკატულ განსაზღვრებას ეხება უ. ყორღანაშვილი (იხ. თეზისები „ქართული სინტაქსის ერთი პრობლემური საკითხისათვის“). ავტორი იზიარებს დ. კვაჭაძის მოსაზრებას, რომლის მიხედვით, ზმნა-შემასმენელთან სინტაქსურ კავშირში მყოფი სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი თუ სახელზმნა პრედიკატული განსაზღვრებაა. მკვედარი ნაშრომში შეეცადა დაესაბუთებინა, თუ რა მოთხოვნებამ გააჩინა ენაში პრედიკატული განსაზღვრება, რატომ მაინცდამაინც უპირატესად ვნებითი გვარის მიმღეობით არის გადმოცემული, რამ განაპირობა მისი ბრუნვის ფორმა, რატომ ერიდება იგი გაზმნიზებებას, რა სინტაქსურ ურთიერთობაშია ზმნა-შემასმენელთან და სახელით გადმოცემულ იმ წვერთან, რომლის მომენტურ ნიშანთვისებაზეც მიგვითითებს იგი..

უ. ყორღანაშვილის მიერ წარმოდგენილი მსჯელობა თეზისების სახით ასეთია: რაკი პრედიკატული განსაზღვრებისათვის არსებითი ფუნქცია მსაზღვრელობაა მოქმედების მომენტთან კავშირში, ამიტომ ეს მისია უნდა დაკისრებოდა დექსიკურ ერთეულს, რომელიც თავის თავშივე იპოვიდა ამ ფუნქციის შესრულების შესაძლებლობებს. კერძოდ, მას უნდა ჰქონოდა ზედსართაული სინტაქსური მოხმარების უნარი — ნომენტური ნიშან-თვისების გამოხატვის სემანტიკა და (რაკი მომენტურობა დროზე მიმნიშნებელია) დროის კატეგორიის გამოხატვის შესაძლებლობაც. ყველა ამ თვისებით დაჯილდოებული ალ-მოჩნდა მიმღეობა — უპირატესად ვნებითი გვარისა.

პრედიკატული განსაზღვრება უმეტესწილად დანახასიათებელია იმ ქვემდებარისა, რომელიც გარდაუვად ზმნასთანაა შეწყობილი, ამიტომ ქვემდებარისა და მასთან ბრუნვაში შეთანხმებული პრედიკატული განსაზღვრების ბრუნვაც მეტწილად სახელობითია.

ზმნა-შემასმენელთან სინტაქსურ კავშირში მყოფი პრედიკატული განსაზღვრება იმიტომ გაურბის გაზმნიზებებას, რომ ზმნიზებად ქცევის შემთხვევაში, წყვეტს რა სინტაქსურ ურთიერთობას სახელით გადმოცემულ წვერთან, იგი ცაღსახადლაა დაკავშირებული შემასმე-

ნელთან. ზმნიზედად ქვევამდე თუ ის შემასმენდისაგან მართულია, ახლა მირთვით უკავშირდება მას. ყოფილი პრედიკატული განსაზღვრების ზმნიზედად გადაქცევა ნიშნავს მის გაქრობას, ენობრივ სიკვდილს. რაკი ქართულში პრედიკატული განსაზღვრება გაჩნდა იმიტომ, რომ ერთდროული სინტაქსური ურთიერთობა ჰქონოდა ორივე წევრთან, მისი ამგვარი ფუნქციის რეალიზაცია გამოირიცხავს მის გაზმნიზებას.

რადგანაც პრედიკატული განსაზღვრება ერთდროულად ახასიათებს როგორც საგანს, ისე საგნის მიერ შესრულებულ მოქმედებას, ამიტომ იგი ერთდროულადვე სინტაქსურ ურთიერთობაშია როგორც სახელით გადმოცემულ წევრთან, ისე ზმნა-შემასმენელთან. პრედიკატული განსაზღვრება თავისი ზედსართაული ბუნებით უშუალო სინტაქსურ კავშირს ამყარებს ქვემდებარესა და დამატება-ობიექტებთან. ამ უკანასკნელთა მეშვეობით კი იგი უკავშირდება შემასმენელსაც. შემასმენელთან მისი სინტაქსური ურთიერთობა ფუნქციით სახელურია, ქვემდებარის ან დამატება-ობიექტების მსგავსია და არა ზმნიზედური (უ. ყორღანაშვილი).

6. ცქიტისვილი „ყვიროდა აფრასიონი და თვალეზგაბრწყინებული ილიმებოდა“ ტიპის წინადადებებში მიმღეობას თვლის განკერძოებულ განსაზღვრებად, რომელიც წინადადების სხვა წევრებისაგან მძიშეებით უნდა გამოიყოს.

როგორც ვხედავთ, ზემოწარმოდგენილი ყოველი მოსაზრება მეტნაკლებად ემყარება ფორმოზრივ-სემანტიკურ საფუძველს და შეიცავს როგორც დადებით, ისე საცირლობელ არგუმენტებს.

ჩვენ უფრო მართებულად მიგვაჩნია ის თვალსაზრისი, რომელიც სადავო ფორმას თვლის პრედიკატულ განსაზღვრებად. რა ენობრივი პოზიციის გათვალისწინებითაც არ უნდა მოხდეს საკითხის ანალიზი, ერთი რამ მაინც ამჟღარაა — შეუძლებელია მიმღეობის ორმაგი სინტაქსური ბუნების უკუღებედყოფა (გამორიცხვა), რაც, თავის მხრივ, ნათლდაა რეალიზებული თვით ტერმინშიც: სახელთან კავშირს გახაზავს „განსაზღვრება“, ზმნასთან კი — „პრედიკატივი“.

ლიტერატურა

ბ ა ს ი ლ ა ი ა ნ. — პრედიკატული განსაზღვრების შესახებ ახალ ქართულში: სოხუმის პედინსტიტუტის შრომები., ტ. XVIII-XIX, 1965.

დავითიანი ა — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1973.

იმნაიშვილი ი. — შედგენილი შემასმენელი ძველ ქართულში: პუბ-
კინის სახელობის ინსტიტუტის შრომები. ტ. V. 1918.

იმნაიშვილი ი. — სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ
ქართულში. თბ., 1957.

ქალაძე ც. — განსაზღვრება ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის
საკითხები. ტ. II. 1908.

ქვანტალიანი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია...
ივე. XXXII, 1998.

ქვაჭაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. თბ., 1988.

ქიზირია ა. — მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში,
თბ., 1982.

ქიზირია ა. — სუბსტანტიური მსაზღვრელი: ქელს. 1987, № 1-4.

ლლონტი ალ. — ატრიბუტივიანი შემასმენელი ქართულში: ფილოლოგიის
ჩანაწერები, თბ., 1980.

ყოჩიაშვილი უ. — ქართულა სინტაქსის ერთი პრობლემური ხაიო-
ბისათვის: XI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური კონფერენცია, თეზისები,
1990.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, 1948.

მარტივი წინადადების ტიპები წვერთა შედგენილობის მიხედვით

§ 1. მარტივი წინადადება შემადგენელ მთავარ წვერთა მიხედ-
ვით. მარტივია წინადადება, რომელშიც აზრი გადმოიცემა ერთი სიტყ-
ვით ან ენაში მოქმედი ნორმების შესაბამისად ერთმანეთთან დაქვემ-
დებარებითი დამოკიდებულებით დაკავშირებულ სიტყვათა შენაერთით¹:
გათენდა.

ის მზეც მსურს დექსში ავაციცხადო.

გადმოჰყვა ღამით ღრუბლების ბურანს უზარმაზარი მხარ-ბეჭის
რხევით შენაბადიანი ცაღთვადა დევი.

ჩვეულებრივ, მარტივ წინადადებას ყოფენ ტიპებად, რის ამოსავ-
დადაც მიჩნეულია, ერთი მხრივ, შემადგენელი მთავარი წვერი და,
მეორე მხრივ, საერთოდ წვერთა რაოდენობა.

შემადგენელი მთავარი წვერია ზმნა-შემასმენელი და მასთან პი-
რით დაკავშირებული სახელი.

¹ გ. ნებეირიძის აზრით, „მარტივია წინადადება, თუ იგი არც შერწყმულია
და არც რთული. ამიტომ მარტივ წინადადებას განსაზღვრა არ სჭირდება“ (იხ.
ენათმეცნიერების შესავალი, თბ. 1991, გვ. 155).

შემადგენელ მთავარ წევრთა მიხედვით, ქართულში მარტივი წინადა-
ღება შეიძლება იყოს ერთშემადგენლიანი, ორ-, სამ- და ოთხშემადგენ-
ლიანი.

ერთ შემადგენლიანი მარტივი წინადადება, რომელშიც
მხოლოდ ერთი მთავარი წევრია: წვიმს, თოვს, ქუხს...

ორ შემადგენლიანი მარტივი წინადადება, რომელშიც შე-
მასმენელი ერთპირიანი ზმნითაა გადმოცემული, ე. ი. წინადადება
აკუმულია მხოლოდ შემასმენლისა და ქვემდებარის ურთიერთობაზე:

მთვარე ვახშობს მუხებში; ყვავილები სიცილით იხოცებოდნენ;
მხოლოდ ნიავე მთისა მოღბენით ტყეში ფოთლებთან დაზღანდა-
რობდა.

სამ შემადგენლიანი მარტივი წინადადება, რომელშიც შე-
მასმენელი ორპირიანი ზმნით არის გადმოცემული:

ღღემ დაიხურა პირბადე; მთებმა დახუჭეს თვალები; გაზაფხულზე
დედამიწას მწვანე ჯუჯირის ყდა გადაეკვრება; ცას დააჩნდა ნათ-
ლის ბზარი.

ოთხ შემადგენლიანი მარტივი წინადადება, რომელშიც შე-
მასმენელი გადმოცემულია სამპირიანი ზმნით:

მზემ ფანჯარას სხივი სტყორცნა; აპრილის პირმცინარი მზე
დედამიწას გულმკერდს უქარგავდა.

ინდოევროპულ ენებში მარტივი წინადადება შეიძლება იყოს ერთ-
ან ორშემადგენლიანი, რადგან ამ ენებში მხოლოდ ორი მთავარი წევ-
რია (ქვემდებარე და შემასმენელი).

ტრადიციულად, ქართულ დინგვისტიკაშიც მარტივი წინადადება
სტრუქტურულად გათანაბრებული იყო ევროპულ ენათა მარტივ წინადადე-
ბასთან. შესაბამისად, მთავარ წევრებზე ითვლებოდა მხოლოდ ქვემ-
დებარე და შემასმენელი. მოგვიანებით, ქართული ზმნის მრავალპი-
რიანობიდან გამომდინარე, მთავარ წევრებზე ჩაითვადა დამატება-
ობიექტებიც, რასაც მოჰყვა სამ- და ოთხშემადგენლიან წინადადე-
ბათ გამოყოფა.

§ 2. ზმნა-შემასმენლის ვადენტობისა და პირიანობის მიმართების
საკითხი.

საზოგადოდ, პირი ზმნის ერთ-ერთი უნივერსალური კატეგორიაა.
სუბიექტისა და ობიექტის აღმნიშვნელი სახელები გარკვეული ფორმით
უკავშირდებიან ზმნა-შემასმენელს და ქმნიან სინტაქსურ ერთიანობას,
რომელსაც შეიძლება ეწოდოს წინადადებას ბირთვი. იმის მიხედვით,
თუ რა ხასიათისაა ზმნა, რა სემანტიკური შინაარსისა და სუბიექტურ-

ომიექტური მიმართების გამომხატველია იგი, ზმნური ფორმა შეიძლება წარმოგვიდგეს წინადადების ბირთვში სახელის ვარეშე (ე. ი. სტრუქტურულად არავითარი სახელი არ შეეწყოს. შდრ. ქართ. თოვს, წვიმს...) ან მას ერთი, ორი ან მეტი სახელი (რუსი. ნაცვალსახელი) დაუკავშირდეს. ამით იქმნება სინტაქსური სტრუქტურული მთლიანობა, რააც წინადადების ბირთვი ეწოდება.

წინადადების ბირთვი შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც ზმნური ფორმა განსაზღვრული რაოდენობის ცარიელი სინტაქსური უჯრედებით, რომლებიც შესაძლებელია გარკვეული ფორმის სახელებით (ნაცვალსახელებით) შეივსოს გრამატიკულად სწორი წინადადების მისაღებად.

წინადადების ბირთვის ცენტრალურ სინტაქსურ ელემენტად ამ თავდასაზრისით გვევლინება ზმნა-შემასმენელი, რომელსაც ამა თუ იმ ფორმით შეეწყობა სუბიექტურ-ობიექტურ მიმართებათა გამომხატველი ოდენობები — სახელები ან ნაცვალსახელები (თ. გამყრელიძე).

ზმნური ფორმის უნარს, შეიწყოს წინადადების ბირთვში სუბიექტურ-ობიექტურ მიმართებათა გამომხატველი სახელების (რუსი. ნაცვალსახელების) ანუ „აქტანტების“ განსაზღვრული რაოდენობა, შეიძლება ზმნის ვადენტობა¹ ეწოდოს (დ. ტენიერი).

მასასადანე, მოცემული ზმნური ფორმის „სინტაქსური ვადენტობა“ განისაზღვრება წინადადების ბირთვში თავისუფალ უჯრედთა რაოდენობით. ამის მიხედვით ზმნა შეიძლება იყოს ნულვადენტოანი (თოვს), ერთვადენტოანი (წვეს), ორვადენტოანი (კდავს), სამვადენტოანი (სთხოვს), ოთხვადენტოანი (მიჭმევს).

ქართული ზმნა არა მარტო იკავშირებს რამდენიმე სახელს, არამედ ამავე დროს მოითხოვს მისგან გარკვეულ ფორმას, მართავს მას. ამი-

¹ ტერმინი „ვალენტობა“ იხმარება სიტყვათა დაკავშირების მნიშვნელობით. სინტაქსური ვალენტობის ცნება პირველად ჩამოყალიბდა 1953 წ. იგი გამოყო და დააფუძნა ფრანგმა ენათმეცნიერმა ლ. ტენიერმა. ავტორი ვალენტურ თვისებებს ანიჭებს მხოლოდ ზმნას. ტენიერი ამ თვალსაზრისით ზმნას აღარებს პატარა პიესას. ნამდვილი სუბიექტის მსგავსად ზმნური კვანძი აუცილებლად გამოხატავს რაიმე პროცესს და მოიცავს მოქმედ პარებს (აქტანტებს). მათში პირველი მონაწილე ტრადიციულ გრამატიკაში ცნობილი წინადადების მთავარი წევრი ქვემდებარე, მეორე მონაწილე პირდაპირი დამატება, შესაძე კი — ირიბი დამატება.

ტომ ქართულში ვაღენტიობა სინტაქსურ მოვლენად (ცნებად) გვევლინება, პირი კი მორფოლოგიური კატეგორიაა. ის გარემოება, რომ ზმნის მიერ მართულ სახედთა რაოდენობა ხშირად არ ემთხვევა ზმნაში პირის ნიშანთა საშუალებით აღნიშნულ სახედთა რაოდენობას და ის ფაქტი, რომ ვაღენტიობა სინტაქსური ცნებაა, პირი კი ზმნის მორფოლოგიური კატეგორია, საფუძველს გვაძლევს გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან ზმნის პირიანობა და სინტაქსური ვაღენტიობა (ღ. ენუქიძე).

ხშირად ზმნის პირიანობა ემთხვევა ვაღენტიობას, ზოგჯერ ეს თანაფარდობა დარღვეულია. მაგალითად: მ-ხატავ-ს ის მე, მ-კლავ-ს ის მე (ვაღენტიობა უდრის პირიანობას), მ-თხოვ-ს ის მე მას, მ-წერ-ს ის მე მას (ვაღენტიობა აღემატება პირიანობას); მ-ძინავ-ს მე. წვიმ-ს (ზმნის პირიანობა აღემატება ვაღენტიობას).

ვაღენტიობასა და პირიანობას შორის თანაფარდობის დარღვევას იწვევს ის გარემოება, რომ ვაღენტიობა ასახავს შესიტყვევის რეალურ სტრუქტურას, ზმნას კი შენორჩენილი აქვს ძველი ფორმა, იმდროინდელი, როცა შესიტყვევაში დასტურდებოდა სათანადო სახელი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, წინადადებაში სათანადო სახელი დაგვეკარგა, ზმნაში ამ სიტყვის წარმომადგენელი კვდავ ზის. ზმნის ფორმა ჩამორჩა წინადადების შინაარსს (არნ. ჩიქობავა).

იმის მიხედვით, თუ როგორი შესაბამისობა არსებობს სინტაქსურ ვაღენტიობასა და ზმნის მორფოლოგიურ პირიანობას შორის, განარჩევენ სრულსა და ნაწილობრივ შესაბამისობას.

სრულია შესაბამისობა ზმნის ვაღენტიობასა და პირიანობას შორის საზოგადოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც წინადადების ბირთვში ზმნასთან პოტენციურად დაკავშირებული ყოველი სახელი წარმომადგენელ მორფოლოგიურ ნიშანს აჩვენებს ზმნურ ფორმაში.

ნაწილობრივია შესაბამისობა მაშინ, როცა არა ყველა პოტენციურად შესაძლებელი სუბიექტურ-ობიექტური აქტიანტის ნიშანია წარმოდგენილი ზმნურ ფორმაში.

ქართული ზმნა სინტაქსურ ვაღენტიობასა და მორფოლოგიურ პირიანობას შორის შესაბამისობის ნაწილობრივ ქვეკლასს განეკუთვნება¹.

§ 3. სრული და უსრული წინადადება. მარტივ წინადადებაში, ჩვეულებრივ, ვცხვდება მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრები. სწორედ

¹ დაწერ. ამ საკითხებზე იხ. თ. გამყრელიძის, ლ. ენუქიძის, აკ. ლავიტაინის, ბ. ჭორბენაძისა და სხვათა ნაშრომები.

წევრთა შედგენილობის მიხედვით მარტივი წინადადება შეიძლება იყოს სრული ან უსრული, გავრცობილი ან გაუვრცობელი.

„ს რ უ ღ ი ა წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა, რომელშიც გამოტოვებულად არ იგულისხმება რომელიმე აუცილებელი წევრი და კონტექსტისა თუ სიტუაციისაგან დამოუკიდებლად გადმოგვცემს დამთავრებულ აზრს“ (ღ. კვაჭაძე).

მეორენაირად: „წინადადება სრულია, როდესაც რეალურად წარმოდგენილია შესიტყვებით გათვალისწინებული მთავარი წევრები“ (ა. კიზირია):

კმაყოფილება კაცის მომაკვდინებელი სენია: ბუნების ამ საერთო მეჯღიშს დაჰყურებდა ონისე; ბურქის ძირას თავს იწონებს ნაზი ია; გაგულისებული ნისლი უშიშრად ამოდოდა დედამიწიდან.

წინადადება სრულია მაშინაც, როცა მასში გამოტოვებულია I ან II პირის ნაცვალსახელებით გამოხატული ქვემდებარე ან დამატება. ისინი ზმნის სუბიექტური და ობიექტური პირის ფარდი სახელები არიან და ადვილად იგულისხმებიან შემასმენლით:

ხვად ღიღით მოვდივართ ქადაქისაკენ.

ბევრი რამ მალეღვებს.¹

„უ ს რ უ ღ ი ა წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა, თუ მასში გამოტოვებულია ერთი ან რამდენიმე წევრი (მთავარი თუ არამთავარი), რომელიც ადვილად იგულისხმება კონტექსტის ან სხვა რაიმე გარკვეული პირობის მიხედვით“ (ღ. კვაჭაძე).

მეორენაირად: „უსრულია წინადადება, როდესაც მას აკლია შესიტყვებით გათვალისწინებული ერთი ან რამდენიმე მთავარი წევრი“ (ა. კიზირია):

უსრული წინადადება ხშირად გამოიყენება დიალოგებში, კითხვა-მიგების დროს. ეს კი გამოწვეულია სტილისტური საჭიროებით: წინა წინადადებაში გამოყენებულ სიტყვებს მომდევნოში ზოგჯერ გამოვტოვებთ, თუმცა ეს უკანასკნელი ადვილად იგულისხმება წინა ნათქვამის მიხედვით:

— მეზვრემ ნწვანილი მოიტანა?

— მოიტანა.

— რა არის მონობაზე უარესი?

— შიმშილი.

ან. კიზირია ასეთ წინადადებას უსრულად თვლის.

ასეთ შემთხვევაში ხშირად უსრულია არა მარტო პასუხი, არამედ კითხვაც:

- ჩვენ გვინდოდა გოდასათვის ღიღები წაგვეერთმია.
- მერე წაართვით?
- წავართვით.
- რა უყავით?
- ისევ გოდას მივეცი.

უსრულ წინადადებას შეიძლება აკლდეს არა მარტო ერთი ან რამდენიმე წევრი, არამედ მთელი წინადადებაც — მთავარი ან დამოკიდებული:

- მე ვარაუდით მივხვდი, რომ ორმოცია.
- რომ არ იყოს?
- ჯარიმა გადამახდევინე.

უსრული წინადადება ზოგჯერ რთული წინადადების შემადგენელი კომპონენტითაცაა. მაგალითად, როცა რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტებს ერთი საერთო წევრი აქვს, მაშინ მისი განმეორება ორივე კომპონენტში საჭირო აღარაა, იგი ადვილად იგულისხმება მთლიანი წინადადების მიხედვით.

დათვი ბუნაგში იწვა (1) და ნელ-ნელა ეხუჭებოდა თვალები (2).

მეორე კომპონენტი უსრულია, მას აკლია ირიბი დამატება, რომელიც პირველ წინადადებაში ქვემდებარეა და მეორეშიც იგულისხმება.

როგორც ვხედავთ, უსრული წინადადებაც ფართოდ არის გავრცელებული. იგი არასაჭირო განმეორების თავიდან აცილებისა და აზრის მოკლედ, სხარტიად გამოხატვის მოხდენილი საშუალებაა.

ჩვეულებრივ, უსრული წინადადება კონტექსტისა თუ სიტუაციის გაუთვალისწინებლად მოკლებულია თავისთავადობასა და სტრუქტურულ დამოუკიდებლობას, მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც უსრული წინადადების მნიშვნელობა გასაგებია კონტექსტის გარეშეც. ასეთ დროს განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს არაენობრივი ფაქტორებიც (ჟესტი, მიმიკა, სიტუაცია). მაგალითად, როცა მოუბარნი თანამოუბარს ხელით ანიშნებს ამა თუ იმ საგანზე და თან მიმართავს სიტყვით — მომანოღეთ! — უსრული წინადადების მნიშვნელობა გასაგებია.

§ 4. სრულ და უსრულ წინადადებათა კვალიფიკაციის საკითხი ღინგვისტიკაში. ქართულ სამეცნიერო ი.ბ.ი.რ.ა.ბ.ო.რ.ა.ში სრული და უსრული

წინადადების კვადრიფიკაცია ერთგვაროვანი არ არის. გამოთქმულია ძირითადად ორი საპირისპირო თვალსაზრისი:

1) „სრულია წინადადება, თუ მას არ აკლია რომელიმე წევრი. წინადადება უსრულია, თუ მას აკლია ერთი ან რამდენიმე წევრი, რომლებიც ადვილად იგულისხმება წინა ნათქვამთან დაკავშირებით“ (ა. შანოძე); სრულია წინადადება, რომელიც გამოტოვებულად არ იგულისხმება რომელიმე აუცილებელი წევრი და კონტექსტისა თუ სიტუაციისაგან დამოუკიდებლად გადმოგვეცემს დამთავრებულ აზრს... უსრულია წინადადება, თუ მასში გამოტოვებულია ერთი ან რამდენიმე წევრი (მთავარი თუ არამთავარი), რომლებიც ადვილად იგულისხმება კონტექსტის ან სხვა რაიმე გარკვეული პირობის მიხედვით“ (ღ. კვაჭაძე).

2) „წინადადება სრულია იმ შემთხვევაში, როდესაც რეალურად წარმოდგენილია შესიტყვებით გათვალისწინებული მთავარი წევრები (შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდაპირი, ირიბი დამატება). უსრულია წინადადება, როცა გამოტოვებულია ერთ-ერთი მთავარი წევრი“ (ა. კიჭიჩია).

როგორც ვხედავთ, პირველი თვალსაზრისით უსრული წინადადების არაერთ ნიშნად მიჩნეულია საზოგადოდ რომელიმე წევრის დაკლება, მეორე თვალსაზრისით კი — მხოლოდ მთავარი წევრის გამოტოვება.

მოგვიანებით ამ საკითხს შეეხო აკ. ლავითიანის¹ იგი მართებულად თვლის იმ დეფინიციას, რომელიც ენყარება მთავარი წევრის არსებობას ან გამოტოვებას. მეცნიერის აზრით, უსრულია წინადადება, რომელსაც აკლია სტრუქტურულად აუცილებელი (მთავარი წევრი, კოორდინატი) ელემენტი. ამ ნიშნით წინადადების კლასიფიკაცია სრულ და უსრულ სახეებად უპირისპირდება გავრცობილსა და გაუვრცობელ წინადადებებს. გარდ ამისა, უსრულ და სრულ წინადადებათა უპირისპირება, ჩვეულებრივ, უფრო სტრუქტურული ანალიზის მიზნით ხდება, ვიდრე აზრობრივი სისარულის დადგენისა. უსრული წინადადებანი იმავე მოდელს ექვემდებარებიან, რასაც სრული, მაგრამ, სრულისაგან განსხვავებით, მათში აშკარად ჩანს რომელიღაც ელემენტის გამოტოვება!

¹ აკ. ლავითიანის დაკვირვებით. წინადადების უსრულობა სტილური ნორმაა, რაც გამოწვეულია სხვადასხვა მიზეზით. საერთოდ, უსრული წინადადებანი იმდენად მრავალფეროვანია, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში უსრული წინადადების რაობის სრულყოფილი განმარტება ექვის ქვეშაე დააყენეს (დაწერ. იხ. აკ. ლავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1973, გვ. 131-139).

დ. კვაჭაძეს უსრული წინადადების განსაზღვრისათვის უფრო გა-
შართლებულად მიაჩნია როგორც მთავარი, ისე არამთავარი წევრის გა-
მოტოვება, რადგან, „თუ მარტივ წინადადებაში გამოტოვებულა რო-
მელიმე მთავარი წევრი, ასეთი წინადადება უსრული იქნება არა მარ-
ტო წინადადების სტრუქტურული მოდელის მიხედვით, არამედ აზრის
გადმოცემის თვალსაზრისითაც, ამასთანავე, აზრის მეტი-ნაკლები
სისრულითა და სიზუსტით გადმოცემისათვის გარკვეული მნიშვნელო-
ბა აქვთ არამთავარ წევრებსაც. ეს რომ ასე არ იყოს, საფუძველი
გამოცდებოდა მათ არსებობასაც. ამიტომ ერთმანეთისაგან უნდა
განვასხვავოთ მარტივი წინადადების სტრუქტურული მოდელის სისრუ-
ლე-უსრულობა აზრის გადმოცემის სისრულე-უსრულობისაგან: სტრუქტუ-
რული მოდელის მიხედვით სრული წინადადება აზრის გადმოცემის თვალ-
საზრისით შეიძლება უსრული აღმოჩნდეს და პირიქით, უსრული — სრუ-
ლი“.

მაშასადამე, წარმოდგენილი პირველი თვალსაზრისი სრული და უს-
რული წინადადების კვალიფიკაციისას ითვალისწინებს წინადადების
როგორც სტრუქტურული მოდელის, ისე აზრის გადმოცემის სისრულე-
უსრულობას. მეორე თვალსაზრისი კი მხოლოდ სტრუქტურულ მოდელს
ემყარება.

§ 4. გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადება. წინადადებას, რო-
გორც აზრის ჩამოყალიბების ფორმას, შეიძლება აქონდეს ორი სტრუქ-
ტურული სახე: გაუვრცობელი და გავრცობილი.

გ ა უ ვ რ ც ო ბ ე ლ ი ა წინადადება, რომელიც შედგება მხოლოდ მთა-
ვარი წევრებისაგან. მეორენაირად: „გაუვრცობელი წინადადება მხოლოდ
კოორდინატივისაგან შედგება. მასში წარმოდგენილია მხოლოდ ზმნა-
შემასმენელი და მისი რეალიზებული პირები“ (აკ. დავითიანი). მაგა-
რითები:

თოვს.

მზე ამოვიდა.

ქარავანი გზას გაუდგა.

ხეებმა თელას თვალღერება დაუწყეს.

გაუვრცობელი წინადადება შეიძლება იყოს ლექსეტიურიც. მაგალი-
თად, ნახირს გუმანმა არ უმუხთლა (სიმუხთლე).

ინდოევროპულ ენებში გაუვრცობელი წინადადება მხოლოდ ქვემდე-
ბარისა და შემასმენლისაგან შედგება, ქართულში კი იგი შემასმენლისა
და ქვემდებარის გარდა პირდაპირ და ირიბ დამატებასაც შეიცავს.

გ ა ვ რ ც ო ბ ი დ ი ა წინადადება, რომელიც შედგება მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრებისაგან:

გუშინ წვიმდა.

თეთრად ფრიალებს აფრა ეული.

მაისის წვიმამ დაწურა დაჟვარდის იაგუნდები.

მსუბუქი ბურუსი მწვანე ველს თეთრად გადაეფარა.

მთენიან დამდნარი თოვლის წყლებით აზვირთებული ალაზანი ველს სარტყელივით გასდევდა.

გაზაფხულის სურნელებით გაჟღერებული მიწის ღრმა სუნთქვა ტკბილად უეროდებოდა ცადაფრენილი ტოროდას უსაზღვრო ღებნას.

მარტივ წინადადებაში, როგორი ვრცელიც არ უნდა იყოს, სასვენი ნიშნები არ იწერებ (გარდა ბოლოს ხმარებულისა).

წინადადების ტიპები მტკიცების მიხედვით

§ 1. წართქმითი და უკუთქმითი წინადადებანი. საზოგადოდ, ქართულში მარტივი წინადადება ხასიათდება სამი ნიშნის მიხედვით: მოდალობის, აგებულებისა და მტკიცების მიხედვით.

მტკიცების მიხედვით წინადადება შეიძლება იყოს წართქმითი და უკუთქმითი.

წ ა რ თ ქ მ ი თ ი ა წინადადება, როცა ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთობა დადებითადაა წარმოდგენილი. ე. ი. წართქმითი წინადადებაში აზრი დადებითადაა გამოხატული; მთქმელი გადმოგვცემს ამბავს, როგორც ფაქტს, რომელიც ხდება, მოხდა ან მოხდება... აღწერს ობიექტურ სინამდვილეს განურჩევად იმისა, უშუალოდ აღიქვამს მას, სხვისი ცნობებით სარგებლობს თუ მისი ფანტაზიის ნაყოფია და ა. შ.

წართქმითი წინადადებისათვის მთავარია, რომ მთქმელს მეტნაკლებად ჰქმედარიტად მიაჩნია ის აზრი, რომელსაც იგი გადმოგვცემს (ა. დავითიანი). მაგ.:

წუხელი ღამით დაქროდა ქარი.

ცაზე მთვარე მიცურავს.

სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი მწუხრის ზეწარი გადაეფარა.

სიომ არხევს ჩემს სარკმლის წინ იასამანს.

ცა ვარსკვლავებით შემოიჭვია.

უკუთქმითია წინადადება, თუ ქვემდებარისა და შემასმენ-
ლის ურთიერთობა უარყოფითადაა წარმოდგენილი, ზმნით გამოხატული
მოქმედების შესრულება გამორიცხულია. უკუაქვითი წინადადებაში აზ-
რი უარყოფითადაა გადმოცემული. მოქმედი გვიჩვენებს, რომ მის მი-
ერ შეტყობინებული ამბავი არ უნდა იქნეს მიღებული ჭეშმარიტებად.
ასეთი წინადადება ხშირად კრძალავს მოქმედებასაც:

გულმა ვერ ბოიცილა ნატვრა შენთან ყოფნისა.

არ შეასრულებ შენ ამ ბრძანებას!

უკუთქმით წინადადებას, წართქმითთან შედარებით, რაიმე სტრუქ-
ტურული თავისებურება არ ახასიათებს. მხოლოდ აქ უკუთქმითობის
გამოსატვა ხდება უარყოფითი (ნეგატიური) სიტყვებით. შესაბამი-
სად, ქართულში უკუთქმითი წინადადების მიღების საშუალებებია:

1) უარყოფითი ნაცვალსახელები: არავინ, ვერავინ, ნურავინ, არარა,
ვერარა, ნურარა, არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი...

2) უარყოფითი ზმნიზედები: არსად, ვერსად, ნურსად, არასოდეს,
ვერასოდეს, ნურასოდეს, არაფრით, ვერაფრით, ნურაფრით...

3) უარყოფითი ნაწილაკები: არ, ვერ, ნუ, აღარ, ვეღარ, ნულარ.

ნუვინ იტყვის ობღობისა ვაებას.

ვერსად ველირსე სულის სიმშვიდეს.

ჯერ არავინ მოსულა.

შენს სიყვარულს გულიდან ნუ ამომალეპინებ!

კატა ვერ შესწვდა ძეხვსაო.

აღარა აქვს ბოლო ამ ჩემს საჭიანჯველს.

არვინ მაძღვეს სანუგეშოდ ძნურად ხელს.

უკუთქმით წინადადებაში უფრო ხშირად გამოიყენება უარყოფითი
ნაწილაკები: არ, ვერ ნუ. მართალია, სამივე უარყოფით მნიშვნელო-
ბას ანიჭებს წინადადებას¹, მაგრამ მათ შორის ნაინცაა სემანტიკური
სხვაობა. ისინი მეტყველებაში განაწილებული არიან გარკვეული კა-
ნონზომიერებით. კერძოდ:

¹ ამის გამო ახალ ქართულში ხშირია არ, ვერ, ნუ ნაწილაკების გამოყე-
ნებისას აღრევს შემთხვევები. რაც, ვ. თოფურიას აზრით, უნდა მიეწეროს
რუსულის ზეგავლენას.

არ გამოხატავს კატეგორიულ უარყოფას, მთქმელის ნება-სურვილზე დამყარებულს. იგი იხმარება თხრობითში, ბრძანებითსა და კავშირებით კილოებში: არ გააკეთა... არ გააკეთო! არ გააკეთოს!

ვერ გამოხატავს უარყოფას შესაძლებლობის მიხედვით. მოქმედების შესრულება მთქმელის ნება-სურვილზე არაა დამოკიდებული; მთქმელის ნება-სურვილი შესაძლებლობის ფარგლებითაა შემოზღუდული. იგი გვხვდება მხოლოდ თხრობითსა და კავშირებით კილოებში: ვერ აკეთებს, ვერ გააკეთა... ვერ გააკეთოს, ვერ აკეთებდეს...

ნუ ნაწილაკი გამოყენებულია თხოვნითი აკრძალვისათვის. იგი აწარმოებს უკუთქმით ბრძანებითს თხრობითი კილოს ფორმებისაგან. ნუ არის დაშლილი ანუ აკრძალვითი ბრძანებითის სპეციალური უარყოფითი ნაწილაკი: ნუ ხატავ! ნუ დაწერ!...

უარყოფითი ნაწილაკი წინადადების წევრი არ არის, უარყოფითი ნაცვალსახედი და უარყოფითი ზმნიზედა კი წევრად ითვლება.

უკუთქმით წინადადებაში უარყოფა შეიძლება იყოს სრული ან ნაწილობრივი. სრული უარყოფა — ქარი არ ქრის; ჯერ არ გათენებულა... ნაწილობრივი უარყოფის მაგალითია — დედა კი არ მოვიდა, არამედ მამა.

ჩვეულებრივ, უკუთქმით წინადადებაში გვხვდება ერთი რომელიმე უარყოფითი სიტყვა — ნაწილაკი, ზმნიზედა ან ნაცვალსახედი. ასეთ შემთხვევაში უარყოფა ც ა ღ მ ა გ ი ა: არავინ მოსულა, არაფერი მესმის... მაგრამ ზოგჯერ წინადადებაში შეიძლება ერთდროულად იყოს გამოყენებული უკუთქმითი ნაწილაკები და უკუთქმითი სიტყვები, რითაც ძლიერდება უარყოფა: არსად არ მიდის; ჯერ არასდროს არ შობილა მთვარე ასე წყნარი...

სპეციალურ ლიტერატურაში ასეთ უარყოფას ო რ მ ა გ ს უწოდებენ.

§ 2. ორმაგი უარყოფის საკითხი ქართულ ღინჯვისტიკაში. ორმაგი უარყოფა ფართოდ გავრცელებული მოვლენაა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და კილოებში:

¹ თანამედროვე ქართულში არ ნაწილაკის ძირითადი ფუნქცია, მართალია, უარყოფის გამოხატვაა, მაგრამ იგი ხშირად წინადადებას უარყოფითი ფორმით დაეებით შინაარსს. ანიჭებს — აღნიშნავს განცვიფრებას, გაოცებას (ა. შანიძე, ლ კვაჭაძე), დადასტურებას (ბ. ჭორბენაძე), აძლიერებს ცალმაგ უარყოფის (ვ. თოფურია, ზ. კუმბურაძე, გ. შალამბერაძე...), აძლიერებს ემოციურ-სტილურ დატვირთვას (აკ. დავითიანი), აძლიერებს აზრობრივ მიმართებას (დათობითობას) რთული ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის (ვ. ფიჭრის-გოფი).

სხვა მეოცე საუკუნე არასდროს არ ყოფილა.

მშვიდობით, ხსოვნით დაკარგულ დღეებს არასდროს აღარ დავუბრუნდები.

ნურავინ ქვეყნად ნუ დარღობს შენზე.

ვერსად ვერ დავადგინეთ ჭეშმარიტება.

დასახელებულ წინადადებებში უკუთქმით სემანტიკას გამოხატავს უარყოფითი ზმინიზედები (არსად, ვერსად) და უარყოფითი ნაცვალსახელი (ნურავინ). მაგრამ უარყოფითობის გასაძლიერებლად ენამ დამატებით მაინც გამოიყენა არ, ნუ, ვერ, აღარ ნაწიდაკები და შეიქმნა შთაბეჭდილება, თითქოს უარყოფა გაორმაგდა¹.

ქართულ გრამატიკულ დიქტირატურაში ორმაგ უარყოფას პირველად მიაქცია ყურადღება ვ. თოფურიამ ჯერ კიდევ XX საუკუნის ოციან წლებში. მეცნიერმა დაასაბუთა, რომ ორმაგი უარყოფა არ ახასიათებდა ძველ ქართულს. იგი თავს იჩენს X—XI საუკუნეებიდან. გაჩენილი უნდა იყოს დამოუკიდებელი (სხვა ენათა გავლენის გარეშე) ქართულ ნიდაგზე თავდაპირველად კილოებში, საიდანაც შემდეგ გადავიდა სალიტერატურო ქართულშიც.

ორმაგი უარყოფის წარმოშობისათვის ხელი უნდა შეეწყო სხვადასხვა მომენტს, კერძოდ: უარყოფის გაძლიერების საჭიროებას, ასოციაციასა და ა. შ. მეორე მხრივ, ახალ ქართულში ორმაგი უარყოფის ფართოდ გავრცელება რუსულის გავლენითაც უნდა აიხსნას.

ვ. თოფურიას დაკვირვებით, ორმაგი უარყოფა ქართული ბუნებისაა, მაგრამ მეორეული მოვლენაა; არ გვქონდა ძველ ქართულში, ამჟამადაც არაა სხვა ქართველურ ენებში — მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში².

უფრო მოგვიანებით კვლავ შეეხო აღნიშნულ საკითხს ზ. ჭუმბურიძე და მიუთითა, რომ დღევანდელ ქართულში უარყოფის ორივე სახე გვსხედება, მათი არჩევანი მთქმელის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული, ორმაგი უარყოფა შეიძლება მივაკუთვნოთ სტილისტიკის სფეროს. ამგვარ კვლილთკაცობას იზიარებს გ. შადაშვირიძე და თავადაც ასკვნის: ორმაგი-უარყოფის გამოყენებისას უმთავრესი ფაქტორია უარყოფის გაძლიერების საჭიროება. მისი ხმარება ავტორის სუბიექტურ სტილზეა დამოკიდებული და ზოგ შემთხვევაში აუცილებელიც არის.

დასასრულ აღვნიშნავთ შემდეგს: ენის განვითარების შინაგანმა კანონმა უარყოფითობის გასაძლიერებლად ბუნებრივად მოითხოვა უარ-

¹ უფრო მართებული იქნება, თუ ვიტყვით — გაძლიერდა.

² დღეს ამ ენებშიც ჩვეულებრივია ორმაგი უარყოფის შემთხვევები.

ყოფით სიტყვებზე არ, ვერ, ნუ ნაწილაკების დამატება (არაფერი გააკეთა. შდრ. არაფერი არ გააკეთა. სწორედ არ ნაწილაკზე მოდის უარყოფის კატეგორიულობა). ამდენად, ორმაგი უარყოფის გამოყენება უნდა განსაზღვროს წინადადების სემანტიკამ, მისი საჭიროების აუცილებლობამ. იგი მთლიანად ვერ დაემყარება მთქმელის ნება-სურვილს.

შენიშვნა: 1. მარტივი წინადადების შინაარსობრივ კლასიფიკაციაში წინადადების ცალკე სახედ უკუთქმითი პირველად ჩნდება გაიოზის გრამატიკაში: 1) დამტკიცებითი (=თხრობითი—ე. ფ.): მან იცის თავი თუსი. 2) უკუთქმითი: მან არ იცის თავი თუსი. 3) კითხვითი: იცისა მან თავი თუსი? 4) უკუთქმითი კითხვითი: არ იცისა მან თავი თუსი? ლ. კვანტალიანის დაკვირვებით, გაიოზი გამოყოფს მტკიცების მიხედვით განსხვავებულ სახეებს (იცის — არა იცის, იცისა? — არა იცისა?), მაგრამ ბოლომდე თანამიმდევრული არ არის. „განკურებით“ წინადადებას (იცის მან თავი თუსი!) არა აქვს უკუთქმითი ფორმა. არ ჩანს მასთან ბრძანებითი წინადადებაც.

2. ორმაგი უარყოფა ისე ფართოდ გავრცელებული ენობრივი მოვლენაა თანამედროვე ქართულში, რომ სასკოლო გრამატიკაში მოკლედ მაინც უნდა იყოს აღნიშნული მისი არსებობა და დასაშვებ ფორმად მიჩნევა.

ერთშემადგენლიანი წინადადების ტიპები

§ 1. ერთშემადგენლიანი წინადადება (ზოგადი მიმოხილვა). ქართულ დინგვისტიკაში შემადგენელი მთავარი წევრების მიხედვით გამოყოფენ ერთშემადგენლიან, ორ-, სამ-, და ოთხშემადგენლიან წინადადებებს.

ერთშემადგენლიანია წინადადება, რომელშიც მხოლოდ ერთი მთავარი წევრია:

წვიშს.

თანდათან ჩამობნედა.

ერთშემადგენლიან წინადადებას ქართულში, რუსულის მსგავსად, ყოფენ რამდენიმე ჯგუფად. ესენია: უსუბიექტო (უქვემდებარო), განუსაზღვრედიპირიანი (ქვემდებარეგაუჩინარებულდი), განზოგადებულდიპირიანი.

დასახელებული ტიპის წინადადებები ერთშემადგენლიანია ევროპულ ენებში. ასეთადაა იგი მიჩნეული უმაღლესი სასწავლებლების „ქართული ენის პროგრამაში“, ნ. ბასილიასა და ა. კიჭირიას ნაშრომებში.

დ. კვაჭაძის აზრით კი, ზემოაღნიშნული ტიპის წინადადებები შეიძლება იყოს ერთ-, ორ- და სამ შემადგენლიანი. ვინაც უქვემდებარო, განუსაზღვრებელია და განზოგადებულპირიან წინადადებას თვლის მხოლოდ ერთშემადგენლიანად, იგი ანგარიშს არ უწევს დამატება-ობიექტებს, რომლებიც ქართულში წინადადების მთავარი წევრებია. მაგალითად, „რასაც დასთეს, იმას მოიმკი“. აქ ზმნა-შემასმენელს ახლავს დამატება-ობიექტები, რის გამოც მათი ჩათვლა ერთშემადგენლიან წინადადებად არ იქნება მართებული.

საერთოდ, ქართულში ერთშემადგენლიან წინადადებათა რაოდენობა მცირეა. ასეთი წინადადება მიღებულია ორშემადგენლიანისაგან.

§ 2. უქვემდებარო წინადადება. უქვემდებაროა წინადადება, რომელიც ქვემდებარე არ არის და არც ივლინისხმება იგი შემასმენელთან.

უქვემდებარო წინადადების შემასმენელი პირნაკლი ზმნაა, რომელიც უპირატესად გამოხატავს ბუნების მოვლენებს ან შეგრძნებებს. უქვემდებარო წინადადება გავრცობილია და გაუვრცობელი:

თოვს, ქუხს.

თანდათან ჩამოცხა; გუშინ მთელი ღლე წვიმდა.

დასახელებული წინადადებანი ერთშემადგენლიანია. მაგრამ წინადადებები:

ლამე რთვილს აგლებს, დაიწყო გამბული წვიმები,
მაჟრჟოლებს და ტანში მზარავს... — ორშემადგენლიანია.

სამშემადგენლიანია:

ზამთარში ფანჯრის მინებს ოფლს დაასხამს.

ერთხელ გოგიას სიცხეც მისცა.

ზოგიერთი უქვემდებარო წინადადება ძალიან ჰგავს ჩვეულებრივ მარტივ წინადადებას — ზმნა ერთი და იგივეა. მაგრამ კონტექსტის მიხედვით მაინც შეიძლება მათი გარჩევა. მაგალითად:

ქუთაისში ძლიერი ქარი იცის — უქვემდებაროა.

შღრ. სად იცის მიწამ ასე სუნთქვა — მარტივი გავრცობილი.

მაცოებს — უქვემდებაროა.

შღრ. გამკრავი ქარი მაცოებს — მარტივი გავრცობილი.

როგორც წესი, უქვემდებაროდ იხმარება ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელი პირნაკლი ზმნები. ზოგიერთი მათგანი ყოველთვის უქვემდებაროა, ზოგი კი, იშვიათად, ქვემდებარეანიც:

თოვი თოვს, წვიმა წვიმს.

გათენდა დიდა; ვითა დაულამდი, ისე გაესთენდი.

განსაკუთრებით ხშირია უქვემდებაროდ ხმარება ისეთი ზმნებისა, რომლებიც ადამიანის (ან ცხოველის) ჯანმრთელობას, მის ფიზიკურ მდგომარეობას გამოხატავენ: მამოქნარებს, მაზმორებს, მასლოკინებს, მაკანკალებს, მაჟრჟოლებს, მაციებს, მცივა, მცხელა...

უქვემდებაროდ იხმარება აგრეთვე შესაძლებლობის (ანუ პოსიბილიტური) და გუნების ვნებითის ზოგიერთი ფორმა: წაისვდება, იცხოვრება, დაედგომება, ეტრრება, ეძღერება (ა. შანიძე, ნ. ბასილია).

თუ დღევანდელი ენობრივი ვითარებიდან ამოვადთ (ე. ი. სტატიკური ანალიზით), უქვემდებარო წინადადებაში ქვემდებარეს არ გამოვყოფთ. მაგრამ ისტორიულად უქვემდებარო წინადადებაც ორშემადგენლიანი უნდა ყოფილიყო. თავდაპირველად ადამიანის კონკრეტული აზროვნება ქვემდებარედ მიიჩნეოდა იმ ძალებს, რომლებიც იწვევდა ამა თუ იმ მოვლენას — თოვს, წვიმს, ქუხს... რადგან ასეთ ზმნებში სუბიექტის ნიშანი წარმოდგენილია, ამიტომ წინადადებაში მისი ფარღი სახელი — ქვემდებარეც უნდა ყოფილიყო¹.

§ 3. განუსაზღვრედირიანი ანუ ქვემდებარევაუჩინარებული წინადადება. განუსაზღვრედირიანი ანუ ქვემდებარევაუჩინარებულია წინადადება, რომელშიც კონკრეტული ქვემდებარე არ მოიპოვება და არც შეიძლება მოქმედ პირად ვიგულისხმოთ რომელიმე კონკრეტული საგანი, თუმცა ზმნას არა აქვს დაკარგული სუბიექტური პირის გაგება.

მართალია, ასეთ წინადადებაში ქვემდებარე არ არის, მაგრამ მოქმედად მაინც იგულისხმება ვილაც ან რალაც, განუსაზღვრელი პირი (ან პირები), რომლის ვინაობა არაა გარკვეული და არცაა ამის საჭიროება. მოუბრისა თუ თანამოუბრისათვის მოქმედის ვინაობა განუსაზღვრელია. სწორედ ამის გამო ეწოდება ასეთ წინადადებას განუსაზღვრელი.

¹ უსუბიექტო წინადადებას სამეცნიერო ლიტერატურაში უწოდებენ აგრეთვე დეფექტურ წინადადებას. დეფექტურია წინადადება, რომელსაც აკლია ქვემდებარე ან პირდაპირი დამატება. წევრის დაკლება კონტექსტურ-სიტუაციური ფაქტორით არ არის განპირობებული. იგი წინადადების ბირთვის ზმნა-შემასმენლის დეფექტუალის შედეგია (აქ. დავითიანი). ამდენად, დაკლებას სტაბილური ხასიათი აქვს.

აქ. დავითიანი დეფექტურად მიიჩნევს იმ მედიოაქტივი ზმნებით შექმნილ კონსტრუქციებსაც, რომელთაც აღარ აქვთ პირდაპირი ობიექტის გაგება, მაგრამ გარდამავალი ზმნის სხვა სინტაქსურ ნიშნებს კვლავ ინარჩუნებენ (ყმაწვილებმა იხუმრეს, ყმაწვილებს უხუმრიათ...).

ღვრედიპირიანი. მეორე მხრივ, რაკი ქვემდებარე არ არის, ქვემდებარე-გაუჩინარებულსაც ეძახიან.

განუსაზღვრედიპირიანი წინადადების შემასმენელი წარმოდგენილია მესამე პირის მრავლობითი რიცხვით, თუნდაც მოქმედად ერთი პირი იყოს:

ჩემზედ ამბობენ, რომ სიავეს ქართვისას ამბობს.

საგინაშვილი ყედგამოჭრილი იპოვეს.

განუსაზღვრედიპირიანი წინადადება აღნაგობის მიხედვით შეიძლება იყოს მარტივი, შერწყმული ან რთული წინადადების შემადგენელი ნაწილი:

ომში ბევრი წაიყვანეს დედისერთა ძეო (მარტივი).

ამ მინდიაზე ამბობენ დაუჯერებელ ამბებსა (მარტივი).

შეაქვს მურია და შეაჭამეს მგელსაო (შერწყმული).

ამბობენ, თამარ დედოფალს ის აკვანი იქ ჩაუდგამს (რთული).

შენზედ ამბობენ, რომ ხარ მამაცი, გამოჰქცევებიხარ უსაშარტლობას (რთული).

ამგვარი წინადადებები გვხვდება ძველსა და ახად ქართულში.

განუსაზღვრედიპირიანი წინადადება განსხვავდება უქვემდებარო წინადადებისაგან იმით, რომ აქ, მართალია, ქვემდებარე არაა, მაგრამ მოქმედად მანაც იგულისხმება ვილაც ან რაღაც (განუსაზღვრელი პირები და არა კონკრეტულად). თანაც შემასმენელს სუბიექტური პირის გაგება არა აქვს დაკარგული.

ამ შემთხვევაში ნიშანდობლივია ისიც, რომ მთავარი ყურადღება გადატანილია მოქმედებაზე და არა მოქმედზე, რომელიც არ ჩანს, გაუჩინარებულია.

§ 4. განზოგადებუდიპირიანი წინადადება. განზოგადებუდიპირიანი წინადადება გამოხატავს ისეთ მოქმედებას, რომელიც ეხება არა კონკრეტულად ზმნის ფორმით ნაგულისხმევ პირს, არამედ საერთოდ ყველას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ისეთ წინადადებას, რომელშიც ზმნით ნაგულისხმევი პირი განზოგადებულია, ეწოდება განზოგადებუდიპირიანი. ასეთ წინადადებაში ზმნით აღნიშნული მოქმედებაც განზოგადებულია.

განზოგადება ეხება II პირს (სუბიექტურსა და ობიექტურს):

მამა ნახე, დედა ნახე, შვიდი ისე გამონახე!

ამყოლს აჰყევი, დამყოლს დაჰყევი!

ასჯერ გაზომე, ერთხელ გასჭერი.

კარგი ჰქენი, გზად დაღევი, გაიარე, წინ დაგხვდება.

თუ სიბნელე არ გინახავს, ფასს ვერ დასდებ სინათლესა.
რაც გეზარებოდეს, ის გეძადებოდეს (ის შენ).
ნუ დაკარგავ ძველსა გზასა, ნუცა ძველსა მეგობარსა.
თუ წყალი არ მოგყვეს, წყალს შენ მიჰყვევი (ის შენ).

განზოგადებული მოქმედება იშვიათად შეიძლება გადმოიცივს S₁ მრ. რიცხვის ფორმითაც: თვალთ ვხედავთ, ყურით ვისმენთ.

გულით ვგრძნობთ, გონებით ვსჯით.

განზოგადება გადმოიცივმა აგრეთვე S₃ პირის ფორმით აწმყოში (იშვიათად მყოფადში), რომელსაც ხოლმეობითის გავება აქვს:

ზამთრის სარჩოს ზაფხულში იმარაგებენ.

მღვდელს ჭილობშიც იცნობენ.

სახლის შენებას საძირკვლიდან იწყებენ.

როცა ფიცით აცხადებენ მიცვალებულს, ფიცს არ სტიხენ.

ძველ ქართულში ამგვარ წინადადებებში II კავშირებითისა და ბრძანებითის გვერდით დადასტურებულია ხოლმეობითის ფორმებიც.

§ 5. არასრული წინადადების გარჩევა ერთშემადგენლიანი წინადადებისაგან. სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, უსრულ წინადადებაში გამოტოვებულია ერთი ან რამდენიმე აუცილებელი წევრი. მეორე მხრით, ერთშემადგენლიან წინადადებაშიც მხოლოდ ერთი მთავარი წევრია (შემასმენელი), აკლია ქვემდებარე. ე. ი. წინადადების წევრთა გამოტოვების თვალსაზრისით უსრული და ერთშემადგენლიანი წინადადებები გარეგნულად ერთმანეთს ჰგვანან (ორივეს აკლია ერთი ან მეტი მთავარი წევრი). მაგ.:

1. — ვანომ გაკვეთილი იცის?	3. — ცრემლი წვიმს კაბუკის
— იცის.	თვალთაგან?
	— წვიმს.

შდრ.

შდრ.

2. აქ ძლიერი ქარი იცის.

4. დღეს გადაულეზდა წვიმს.

მართალია, დასახელებულ ოთხივე შემთხვევაში ქვემდებარე არაა წარმოდგენილი, მაგრამ მათ შორის სტრუქტურულად აშკარა განსხვავებაა. პირველი და მესამე წინადადება უსრულია, მათში ქვემდებარე არ ჩანს, თუმცა ადვილად იგულისხმება წინა ნათქვამის მიხედვით (ვანომ იცის, ცრემლი წვიმს).

მეორე და მეოთხე წინადადებაში ქვემდებარე არაა და არც იგულისხმება, ამდენად, უქვემდებაროა¹.

სახელდებითი წინადადება

§ 1. სახელდებითი წინადადების ზოგადი დახასიათება. ტრადიციული გრამატიკის მიხედვით, სახელდებითი პქვია უშემასმენლო წინადადებას, რომლის მთავარი წევრი (ქვემდებარე) გადმოცემულია სახელდებით ბრუნვაში დასმული არსებითი სახელით ან სახელზმნით (იხ. ქართული ენა, VIII კლასის სახელმძღვანელო). მეორენაირად: სახელდებითია წინადადება, რომლითაც აღინიშნება ესა თუ ის მოვლენა რისამე მტკიცების გარეშე.

სახელდებითი წინადადება ყოველთვის ერთშემადგენლიანია. მასში შემასმენელი არაა და გამოტოვებულადაც არ იგულისხმება. აქ მთავარი წევრი გადმოცემულია არსებითი სახელის სახელდებითი ბრუნვის ფორმით. სწორედ ამის გამო უწოდებენ ნომინატიურ წინადადებასაც.

მაგ.: გამოთხოვება. მქუხარე ტაში. მესამე ზარი...

სახელდებითი წინადადება ყოველთვის წართქმითია. შეიძლება იყოს გაუვრცობელი ან გავრცობილი:

უღაბნო.	} გაუვრცობელი	სასადილო ოთახი.	} გავრცობილი
სალამო.		მკრთალი სინათლე.	
ზარი.		მთაწმინდის მთვარე.	

სახელდებითი წინადადება აღნიშნავს საგანსა თუ მოვლენას ახდანედ დროში. იგი ჩვეულებრივ გამოიყენება პოეტურ მეტყველებაში ბუნების სურათებისა თუ მოვლენის აღწერისას, უეცარი (სწრაფად ცვალებადი) მოვლენებისა და შემთხვევების გამოსაცემად. ასეთი

¹ აკ. ლავითიანის აზრით, უსრულ და მყარად წვერნაკლ წინადადებათა (უქვემდებარო წინადადებათა) არსებითი განმასხვავებელი ნიშანი ისაა, რომ უსრულ წინადადებაში ყველა კოორდინატი არ არის, მაგრამ იგი ფარულად დაკავშირებულია მნიშვნელობასთან. მართალია, კოორდინატი რეალურად არა გვაქვს— ენობრივი საშუალებებით არ არის გამოხატული. მაგრამ განპირობებულია წინადადებაში დარჩენილი ერთეულებით ან კონტექსტით.

წინადადებით მწერალი მოკლედ, ნათლად და მოხდენილად ხატავს ბუნების სურათებს, მოქმედების დროსა და ადგილს:

„იავ-ნანა. წვიმის ჭერში წკარუნი.

ავდრიანი ღიახვი და მტკვარი.

ლამე ქოხში. ქარი იაენანური.

გორის ცაზე გაფრენილი ქარი“.

„მთვარიან ღამეში შარაზე ურმული.

გუთნური გუთანი. სიმღერა კადოზე.

გარუჯულ სახეზე კაეშნის ჯურღმული.

კაეშნით სიმღერა სევდიან კილოზე“.

სახელებით წინადადებას განსაკუთრებით ხშირად იყენებდნენ რუსი სიმბოლისტები, მათი გავლენით — ქართველი ცისფერყანწვლეები.

სახელებითი წინადადება ჩვეულებრივ თხრობითია, იშვიათად — ძახილისა:

ასწლოვანი ხეები.

ღრუბლები! გაცრეციდი ღრუბლები! აჰა სადგურიც!

სახელებითი წინადადების ერთ-ერთ სახედ თვლიან ნაწარმოების სათაურებს, დაწესებულების, ქუჩისა და სხვათა სახელწოდებებს, რომლებიც მყარ ერთეულად გვევლინებიან, სიტყვათშეხამებაში ერთი წევრის როლს ასრულებენ:

სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ტაბიძის ქუჩა. „ოთარაანთ ქვრივი“. ნაწარმოების სათაური შეიძლება გადმოიყვას შემასმენლის შემცველი მარტივი ან რთული წინადადებით:

„იავნანამ რა ჰქმნა?“ „კაცი, რომელიც იცინის“.

„ამოდის, ნათდება!“

სახელებითი წინადადება შეიძლება იყოს რთული წინადადების ნაწილი:

აი შენი სახლი, რომელშიაც შენ დაიბადე,

აი შენი პატარა აკვანი, რომელშიაც იწექი.

სახელებითი წინადადება ქართულ სამწერლობო ენაში, განსაკუთრებით პოეზიაში, ხშირად დასტურდება:

„ჩვენი წიგნი, ჩვენი ღედა, ჩვენი ენა ქართული,

ოქროსხმიან სიმებად გულში ამოხდართული!

ღედის ძუძუ მეორე, სიყვარული პირველი,

შემომჯდარი აკვანზე, მგალობელი ფრინველი“.

§ 2. სახელებითი წინადადების საკითხი. ტრადიციულ გრამატიკის სახელმძღვანელოებში სახელებითი წინადადება მარტივი წინადადების

ერთ-ერთ სახედაა ჩათვლილი და განხილულია სრული და უსრული, გავრცობილი და გაუვრცობელი, უქვემდებარე წინადადებების გვერდით (ა. შანიძე, დ. კვაჭაძე).

როგორც წესი, სახედლებით წინადადებაში არ არის ზმნა-შემასმენელი, ამდენად, ის წინადადებაც არ არის. მაგრამ იგი დოგოცისტურ-ფსიქოლოგისტური სინტაქსის ნაშთია. სახედლებით წინადადებას პირობითად შეიძლება ეწოდოს წინადადება. მასში შემასმენელი მკითხველმა უნდა წარმოიდგინოს ასოციაციით.

აჟ. დავითიანის აზრით, სახედლებითი წინადადება, რომელიც წარმოდგენილია ცადკე წევრი (არაპრედიკატი) ან შესიტყვება, არ შეიძლება ჩაითვალოს დამოუკიდებელ სახედ, რადგან იგი მხოლოდ ასახედებს რაიმე ფაქტს და არ წარმოადგენს მსჯელობას, თუმცა ზოგ შემთხვევაში შეიძლება გარკვეული ემოცია-მოდალობა ახასიათებდეს: „უკან კოპი, შუბლზე კოპი, კოტირედა, კოტირედა!“

სახედლებითი წინადადება არის უსრული წინადადების თავისებური სახე, მისი პარადელური სტილური ვარიანტი, რადგან აქაც აზრის შუტყობინება ხდება ნაკლები გრამატიკული ცენტრის მქონე ერთეულის საშუალებით (აკლია პრედიკატის კოორდინატი). რეაღარად წარმოდგენილია სახედები, რომლებიც ზოგჯერ იძვევიან ნორმალური კონსტრუქციისათვის დამახასიათებელ შესიტყვებას.

წარმოდგენილი კვადიფიკაცია, რომელიც ემყარება უსრული წინადადების ფორმობრივ-სემანტიკურ მრავალფეროვნებას, უდავოდ ანგარიშგასაწევია არა მარტო თეორიული, არამედ პრაქტიკული (მეთოდური) თვალსაზრისითაც.

მარტივი წინადადების შესწავლის მოქალე ინტორნა

მართალია, ანტიონის გრამატიკაში გამოყოფილია წინადადების ორი სახე — სრული და უსრული, მაგრამ ფაქტობრივად ესაა დაპირისპირება ზოგადად მარტივსა და რთულს შორის. თანაც აქ უსრული წინადადება იგივეა, რაც დამოკიდებული.

მარტივ წინადადებათა კლასიფიკაციის პირველი ცდა მოცემულია შონთობანს (საფრანგეთი) გამოცემულ ქართული ენის გრამატიკაში (1877), სადაც მარტივი წინადადება განხილულია სისრულისა და წევრთა განდაგების მიხედვით. კერძოდ, მარტივი წინადადება შეიძლება იყოს:

1) სრული (როცა მასში წინადადების სამივე ნაწილია: „სული არის უკვდავი“);

2) მოკვეთილი (როცა რომელიმე ნაწილი გამოკლებულია: „მოვედ ჩემს სანახავად“, „ის უმადური“ (მოკვეთილია ზმნა), „ღუმილი“ (გამოკლებულია ქვემდებარე და ზმნა(!)).

თ. უორდანი შედგენილობის მიხედვით ქართულში გამოყოფს ხუთი სახის წინადადებას. ესენია: მოკლე, ვრცელი, მარტივი, გაერთიანებული, რთული.

ავტორის აზრით, მარტივია წინადადება, თუ აზრი ერთი წინადადებით არის გამოხატული. თავის მხრივ, მარტივი წინადადება შეიძლება იყოს მოკლეს და ვრცელიც.

მოკლე წინადადება არის პატარა წინადადება, რომელშიც ერთი ქვემდებარეა და ერთიც შემასმენელი „მასწავლებელი ასწავლის“ (დღევანდელი გაგებით, მარტივი გაუვრცობელი).

ვრცელია წინადადება, რომელშიც ქვემდებარისა და შემასმენლის გარდა არის რომელიმე ამხსნელი სიტყვა: „ბუღბუღი მშვენივრად გალობს“. (დღევანდელი გაგებით, მარტივი გავრცობილი).

მარტივი წინადადების უფრო სხვაგვარ (სრულ) დახასიათებას იძლევა **ს. ხუნდაძე**. იგი „გრამატიკაში“ ცალ-ცალკე განიხილავს წინადადებას „შედგენილობისამებრ“ და „გვარისამებრ“.

შედგენილობისამებრ წინადადება არის:

1) გაუვრცობელი ანუ მოკლე („მზე ჩაესვენა“);

2) გავრცელებული ანუ ვრცელი („მზე დიდებულად ჩაესვენა“);

3) სრული (რომელშიც ქვემდებარე და შემასმენელი მოხსენიებულია: „მტრედმა დაილულუნა“);

4) ნაკლული (რომელშიც ქვემდებარე ან შემასმენელი არ არის მოხსენიებული, არამედ საგულისხმოა, მოსაფიქრებელი: „ვანო ქუთაისში სწავლობს, სანდრო კი — თბილისში“ (იგულისხმება „სწავლობს“).

5) მარტივი (ეწოდება „მხოლოდ ერთ წინადადებას, ერთი ქვემდებარისა და ერთი შემასმენლისაგან შემდგარს“).

გვარისამებრ წინადადება არის:

1) პიროვანი (რომელშიც ქვემდებარე ან მოხსენიებულია, ან შეიძლება ვიგულისხმოთ: „ძაღა აღმართს ხნავს“, „ქვეყანა ფართოა“),

2) უპირო (რომელშიც ქვემდებარე არათუ არ არის, არამედ არც შეიძლება ვიგულისხმოთ: „გუშინ წვიმდა“, „დღეს თოვს“).

აქვეა შემოტანილი ჩართული წინადადება (რომელშიც მოიპოვება

აგრეთვე ჩართული სიტყვები და გამოთქმები) და შემოტანილი წინადადება (ლევანდელი გაგებით—სხვათა სიტყვა).

მომდევნო ხანის გრამატიკებში მეტ-ნაკლებად გამოვრებულია წინამორბედთა მოსაზრებანი ან უფრო დაზუსტებულია მარტივი წინადადების სახეები. მაგალითად, ი. ნიკოლაიშვილის გრამატიკაში მარტივი ეწოდება „მარტო ერთ წინადადებას, პირნაკლი იქნება ის, სრულიაუ გავრცელებული“. ამის მიხედვით, მარტივი წინადადება შეიძლება იყოს:

1) პირნაკლი („რომელიც მარტო შემასმენელითაა გამოხატული, ქვემდებარე არ იგულისხმება: „წვიმს“, „თენდება“);

2) სრული („თუ მასში მარტო ქვემდებარე და შემასმენელია“);

3) გავრცელებული (თუ მასში „ქვემდებარისა და შემასმენლის გარდა ამხსნელი სიტყვებიცაა“ (გარემოება, განსაზღვრება და დამატება).

ი. სიხარულიძის მიხედვით, მარტივი წინადადების სახეებია:

1) მარტივი გაუვრცელებელი („მოწაფე სწავლობს“);

2) მარტივი გავრცელებული („მეჯიოთი მოწაფე გაკვეთილებს კარგად ამზადებს“).

3) სრული („მეზვრემ მწვანელი მოიტანა?“);

4) არასრული („ტარხუნა ხომ არის?“ — „გახდავს“);

5) უქვემდებარე („წვიმს“, „თოვს“);

6) შერთული („ინგრევა, ქრება ქვეყანა ძველი“) (ლევანდელი შერწყმული);

7) ჩართული (განკერძობებული სიტყვების შემცველი);

8) მიმართვითი (მიმართვის შემცველი).

როგორც ვხედავთ, ძველ ქართულ გრამატიკებში განხილული ან ზოგან მინიშნებული მაინცაა მარტივი წინადადების სახეები, რომლებიც შემდგომში კიდევ უფრო დაზუსტდა და დამატებითი ცნობებით შეივსოა. შ ა ნ ი ძ ი ს სასკოლო სახელმძღვანელოებში, ხოლო თანამედროვე საბეცაიდურ ნაშრომებში, (და მათი გათვალისწინებით) დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ ქართული ენის მარტივი წინადადება დახასიათდა შემადგენელ წევრთა და მთავარ წევრთა მიხედვით, გამოიკვეთა მისი სტრუქტურულ-სემანტიკური მრავალფეროვნება და ზოგიერთ მოვლენას მიეცა სხვაგვარი კვალიფიკაცია.

ლიტერატურა

- ბასილაია ნ. — ერთშემადგენლიანი წინადადების საკითხისათვის ახალ ქართულში. სოხუმის პედინსტიტუტის შრ. ტ. X—XI, 1958.
- დავითიანი ა. — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1979.
- თოფურია ვ. — ორმაგი უარყოფა ქართულში: წელიწდეული, I-II, №23—1924.
- კვანტალიანი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შეხწავლის ისტორია: იკე XXXII, 1993.
- კვანტალიანი ლ. — მასალები ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერი), 1993.
- კვაჭაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.
- კიჭირია ა. — უსრული წინადადება ქართულში: მაცნე, 1975, № 4.
- კიჭირია ა. — მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ., 1982.
- ნებიერიძე გ. — ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.
- შალამბერიძე გ. — ორმაგი უარყოფის შესახებ: ქართული სწორმეტყველების ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1980.
- შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, 1948.
- ქუშმბურიძე ზ. — უარყოფითი ნაწილაკები ქართულში და მათი ხმარების სტილური თავისებურებანი: ქელს, 1970, № 2.
- ჯორბენაძე ბ. — უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობისათვის ქართულში: ქსკხ, VI, 1984.

შერწყმული წინადადება

§ 1. შერწყმული წინადადების რაობა. ერთგვარი წევრები. შერწყმულია წინადადება, რომელიც შედგება ერთგვარი წევრებისაგან.¹ თოვლის ფიფქი წამოვიდა და დამაღნა ტურის ქიშვი.

ჩვენი ხუმრობა, მღერა; სიცილი ხეზედა მძინარ ფრინველს აფრთხოვდა.

„ერთგვარი ჰქვია ისეთ წევრებს, რომლებიც ასრულებენ ერთნაირ სინტაქსურ ფუნქციას, შინაარსობრივ ერთნაირად მიემართებიან ერთ საერთო წევრს, მიუგებენ ერთსა და იმავე კითხვაზე და ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან თანწყობის გზით“ (ღ. კვაჭაძე).

¹ აკ. დავითიანის განმარტებით, „შერწყმული წინადადება ჰქვია ისეთ სინტაქსურ ერთეულს, რომელშიც წარმოდგენილია ერთი და იმავე ფუნქციის (ხშირად ერთი და იმავე ფორმის) ორი ან მეტი წევრი, რომელთაც ერთგვარი წევრები ეწოდებათ“.

შენ მზე მიწაზე ჩამოიტანე და ღამისფერი მიეცი გიშერს.

ამ წინადადებაში ერთგვარი შემასმენელები მიემართებიან საერთო წევრს— ქვემდებარეს (შენ), მიუგებენ ერთსა და იმავე კითხვაზე (რა პქენ?)

შესაძლებელია, წინადადების ორი ან მეტი წევრი უკავშირდებოდეს ერთსა და იმავე წევრს; კითხვაც ერთნაირი პქონდეს, მაგრამ ეს ორი ნიშანი მაინც არ იქნება საკმარისი მათი ერთგვარ წევრებად მიჩნევისათვის.

მზე ფანჯარას სხვის სტყორცნის (რას?).

ეს წინადადება მარტივია, რადგან ერთ შემასმენელთან დაკავშირებულ დამატებებს სხვადასხვა ფუნქცია აქვს: ერთი ირიბია, მეორე— პირდაპირი. ე. ი. ამ ორ წევრს არა აქვს ერთნაირი სინტაქსური ფუნქცია (არ არიან თანასწორნი), რაც აუცილებელია წევრთა ერთგვარობისათვის.

მართლაც, ერთგვარი წევრები ძირითადად ერთნაირ კითხვებზე მიუგებენ, მაგრამ შესაძლებელია მათ განსხვავებული კითხვებიც პქონდეთ:

ზაადი გამოსულიყო (რა ექნა?) და გასცქეროდა (რას შერებოდა?) ჭადებს.

ერთგვარი წევრები უმეტესად ერთი და იმავე მეტყველების ნაწილით გადმოიცემა:

ყვითელ ფოთლებს და დამსხვრეულ რტოებს მიმოეფარათ ყამირი მიწა.

ერთგვარ წევრებს ძირითადად ფორმაც ერთნაირი აქვთ, თუმცა ეს არაა სავალდებულო:

თოვლის წყლებმა დაიწყეს ცეცხლად ღენა მინდვრ-ად და ხევებ-ში.

ზოგჯერ წინადადებაში ერთი და იგივე სიტყვა რამდენჯერმე მეორდება ექსპრესიულიზმის გასაძლიერებლად, მაგრამ ასეთი განმეორებული სიტყვები ერთგვარ წევრებად არ ჩაითვლება: მზეო, ამოდი, ამოდი!

მაშინაც არ არის წინადადება ერთგვარწევრებიანი, როცა მასში ტოლდებურწყობილი სიტყვები მოიპოვება: ღედა-შვილი ერთმანეთს გადაეხვია. მაგრამ შერწყმული გახდება, თუ ასე ვიტყვით: ღედა და შვილი ერთმანეთს გადაეხვივნენ.

ერთგვარი წევრები, როგორც ერთმანეთის მიმართ თანასწორნი,

სინტაგმას ვერ ქმნიან, რადგან მათ შორის არ არის დაქვემდებარებითი დამოკიდებულება.

ტრადიციული შეხედულებით, შერწყმული წინადადება საშუალო საფეხურია მარტივსა და რთულ წინადადებებს შორის. სტრუქტურულად იგი მარტივსავე შეესაბამება და რთულსაც უახლოვდება. შერწყმული წინადადება მიიღება სხვადასხვა გზით: 1) რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტთა შერწყმით, 2) თანწყობილი წინადადების ერთ-ერთი შემასმენლის კონვერსიით.

მზე ამოვიდა (1) და არემარე განათდა (2) → მზე ამოვიდა და არემარე განათა.

მზია ქადაქში მიდის (1), ღია ქადაქში მიდის (2) → მზია და ღია ქადაქში მიდიან.

§ 2. შერწყმული წინადადების ტიპები. ერთგვარ წევრთა მიხედვით შერწყმული წინადადება მრავალგვარია, კერძოდ, იმდენი სახისაა, რამდენი წევრიც გვაქვს: ერთგვარშემასმენლიანი, ერთგვარქვემდებარეიანი, ერთგვარდამატებეიანი, ერთგვარგანსაზღვრებეიანი, ერთგვარგარემოებეიანი.

ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება, როცა ერთ ქვემდებარესთან დაკავშირებულია ორი ან მეტი შემასმენელი:

შენ წინათ ცაში დაქროდი, ესიტყვებოდი ვარსკვლავებს და დედამიწის წაღკოტი არარაობად ჩასთვადე.

სიომ სარკმელს შექსისინა, გააცინა ფანჯრის მინა.

ერთგვარშემასმენლიან შერწყმულ წინადადებაში ქვემდებარე ბრუნვაში ანგარიშს უწევს უახლოეს შემასმენელს:

გაზაფხული დადგა და ამწვანა ბუნება.

როცა ქვემდებარე მოქცეულია ერთგვარ შემასმენლებს შორის, მაშინ იგი ბრუნვაში ანგარიშს უწევს მის წინ მდგომ შემასმენელს:

მას მიუპარა ყმაწვილი, დაიჭირა და ეამა.

ერთგვარშემასმენლიან შერწყმულ წინადადებაში, თუ ქვემდებარეს განსაზღვრებად ახდავს დექსიკურად ერთზე მეტის აღმნიშვნელი სიტყვა, მაშინ უახლოესი შემასმენელი მას მხოლოდობითში შეეწყობა, მომდევნო — მრავლობითში:

გოჩას მიუახლოვდა ორი კაცი და მდამად თავი დაუკრეს.

თუ ქვემდებარე გამოხატულია კრებითი სახელით, უახლოესი შემას-

¹ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ამგვარი წინადადება მიაჩნიათ რთული თანწყობილის ერთ-ერთ სახედ. ამის შესახებ დაწერილებათ იხ. ქვემოთ.

მეწედი მხოლობითში იქნება. მომდევნო — მრავლობითში:

ჯარი ნაწილში დაბრუნდა და დაისვენეს.

ჩვეულებრივ, ერთგვარი შემასმენლები წარმოდგენილია ერთი და იმავე პირის ფორმით; გარდა ამისა, ისინი ძირითადად გადმოიცემიან ზმნათა ერთნაირი დროისა და მწკრივის ფორმებით, იშვიათად შეიძლება დრო და მწკრივი სხვადასხვა იყოს:

შემოდგომის დღე თრთის და კანკალებს. მაგრამ:

აკაკიზე ბევრი დაწერილა, იწერება და დაიწერება.

ერთგვარი შემასმენლები შეიძლება გამოხატავდეს მოვლენათა ერთდროულობას, თანამიმდევრობას, მიზეზშედეგობრიობას:

ქალი კვრავდა, თან ნელი ხმით ლაღინებდა (ერთდროულობა).

თოვლის ფიქვი წამოვიდა და დამადნა ტურჩის ქიმზე (თანამიმდევრობა).

ყმაწვილი ჯერ დაუდუღარი მაჭარია და ბუყბუყებს (მიზეზშედეგობრიობა).

ერთგვარ ქვემდებარებანია შერწყმული წინადადება, როცა ერთ შემასმენელთან დაკავშირებულია ორი ან მეტი ქვემდებარე:

კოკორაშლილი ატამი, ამწვანებული შინდი და თეთრკაბა

ტყეშადი ერთმანეთს ემუსანი ფეხოღენენ.

ერთგვარ ქვემდებარეებს, ჩვეულებრივ, რიცხვის ფორმა ერთნაირი აქვთ, ზოგჯერ კი — სხვადასხვა:

მინდორი და ველი ჰყვავის.

ამწვანდა მთები, ტყე და მინდვრები.

თუ ერთგვარ ქვემდებარეებთან შერწყმულ წინადადებაში ქვემდებარე სუბიექტი საგანს აღნიშნავს, მაშინ შემასმენელიც მრ. რიცხვში ეთანხმება:

ქალი და კაცი ეტიდნან გადმოხტნენ.

თუ ერთგვარი ქვემდებარეები უსულო საგნის აღმნიშვნელია, მაშინ შემასმენელთან რიცხვში შეთანხმება არ გვექნება:

მადე გამოჩნდა მწვანეში ჩაფლული კოშკები და აივნისანი სახლები.

ტყე, მინდორი და ველი ბიბინებდა.

მაგრამ, თუკი უსულო საგნის აღმნიშვნელ ქვემდებარესთან შეწყობილი შემასმენელი აქტიურ სუბიექტს გულისხმობს, მაშინ შემასმენელიც მრავლობით რიცხვში ეთანხმება:

სიცივე და სიცხე ერთნაირად აჟრჟოლებდნენ საბრადო იას.

როგორც წესი, ერთგვარ ქვემდებარეთათვის სავადლებულა ერთი

და იმავე ბრუნვის ფორმა, მაგრამ არაა სავადლებული ერთნაირი რიცხვი: ეზოში ფუსფუსებდნენ ბაბუა და შვილიშვილები.

თუ ერთგვარ ქვემდებარებულ ტოლადშერწყმული სახელებია, მაშინ მასთან შეწყობილი შემასმენელი მეტწილად მხოლოდითი დანისძის:

მოხუცებული დედ-მამა, წერილი და-ძმა მძიმე ტვირთად აწვა ნიკოს სინდისს.

ერთგვარდამატებიანი შერწყმული წინადადება, როცა ერთ შემასმენელთან დაკავშირებულა ორი ან მეტი პირდაპირი, ირიბი ან უბრალო დამატება:

ა) ერთგვარპირდაპირდამატებიანი შერწყმული წინადადებები: პირველი თოვლი თეთრად დაფარა შინდორი, ტყე და ველი. წინათ აქებდნენ ქუთათურ. მაისს, აკაკის ვარდს და ცახეღის შროშანს.

სისხლისა შორწყო წვიმამა ქართველთა მთა და ხარია.

ბ) ერთგვარირიბდამატებიანი შერწყმული წინადადებები: თითქოს ვხედავდე ვარძიის თხრილებს, თამარის კოშკებს, დავითის გელათს.

მე ვეტირფი ძლიერ თბილისის ქავას, ნიკო ფიროსმანს და საათნავას.

გ) ერთგვარუბრალოდამატებიანი შერწყმული წინადადებები: წინათ აქ ჯარებს უნმობდნენ დაფდაფითა და ბუკითა. ჩვენი სიცოცხლე განმეორდება ღუქში, შვილებში, სიყვარულში. მინდა გადვიქცე ღუქსად, ნაპერწყლად ან მაჭრის შხეფად. ღვინით, საკმევილით, ზარით, სანთელით ევედრებოდნენ ფუძის ანგედოზს.

ერთგვარგარემოებიანი შერწყმული წინადადება. ქართულში გარემოება რამდენიმე სახისაა: ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზისა და მიზნის. შესაბამისად, შერწყმული წინადადებაც შეიძლება იყოს:

ა) ერთგვარადგილისგარემოებიანი: სოფლის გზებზე და ორლობებში თოვლი უმტვერო სუფრასავით დაეგო.

ჰა, ქიმიური ომების წყება სოფელში, მინდვრად, ქაღალში, ტყეში.

ბ) ერთგვარდროისგარემოებიანი:

იყვავილებენ ეს ყვავილები ახლა, წარსულში და მომავალში.
დღეს თუ ხვად საქმეს ხიშტი გადაწყვეტს.

გ) ერთგვარვითარებისგარემოებიანი:

ძველებურად, ჩვენებურად ჩავუაროთ ისანს.

და ქარიშხალი ძვალთა შთენილთა ზარით, ღრიალით მიწას
მომაცრის.

ცის დაუვარდზე მოჩანდა იგი თეთრად და აუშლვრევად.

გამოვედით ორნი ობოლნი ამ ტრიალ დედამიწაზედ უპუროდ,
უბინოდ, უნეგემოდ, უთვისტომოდ.

დ) ერთგვარმიზნისგარემოებიანი (შედარებით იშვიათია):

იქ ყვავილები გაზრდიდან ჩემს საზრდოდ, საწუნუნელადო.

ეროვნების ხეს ძირის გასამაგრებლად და ფესვების განზე
გასადგმელად... წმინდა სისხლიც ეჭირვება.

ამაოდ ეძებს სიო ფრთაღალი ყვავილის ფურცლებს დასაკოც-
ნელად და შესარხველად.

ჩვენც გვეძახიან ბრძოლაში საჩხუბრად, სისხლის საღვრელად.

ე) ერთგვარმიზნისგარემოებიანი (შედარებით იშვიათია):

შიშშიღისა და წყურვილის გამო დაჭრილი ძღვის სუნთქავდა.

ღვთისოს სიბრაზითა და სიმწრით ყელში ნერწყვი უშრებოდა.

შენიშვნა: ენაში უფრო გავრცელებულია ერთგვარი აღგლისა და ერთგვარი
ვითარების გარემოების შემცველი შერწყმული წინადადებები.

ერთგვარგანსაზღვრებიანი შერწყმული წინადადება შე-
იცავს რამდენიმე ერთგვარ განსაზღვრებას. განსაზღვრებები ერთგვარი
ანუ ერთი რიგისანი არიან მაშინ, თუ ისინი ერთი ნიშნის მიხედვით
ახასიათებენ საზღვრულ წევრს (ან მხოლოდ ნიშან-თვისების, ან კუთ-
ვნილება-დანიშნულებისა და მისთ. მიხედვით), ერთნაირად მიემართე-
ბიან მას და ერთმანეთს უერთდებიან მაერთებელი კავშირებით ან უკავ-
შიროდ.

რომ გამოვიცნოთ, განსაზღვრებები ერთი რიგისაა (ერთგვარია) თუ
არა, საკონტროლო საშუალებად უნდა გამოვიყენოთ და კავშირი. თუკი
განსაზღვრებებს შორის აზრობრივად მოსახერხებელია და კავშირის
ჩასმა, მაშინ ისინი ერთგვარი წევრები არიან:

ა) **ღამაზი, მოხდენილი, გულყთილი გუგუა იზრდებოდა მთაში.**

ბნელი, თბილი და წყნარი ღამე იყო.

ბ) გულს მისვენია ხატადა ენა მთისა და ბარისა.

არმაზის, ვგრისის, პერეთის დროშები ამაღლდნენ ცათამდის.

რადგანაც განსაზღვრებები მრავალფეროვანია გამოხატვის საშუალებებით და შესაბამისად ისინი საზღვრულ წევრს ახასიათებენ სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით, ამდენად, შესაძლებელია, წინადადებაში იყოს რამდენიმე განსაზღვრება, მაგრამ ისინი მაინც არ ჩაითვალოს ერთგვარ წევრებად, მაგადითად:

ია მშვენიერი პაწაწინა უსუნო ყვავილია.

ჩვენს ქუჩაზე დიდი საბავშვო მალაზია გახსნეს.

შდრ. ჩვენს ქუჩაზე დიდი და ღამაში მალაზია გახსნეს (შერწყმ.)

დასახელებულ წინადადებებში ატრიბუტული განსაზღვრებები არაერთგვარია, რადგან სხვადასხვაგვარად მიემართებიან საზღვრულს, მათ შორის და კავშირის ჩასმაც მოუხერხებელია.

ჩვეულებრივ, ერთგვარგანსაზღვრებიან წინადადებაში გვაქვს ერთი რიგის ან ატრიბუტული, ან სუბსტანტიური განსაზღვრებები. მაგრამ ზოგჯერ დასაშვებად მიაჩნიათ, რომ ერთგვარ წევრებად ჩაითვალოს ატრიბუტული და სუბსტანტიური განსაზღვრება ან კიდევ რამდენიმე პრედიკატული განსაზღვრება:

ღულან ოქროს და წითელ ღვარებად კვირადღეობით შენი ქუჩები.

ბავშვი დაფიქრებული და დარცხვენილი მისჩერებოდა მამას.

შესაძლებელია, შერწყმულ წინადადებაში ერთდროულად იყოს რამდენიმე სახის ერთგვარი წევრი. ასეთ წინადადებას ეძახიან ნარევი (შერეული) სახის შერწყმულ წინადადებას:

ჰვ. ღვმ. შრომა და სიყვარული ადამიანის სიცოცხლეს აყისკროვნებს და პ.ღ. პ.ღ. შეშ. შნოსა და დაზათს კმატებს.

შეშ. შეშ. ადის და ჩადის მთათ მკერდი წითლად, ყვითლად და მწვანედა. ბ.გ. ა.ბ. გულს არ გაავითეხ ქართველი, არ დაგაჩღუნებ ჩემს ხმაღსა და ვერ დაკვარგავ გულგრილად წინაპართ გზასა და კვალსა. მე შენ დამითოვე და დამითოვე მრავალი დარდი და იარები. გორგასადს, აღმაშენებელს ზრდიდნენ მტკვარი და რიონი.

§ 3. ერთგვარ წევრთა შეერთების საშუალებანი. ერთგვარ წევრთა შეერთების საშუალებებია: პაუზა, ინტონაცია, კავშირები და ერთდრო-

უკად კავშირიანი და უკავშირო შეერთება (ა. შანიძე, 1948). თანა-
მედროვე ქართულ გრამატიკებში ერთგვარ წევრთა შეერთების რრი ძი-
რითადი სახეა დასახელებული: უკავშირო და კავშირიანი.

უკავშირო შეერთება

უკავშირო შეერთებისას ერთგვარ წევრთა დასაკავშირებლად გამო-
იყენება მხოლოდ პაუზა, ინტონაცია და არა სპეციალური კავშირები.
წერის დროს გამოიყენება სასვენი ნიშანი მძიმე. ასეთ დროს ერთგვარ
წევრთათვის დამახასიათებელია ჩამოთვლის ინტონაცია:

ბაღრა-ბაღებს, ნერგებს, ღერწებს აუესია ორთაჭადა.

ვხნავ, ვთესავ, ვებრძვი მიწასა.

სუდ ტყუიდი ყოფილა პურ-შარილიც, პატივისცემაც, სიყვარულიც,
მეგობრობაც.

შეარხვედი მერე ჩონგურს, ზღვას სიმღერით აჩუმებდი.

უკავშირო შეერთებისას იმდენ „მძიმეს“ დაწერეთ, რამდენი ერთ-
გვარი წევრიც არის ერთის გამოკლებით.

ერთგვარ წევრთა უკავშირო შეერთება ქმნის ლია, დაუსშავ კონს-
ტრუქციას: ახდავს იერი ერთგვარ წევრთა ჩამოთვლის დაუმთავრებლო-
ბისა, ე. ი. ქმნის შესაძლებლობას, დაემატოს ახალი ერთგვარი წევრი.
უკავშირო ერთგვარ წევრებს შორის თავისუფლად შეიძლება ჩავსვათ
და კავშირი:

ბნელი, თბილი, წყნარი ღამე იყო.

მღრ. ბნელი, თბილი და წყნარი ღამე იყო (ასევე: ბნელი და თბილი)

კავშირიანი შეერთება

შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარი წევრები შეიძლება უკავშირდე-
ბოდეს ერთმანეთს სპეციალური საკავშირებელი სიტყვებითა და კავ-
შირებით. გამოყენებულა მ ა ე რ თ ე ბ ე დ ი კავშირები: მაჯგუფებელი,
მაყადკვებელი და შაპირისპირებელი.

მ ა ჯ გ უ ფ ე ბ ე დ ი კავშირებია: და, თუ (და-ს მნიშვნელობით).
ამათგან ძირითადია და, უფრო იშვიათია თ უ. უკუთქმითი შინაარსის
შერწყმულ წინადადებაში მაჯგუფებელი კავშირის მნიშვნელობით შეიძ-
ლება შეგვხვდეს ც დართული ნაწილაკებიც: არც-არც, ვერც-ვერც,
ნურც-ნურც, კიდევ-კიდევ...

ქარი არხვს და ატოკებს ჩემს სარკმლის წინ იასამანს.

მაგრამ ეწვია ატმის ხეს ქარი და ფრთა მდგარი შემოახვია.

მთვარეულივით დავემხოზი თბილისის მიწას და დიდი ნიკო ფი-
როსმანის ნატერფაღს ვკოცნი.

ბუნება შეუდარებელი მკურნალია კაცის ვარამისა და დარღისა.
შენზედ მოუბნობს კაცი თუ ქალი.

ნაცვალი თუ იასაული ქვირვის ეზოში ვერ გაიწაწანებდნენ.

ა რ ც უ ლ ო ნ ო ბ ა მ, ა რ ც ს ი გ ა მ ხ დ რ ე მ ა, ა რ ც ს ი ბ ე რ ე მ ა, ა რ ც
თ ე თ რ მ ა წ ვ ე რ მ ა, ა რ ც კ ა ც რ ს და ა რ ც ლ ვ თ ი ს სა მ ა რ თ ა ღ მ ა
არ მიპატივა ბებერი მამა.

ამ ბნელს ვერ შესძრავ ვერც ქარიშხლით, ვერც ბუკის ცეპით,
ვერც ხმოვანებით.

ნურავის დაზოგავთ: ნ უ რ ც დ ი დ ს, ნ უ რ ც პ ა ტ ი ა რ ა ს, ნ უ რ ც
ბ ე ბ ე რ ს ა და ნ უ რ ც ყ მ ა წ ვ ი დ ს.

ნუ შეეფარვი, ჩემო მფრინაუო, ნ უ ც ა ს ი ც ხ ე ს ა, ნ უ ც ა ა ვ დ ა რ ს ა.

მაჯგუფებელი კავშირების მნიშვნელობით გამოიყენება აგრეთვე
საპირისპირო ცადების მქონე ზოგიერთი კავშირი: არა მარტო — არამედ,
არა თუ — არამედ, არა მხოლოდ — არამედ, როგორც — ისე, კიდევ — არა:
სიცოცხემ შეაწუხა არა მარტო აღაშიანები, არამედ ცხოვე-
ლებიც.

ერთი ხისგან ვაკეთდება როგორც ჯვარი, ისე ბარი.

მ ა ც ა დ კ ე ვ ე ბ ე დ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ა: ხ ა ნ, ხ ა ნ — ხ ა ნ, ა ნ, ა ნ — ა ნ, თ უ,
გ ი ნ დ — გ ი ნ დ, თ უ ნ დ — თ უ ნ დ. ამ კავშირებს შორის ზოგჯერ და-ც არის
ნახმარი. ხ ა ნ და ა ნ კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი შ ე რ წ ყ მ უ ლ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა შ ი შ ე ი ძ ლ ე ბ ა
ერთხედ იყოს გამოყენებული ან მეორედბოდეს. უკანასკნელი შემთხვე-
ვა უფრო ხშირია:

ა ნ მ ო ვ კ ლ ა ვ, ა ნ შ ე ვ ა კ ვ ე ბ ი ქ ვ ე ყ ნ ის მ ტ ი რ ს ვ ა ჟ კ ა ც უ რ ა დ ა.

მიყიდე რვეული ან წიგნი.

ხ ა ნ ვ ტ ი რ ი, ხ ა ნ ა ც ვ ლ ო ს უ ლ ო ბ, ხ ა ნ კ ი შ ხ ა მ ს ვ ა ნ თ ხ ე ვ შ ხ ა მ -
ზ ე დ ა.

იმათ წინ იდგა სამი თუ ოთხი არყი.

ე ბ შ ე ნ ი მ ა დ ლ ო ბ ა გ ი ნ დ ა გ ა ხ ი ე, გ ი ნ დ ა გ ა ჭ ბ რ ი წ ე.

თ უ ნ დ წ ა დ ი, თ უ ნ დ დ ა რ ჩ ი.

მ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ე დ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ა: მ ა გ რ ა მ, ხ ო ლ ო, კ ი, ო ლ ო ნ დ,
თ უ მ ც ა, ¹ ა რ ა მ ე დ.

¹ შერწყმულ წინადადებაში გამოყენებული ზოგიერთი კავშირი (თუ, გინდ, თუნდ, ოლონდ, თუმცა რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მაქვემდებარებულ კავშირად იხმარება.

უმთვარო, მაგრამ წყნარი ლამე იყო.

მყინვარი დიდებულთა, მაგრამ ცივია და მიუკარებელი.

მამამ ერთი შვილი სოფელში დატოვა, ხოლო მეორე ქადაქში წაიყვანა.

ხოსრომ თუთის ნაწილი გაღიაში ჩაყარა, დანარჩენი კი თვითონ შეჭამა.

ქალი დამაზია, ოლონდ ანჩხელი.

მოწინააღმდეგე ჯგუფი შცირე იყო, თუმცა უფრო სალი აზრის მქონე.

ჩვენ, ირმები, ენით არ ვლაპარაკობთ, არამედ თვალებით.

მომიგონებენ არა მეფენი, არამედ ჩემებრ დაკარგული მეოცნებენი.¹

კავშირიანი და უკავშირო შეერთებმა ხშირად შერწყმულ წინადადებაში, როცა ორზე მეტი ერთგვარი წევრია, ერთდროულად გვაქვს კავშირიანი და უკავშირო შეერთება:

ხალხი დაწყნარდა, დაასაფლავა თავიანთი დახოცილები, მაგრამ ჯერ არ იშლებოდა.

უნდა ქართულ მზეს, ცას და გაზაფხულს დაერქვას კოტეს წმინდა სახელი.

ნოტიო, გრილი ჰაერი თითქოს საიდანლაც კოკისპირულად გვასხამდა ძაღას, სიხარულსა და შრომის სურვილს.

§ 4. განმაზოგადებელი სიტყვები ერთგვარ წევრებთან. შერწყმულ წინადადებაში ხშირად მოიპოვება ერთგვარ წევრთა განმაზოგადებელი (გამაერთიანებელი, შემკრები) სიტყვები, რომლებიც საერთოდ აღნიშნავენ გვაროვნულ ცნებებს. განმაზოგადებელი სიტყვები ლექსიკურად მრავალფეროვანია. ისინი გადმოიტყვებიან სხვადასხვა მეტყველების ნაწილებით: ნაცვადსახელებითა და ნაცვადსახელური ზმნიზედებით; არსებითი, ზედსართავი და იშვიათად — რიცხვითი სახელებითაც:

კაცი, მზეცი და ჩიტები — ყველა საქმეს ჰკიდებს ხელსა.

ყვედგან ერთსა და იმავეს დაპარაკობდა: ქუჩაში, მოედანზე, ოჯახშიც.

აუზებში გაუშვეს თევზები: ღორჯო, ჩხამა, ნაფოტა.

¹ ა. შანიძე თავის სასკოლო გრამატიკაში (1948) ერთგვარ წევრთა შერთვის საშუალებად ასახელებს მიაგივებელ კავშირებსაც (ესე იგი (ე. ი.), ანუ): დაუძახე ღელ-მამას, ე. ი. შშობლებს"; „თუთის ხეს, ანუ ბეოლას (ე. ი. ბეოლას), კახეთში ფურცელს ეძახიან“).

გ ა რ ე შ ე ნ ი ც ბევრი ჰყავდა: ტურა, მედა, კატა, მგლები.

ცხენებს და ჯორებს აჰკიდეს ნ ა ნ ა დ ი რ ე ვ ი მრავალი: ხოხობი, გნოლი, ირემი, ჯიხვი კდეებში მავალი.

ამ მერანს შეკაზმულბაძე თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ი ჰქონდა: მსუბუქი, კოხტა, მინანქრებით შემკული.

ოთახში ს ა მ ნ ი ვიყავით: მე, მამაჩემი და ბიძაჩემი.

როგორც წესი, ერთგვარი წევრები აზუსტებენ მათ წინ მდგომი განმაზოგადებელი სიტყვის იმ მნიშვნელობას, რომელიც აქვს ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში. ერთგვარი წევრების მიმართება მისდამი ახსნა-განმარტებითი ხასიათისაა. ამიტომ მათ შორის შეიძლება აღ-დგეს მაიგივებელი კავშირები (ე. ი., ანუ) ან ამ ფუნქციით გამოყენებული ზოგიერთი სხვა სიტყვა: სახედლობრ, მაგალითად, როგორცაა... ასეთი სიტყვები ზოგჯერ წინადადებაშიც კია წარმოდგენილი:

ოთახში ეყარა სხვადასხვანაირი ნ ი ვ თ ე ბ ი, ს ა ხ ე დ ლ ო მ რ :
წაღები, თუნგი და შანდალი.

ერთგვარი წევრები და მათი განმაზოგადებელი სიტყვა მიუგებენ ერთსა და იმავე კითხვაზე და სინტაქსური ფუნქციითაც ერთნაირი არიან (რა წევრიცაა ერთგვარი სიტყვები, ისეთივეა განმაზოგადებელიც):

ქვ. ყ ვ ე ღ ა შეინძრა და შეძრწუნდა: ღაბღა — დეღამიწა, გარშემო —

ქვ. კედლები, მალღა — ჭერი და ჭერის ბანი.

განმაზოგადებელი სიტყვა შეიძლება ახდეს ყოველგვარ წევრს: ქვემ-დებარეს, დამატებას, განსაზღვრებას, გარემოებას...

ი რ . ლ . ი რ . ლ . ი რ . ლ . ი რ . ლ .
ყ ვ ე ღ ა ს გამოეხმაურა იგი: მიხაკსაც, ნარგიზსაც, ყაყაროსაც.

ა ლ . გ . ა ლ . გ . ა ლ . გ .
თონა ა რ ს ა დ ჩანდა: არც სახლში, არც ეზო-ყურეში.

ა დ ა მ ი ა ნ შ ი ყ ვ ე ღ ა ფ ე რ ი უნდა იყოს მშვენიერი: გარეგნობაც,

ს უ ლ ი ც , ა ზ რ ე ბ ი ც .

განმაზოგადებელი სიტყვის პოზიცია ერთგვარი წევრების მიმართ თავისუფალია: იგი უსწრებს ან მოსდევს მათ:

შ ი გ ო რ ნ ი ს ხ ე დ ა ნ : ქ ა ღ ი და მ ა მ ა კ ა ც ი .
შ დ რ . მ თ ე ბ ი , გ ო რ ა კ ე ბ ი , ვ ე ღ ე ბ ი — ყ ვ ე ღ ა ფ ე რ ი მ წ ვ ა ნ ი თ შ ე -
მოსილიყო.

§ 5. პუნქტუაციისა და სტილისტიკის საკითხები შერწყმულ წინადადებაში. შერწყმულ წინადადებაში სასვენ ნიშნებად გამოიყენება მძიმე, ორწერტილი, წერტილ-მძიმე, ტირე.

ა) მძიმე იწერება ერთგვარ წევრებს შორის: 1) უკავშირო შეერთების დროს; 2) კავშირიან შერწყმულ წინადადებაში (თუმცა ყოველთვის არა): ბევრი სამღურავო, დარიგება, წყველა-ჭრულვა გაუგონია მოხუცსაც. დავითმა გულმოსულად შეანათა ვანოს თვალები, მ ა გ რ ა მ ა რ ა ფ ე რ ი უ თ ხ რ ა .

მძიმე არ იწერება: 1) და და კი კავშირების წინ; 2) თუ კავშირის წინაც, როცა ის მაჯგუფებელი კავშირის ფუნქციით გამოიყენება; 3) ან და ხან კავშირების წინ, თუ ისინი წინადადებაში არ მეორღებთან (ნახმარია ერთხელ):

მთა და ბარი ამწვანდა.

სანდრომ ეშმაკობა ჭირივით შეიძულა, ბეჯითობა კი გულით შეიყვარა.

დიდი თუ პატარა დანიშნული ადგილისაკენ მიიჩქაროდა.

შეთქმულნი თითო-თითოდ ან ჯგუფ-ჯგუფად გროვდებოდნენ.

ბ) ორწერტილი იწერება ერთგვარი წევრების წინ, თუკი მათ უსწრებს განმაზოგადებელი სიტყვა:

შეჰხარბან ყვედას და ყოველივეს: დათენთიდ მზეს, მომავად ურმებს, ნაცნობ მეზობლებს, ბუზლუნა თოღიასა და გოცებულ ბოჩოღას.

გ) წერტილ-მძიმე იწერება ერთგვარ წევრებს შორის იმ შემთხვევაში, როცა შერწყმული წინადადება საკმაოდ ვრცელია:

მისი ღექსი შვებით, ღხენით ხან მეჯღისში მოფრინდება,

გულს ჩაგვეკრის, ღაღობს, ხარობს, გამღერებს და ამღერდება;

ხან ღონდება ნაზ ქაღსავით უიმედო სიყვარულით,

ხან იფუთქებს ჭაბუკსავით და განღევნის სევდას გულით.

დ) ტირე იწერება შერწყმულ წინადადებაში მაშინ, როცა განმაზოგადებელი სიტყვა მოსდევს ერთგვარ წევრებს (სასვენი ნიშანი დაისმის ერთგვარი წევრების ბოლოს):

კაცი, მხეცი და ჩიტები — ყვედა საქმეს ჰკიდებს ხელსა.

ცას, მზეს, ღუნამიწას — ყვედა ფერს მადღობას უხდინდა

იშვიათად „ტირე“ შეიძლება გამოვიყენოთ მაშინაც, როცა უკავშირო შეერთებისას ერთგვარ წევრთა შორის დაპირისპირებაა: ღვინოს არა გთხოვ — წყალს (ღ. კვაჭაძე).

შერწყმულ წინადადებას უკავშირდება სტილისტიკის (შესაბამისად მართლწერის) საკითხებიც:

1) და კავშირის წინ მდგომი სახელი გავრცობილი სჯობს მიცემითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში:

მიხეილი დიდის ამბით მიეგება გედევანს-ა და მის მეუღლეს.

გულს მისვენია ხატადა ენა მთის-ა და ზარისა.

ყმაწვილები მხიარული ყიჟინით-ა და შექახილებით შევიდნენ სოფელში.

2) როცა ერთგვარი წევრები თანდებუდიანია, მაშინ და კავშირის წინ მდგომი სიტყვა უთანდებულოდ უნდა ვიხმაროთ, ოღონდ გავრცობილი ფორმით:

ვსაუბრობდით საქართველოს წარსულზე, აწმყოსა და მომავალზე. "

თუმცა სამწერლობო ენაში (განსაკუთრებით პოეზიაში) ყოველთვის არ არის ეს წესები დაცული:

წინათ აქებდნენ ქუთათურ მაისს, აკაკის ვარდს და ცახელის შროშანს.

ჩვენი სიტყვები განმეორდება ღექსში, შვილებში და სიყვარულში.¹

§ 6. შერწყმული წინადადების განსაკუთრებული შემთხვევები (არაერთგვარ-წევრებიანი შერწყმული წინადადება). როგორც წესი, შერწყმული წინადადება შედგება ერთგვარი წევრებისაგან, ე. ი. ისეთი წევრებისაგან, რომლებიც დაკავშირებული არიან ერთ საერთო წევრთან და, რაც მთავარია, ერთნაირი არიან სინტაქსური ფუნქციის მიხედვითაც. მაგრამ ქართულ ენაში (მწერლობაში, ზეპირ მეტყველებაში) შეინიშნება ისეთი წინადადებები, სადაც ერთ-ერთ საერთო წევრთან დაკავშირებულია სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქციის მქონე რამდენიმე წევრი, რომლებიც მაერთებელი კავშირებით ერთმანეთთან ისე არიან შეერთებული, როგორც ერთგვარი წევრები. მხედველობაში გვაქვს ასეთი ტიპის წინადადებები: ეს ამბავი არსად, არასოდეს და არავის აღარ გაუზიაროთ.

¹ ჩვენ მიერ დამოწმებულ საილუსტრაციო მაგალითებშიც ზოგან დარღვეულია მართლწერის წესები, მაგრამ მაინც უცუელად დავტოვეთ ავტორისეული ფორმები.

რუსული ენის გრამატიკებზე დაყრდნობით (გათვადისწინებით) დ. კვა-
ჭაძე საგანგებოდ მსჯელობს ასეთ წინადადებებზე და მათ არაერთგვარ-
წევრებიან შერწყმულს უწოდებს. საანალიზო წევრები მეტწილად გად-
მოცემულია კითხვითი ნაცვალსახელებით, კითხვითი ზმნიზებებით (ან
საერთოდ ზმნიზებებით) და უმრავლეს შემთხვევაში გარემოების ფუნ-
ქციით გამოიყენება.

გამოყოფენ ამ ტიპის შერწყმული წინადადების რამდენიმე შემთხვე-
ვას:

1) წინადადება შერწყმულია ვითარების გარემოებისა და პრედიკატული
განსაზღვრების მიხედვით: ეღუჯა ^{პ. გ.} წყნარად, ^{პ. გ.} რუშად და ^{პრ. გ.} ხმაგაკმენდილი
იკურვებოდა.

2) წინადადება შერწყმულია ორი ან ორზე მეტი არაერთგვარი გარე-
მოების მიხედვით:

^{ლრ. გ.} მარად და ^{აღ. გ.} ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა!

^{აღ. გ.} სად, ^{მინ. გ.} რისთვის და ^{ილ. გ.} როდის ერქარებოდა ქართველს, რომ დაგვიან-
ებისთვის დაღონებულყოს?!

3) წინადადება შერწყმულია რამდენიმე გარემოებისა და ქვემდებარე —
დამატების მიხედვით:

^{ქვ.} ვინ, ^{ლრ. გ.} როდის, ^{მინ. გ.} რად ან ^{ვით. გ.} როგორ გააბა ეს უხიდავი სიმები —
არც ახლა მესმის.

ამ ტიპის წინადადებებში საერთო წევრია შემასმენელი, ქვემდებარე
და დამატება ნაცვალსახელით გადმოიცემა, გარემოება — ზმნიზებით.

როგორც ვხედავთ, ასეთ წინადადებებში ორი ან მეტი წევრი, მაერ-
თებელი კავშირით ან უკავშიროდ შეერთებული, ახლავს ერთ საერთო
წევრს, ისინი ერთმანეთის მიმართ თანწყობილი არიან, მაგრამ მაინც
ვერ ჩაითვლებიან ერთგვარ წევრებად, რადგან არა აქვთ ერთგვარი სინ-
ტაქსური ფუნქცია.

მეორე მხრივ, საანალიზო ტიპის წინადადებებს მათი სტრუქტურა-
ალნაგობის მიხედვით მარტივსავე ვერ მივაკუთვნებთ. ამდენად, მათს
აღსანიშნავად გამოყენებულნი ტერმინი „არაერთგვარწევრებიანი შერ-
წყმული წინადადება“ გამართლებული ჩანს.

§ 7. შერწყმული წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. მსჯე-
ლობა წინადადების ტიპებზე ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში

განსაკუთრებით გამოიკვეთა XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან, თუმცა ამ საკითხზე ზოგი რამ მანამდედ გრამატიკებშიც იყო აღნიშნული. ამ ასპექტით პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ანტონ I-ის ქართული გრამატიკა.

მართალია, ანტონის გრამატიკაში შერწყმული წინადადება ცალკე სახედ არაა გამოყოფილი, მაგრამ გარკვევითაა მითითებული, რომ წინადადებაში შეიძლება იყოს და კავშირით ან უკავშიროდ შეერთებული სიტყვები, რომლებიც ერთი ფუნქციით არიან გამოყენებული; რომ ასეთი სიტყვები „თანადშერთვით“ (თანწყობით) არიან დაკავშირებული. გარდა ამისა, ანტონს გათვადისწინებული აქვს შეწყობა შემასმენლისა რამდენიმე ქვემდებარესთან რიცხვში და რამდენიმე მსაზღვრელისა არსებით სახედთან ბრუნვასა და რიცხვში.

ერთგვარ წევრთა შესახებ ძირითადად ამასვე იმეორებენ გაიოზი, დავით და იოანე ბაგრატიონები. ი. ქართველიშვილმა ერთგვარწევრებიანი წინადადება მიიჩნია რთულად.

შერწყმული წინადადების კვლიდრეკაცია და მისი წარმომავლობის გზა შედარებით სრულად არის წარმოდგენილი ს. დოდაშვილის „შემოკლებულ ქართულ ლრამატიკაში“ (1830). მართალია, ამ ტიპის წინადადების აღსანიშნავად იგი იყენებს ტერმინს „რთული თანწყობილი“, მაგრამ მასში გულისხმობს ერთგვარქვემდებარისა და ერთგვარშემასმენლიან წინადადებებს.

პდ. იოსელიანისა და დ. ჩუბინაშვილის აზრითაც, ორი ან მეტი უფა-ლი სახელის (ქვემდებარის) შემცველი წინადადება რთულია და მიღებულია ერთნაირი ზმნის მქონე ორი მარტივი წინადადების შეერთებით.

ქართულ გრამატიკულ დიტერატურაში პირველად თ. ჟორდანიამ განასხვავა ერთგვარწევრებიანი წინადადება რთულისაგან და მას უწოდა გაერთიანებული წინადადება. გაერთიანებული წინადადება, როდესაც მასში რამდენიმე ქვემდებარეა და ერთი შემასმენელი ან რამდენიმე შემასმენელია და ერთი ქვემდებარე. წინამორბედთა მსგავსად, თ. ჟორდანიასაც მიაჩნია, რომ გაერთიანებული წინადადება არის ორი ან მეტი მარტივი წინადადების გაერთიანების შედეგი. საგულისხმოა ისიც, რომ, ავტორის დაკვირვებით, გაერთიანებულ წინადადებაში ქვემდებარეები და შემასმენლები განიყოფებიან მძიმით, თუ მათ შორის არ არის კავშირი და.

მომდევნო ხანის ძველი გრამატიკოსები რეტ-ნაკლებად იშვორებენ ერთგვარწევრებიან წინადადებათა არსებულ კვადრიფკაციასა და ტერ-წინადადებას.

ს. ხუნდაძემ ერთგვარწევრებიან წინადადებას უწოდა შერტეხილი წინადადება, ი. სიხარულიძემ კი — შერტეხილი წინადადება და იგი მიიჩნია მარტივი წინადადების ერთ-ერთ სახედ. ი. სიხარულიძემ მსჯელობს ერთგვარ წევრთა კავშირიან და უკავშირო შეერთებაზე, ძირითადად სწორად ასახელებს მავრთებელ კავშირებს (და, არც, ან, მაგრამ, არამედ...) და აყალიბებს სასვენი ნიშნების ხმარების წესებსაც.

მხოლოდ მ. ჯანაშვილმა გამოყო ქართულში სამი ტიპის წინადადება: მარტივი, გავრთებული და რთული, რითაც ერთგვარწევრებიან წინადადებას საკუთარი ადგილი მიუჩინა ქართული ენის სინტაქსში.

როგორც ვხედავთ, ძველ გრამატიკებში ძირითადად სწორადაა გავრთული შერწყმული წინადადების არსი, შენიშნულია ერთგვარ წევრთა შეერთების საშუალებანი და შერწყმული წინადადების მიღების გზები (მარტივ წინადადებათა შეერთება და მარტივში ერთგვარი წევრის დამატება).

და მაინც შერწყმული წინადადების მეცნიერული ანალიზი საკმაო სისრულით წარმოდგენილია ა. შანიძის სასკოლო სახელმძღვანელოებში, რომლებიც თანდათან იხვეწებოდა და სრულყოფილი ხდებოდა შემდგომი დროის სპეციალური გამოკვლევების მიხედვით. ამ თვალსაზრისით მეტად ფასეულია ანტ. კიჭინიას, დ. კვაჭაძის, მ. თაღკვაძისა და სხვათა ნაშრომები, რომელთა შეჯერების საფუძველზე წარმოვადგინეთ შერწყმული წინადადების ტრადიციული დახასიათება.

ევროპული გრამატიკებისა თუ ქართული ენის განვითარების შესაბამისად, თანამედროვე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შერწყმულ წინადადებასთან დაკავშირებით გამოითქვა ტრადიციული საგან განსხვავებული მოსაზრებანიც. მეტად საინტერესოა დ. ენუქიძის ნაშრომი „შერწყმული წინადადება“, სადაც ავტორი საგანგებოდ მსჯელობს ერთგვარ-შემასმენიანი შერწყმული წინადადების შესახებ. მისი აზრით, თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ნებისმიერი ენისათვის წინადადების ცენტრად მიჩნეულია ზმნა, რომელიც ასახელებს კონკრეტულ სიტუაციას, მოქმედებას. მის ირგვლივ განლაგებული არიან მოქმედი პირები, აქტიანტიები. რამდენი ზმნაცაა, იმდენი სიტუაცია; რამდენი ზმნაცაა, იმდენია წინადადება, თუმცა შესაძლებელია ზმნის ადგილები. შევსებული არ იყოს მოქმედი პირებით, აქტიანტიებით.

ქართულში ზმნა წინადადების ცენტრად აღიარებული იყო XX საუკუნის 30-იან წლებში (არნ. ჩიქობავა). უდავოა, რომ ქართული ზმნა მართლაც წინადადებაა მინიატურაში. სწორედ ამ დებულებიდან გამომდინარე, ე. ენუქიძე სვამს კითხვას: ზმნის ასეთი წარმართველი ფუნქციის გამო, შეიძლება თუ არა ერთმანეთს გაუუთანაბროთ სტრუქტურულად ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადება სხვა სახის შერწყმულ წინადადებას? შესაბამისად იძლევა ასეთ პასუხს: რუსულ აკადემიურ გრამატიკაში კონსტრუქცია „ერთ ქვემდებარესთან რამდენიმე შემასმენელი“ განიხილება რთულ წინადადებად სათანადო დასაბუთებით. ქართულში მეტი საფუძველი გვაქვს ამგვარი კონსტრუქცია მივიჩნიოთ რთულ თანწყობილ წინადადებად, რადგან ქართული ზმნა მრავალპირიანია (განსხვავებულია პირიანობის მიხედვით) და ქვემდებარისაგან მოითხოვს სხვადასხვა ბრუნვის ფორმას. ქვემდებარე ბრუნვაში ანგარიშს უწევს უახლოეს შემასმენელს, სხვა ზმნებთან კი ირღვევა კოორდინაცია, მაგრამ სინტაქსური კავშირი მაინც რჩება: ქვემდებარე მართავს შემასმენელს პირში და ითანხმებს რიცხვში. მაგალითად, „ბავშვი შინ დაბრუნდა (1), წიგნები მაგიდაზე დააწყო (2), საჭმელი არ უჭამია (3), პირდაპირ გაკვეთილების მომზადებას შეუდგა“ (4).

მართალია, ასეთი წინადადება მთლად იდენტური არ არის რთული თანწყობილი წინადადებისა, მაგრამ იგი უნდა ჩაითვალოს რთული თანწყობილი წინადადების კერძო შემთხვევად, ერთ-ერთ ქვეტიპად და გაიმიჯნოს სხვა სახის შერწყმული წინადადებისაგან.¹

ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადების შესახებ საინტერესო მოსაზრება აქვს გამოთქმული აგრეთვე გ. ბურჭულაძეს. მისი აზრით, ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება განსახილველია არა მხოლოდ ერთ საერთო ქვემდებარესთან, არამედ ერთ საერთო პირდაპირ და ირიბ დამატება-ობიექტებთან. ეს შეპირობებულია ქართული ზმნის პოლიპერსონალიზმითა და, აქედან გამომდინარე, ქვემდებარისა და პირმიმართი დამატებების ტოლძალოვნებით. მკვლევარი ასაბუთებს, რომ წინადადება,

¹ როგორც ეხედავთ, ამგვარ წინადადებათა კვლიფიკაციისას ამოსავლია ზმნა-შემასმენლების სხვადასხვაობა და არა ის, რომ ქვემდებარე ერთია, სემანტიკურად ერთი და იგივე მოქმედი პირია. ამგვარი ვითარება გვაქვს რთულ ქვეწყობილ წინადადებაშიც: ბავშვმა გაკვეთილები ვერ მოამზადა (1), რადგან კინოში წავიდა (2). ორივე კომპონენტში ქვემდებარე ერთია (ბავშვი). 1

რომელშიც ერთ დამატებასთან რამდენიმე შემასმენელი გვაქვს, შერწყმულად უნდა მივიჩნიოთ და არა თანწყობილად, როგორც ტრადიციულად განიხილებოდა. მაგ., წინადადება „მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის“ შერწყმულია და არა თანწყობილი.¹

რ. ჭიკაძე რამდენჯერმე შეეხო ერთგვარშემასმენლიანი წინადადების სტრუქტურულ თავისებურებას. მასაც მიაჩნია, რომ ქართულ წინადადებაში შემასმენელთა მიმართება უნდა განიხილებოდეს არა მხოლოდ ქვემდებარესთან, არამედ პირმიმართ დამატებებთანაც.

§ 8. ტერმინის საკითხისათვის. ქართული ენის გრამატიკებში ერთგვარწევრებიანი წინადადების აღსანიშნავად გამოყენებულია რამდენიმე ტერმინი: გავრთიანებული წინადადება, შეერთებული წინადადება, შერთული წინადადება, შეკავშირებული წინადადება, შერწყმული წინადადება, ერთგვარწევრებიანი წინადადება. თანამედროვე გრამატიკებში ძირითადად გამოიყენება უკანასკნელი ორი ტერმინი.

„შერწყმული წინადადება“ არის რუსული „сложное предложение“-ს თარგმანი. იგი ქართულში დაამკვიდრა აკ. შანიძემ. ამასთან დაკავშირებით ანტ. კიზირია შენიშნავს, რომ ტერმინი „შერწყმული წინადადება“ გამართლებულია არა მარტო გავრცელებულობით, არამედ მისი წარმომავლობის გამოც.²

მ. თაღაკაძის აზრით კი, „ტერმინი შერწყმული ვერ ასახავს ამ წინადადების არსს. ამ სახის წინადადებაში ერთგვარი წევრების წარმოდგენასთან გვაქვს საქმე და არა ამ წევრთა შერწყმასთან. ამიტომაც აჯობებდა ამ სახის წინადადებისათვის გვეწოდებინა ერთგვარწევრებიანი წინადადება, როგორც ეს რუსული ენის გრამატიკაშია“.

უ. ყორღანაშვილი მიუთითებს, რომ, ვინც მხარს უჭერს ტერმინს „შერწყმული“, მისთვის უმთავრესია ამგვარ წინადადებათა მიღების გზა, გენეალოგია, ისტორია, ხოლო, ვინც მხარს უჭერს ტერმინს „ერთგვარწევრებიანი წინადადება“, მისთვის ამოსავალია სინქრონიული ფაქტი

¹ ლ. ენუქიძე ამგვარ წინადადებას თვლის თანწყობილად.

² მეცნიერი ძველი ქართულს ძეგლებზე დაკვირვებით ფიქრობს, რომ საანალიზო ტიპის წინადადება შესაძლებელია მიღებული იყოს წინადადებათა შერწყმით. რუსულ გრამატიკებში ბევრ მეცნიერს საჩუმუნოდ არ მიაჩნია შერწყმული წინადადების მიღების ეს გზა. აღსანიშნავია ისიც, რომ რუსულში შერწყმული წინადადება არაა ცალკე ტიპად გამოყოფილი. ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება მიჩნეულია რთული თანწყობილის ერთ-ერთ სახედ.

რუსულში ამჟამად უფრო გავრცელებულია ტერმინი „предложение с однородными членами“.

და არა ამ ფაქტის მიღების გზა. სასურველია, თანაპრად იხმარებოდეს ორივე ტერმინი, -- დასძენს მკვდევარი.

ცხადია, თავისი არსიდან გამომდინარე, ამ ტიპის წინადადების აღსაშინავად უფრო მისადაგებული ჩანს ტერმინი „ერთგვარწევრებიანი წინადადება“ (მით უმეტეს, დღევანდელ სასკოლო გრამატიკებში (და ზოგჯერ სხვაგანაც) მარტივი წინადადების განმარტებისთვისაც კი გათვალისწინებულია ერთგვარი წევრების უქონლობა), მაგრამ, მეორე მხრივ, ტერმინი „შერწყმული წინადადება“ ტრადიციულია, უფრო გავრცელებული, თანაც გამოსათქმედად მარტივი და ეკონომიური (შდრ. მარტივი -- შერწყმული -- რთული). ადბათ ამან განაპირობა ნათარგმნი ტერმინის უპირატესი გამოყენება და დამკვიდრება. როგორც მიუთითებენ, პარადელურად უფრო მეტი სიხშირით უნდა მოიხმარებოდეს სამეცნიერო ლიტერატურაში მეორე ტერმინიც „ერთგვარწევრებიანი წინადადება“.

ლიტერატურა

ბ უ რ ქ უ ლ ა ძ ე გ. — ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადების შესახებ ქართულში: კრებული „არნ. ჩიქობავას“, 1979.

და ვ ი თ ი ა ნ ი აკ. — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1973.

ენ უ ქ ი ძ ე ლ. — შერწყმული წინადადება: მისსავე წიგნში „ძირითადი სინტაქსური თეორიები თანამედროვე საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში, თბ., 1987.

თ ა ლ ა კ ვ ა ძ ე მ. — ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდია, თბ., 1950.

კ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი ლ. — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია... იყე, 32-ე, 1993.

კ ვ ა ჯ ა ძ ე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. თბ., 1988.

კ ი ჯ ი რ ი ა. — შერწყმული წინადადება ქართულში: იყე, IV, 1953.

უ ო რ დ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი უ. — შერწყმული წინადადების სწავლების ერთი საკითხისათვის: ქელს 1982, № 1.

შ ა ნ ი ძ ე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, თბ., 1948.

ქ ი კ ა ძ ე რ. — ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადების სტრუქტურული თავისებურება ქართულში: კრებული „ქართული ენა“, თბ., 1984.

განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები

(ზოგადი ყოველწილი)

§ 1. განკერძოების რაობა და პირობები. ძირითადი წევრების გარდა წინადადებაში ზოგჯერ მოიპოვება აზრობრივ-ინტონაციურად გამოყოფილი ისეთი სიტყვები და გამოთქმები, რომელიც არ წარმოადგენენ წინადადების უშუალო ნაწილს და განკერძოებული ადგილი უპირატესად, მაგრამ იძლევიან დამატებითს ცნობებს ამა თუ იმ წევრის შესახებ. ამ მოკლენას ეწოდება განკერძოება, ხოლო თვით სიტყვას ან გამოთქმას — განკერძოებული.

მეორენაირად: განკერძოება არის რიტმულ-ინტონაციური გამოყოფა წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრისა, რომელსაც დამოუკიდებელი საკომუნიკაციო ღირებულება აქვს.

განკერძოებული წევრი არ ქმნის სიტყვათა შეკავშირებას (ე. ი. წყვილში არ შედის) იმ წევრთან, რომელსაც ის ახლავს, თანაც მას ახასიათებს უფრო მეტი აზრობრივი დამოუკიდებლობა და გამომსახველობითი ძალა, ვიდრე ჩვეულებრივ წევრს:

სიო, ს ა რ კ მ დ ი თ მონაბერი, ველთა ზღაპარს მეუბნება.

სწორედ ასეთი აზრობრივი დამოუკიდებლობის გამო ზოგიერთი განკერძოებული სიტყვა უახლოვდება დამოკიდებულ წინადადებას:

პეტრე, უ წ ი ნ დ ე ე ზ ე უ ფ რ ო მიბერებული, ქადაქს მიდიოდა
(განკ. განსაზღვ.).

შდრ. პეტრე, რომელიც უწინდელზე უფრო მიბერებულისყო, ქადაქს მიდიოდა (განსაზღვ. დამოკიდ. წინად.).

განკერძოება ვიწრო მნიშვნელობით ეხება მხოლოდ მეორეხარისხოვან წევრებს. ტერმინი „განკერძოება“ ფართო მნიშვნელობით კი გულისხმობს როგორც საკუთრივ განკერძოებას, ისე დაზუსტებასა და ახსნა-განმარტებასაც.

დაზუსტება გულისხმობს ცნების მოცულობის დავიწროებას ან ზოგჯერ გაფართოებასაც:

1. მთის მწვერვალზე, ცის მახლობლად, მერცხლის ბუდედ რაღაც მოსჩანს (დავიწროებულა).

2. აკაკი დაიბადა საჩხერეში, ზემო იმერეთში (გაფართოებულა).

განკერძოების მე-2 შემთხვევა უფრო იშვიათია.

ზოგჯერ დამაზუსტებელი წევრი (ე. ი. განკერძოებული სიტყვა) არის დასაზუსტებელი სიტყვის განმეორება:

შორს, ძაღიან შორს, ჭვემუბების ყრუ გუგუნის ისმოდა.

შესაძლებელია განკერძოებულ სიტყვას ახდეს კიდევ თავისი განკერძოებული:

თბილისში, მთაწმინდის მოედნის მარჯვნივ, ჩრდილოეთით, ასდევს ერთი ვიწრო ქუჩა.

**გ ა ნ კ ე რ ძ ო ე ბ ი ს ა თ ვ ი ს მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ვ ა ნ ი ა შ ე მ -
დ ე გ ი პ ი რ ო ბ ე ჰ ი .**

- 1) სიტყვათა რიგი ანუ წყობა (ჩვეულებრივ ინვერსიულია);
- 2) წინადადების წევრის მიმყოფი სიტყვებით გავრცობის ხარისხი;
- 3) აზრობრივი მიმართება ერთი წევრისა მეორისადმი.

ა) განკერძოებისათვის მნიშვნელოვანია სიტყვათა წყობა (განლაგება). ერთი და იგივე სიტყვა (მიმყოფი სიტყვებითურთ) ერთ შემთხვევაში წინადადების ჩვეულებრივი წევრია, მაგრამ, თუ მას წინადადებაში ადგილს შევუცვლით, განკერძოებული გახდება;

გან. უბრ. დ. განს. განს. ირ. დ. პ. დ. შემ.
ფიფქი თოვლით დაფარულ შორეულ მყინვარს ამბორი სტყორ-
ცნა მზის სხივებმა.

შდრ. შორეულ მყინვარს, ფიფქი თოვლით დაფარულს, ამბორი სტყორცნა მზის სხივებმა.

ბ) შეიძლება განკერძოვდეს წინადადების ესა თუ ის წევრი თავისი მიმყოფი სიტყვებითურთ გავრცობის შემთხვევაშიც:

მაღლა ფოთლებში ეღვარებს ვაშლი წითელი.

შდრ. მაღლა ფოთლებში ეღვარებს ვაშლი, სისხლივით წითელი.

გ) განკერძოებულია ჩვეულებრივ ის სიტყვა, რომელიც აზუსტებს ან განმარტავს ამა თუ იმ წევრს:

ჩემი მამული, საქართველო, დღეს მიცოცხლდება.

ზემო იმერეთში, საწერეთლოში, ბევრი კარგი სოფელია.

გარდა შემოდასახელებული პირობებისა, განკერძოებას ზოგჯერ ხდეს უწყობს კერძობითი ხასიათის სხვა პირობებიც. მაგალითად, როცა აზრობრივად შეკავშირებული სიტყვები ერთმანეთს სინტაქსურად ვერ უკავშირდებიან, მაგრამ დაზუსტება — ახსნა მიანიც აუცილებელია,

ასეთ შემთხვევაში დამაზუსტებელი სიტყვა განკერძოვდება. როგორც წესი, განსაზღვრება ნაცვალსახელებთან წყვილში ვერ შედის, ამიტომ განსაზღვრება განკერძოვდება: მას, ა მ ი მ ე დ ი თ წახადისებულს, მეტი აღარაფერი ეფიქრებოდა.

§ 2. განკერძოებული წინადადების წევრები და წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვა-გამოთქმები (ზოგადი მიმოხილვა). განკერძობა, როგორც ენობრივი მოვლენა, შეიძლება განვიხილოთ ვიწრო და ფართო მნიშვნელობით.

განკერძობა ვიწრო მნიშვნელობით ეხება მეორეხარისხოვან წევრებს. კერძოდ: განკერძობის გზით ჩნდება წინადადების განკერძოებული წევრი, რომელიც ინტონაციურად გამოყოფილია წინადადებისაგან. იგი განსაზღვრავს, ხსნის და აზუსტებს წინადადების რომელიმე წევრს. როგორც წესი, განკერძოებული წინადადების წევრი არ არის სინტაქსურ კავშირში საზღვრულ ან ასახსნელ-დასაზუსტებელ წევრთან, თუმცა ზოგჯერ მასთან შეთანხმებულია ბრუნვისა და რიცხვის ფორმით (თვალს დაეყოლებ ადაზანს, ქცეულსა ბ ე ვ რ ჯ ე რ ს ი ს ხ დ ა დ ა).

ტრადიციული გრამატიკის მიხედვით, განკერძოებული შეიძლება იყოს:

1) გ ა ნ ს ა ზ ლ ვ რ ე ბ ა, რომელიც აზრობრივ-ინტონაციურად გამოყოფილია წინადადებისაგან („დაწვენ და დაოსდნენ ხ ე ე ბ ი, სიზნელის სამსალით მთვრალეები“);

2) გ ა რ ე მ ე ბ ა (თითქმის ყველა სახისა), რომელიც მის წინმდგომი თანამოსახედე წევრის დამაზუსტებელია („აქ, ამ პატარა ახმეტაში, ყვედაფერი მადამოდ ეცხება ჩემს სულსა და გულს“);

3) დ ა ნ ა რ თ ი, რომელიც არსებითი სახელით გამოხატული განკერძოებული სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფია („შორს აღაზანი ლულუნებს — კახურ ველების ფანდური“).

სამეცნიერო ლიტერატურაში განკერძოებულ წევრებადაა ჩათვლილი, აგრეთვე, გარდა და მიუხედავად თანდებულებით ნათესაობით ბრუნვაში მართული სახელები, რომელთაც უბრალო დამატების ან გარემოების მნიშვნელობა აქვთ:¹

ყვედანი, გარდა მამაჩემისა, შემოვუსხედით სუფრას (უბრ. დამ.).

მიუხედავად ამ აჩირებულობისა, ის საქართველოსაც განსხვავებულად უყვარდა (დათმობის გარემოება).

¹ სასკოლო სახელმძღვანელოებში ამ ტიპის განკერძოებული სიტყვები ჩათვლილია ჩართულად.

ამათ გვერდითა დასახელებული ამგვარი წინადადებაც:
მწერადს, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარი „ენა“ უნდა ჰქონდეს.
განკერძოებული წევრის ამორღებრით (ამოღებით) წინადადება, რო-
გორც სინტაქსური ერთეული არაფერს კარგავს, გარდა სტილისტური
ედფერისა. თუ წინადადებიდან ასახსნედ-დასაზუსტებელი წევრი ამოვარ-
დება, მაშინ განკერძოებული წევრი მის ადგილს იჭერს (მის ფუნქციას
იძენს).

შენიშვნა: ლ. კვაჭაძეს შესაძლებლად მიიჩნია შემასმენლის განკერძოებაც. მა-
რთლია, შემასმენელი წინადადების მთავარი წევრია და მისი გან-
კერძოება თეორიულად არ არის მოსალოდნელი, მაგრამ შემასმენე-
ლსაც. „ისევე როგორც სხვა მთავარ წევრებს, შეიძლება ახლდეს
ისეთი შემასმენელი. რომელიც განმარტავს და ახსტებს მის შნიშ-
ვნელობას. მაგ. [„ხვარამზე“] კარგა ხანს იყო ამ ყოფაში და ბო-
ლოს ეშველა — მოკვდა“. ბოლო შემასმენელი ხსნის ოა განმარტავს
წინა შემასმენელს (ეშველა-ს). რომელიც ამ ახსნა-განმარტების გა-
რჩეშ. კაცმა შეიძლება სულ სხვაგვარად გაიგოს. ასეთ დამახსტებულ
შემასმენელს განკერძოებული მხოლოდ პირობითად შეიძლება ეწეო-
დოთ“.

განკერძოებული შემასმენელი შეიძლება ჯერტფებოდეს წინა შე-
მასმენელს უკავშიროდ ან მაიგივებელი კავშირით. გარდა ამ-სა. შე-
მასმენელი ხშირად გავრტობილია მასთან სინტაქსურად დაკავშირებუ-
ლი სიტყვებით. მაგ. „ლოციის შემდეგ პირს გაეჩხელებდით. ე. ი.
რახხე ვისაუშმებდით“.

შემასმენელს, რომელიც ახსტებს და განმარტავს წინა შემასმე-
ნელს. შეიძლება ახლდეს საკუთარი ქვეშეებარე (და სხვა წევრებოც):
„შენ იყავ მაშინ გასათხოვარი. ე. ი. შენ ჭერ გაუიღული არ იყავ“.
ამ ტიპის დამახსტებულ წინადადებას შეიძლება განმარტებითი ეწე-
წოდოთ (იხ. „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 283).

განკერძოებული წინადადების წევრის გარდა, წინადადებაში შეიძლება
შეგვხვდეს ისეთი სიტყვები და გამოთქმებიც, რომლებიც გრამატიკულად
არ უკავშირდებიან წინადადების წევრებს და სრულიად განკერძოებით
დგანან. ასეთებია:

1) მ ი მ ა რ ტ ვ ა, რომელიც წინადადებაში გამოყენებულია მისა-
მართი პირის თუ საგნის აღსანიშნავად (ბიჭო, ვისი ხარ მადხაზი);

2) ჩ ა რ თ უ ღ ი, რომელიც გამოხატავს მოლაპარაკის დამოკიდებუ-
ლებას წინადადებით გადმოცემული ფაქტისადმი (აღბათ, ომი მაღე არ
დამთავრდება);

3) შ ო რ ი ს დ ე ბ უ ღ ი, რომელიც გამოხატავს სხვადასხვა სახის
ემოციასა და გრძნობას, ნება-სურვილს (უჰ, უჰ, რა სიცივეა გარეთ!);

4) მიჯები თი ნაწილაკები (დადასტურებითი ან უარყოფითი: — მამა ვყავს? — კი, შენი ჭირიმი; — კაცი ვერ გაფრინდება? — ვერა.).

§ 3. განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების შესწავლის მოკლე ისტორია. განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები, როგორც წინადადებასთან გრამატიკულად შეუკავშირებელი ერთეულები, ძველ გრამატიკებში XIX საუკუნის II ნახევრამდე ცალკე გამოყოფილი არ ყოფილა. მართალია, XVIII საუკუნის ქართულ გრამატიკებში (ანტონ ბაგრატიონის, ზ. შანშოვანის) გაკვრით არის ნახსენები მიგებითი ნაწილაკები ზმნიზებდებთან დაკავშირებით, მაგრამ საანალიზო სიტყვები და გამოთქმები თანამედროვე გაგებით, საერთოდ არაა შენიშნული.

პირველად ს. დოდაშვილმა (1830 წლის გრამატიკაში) შეამჩნია შორისდებულის, მიმართვის, განკერძოებული განსაზღვრებისა და ჩართული სიტყვებისა და გამოთქმების არსებობა ქართულ ენაში, თუმცა შესატყვისი გრამატიკული ტერმინები არ მოუცია. უფრო მოგვიანებით დ. ჩუბინაშვილმა 1887 წლის გრამატიკაში, პირველად აღნიშნა, რომ წოდებით ბრუნვაში მდგარი სახელი წინადადებაში განკერძოებით დგას (რ. შამელაშვილი).

განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებზე საგანგებო მსჯელობას პირველად ვხვდებით თ. ჟორდანიას სახელმძღვანელოში (1889). ავტორი ამ სიტყვებს მოიხსენიებს ასე: „მცირედ დამოკიდებულნი სიტყვანი და წინადადებანი“. აქ შეტანილია:

1) მიმართვითი ანუ წოდებითი სიტყვა, რომელიც „აჩვენებს პირს ან საგანს, რომლისადმი მიმართულია საუბარი („ჩემო არავო! რარიგ მიყვარხარ!“);

2) ამხსნელი სიტყვა (დანართი, დღევანდელი გაგებით);

3) ჩართული სიტყვა და ჩართული წინადადება (იგი არის ისეთი სიტყვა ანუ წინადადება, რომელიც სხვა წინადადებაში მოყოლებულია, მაგრამ მასთან მცირე კავშირი აქვს: „ქუთაისის ძველი სობორო, დიუბუას აზრით, უწარჩინებულესი ნაშთია ქართული ხუროთმოძღვრებისა“).

თ. ჟორდანიას გრამატიკაში განკერძოებულ სიტყვათა ჯგუფში გახსნილი აქვს, აგრეთვე, შემოტანილი წინადადება, ანუ დღევანდელი „პირდაპირი ნათქვამი“.

სხვა გრამატიკოსები (ა. ბენაშვილი, მ. ჯანაშვილი, ა. ქუთათელაძე, მ. კვლეწჯერიძე და სხვ.) მცირეოდენი ტერმინოლოგიური სხვაობით ძირითადად იმეორებენ თ. ჟორდანიას მიერ შემოთავაზებულ კვალიფი-

კაცობას. მართალია, ყოველ მომდევნო გრამატიკაში საკითხის კვლევა შედარებით უფრო ზუსტი ხდებოდა, მაგრამ ზოგიერთი დეფინიცია მაინც ბუნდოვანია; საგანგებო ყურადღება ექცეოდა სასვენი ნიშნების ხმა-რების წესებსაც.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველ გრამატიკებში ყველა განკერძოებული სიტყვა და გამოთქმა ერთიან ნაწილად (ერთად) არ განიხილებოდა. თითოეული მათგანი დაკავშირებული იყო სხვადასხვა ენობრივ ერთეულთან (დაწვ. იხ. დ. კვანტალიანის ნაშრომი „ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია“).

განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების მეცნიერული ანალიზი ა. შანაძის დამსახურებაა. თავის სააკოლო გრამატიკაში (1948) პირველად გამოიყენა ტერმინი „განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები“ და ამ ერთიანი სათაურის ქვეშ, შერწყმული წინადადების შემდეგ, ცად-ცადვე განიხილა განკერძოებული განსაზღვრება, განკერძოებული გარემოება (ადგილისა და დროის), დანართი, მიმართვა, ჩართული, მიგებითი ნაწილაკები, შორისდებული.

საანალიზო საკითხი უფრო სრულყოფილია შესწავლილი (დახასიათებული) დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“, სადაც საკითხი „განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები“ დიფერენცირებულია ორ ნაწილად: 1) წინადადების წევრთა განკერძოება (განკერძოებული განსაზღვრება, განკერძოებული გარემოება (ადგილის, დროის, ვითარების, იშვიათად — მიზეზისა და მიზნისა), დანართი, განკერძოებული (დამაზუსტებელი) შემასმენელი...); 2) წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვა-გამოთქმები (მიმართვა, ჩართული, შორისდებული, მიგებითი ნაწილაკები).

ტერმინი „განკერძოებული“ ქართულ გრამატიკულ დიტერატურაში პირველად იხმარა დ. ჩუბინაშვილმა მიმართვასთან დაკავშირებით. ეს ტერმინი წარმოადგენს რუსული *отделенные*-ს თარგმანს.¹

¹ სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით. რუსულ ენაში განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების კლასიფიკაციას პირველი ცდა დაკავშირებულია ნ. ზრეჩის სახელთან. ასეთი გამოთქმები მას მიაჩნდა დამოკიდებულ წინადადების შემოკლებულ ფორმად. ამ მოსაზრებას იზარებდნენ ალ. ვოსტოკოვი, თ. ბუსლაევი... მაგრამ სხვა მკვლევრებმა ეს თეორია უმართებლოდ მიიჩნიეს. ა. აქეოვსკიმ დაამკვიდრა ტერმინი „отделенные второстепенные члены“. ა. რულენევი წინადადების წევრად თვლის განკერძოებულ განსაზღვრებას, განკერძოებულ გარემოებასა და დანართს.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში საანალიზო სიტყვებისა და გამოთქმების აღსანიშნავად იხმარებოდა რამდენიმე ტერმინი: 1) „მცირედ დამოკიდებულნი სიტყვანი და წინადადებანი“ (თ. ჟორდანიას), 2) განცადკეპებული წევრები წინადადებაში“ (ი. სიხარულიძე), 3) განკერძობული სიტყვები და გამოთქმები“ (ა. შანიძე), 4) „განკერძობული წევრები წინადადებისა. წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვა-გამოთქმები“ (დ. კვაჭაძე).

განკერძობული განსაზღვრება

„განსაზღვრება ზოგჯერ შეიძლება პაუზით გამოეყოს თავის ასახსნელ სიტყვას (საზღვრულს) და განკერძობით დაეგეს თავისი მიმყოფი სიტყვებითურთ“ (ა. შანიძე).

განკერძობული განსაზღვრება წინადადებაში გამოყოფილია ინტონაციურად და აზრობრივადაც უფრო დამოუკიდებელია, ვიდრე ჩვეულებრივი განსაზღვრება:

წყაღნი, მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკრულს ცვივიან.
შეშინებული მეზობლები, თავზარდაცემულნი, სახლებში შევიდნენ.

განკერძობულ განსაზღვრებას ჩვეულებრივი განსაზღვრებისაგან განსხვავებით ახდავს დამატებითი ცნობის ელფერი, ამდენად, იგი აღვიდად შეიძლება გადავაკეთოთ დამოკიდებულ წინადადებად:

მოსუცი გლეხი, ყავარჯენზე დაყრდნობილი, ღინჯად უსმენდა სტუმარს.

შღრ. მოსუცი გლეხი, რომელიც ყავარჯენზე იყო დაყრდნობილი, ღინჯად უსმენდა სტუმარს.

განკერძობულ განსაზღვრებას ხშირად ახდავს მიმყოფი სიტყვები და გავრცობილია. იგი ხსნის და აზუსტებს წინადადების რომელიმე წევრს, რომელთანაც ზოგჯერ შეთანხმებულია ბრუნვისა და რიცხვისა ფორმით:

აგერ მხედარმა, შავით მოსიღმა, გამოახტუნა მერანი მინდვრად.

განკერძობული განსაზღვრება ჩვეულებრივ მოსდევს საზღვრულს, იშვიათად — უსწრებს:

ფიქრი თოვლის გუნდასა კვავს, მთის წვეროდან დაქანებულს.

სპეტაკი, მთიდან ნაშობი, კლდიდან გადმოქუხს ჩ ა ნ ჩ ქ ე რ ი.
განკერძობული განსაზღვრება ხშირად განმარტოებულია, გამოტო-
ვებული საზღვრული წევრები კი ადვილად იგულისხმება ზმნის პირისა
თუ წინა ნათქვამის მიხედვით:

საჩხერეს მიშავალი, გზაში ერთ ცხენოსანს წამოვეწიე.
(გამოტოვებულია საზღვრული წევრი მე).

შესაძლებელია ერთ საზღვრულს ახდეს რამდენიმე განკერძობული
განსაზღვრება:

ერთი თხა ჰყავდა ბებიას, ცქვიტი, მარდი და პატარა.

განკერძობული განსაზღვრება მეტწილად გადმოიცემა მიმღობით,
ზედსართავი სახელით; იშვიათად — ზოგიერთი ნაცვალსახელითა და რი-
ცხვითი სახელით:

გამოსახა ცაზედ გვირგივინი, ვ ა რ ს კ ვ დ ა ვ ე ბ ი ს გ ა ნ
გამოჭედილი.

სიო, ს ა რ კ მ დ ი თ მონაბერი, ველთა ზღაპარს მეუბნება.

ჯამთრის ღამე იყო, ცივი, სუსხიანი, ბნელი.

უმაშიაკაცო საქმე, ი ს ი ც ა მისთანა, სამფეხა ცხენსა ჰგავს.

ცილინათელები, ე რ თ ი ათიოდე, დაიჭირე ეშხით, შენებურად
ფრთხილად.

განკერძობული განსაზღვრება შეიძლება ახდეს არსებითით, რი-
ცხვითითა და ნაცვალსახელით გამოხატულ წევრს: ქვემდებარეს, დამა-
ტებას, შედგენილი შემასმენდის სახელად ნაწილს... მიმართვასაც კი:

ი ა ს, ბნელს ხევში მოსულსა, დიდი ჭადრები ფარავდა.

შ ე ნ, ფრთამოლულუნეს ჟამთა სიშაღღეზე, ჩვენი საუკუნე გიცავს
უახდესი.

მ ე ს ა მ ე, მარჯვნივ მჯდომარე, გახდდათ დარბაისელი მოხუცი.

საუკუნეებს გააღვიძებს მარადი ა ზ რ ი, გადაქცეული პოეზიის
უკვდავ პანგებად.

მე შენს შ ა დ რ ე ვ ნ ე ბ ს, ცამდე აყვანილს, ბადლობიდანვე დექ-
სებში ვზრდიდი.

ვ ა ზ ო, შვილივით ნაზარდო, უღვაშებ გადგიგრესია, ჩაჰკონებხარ
ჭიგოსა, შუაზე გადგიტესია.

არსებითი სახელის შემდგომ მდგარ განკერძობულ განსაზღვრებას
რომ ადგილი შეეუცვალათ, იგი შეიძლება იქცეს ჩვეულებრივ განსაზღვრე-
ბად:

კაცი, ჩემვან განატყორცი, ბრუნავს ვითა ტანაჯორი.

შღრ. ჩემვან განატყორცი კაცი ბრუნავს ვითა ტანაჯორი.

ვანკერძობული განსაზღვრება მეტწილად უკავშიროდა წარმოდგენილი, მაგრამ ზოგჯერ კავშირიანიც შეიძლება იყოს:

შენ ხავერდის ყვავილი ხარ, ხ ა ნ ტკბილი და ხ ა ნ კი მწვავე-
ცადი ფრთა, თ უ ნ დ ა ც ძლიერი, მარტო ბრადია.

კავშირი ვანკერძობულ განსაზღვრებას სძენს გარემოების სემანტიკას (დროის, მიზეზის, დათმობისა...).

ჩვეულებრივ განკერძოვება ატრიბუტული განსაზღვრება, იშვიათად — სუბსტანტიურიც: და წყაროს პირზე დიაცი — ტურჟა, ღამაში, ქისტისა, შუბღზე და მკერდზე წყაღს ისხამს.

ვანკერძობული განსაზღვრება ფუნქციის მიხედვით სხვადასხვაგვარია: 1) ეფარდება განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას; 2) ახლავს გარემოების მნიშვნელობა; 3) ხსნის და აზუსტებს წინა განსაზღვრებას.

განარჩევნ განსაზღვრების ვანკერძობის რამდენიმე შემთხვევას:

1) მიმღეობითა და ზედსართავი სახელით გადმოცემული ვავრცობილი განსაზღვრება, რომელიც საზღვრულის შემდეგ დგას, ჩვეულებრივ ვანკერძობულია:¹

შენი სტრიქონი, სააკაძის ხმალივით ბასრი, წედთა ქროდვაში არასოდეს დაიჟანგება.

2) რამდენიმე მომდევნო ატრიბუტული განსაზღვრება (ვავრცობილი თუ ვაუვრცობილი) ჩვეულებრივი ვანკერძობულია:
გათენდა აპრილის დიღა, თბილი, შხიანი, წყნარი.

3) განსაზღვრება ვანკერძოვდება, თუ იგი უძღვის ან მოსდევს ნაცვალსახელით გამოხატულ ქვემდებარეს ან დამატებას:

მე, ხელმწიფედ საქართველოს რჩეული, მხოლოდ შენი მონობის ვარ მთხოვნელი.

4) განსაზღვრება, რომელსაც ახლავს გარემოების მნიშვნელობა, ვანკერძობულია:

მე, ისეც სველი, უფრო დავსველდი.

5) განსაზღვრება ვანკერძობულია, თუ ის მოწყვეტილია საზღვრულს ან მასთანაა, მაგრამ ვანუკერძობებად შეიძლება სინტაქსურად სხვა სიტყვას დაუკავშირდეს:

¹ მაგრამ არა ყოველთვის. შღრ. მ. თალაკვაძის აზრი.

ლაქია გოცდა და, გახარებული, რესტორნის პატრონთან გაიქცა. აფიკურმა ენა ჩაიკვნიტა და, ამრეზიდი, ურმებისაკენ გაბრუნდა. განკერძოებუდი განსაზღვრება წინადადებაში გამოიყოფა მძიმით, ორწერტილით ან ტირეთი (ტირე-ბით), იშვიათად იგი ფრჩხილებშია ჩასმული:

გაღმასებულს თათრის ბეგართ, ძიღშიაც ეცვა ქართველს ბეგთარი. რამ დამავიწყოს დიდებული შენი „მერანი“, ქართული ექსის უკვდავების გამომსახველი.

ჩვენ, მოკუნტულნი, თქვენ, გაბლინძულნი, ვერა ვთავსდებით ერთმანეთშია.

გეუბნები, ქალო, კაცური კაცია-მეთქი: ჭკუიანი, მცოდნე და ძიღერა. ყოჩალი ბიჭია ზურაბი — აზრიანი, მხნე და მამაცი.

ახადგაზრდა ქაღი — ტურფა, დამაზი — სასეირნოდ გამოსულიყო. თავსაკრავზე პაწაწა მსხდის მარგალიტი კიაფობს (მზითეუში მონაყოლი), გათეთრებულ თავზე მანდილი აქვს მოხვეული.

შენიშვნა: ანტ. კიზირიას დაკვირვებით, ასახსნელ წევრთან დამოკიდებულებ-მიხედვით ძველ ქართულში განკერძოებული განსაზღვრება მოკვად-გონებს დანართს.

ეფექტობთ. ალბათ ამის გამო ძველი გრამატიკოსები განკერძოებულ სიტყვებზე მსჯელობისას ცალკე არ გამოყოფდნენ განკერძოებულ განსაზღვრებას და შესაბამის მაგალითებს მიიჩნევდნენ დანართად ან კიდევ დანართს განიხილავდნენ განსაზღვრებასთან. მაგ.: ანდ. ბენაშვილი დანართის („მიმატებას“) მაგალითებად ასახელებს: „ტფილისი, დედაქალაქი საქართველოსი, ვახტანგ მეფემ დააარსა“; „კაცს, ბედისაგან დაჩაგრულს. ნუ შეაწყებთ“.

გ ა ნ კ ე რ ძ ო ე ბ უ დ ი გ ა რ ე მ ო ე ბ ა

„ერთ გარემობას შეიძლება ახდეს სხვა გარემობა, რომელიც მას უფრო ზედმიწევნით განმარტავს. ასეთი გარემობა იქნება განკერძოებული“ (ა. შანიძე).

ქართულში გარემობის განკერძოება შეპირობებულია სტილისტური საჭიროებით, რათა იგი აღიჭურვოს მეტი გამომსახველობითი ძალით.

გარემობის განკერძოება გულისხმობს ისეთ შემთხვევას, როცა ერთი გარემობა მიემართება სხვა (წინა) გარემობას და აზუსტებს მის მნიშვნელობას:

მთის მწვერვალზე, ცის მახლობლად, მერცხლის ბუდედ რალაც მოჩანს. თუ წინადადებიდან ჩვეულებრივ გარემოებას ამოვიღებთ, მაშინ მის ადგილს დაიჭერს განკერძოებული გარემოება და განკერძოებაც მოიშლება:

გამოღმა, მარაბდის ზემოთ, თრიალეთის თეთრი ქედი ბზინავდა. შერ. მარაბდის ზემოთ თრიალეთის თეთრი ქედი ბზინავდა.

სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, ქართულში შეიძლება შეგვხვდეს ადგილის, დროის (ა. შანიძე), ვითარების, იშვიათად — მიზეზისა და მიზნის გარემოების განკერძოების შემთხვევები (ღ. კვაჭაძე).

საზოგადოდ, ქართულისათვის ნიშანდობლივია გარემოების ისეთი განკერძოება, როცა წინადადებაში ორი ამ მეტი თანამოსახედე გარემოებიდან წინმდგომს ინტონაციურად გამოეყოფა მომდევნო (ან მომდევნონი), რომელიც ხსნის და აზუსტებს წინა გარემოებას (ერთხელ ურმით გავემგზავრეთ ღიახვს ვალმა, ტყვიავს ზევით¹), თუმცა წინა-წინადადებაში შეიძლება ერთი გარემოების განკერძოებაც მოხდეს („აქ ხშირი წვიმები იცის, განსაკუთრებით ივნისში“).

გ ა ნ კ ე რ ძ ო ბ უ ლ ი ა დ გ ი დ ის გ ა რ ე მ ო ე ბ ა აზუსტებს მის წინ მდგომ წინადადების წევრ ადგილის გარემოებას:

აქ, ამ პატარა ახმეტაში, გულიც სხვაგვარად ძვრს.

წინადადებაში ზოგჯერ რამდენიმე განკერძოებული ადგილის გარემოებაა¹:

შორს, ხრამის წყლის ვადაღმა, ბორჩალოსა და ღორის საზღვარზე, თოვლიანი მწვერვალი იწვოდა.

ადგილის გარემოებასა და მის ამხსნელ განკერძოებულ გარემოებას შორის აზრობრივი მიმართება სხვადასხვაგვარია:

ა) პირველი გარემოება გამოხატავს უფრო ფართო, ზოგად ცნებას, ვიდრე განკერძოებული:

ნასახლართან, ძველი კაკლის ქვეშ, ხავსიან ნიშთან, ზის დედაბერი და შვიდიშვილებს აპურებს.

ბ) განკერძოებული ადგილის გარემოება უფრო ზოგადს გამოხატავს, ვიდრე წვერი გარემოება:

საწერეთლოში, ზემო იმერეთში, ბევრი კარგი სოფელია.

(ქართულში განკერძოების ასეთი შემთხვევები უფრო იშვიათია).

¹ ასეთ შემთხვევაში ყოველი მომდევნო გარემოება ამხსნელ-დამაზუსტებელია წინასი.

საზოგადოებრივ, განკერძოებული ადგილის გარემოება გადმოიცემა იმავე მითქვეყნების ნაწილებით, რითაც ჩვეულებრივი გარემოება:

შუა თბილისში, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, გაშენებულია მშვენიერი ბაღი.

გ ა ნ კ ე რ ძ ო ე ბ უ ლ ი დ რ ო ის გ ა რ ე მ ო ე ბ ა ხსნის, აზუსტებს მის წინ მდგომ დროის გარემოებას:

რა ტკიბილია დასვენება სალამო ჟამს, შრომის შერე.

ერთ დღას, გარიჟრაჟზე, მთიუღების ურდოში შევიდა... ვილაც წვეროსანი.

განკერძოებული დროის გარემოება, ჩვეულებრივ, უფრო მცირე დროის მონაკვეთს აღნიშნავს ვიდრე დასაზუსტებელი, თუმცა შეიძლება პირიქითაც იყოს; ზოგჯერ კი ორივე გარემოება დროის ერთი და იმავე მონაკვეთის გამომხატველიცაა:

წელს, აპრილში, ხშირი წვიმები იყო.

გაზაფხულზე, 1995 წელს, თბილი ამინდები დაიჭირა.

ამ დროს, ე. ო. 90-იან წლებში, მთელს მსოფლიოში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა.

გ ა ნ კ ე რ ძ ო ე ბ უ ლ ი ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ა ხსნის და აზუსტებს წინა ვითარების გარემოებას ან კიდევ განკერძოებულია შემასმენლისაგან:

ა) ხმელი წიფელი ახლა ქარს ველარ მიჰყვება სხვა ხეებივით, ძველებურად, შეუპოვრად.

ბ) მეორე ლამეს, ჩვეულებისამებრ, ავანთე ღამპარი.

ზოგჯერ წინადადებაში რამდენიმე განკერძოებული ვითარების გარემოებაა:

ჩემი გულიც მოტორივით მუშაობდა — მტკიცედ, მკაფიოდ და ხაღვათად.

შემთხვევით შეგხვდი, უცბად, ანაზად.

განკერძოებულ ვითარების გარემოებას შეიძლება კავშირიც ახდეს: დამთანხმდნენ, თ უ მ ც ა უ გ ე შ უ რ ა დ .

შენიშვნა: განკერძოებული ვითარების გარემოება ქართული ენის გრამატიკაში პირველად ლ. კვაჭაძის მიერ არის შეტანილი. „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ წარმოდგენილია ვითარების გარემოების განკერძოების ძირითადი შემთხვევები (შედარებით მოკლედ).

1977 წელს დაიბეჭდა ნ. ბასილაიას სპეციალური ნაშრომი „განკერძოებული ვითარების გარემოება“, სადაც მხატვრული ლატი-

რატურიდან დამოწმებული საკმაოდ უხვი საილუსტრაციო მავალი-
თების საფუძველზე დაწერილებითაა განხილული შემდეგი ძირითა-
დი საკითხები:

- 1) განკერძოებული ვითარების გარემოების გადმოცემის საშუალება-
ნი (ზმნიზედა, ზედსართავი სახელი, სახელზმნა, ნაცეალსახელი, არ-
სებითი სახ., რაცხე. სახ.);
- 2) განკერძოებული ვითარების გარემოება შედგენილობის მიხედ-
ვით (გაუფრცობელი — ერთსიტყვიანი და გავრცობილი — მიმყოლი
სიტყვებითურთ);
- 3) განკერძოებული ვითარების გარემოება ფორმის მიხედვით
(უფორმო — პირველადი ზმნიზედებით გადმოცემული და ფორმი-
ანი — ბრუნვის ნიშნიანი ან თანდებულოთ);
- 4) განკერძოებული ვითარების გარემოება ადგილის მიხედვით (ყო-
ველთვის ასახსნელი წევრის მომდევნოა, ამიტომ იგი ან წინადადე-
ბის ბოლოსაა, ან შუაში);
- 5) სასენი ნიშნები. განკერძოებულ ვითარების გარემოებასთან
(„შიმე“, „ტირე“);
- 6) განკერძოებული ვითარების გარემოება ასახსნელ წევრთან შე-
ერთების მიხედვით (უკავშირო და კავშირიანი: ესე იგი, ანუ, სა-
ხელდობრ);
- 7) განკერძოებული ვითარების გარემოების გარჩევა შერწყმული
წინადადების ერთგვარი ვითარების გარემოებებისაგან.

მართლაც, სასწავლო პრაქტიკაში წინადადების სინტაქსური ანა-
ლიზისას არაერთხელ წამოიჭრება სირთულე განკერძოებული სიტყვები-
სა და შესაბამისი ტიპის უკავშირო ერთგვარი წევრების კვადრიფიკა-
ციის დროს. ამდენად, საგულისხმო და გასათვადისწინებელია ნ. მასი-
ლიას მიერ შემოთავაზებული გარჩევის ხერხები. ავტორის აზრით,
საცილობედ ფორმათა გარჩევა შესაძლებელია მხოლოდ მნიშვნელობის
მიხედვით:

ა) თუ წინადადებაში უკავშიროდ შეერთებული ვითარების გარე-
მოებები სხვადასხვა მნიშვნელობისაა (ე. ი. თითოეულს დამოუკიდე-
ბელი სემანტიკური მნიშვნელობა აქვს) და მათ შორის შესაძლებელია
დაისვას მაჯგუფებელი კავშირი და, მაშინ ისინი ერთგვარი წევრებია.

ბ) თუ უკავშირო ვითარების გარემოებები სინონიმური მნიშვნე-
ლობის წევრებია (ე. ი. ერთი გამოყენებულია მეორის დასაზუსტებლად),
რომელთა შორის და კავშირის ნაცვლად დაისმის მაიგივებელი კავშირი
ე. ი., ანუ, სიტყვა სახედობრ, მაშინ განკერძოებული ვითარების გა-
რემოებაა.

მაგ.: შოთამ მასწავლებელი მოიკითხა მოკრძალებით, სიყვარულით
(და — ერთგვ. წევრ.).

მხოლოდ მოკდედ, ორი სიტყვით, ვაიმედებ დედას მარტო
(უ. ი., ანუ... განკერძ. ვით. გარემ.).

განკერძოებული მიზეზისა და მიზნის გარემოების მაგალითები ქართულში ძალიან იშვიათია. ასეთი განკერძოებული გარემოებანიც ხსნიან და აზუსტებენ წინამაჟღად გარემოებას:

ბოლოს თარაში მის გამო, არზაყანის გამო, გადაეკიდა ტარბეზა
(განკერძ. მიზეზის გარემოება).

დედარჩემა განგებ, გამოსაცდელად, სწორედ ამ ადგილზე მოიცხოვრდა
ტყდაპიო (განკერძ. მიზნის გარემოება).

შესაძლებელია ერთ წინადადებაში წარმოდგენილი იყოს სხვადასხვა
სახის განკერძოებული გარემოება:

ღრ. გ. განკ. ღრ. გარ. ვით. გარ.
ბოლოს, სხდომის დამთავრებისას, მომხსენებელმა ხმამაღლა და-

იწყო დაპარაკი, მკაფიოდ, გარკვევით.
განკ. ვით. განკ. ვ. გარ.

განკერძოებული გარემოება ასახსნელი წევრისაგან გამოიყოფა მძიმით (მძიმეებით), ზოგჯერ კი ტირითაც:

ჩამავალი მზის სხივები ოქროს ისრებივით შერეოდა ღურჯ
სამყაროს მხოლოდ იქით, დასავლეთისაკენ.

აი, ამ სახელში დავბადებუღვარ მე 9 ივნისს, განთიადისას, 1840
წელს.

ამ სახელს მეორე ნახევარი გავმართე ჩვენებურად — ქართულად.
ყარამანი ყოველთვის იქცეოდა ასე — ძველ შესაკუთრესავით.

დ ა ნ ა რ თ ი

§ 1. დანართის ფუნქცია. უკავშირო და კავშირიანი დანართი.
დანართი არის ისეთი განკერძოებული სიტყვა, რომელიც შეიცავს სახელით გადმოცემული წევრის შემავსებელ ცნობებს დაზუსტებისა თუ ახსნა-განმარტების სახით.

მეორენაირად: დანართი არის განკერძოებული სიტყვა, გადმოცემული არსებითი სახელით ან არსებითი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებულ სიტყვით, რომელიც სახელითვე გამოხატული წინადადების წევრის ახსნა-დაზუსტებას იძლევა.

ჩემი მამული, საქართველო, ღლეს მიცოცხდებოდა.

(ასახსნედ-დასაზუსტებელი წევრია ქვემდებარე „მამული“, დანართი — „საქართველო“).

დანართი თავისი შინაარსით ახლოს დგას განკერძოებულ განსაზღვრებასთან, მაგრამ, მისგან განსხვავებით, ასახსნელი წევრის ნიშანთვისებაზე კი არ მიუთითებს, არამედ ახად, დამაზუსტებელ (შემავსებელ) ცნობას იძლევა ამ საგანზე. გარდა ამისა, მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ დანართი არსებითი სახელით გადმოიცემა, განკერძოებული განსაზღვრება კი — ზედსართავით (მიმლეობით):

ბრწყინავს ბალი, ხოხბის ყელი, შვიდ მაისის წვიმით მთვრალი.

ამ შემთხვევაში ქვემდებარეს („ბალი“) ახდავს დანართიცა („ხოხბის ყელი“) და განკერძოებული განსაზღვრებაც („შვიდ მაისის წვიმით მთვრალი“).

დანართი შეიძლება ახდეს ქვემდებარეს, დამატებას, შედგენილი შემასმენლის სახედად ნაწილს, მიმართვას. იგი დასაზუსტებელ სიტყვას ეხამება (ანგარიშს უწევს) ბრუნვასა და რიცხვში:

განმარტობულიყო თარაში, ემხვარების უკანასკნელი შთამომავალი.

ხადხი შეეხვეწა გირგოლას, გამოჩენილ მონადირეს.

ეს იყო ბესია, მანას ერთადერთი ძმა.

მშვიდობით მეორე წდამდე, პატარძალო, გაზაფხულო.

ახად გრივადებს ვწირავთ სიცოცხლეს ჩვენ, პოეტები საქართველოსი.

თუ წინადადებიდან ამოვიღებთ იმ წევრს, რომელსაც დანართი ახდავს, მის ადგილს დანართი დაიჭერს:

ერთხედ ღომს, ნადირთ მეფეს, ხარი მოეკდა.

შდრ. ერთხედ ნადირთ მეფეს ხარი მოეკდა.

დანართი, ჩვეულებრივ, მოსდევს იმ წევრს, რომელსაც ახდავს, იშვიათად კი უსწრებს მას, ანდა დაშორებულია ასახსნელ წევრს:

ახად თბილისს, ახად კოკორს ნალვიძარს, უგალობე ნამუსიან დექსებით.

მეტად ღარიბი აზნაური, იგიც სხვა აზნაურებივით დადიოდა მაშვდად.

როგორც ფრთხილი კაცი, როსტომი შესდგომოდა საქმეს.

თქვენიმა ს ი ძ ე მ გაახლათ ჩემი თავი, ზიძინა ჩოლოყაშვილმა.

დანართი შეიძლება იყოს გაუვრცობელი ან გავრცობილი მიმყოლოდ სიტყვებით:

ჩვენ, ირმეზი, ენით არ ვლაპარაკობთ.

ვიშ, ეს ქვეყანა, დ ი დ ი ს ა მ ო თ ხ ი ს კ უ თ ხ ე პ ა ტ ა რ ა, ქედ-
მოდრეკიდა.

დანართს შეიძლება მოსდევდეს სხვა დანართი:

გრიგოდ წერეთლის შვილი, ნესტორ წერეთლის შამა, დიმიტრი,
რუსეთში იყო გაზრდილი.

დანართი მეტწილად ახლავს არსებით ან გაარსებითებულ სახელს,
იშვიათად — ნაცვალსახელსაც:

მთის შიკრიკი, ცველი სიო, ველთა ზლაპარს მეუბნება.

მე, ქართველი ბუხაიძე, ბაღყარეთის მთებთან ვწევარ.

დანართი, როგორც წესი, გადმოცემულია არსებითი სახელით,
ზოგჯერ სხვა სახელითაც:

ჩემი ქვეყანა, საქართველო, გალვობებულა.

ოჰ, ადამიანო, რატომ არ გებრადები მე, პატარა?

მაშასადამე, სურემი, ე. ი. მე, უნდა წავიდე პურის სათხოვნე-
დად.

იშვიათად დასტურდება ისეთი შემთხვევაც, როცა წინადადებაში
წარმოდგენილია დანართი, მაგრამ გამოტოვებულია დასაზუსტებელი
წევრი:

როგორც პირველი მოწაფე, კლასიდან კლასში საჩუქრებით გა-
დადიოდა (გამოტოვებულია ქვემდებარე ის).

დანართი შეიძლება გამოხატავდეს წინადადებაში ექსპრესიულობას,
ემოციურობას. ასეთი ტიპის დანართები მრავლად გვხვდება პოეზია-
ში:

ბ ა ლ ს ვეწვიე, მწვანე ხავერდს.

ორ ვარდს — ერთ შტოზე მიბმულ ტუჩებს — უკრთოდა
ღიმი.

შორს ად ა ზ ა ნ ი ლულუნებს, კახურ ვეღების ფ ა ნ დ უ რ ი.
გომბორზე მ თ ვ ა რ ე წაიქცა, რძით გავსებული ტაგანი.

მე არ მიზიდავს ვგ წარბ-წამწამი, თ ვ ა დ ე ბ ი — ღურჯი
მარგალიტები,

ღანართი უკავშიროს ან კავშირიანი.

უკავშიროს ღანართის მაგალითები:

მეფე დავითს, კურაპალატს, ჰქონდა ერთხელ წვეულება.

შეუძღვე, შეუძღვე ჯოჯოხეთს — ჩემს თვალს.

კავშირიანი ღანართის შემთხვევაში გამოყენებულია მაიგივებედი-კავშირები (ე. ი., ანუ) და კავშირის ფუნქციის მქონე სიტყვები და ნაწილაკები: და უფრო კი, და ნამეტნაჟად, როგორც... ცკი; მაგალი-თად, სახელად, გვარად, მოდგმით, წარმოშობით, ტომით, ჩამომავლო-ბით, ეროვნებით, ხელობით; სახედლობრ, ისიც, უმეტესად, უფრო მე-ტად, განსაკუთრებით, შერე, ვთქვათ და ა. შ.

სახელები, რომლებიც ღანართს აერთებენ ასახსნედ წვერთან, წარ-მოდგენილი არიან მოქმედებითი ან ვითარებითი ბრუნვის ფორმით და აღნიშნავენ ვინაობას, პროფესიას, წარმომავლობას, გვარს, სახელს და მისთ.:

გურიის მუშა ხაღს, ანუ გლეხკაცობას, თოფი აელო ხელში.

მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მომწონს,

შაბაში, ე. ი. მუშაობის შეწყვეტის დრო, უკვე მოტანებული იყო.

მისი ქმარი, სახედად ოტია, გვარად ქამუშაძე, წოდე-

ბით აზნაური, იყო ნამდვილი გლეხი.

შენი დექსები ძალიან მოსწონს ყველას, გახსაკუთრებით ქალებს.

ღანართი, როგორც განკერძოებული, ნაწერში მიმყოფი სიტყვები-თურთ გამოყოფილია მძიმით (მძიმეებით) ან ტირეთი (ტირეებით), ზოგჯერ იგი ფრჩხილებშიცაა ჩასმული:

ახად გრიგალებს ვსწირავთ სიცოცხლეს ჩვენ, პოეტები საქართვე-ლოსი.

ტახტიზე იჯდა ღარბაისელი მოხუცი, ზაად ერისთავი, და კრიალო-სანს ათამაშებდა.

მთვარე — თეთრი ზოხობი — გაეხინა ტოტებში.

სირა (ჩიბუხის ტარი) დააქუცმაცეს და აქეთ-იქით გადაყარეს.

§ 2. ღანართის შესწავლის მოკლე ისტორია. ღანართი, როგორც განკერძოებული სიტყვა, პირველად განხილულია თ. ჟორდანიას გრამა-ტიკაში, თუმცა ამგვარი ამხსნელი სიტყვების შესახებ უფრო ადრე მსჯელობდა ანტონ პირველი. იგი მიუთითებს, რომ უკავშიროდ შეერ-თებული არის არსებითი სახელი თუ ერთ საგანს აღნიშნავს, მაშინ ერთი არის მასაჩინოე (||მაცხადე) მეორისა (მაგ., იესო ქრისტე).

გაიოზის გრამატიკაში ამ ფორმის აღსანიშნავად გამოყენებულია ტერმინი შეძინება. შეძინება ორგვარია: მარტივი (ქალაქი ტფილისი, ქრისტე უფალი...) და აღვსებითი (ანტიონი კათალიკოსი, ყოვლად უსრულესი რიტორი).

საანალიზო ფორმებს ეხებოდნენ აგრეთვე ი. ბაგრატიონი, ს. ღო-
ლაშვილი, დ. ჩუბინაშვილი. მათი აზრით, ორი ან მეტი არსებითი სა-
ხელი, ერთი საგნისადმი კუთვნილნი, ერთსა და იმავე ბრუნვასა და
რიცხვში დაისმის (ქალაქი ტფილისი). ამგვარი სახელები ან ცად-ცად-
კე იბრუნვიან (მეფე დავით, მეფისა დავითისა), ან იბრუნვის მხო-
ლოდ ერთ-ერთი, კერძოდ, მეორე (ვახტანგ მგელ-ლომი, ვახტანგ მგელ-
ლომისა...).

თ. ჟორდანიამ ამ ფორმებს უწოდა ამხსნელი სიტყვა და შეიტანა
ცადკე ჯგუფში, რომლის საერთო სახელია „მცირედ დამოკიდებულნი
სიტყვანი და წინადადებანი“ (დღევანდელი „განკერძოებული სიტყვე-
ბი და გამოთქმები“).

ამხსნელი სიტყვა „არ მარტავს არცერთს წინადადების ნაწილსა,
ე. ი. არ უჩვენებს არც მის ვითარებას, არცა რაოდენობასა და არცა
კუთვნილებას, არამედ მხსნის რომელსამე მათგანს, რომელსაც „შეთან-
ხმება რიცხვით და ბრუნვით, ე. ი. იმავე კითხვაზე მიუგებს (წავედით
მცხეთას, უწინდელს დედაქალაქსა საქართველოსას“).

მომდევნო ქართულ გრამატიკებში თანდათან ზუსტდებოდა დანარ-
თის განმარტება. საერთო აზრი ყველგან ისაა, რომ ერთისა და იმავე
საგნის აღმნიშვნელი ორი არსებითისაგან ერთი (ჩვეულებრივ, საზო-
გადო სახელი) განმარტავს მეორეს (საკუთარს), ოლონდ გამოყენე-
ბული იყო სხვადასხვა ტერმინები: ამხსნელი ანუ მისამატი (აპოზი-
ცია), მიმამატება, მიმამატებითი სიტყვა, მიმართვითი სიტყვა, დანართი
(ეს უკანასკნელი ეკუთვნის ნ. შარსა და შ. ბრივს).

დანართის ფორმა (კავშირიანი და უკავშირო), გამოყენების შემ-
თხვევები განხილულია ა. შანიძის სასკოლო სახელმძღვანელოში, უფ-
რო ვრცლად — დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“.

თანამედროვე სამწერლობო ენაში დანართიანი ფორმები ხშირად
გვეძლევა პუნქტუაციური დარღვევებით, რაც, თავის მხრივ, მოითხოვს
მართლწერის მოწესრიგებას. ამ მიზანს ემსახურება ვ. თოფურიას,
ნ. ცქიტიშვილის, ჟ. სორდიასა და სხვათა ნაშრომები.

მ ი მ ა რ თ ვ ა

§ 1. მიმართვის ზოგადი დახასიათება ფორმისა და ფუნქციის მიხედვით. სამეცნიერო ღიტიერატურაში განკერძოებულ სიტყვები და გამოთქმები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: განკერძოებული წევრი წინადადებისა და წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვები და გამოთქმები. სწორედ ამ უკანასკნელ ჯგუფს მიეკუთვნება მიმართვა.

მიმართვა ჰქვია განკერძოებულ სიტყვას ან სიტყვათა შეკავშირებას, რომელიც აღნიშნავს მისამართ პირს.

მეორენაირად: მიმართვა არის სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი (შესიტყვება), რომელიც წინადადებაში გამოყენებულია მისამართი პირისა თუ საგნის აღსანიშნავად და გადმოიცემა წოდებითში დასმული სახელით.

შემოკლებით: წოდებითში დასმულ სიტყვას მიმართვა ჰქვია:

სამშობლო მთებო, თქვენი შვიდრ განებებთ თავსა.

მიმართვა ზოგჯერ წინადადების შემადგენლობაში შედის, ზოგჯერ ცალკე დგას:

ჩვენც ავდგეთ, ძმანო, და ერთიც გამარჯვებისა დავლიოთ!
შდრ. ღუარსაბ! — დაუძახა ძმას დავითმა.

მიმართვა შეიძლება გადმოიცეს ერთი სიტყვით ან გავრცობილი იყოს მიმყოლი (თანმხლები) სიტყვებით:

პოეტო, ბასრი კადამი ხმადივით დაატრიალე!

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია?

ზოგჯერ მიმართვა და მისი თანმხლები განსაზღვრება შეიძლება გათიშულიც იყოს ერთმანეთისაგან:

მთაო, გადმიშვი, მაღალო, რა ნისლი მოგიხვევია?!

მიმართვას ხშირად მოსდევს განკერძოებული განსაზღვრება:

ირემო, მთასა მყვირილო, რად ჩამოვარდი ბარადა?

მიმართვას ახლავს დანართი (ან დანართები):

ნიავო მთისავ, ბუნების მაცოცხლებელო სულო, დამბერე, გააგრილე ჩემი მხურვალე გული!

ტყეო, ბუნების მშვენებავ, დედამიწის გვირგვინო, მუდამაც იხარე!

მიმართვა შეიძლება განმეორდეს, რაც აძლიერებს ემოციურობას;

მთებო, მთებო, ვის ეღით? რას ეღით?

ჰე, ცაო, ცაო, ხატება შენი ჯერ კიდევ გუღზედ მაქვს დაჩენული.

მიმართვის გამოყენების სფერო მრავალფეროვანია: იგი ხშირად გვხვდება დიალოგებში, ღოზუნგებში, მოწოდებებში, მისაღმება-გამომშვიდობების ფორმულებში, კერძო და საქმიან მიმოწერაში...

მიმართვა გადმოიცემა არსებითი სახელით, კერძოდ: საკუთარი სახელით, აგრეთვე, ნათესაობის, სქესის, წოდების, პროფესიის, ასაკის, თანამდებობის აღმნიშვნელი სიტყვებით. პოეტურ მეტყველებაში მიმართვად გვხვდება უსულო საგნებიც, განყენებულ საგანთა სახელები: უფრო ხმამაღლა იმღერეთ, მტკვარო, რიონო, არაგვო!

გამარჯობა, გიორგი!

თავისუფლებავე, შენ ხარ კაცთა ნავთსაყუდარი.

შენ ვინა ხარ, შვილო?

იშვიათად მიმართვა შეიძლება გადმოიცეს ზედსართავი სახელით, მიმღობით, ნაცვალსახელითა და რიცხვითი სახელით, რომლებიც გამოიყენებიან არსებითი, სახელის მნიშვნელობით:

ცოტა კიდევ მოითმინე, **ღამაზო**, და **ნანატრი მთა-გორებიც** იქნება.

მშვიდობით, **ჩემნო**, თვალში ცრემლით განებებთ თავსა.

მიმართვა იმ საგანს აღნიშნავს, რომელიც ზოგჯერ ქვემდებარეა, ზოგჯერ—არა:

ამიერიდან ფრთხილად იარე, **შვილო**.

შღრ. **ქართვის დედაო!** ძუძუ ქართველისა უწინ მამუღსა უზრდიდა შეიღსა.

მიმართვას აქვს საკუთარი ფორმა — წოდებითი ბრუნვა. ამ ბრუნვაში დასმულ სახელს ნიშნად მოუღის ო ან ვ:

მზეო, დამხედე, წვიმავ, დამნამე!

გადი, გამოღი, გუთანო, ღირღიღავ, ბანი უთხარო.

საკუთარი სახელი წოდებითში ბრუნვის ნიშანს არ დაირთავს, როგორც წესი, მაგრამ იშვიათად იგი შეიძლება ამ ნიშნითაც შეგვხვდეს:

მე მესმის შენი, **ჰკვიანო პეტრევ**.

ღაგვისხნი, ზურავ, თორემ ყელში გოღვა ჩაგვიღვა.

ასეთი ფორმები სადიტერატურო ქართულისათვის მიუღებელია, თუმცა სამწერლობო ენასა და დიადექტემზიც საკმაოდ ხელშესახებად იჩენს თავს.

ზემოგანხილულის მიხედვით ირკვევა, რომ „მიმართვა არ უკავშირდება არც ზმნასა და არც სახელს. იგი წინადადების ორგანულ ქსოვილში არ შედის“ (არნ. ჩიქობავა).

მიმართვის პოზიცია წინადადებაში თავისუფალია: იგი გვხვდება წინადადების თავშიც, ბოლოშიც და შეიძლება მოექცეს შუაშიც, ფაქტობრივად მიმართვის ადგილს განსაზღვრავს წინადადების ტიპი და აგების სტილისტური საფუძველი:

შკლანაო საქართველოსავ, წამოიხედე ზეზება.

ისმინე, სწავლის შძებნელო, მოყევ დავითის მცნებასა.

მე ეს მინდა გახარო, ჩემო თუთრო ნარჩიტა.

მიმართვა სხვა სიტყვებისაგან გამოიყოფა მძიმით (მძიმეებით), ძახილის ნიშნით:

საუნჯევ სათნოებისა, ჩემიც მიილე ქებაო.

მიგიხვდი, ჩემო მოხვევევ, რა ნესტარითაც ხარ ნაჩხველტი.

დელო! დელო! ეს რა ამბავია?

§ 2. მიმართვის შესწავლის მოკლე ისტორია. ქართულ სასკოლო გრამატიკებსა და საენათმეცნიერო შრომებში დადგენილია, რომ მიმართვა არის განკერძოებული სიტყვა, რომელიც არ უკავშირდება წინადადების არცერთ წევრს. იგი წოდებითში დასმული სახელია.

მართალია, წოდებითი (როგორც ბრუნვა) პირველად გვხვდება ზ. შანშოვანის გრამატიკაში; მას უფრო ვრცლად ეხება ანტონ I, გამოყოფს მის ნიშნებსაც (ო, შ), მაგრამ მაშინ წოდებითი მიმართვის ფორმად არ მიუჩნევიათ.

უფრო მოგვიანებით ს. დოდაშვილმა პირველმა შეამჩნია მიმართვის ფორმის არსებობა ქართულ ენაში, თუმცა მისი გრამატიკული ანალიზი და შესაბამისი ტერმინი მასაც არ მოუცია. 1887 წლის გრამატიკაში დ. ჩუბინაშვილმა პირველად აღნიშნა, რომ წოდებით ბრუნვაში მდგარი სახელი წინადადებაში განკერძოებით დგას. მხოლოდ თ. ჟორდანიას სახელმძღვანელოშია (1889) პირველად წარმოდგენილი მიმართვის, როგორც განკერძოებული სიტყვის, მართებული გრამატიკული კვალიფიკაცია (უფრო დაწვრ. იხ. ზემოთ). მან შემოიღო ტერმინი „მიმართებითი ანუ წოდებითი სიტყვა“. მას შემდეგ თითქმის ყველა გრამატიკოსი განიხილავს მიმართვას განკერძო-

ებულ სიტყვად, ოღონდ მცირეოდენი ტერმინოლოგიური სხვადასხვაობით. ეს ტერმინებია: „მიმართით და მოწოდებით სიტყვა, მიმართვითი სიტყვა, წოდებითი სიტყვა, წოდებითი ანუ მიმართებითი სიტყვა, ძახითი სიტყვები, მიმართვა.“

დღეს ქართულში მიმართვა წოდებით ბრუნვაში დაყენებული სახელია, მაგრამ მიმართვის ფორმა ყოველთვის არ ყოფილა ერთნაირი. ჯერ, ძველად, მიმართვისათვის გამოიყენებოდა სახელის ფუძე, რომელსაც რიგ შემთხვევაში თან ახლდა ჰ შორისდებული და მიმართვის დამახასიათებელი სათანადო ინტონაცია, შემდეგ კი ამ შორისდებულის გაცვეთით მივიღეთ ო ფორმანტი წოდებითისა.

საყურადღებოა, რომ ზანურსა და სვანურში მიმართვის ფორმად სახელობითია გამოყენებული. ძველი ქართულის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სახელობითმა ბრუნვამ გამოიჩინა მიდრეკილება მიმართვის გამოსახატავად, მაგრამ საბოლოოდ ვერ დამკვიდრდა და ადრევე გაქრა (ა. კიზირია). უნდა შევნიშნოთ, რომ დღეს ზეპირ მეტყველებაში მიმართვა საკუთარ სახელებსა და გვარებთან უფრო სახელობითს იყენებს, ვიდრე წოდებითს („ზურაბი, მომიტანე წიგნი!“ „ბართაშვილი, გამოდი დაფასთან!“ „ბიჭო, დედას დაუძახე!...“).

რუსულშიც მიმართვა სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელია, იგი არაა წინადადების წევრი, არ უკავშირდება სხვა წევრებს (თუმცა საპირისპირო აზრიც არსებობს).

ჩ ა რ თ უ ლ ი

§ 1. ჩართულის რაობა. მისი ძირითადი ჯგუფები. ჩართული წინადადების წევრებთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი განკერძოებული სიტყვაა. „ჩართული პქვია ისეთ სიტყვას ან სიტყვების ჯგუფს, რომელთაც მოუბარი გვაგებინებს, თუ როგორ უქცერის ის წინადადებაში გამოთქმულ აზრს: სწყინს მას, ახარებს, დარწმუნებულია, საეგებიოდ თუ საეჭვოდ მიაჩნია და სხვ.“ (ა. შანიძე).

მაშასადამე, ჩართული გამოსახტავს მოლაპარაკის დამოკიდებულებას წინადადებით გადმოცემული ფაქტისადმი. იგი ინტონაციურად (ნაწერში პუნქტუაციურად) გამოყოფილია წინადადებისაგან; მეტწილად ეხება მთელ წინადადებას, იშვიათად კი — მის რომელიმე წევრს:

სამწუხაროდ, ეს ამბავი მთელმა ქვეყანამ გაიგო.

ჩართული სიტყვა და სიტყვათა შეკავშირება მნიშვნელობის მიხედვით მრავალგვარია:

1) ჩართული სიტყვა და გამოთქმა გამოხატავს მოდალობას, ე. ი. იმას, თუ როგორ უცქერის მთქმელი ნათქვამის შინაარსს, როგორც ფაქტს თუ შესაძლებელ-სავარაუდოს. აქ ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა:

ა) ჩართული გამოხატავს, რომ მთქმელი დარწმუნებულია ნათქვამის უეჭველობაში: ცხადია, თავისთავად ცხადია, რა თქმა უნდა, უეჭველია, რასაკვირველია, უთუოდ, აშკარაა, მართლაც და ა. შ.

ცხადია, ჩვენი გუნდი გამარჯვებას. მოიპოვებს.

რასაკვირველია, ღუარსაბი ამის შემდეგ აღარ წავრდოდა სანადიროდ. მართლაც, უფლისწული გაუდგა გზას მზეთუნახავის მოსატაცებლად.

ბ) ჩართული გამოხატავს მთქმელის ვარაუდს: მგონია, ვგონებ, შესაძლებელია, აღბათ, როგორც ეტყობოდა, ვიმედოვნებ და სხვ.

აღბათ, მეც უნდა ავიღო თოფი ჩემი თბილისის გადასარჩენად.

სასახლეში, ეტყობა, აღარავინ დარჩენილა.

2) ჩართული გამოხატავს მთქმელის გრძნობას, რომელსაც იწვევს მთქმელის შინაარსი და იძლევა ფაქტის შეფასებას: საბედნიეროდ, ჩვენდა სასიხარულოდ, სამწუხაროდ, საუბედუროდ და სხვ.:

უცებ, საბედნიეროდ, მზემ გამოანათა.

საუბედუროდ, ავადმყოფს ველარ უშველეს.

3) ჩართული გამოხატავს წინადადებაში გამოთქმული აზრის წყაროს (თუ ვის ეკუთვნის ის): როგორც იტყვიან, ამბობენ, როგორც გადმოგვცემენ, ჩემი აზრით, გაზეთების ცნობით და მისთ.:

ამბობენ, შეაძლებინა სნეულსო ფეხზე ადგომა.

ჩემი აზრით, ეგ მარტო დამაზი ფრაზაა.

4) ჩართული სიტყვა თუ სიტყვათა შეკავშირება გვიჩვენებს, თუ როგორ აფასებს მთქმელი მეტყველების სტილს, აზრის გამოხატვის ფორმას: სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, უკეთა ვთქვით, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სიმართლით რომ ვთქვათ, ასე რომ ვთქვათ...

სიმართლით რომ ვთქვათ, ენა უფრო ცოდვიანია ფიქრზე.

5) ჩართული გამოხატავს ამა თუ იმ სახის მიმართვას თანამოუძრისადმი (მეორე პირისადმი): წარმოიდგინეთ, ნუ გაგიკვირდებათ, მერწმუნეთ, დაშეთანხმებით, შენ ხარ ჩემი ბატონი...

მერწმუნეთ, ჩემი გადაწყვეტილება უცვლელია.

აღა ხედმწიფე, შენ ხარ ჩემი ბატონი, დაიბარა ვეზირი და გაუშა იმ ბიჭთან.

6) ჩართული გვიჩვენებს აზრის თანამიმდევრობას ან კიდევ ერთ-გვარ დამოკიდებულებას წინ გამოთქმულ აზრთან (დასკვნას, შედეგს, დაპირისპირებას): ჯერ ერთი, ერთი, მეორე, პირველი, მეორე, კიდევ, მათსადაამე, ამგვარად, პირიქით, დასასრულ, ერთი სიტყვით, სხვათა შორის, მაგალითად, ნაწილობრივ...

ერთი სიტყვით, თვითონაც აღარ ახსოვდა ომის ამბები.

ამრიგად, ნაწარმოების თემა მეტად მნიშვნელოვანია.

მასწავლებელი, ჯერ ერთი, დიდად განათლებული უნდა იყოს, მერე მეორეც, უალრესად უმწიკვლო.

7) ჩართულია აგრეთვე საადერსო სიტყვა-გამოთქმები და ზოგიერთი ფიცილის ფორმულა, რომელთაც შორისდებულის მნიშვნელობა აქვს: გენაცვადე, გეთაყვა, შენი კენესამე, თქვენმა მზემ, ღმერთმანი, ძმობამ, დედაშვილობას, შენი ჭირიმე...

ადრევე ვიცოდი, შენი ჭირიმე, რომ ყველაფერი ტყუილია.

დედაშვილობამ, ბევრს არ გთხოვ, შენს მიწას მიმაბარეო.

ჩართული სემანტიკურად მეტად მრავალფეროვანია¹, შესაბამისად, მისი გადმოცემის საშუალებანიც სხვადასხვაა: არსებითი და ზედსართავი სახედები, ზმნიზედები, ზმნები, სრულმნიშვნელოვან სიტყვათა შეკავშირება, ხშირად მთელი წინადადებაც კი. ამიტომაც, რომ ერთი და იგივე სიტყვა თუ გამოთქმა ერთ შემთხვევაში წინადადების წევრია, მეორეში — ჩართული. მაგ.:

ყველა მწყემსი ქოხს ამგვარად აკეთებს (ვით. გარ.).

შერ. ამგვარად, დასკვნები ეჭვმიუტანელი ჩანს (ჩართული).

ჩართული შეიძლება იყოს წინადადებაც, რომელიც იძლევა დამატებითს ცნობას ან შენიშვნას ძირითადი წინადადებისა და მისი ნაწილების შესახებ:

ეგ, ვითხრათ ჩემი გულქვაობის ამბავი, სულაც არ შევიმჩნიე.

იმ წუთებში ბეთიას — ასე ეძახდნენ მწყემსს — ფრინველად გადაქცევა უნდოდა.

¹ მიუხედავად ჩართული სიტყვების ფუნქციითა მრავალგვარობისა, მათ ახასიათებთ ერთი სპეციფიკური ნიშანი: ამბავი დანახული თუ შეფასებულია მუდამ მხოლოდ მთქმელის პოზიციიდან.

ჩართული სიტყვა და წინადადება სხვა სიტყვებისაგან გამოიყოფა მძიმით (მძიმეებით), ზოგჯერ — ფრჩხილებითა და ტირეთიც:

უეჭველია, იქ ბევრს საკვირველს ვნახავ.

თურმე, ნუ იტყვიო, ჩვენისთანა საწყადი კაცის შეფერებაც სცოდნია.

მასპინძელო! — სიცილით თქვა — წახდა ჩემი ხუმრობაო.

პოდა, თუ მოხვად ვარდებით ხედში (პოეტებს უყვართ ვარდის პურნელი), ვიმღერებ მუდამ მე შენი ეშხით.

§ 2. ჩართულის შესწავლის მოკლე ისტორია. ჩართული სიტყვებისა და გამოთქმების არსებობა ქართულ ენაში პირველად შეამჩნია ს. ღოღაშვილმა, მაგრამ შესაბამისი ტერმინი არ მოუცია. ჩართული განკერძოებულ სიტყვად პირველად ჩათვლილი თ. ჟორდანიას გრამატიკაში. ავტორმა მართებულად შენიშნა, რომ ჩართული შეიძლება იყოს არა მარტო სიტყვა, არამედ წინადადებაც. დასახელებულ და ზოგ მომდევნო გრამატიკაში ჩართულის განმარტება უფრო ზოგადია: „ჩართული სიტყვა და წინადადება არის ის, რომელიც სხვა წინადადებაში მოყოლებულია და მასთან მცირე კავშირი აქვს“ (თ. ჟორდანიას), მაგრამ საილუსტრაციო მაგალითები სწორადაა შერჩეული.

მ. კვლევჯერიძის გრამატიკაში უფრო ვრცლადაა საუბარი ჩართულის შესახებ: „ჩართულია წინადადება, რომელიც ჩაკერებულია უმთავრეს საუბარში და რომლის გამოტოვებაც შეიძლება ისე, რომ უმთავრეს აზრთან მსვლელობა არ დაირღვეს.“ ამავ ავტორის დაკვირვებით, საუბარში ჩაერთვის ზოგჯერ სიტყვებიც: იქნება, შეიძლება, თურმე, აღბათ, რასაკვირველია, ვინიცოხაა, შენ არ მოუკვდე ჩემს თავს, შენმა მზემ, თავს გეფიცები, უკაცრავად, რა თქმა უნდა, ცხადია და სხვა.

საგულისხმოა ისიც, რომ მ. კვლევჯერიძეს ჩართულის გამოსაყოფად სასვენ ნიშნებად დასახელებული აქვს მძიმე (მძიმეები), ტირე და ფრჩხილები.

ი. ნიკოლაიშვილი სხვა განკერძოებულ სიტყვების გვერდით განიხილავს ჩართულ სიტყვებსაც, „რომლებიც გამოხატავენ, თუ როგორ უყურებს მოუბარი იმას, რის შესახებაცაა წინადადებაში დაპარაკი. მაგ., ის, ვგონებ, პატიოსანი კაცი უნდა იყოს.“

მ. ჯანაშვილი საანალიზო სიტყვებს უწოდებს ჩასართავს.

ი. სიხარულძე შედარებით ვრცლად ჩერდება ჩართულ სიტყვებსა და გამოთქმებზე და გვაძლევს ამ ტიპის სიტყვების ხუთი ჯგუფის

დახასიათებას. მისი აზრით, ჩართული გამოხატავს მოღაპარაკის და-
მოკიდებულებას წინადადებაში წარმოდგენილი შინაარსისადმი. მთქმე-
ლი ან დარწმუნებულია ნათქვამის სისწორეში, ან ვარაუდს გამოხა-
ტავს, ან მწუხარებას და სხვ. ჩართულია: ცხადია, რასაკვირველია, სწო-
რე გითხრათ, როგორც გნებავდეთ, დაბოლოს, გარდა ამისა, და აი,
ერთის მხრით და სხვ. ჩართულის ამოღებით წინადადების აზრი არ
იცვდებაო. აქვეა დაპარაკი სასვენ ნიშნებზეც.

ა. შანიძის სასკოლო გრამატიკაში ჩართული სიტყვისა და წინადა-
დების აღსანიშნავად გამოყენებულია ტერმინი ჩართული, განხილულია
ჩართულის ცადკეული ჯგუფი...

გრამატიკული ნაშრომების გათვალისწინებით უხვი საილუსტრაციო
მაგალითების საფუძველზე დაწვრილებითაა გაანალიზებული ჩართული
სიტყვა და წინადადება დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის
სინტაქსში.“

ძველი ქართული მასალების მიხედვით ჩართული შესწავლილია ა. კი-
ზირიას სპეციალურ წერილში.¹ ავტორის დაკვირვებით, ძველ ქართულ-
ში ჩართული შედარებით იშვიათია, მაგრამ მაინც გვხვდება ვითარე-
ბის გარემოების ფორმებით. ამ უკანასკნელთ დაკარგული აქვთ ვითა-
რების გარემოების გაგება, ამდენად, არ ითვლება წინადადების წევრად.
წინადადების შემადგენლობიდან ის გამოთიშა პაუზამ, რომელიც
განკერძობული სიტყვების გამოყოფის ერთ-ერთი საშუალებაა. მეც-
ნიერის ვარაუდით, ჩართული წინადადება მომდინარეობს სრულყოფი-
ლი წინადადებისაგან. იგი დამოუკიდებლობას ბოლომდე ინარჩუნებს,
მაგრამ თანდათან იფიტება...

ჩართულთან დაკავშირებულ სტილისტიკურ-სინტაქსური ხასიათის
საკითხებს ეძღვნება ნ. ცქიტიშვილის საყურადღებო ნაშრომი „ჩარ-
თული“.

¹ აქვე ვრცლადაა საუბარი ჩართულთან დაკავშირებულ მოსაზრებებზე რუ-
სულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. ყველასათვის საერთოა ის, რომ ჩართული
არაა გრამატიკულად დაკავშირებული ძირითად წინადადებასთან, რომ მისი გა-
მოტოვება შესაძლებელია აზრის დარღვევის გარეშე. თ. ბუსლავეის აზრით,
ჩართული წინადადება მიიღება წინადადებების შერწყმის გზით. ოღონდ შერწყ-
მის შედეგად დამოკიდებულ წინადადებას შთანთქავს მთავარი. ეს „შთანთქ-
მული“ წინადადებაა ჩართული. ა. შანბატოვი მიუთითებდა, რომ ჩართულ სიტ-
ყვებს წინადადებაში შეაქვთ გარკვეული მნიშვნელობა, რაც მოგვეგონებს გა-
რემოებათა მნიშვნელობას, მაგრამ მათ ვერ გავუთანაბრებთ წინადადების წევ-
რებს, რამდენადაც არ წარმოადგენენ წინადადების ორგანულ ნაწილს (დაწერ.
იხ. ნაშრომში „ჩართული სიტყვა და წინადადება ძველ ქართულში“).

შორისღებუდი

შორისღებუდი განკერძოებული სიტყვაა, იგი სხვა წევრებისაგან გამოყოფილია, განკერძოებით დგას.

შორისღებუდი უშუალოდ გამოხატავს ადამიანის გრძნობასა და ნება-სურვილს, თავისი დანიშნულებით იგი წინადადების ბადალია, დამახასიათებელია სასაუბრო ენისათვის.

ღ. კვაჭაძე გამოყოფს შორისღებულის ორ ძირითად ჯგუფს. პირველს მიეკუთვნება ადამიანის შინაგანი განცდებისა და გრძნობების გამომხატველი შორისღებულები, მეორეს კი — მთქმელის ნება-სურვილის აღმნიშვნელები.

ნება-სურვილის გამომხატველი შორისღებუდი წარმოადგენს თანამოუბრისადმი მიმართვას, რომ უკანასკნელმა შეასრულოს ესა თუ ის მოქმედება:

სუ, ჩუმაღ-მეთქი!

არიქა, ჩქარა, ბიჭებო, თავს უშეგედეთ!

პირველი ჯგუფის შორისღებულები გარემომცველი სინამდვილის მოვლენებსა და თანამოუბრის ნათქვამზე მოღაპარაკის შინაგანი განცდებისა და გრძნობების გამოძახილს წარმოადგენს:

ყოჩაღ, ჩემო კარგო! — წამოიძახა დედამ.

ერიპაა! ეს რა ჩაგიდენია?

შორისღებულის მნიშვნელობა აქვს მისადმიმის, გამომშვიდობების, ბოდიშისა და მადლობის გამომხატველ გამოთქმებს: გამარჯობა! ნახვამდის! უკაცრავად!

შორისღებულს, რომელიც წინადადების ეკვივალენტია, სიტყვაწინადადებასაც უწოდებენ. ასეთი შორისღებუდი შეიძლება იყოს რთული წინადადების ერთ-ერთი კომპონენტი:

შემოიგლო ცხენზე შეშინებული ქალი და პერი!

ხშირად შორისღებუდი შედის წინადადების შემადგენლობაში და აძლევს მას ემოციურ იერს. ამ მნიშვნელობით ნახმარი შორისღებუდი განეკუთვნება წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელ სიტყვა-გამოთქმებს:

ვიშ, რა დამაზად ილვიძებს ბუნება მიძინებული

შორისდებული ინტონაციურად მრავაფეროვანია. წერის დროს შორისდებულის შემდეგ ვსვამთ მძიმეს ან ძახილის ნიშანს:

ვაშა! — იძახდა ალტაცებული ხაღხი.

ოჰ, რა მშვენივრად გალობს!

მიგებითი ნაწილაკები

მიგებითი ნაწილაკი ორგვარია: დადასტურებითი და უარყოფითი. დადასტურებითია: **ჰო, კი, დიახ (დიალ), უარყოფითია: არა, ვერა.**

• მიგებითი ნაწილაკები წინადადების მაგივრობასაც ეწვევიან და ამიტომ მათ სიტყვა-წინადადებასაც ეძახიან.

დადასტურებითი ნაწილაკები სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება:

1) წარმოადგენს დადასტურებით პასუხს დასმულ კითხვაზე (— გეტყობა, ქართველი უნდა იყო. — დიახ, ქართველი ვარ);

2) მიგებითი ნაწილაკი გამოხატავს არა პასუხს კითხვაზე, არამედ თანხმობას (— მგონი, მწყერები მაღე მოიღვეიან. — დიალ, შემოდგომაზე მწყერი იღევა);

3) დადასტურებითი ნაწილაკი ადასტურებს და აძლიერებს თვით მთქმელის აზრსა თუ ნათქვამს (ეს ამბავი დღის 12 საათზე მოხდა. დიახ, სწორედ 12 საათზე).

უარყოფითი ნაწილაკების გამოყენების სამი შემთხვევაა:

1) ნაწილაკი წარმოადგენს უარყოფით პასუხს დასმულ კითხვაზე (— როგორ? არ ირთავს? — არა);

2) უარყოფითი ნაწილაკი წარმოადგენს არა პასუხს, არამედ გამოხატავს, რომ მთქმელი არ ეთანხმება თანამოუბრის მიერ გამოთქმულ აზრს (— ავად ხომ აღარაა? — არა, აჰ!);

3) წარმოადგენს უარყოფით პასუხს მთქმელის მიერვე დასმულ კითხვაზე ან უარყოფს მისსავე წინა თქმულს, რომელიც არაა კითხვითი შინაარსისა. ასეთი შემთხვევა მონოლოგებში გვხვდება. შეიძლება უარყოფით ნაწილაკს გასაძლიერებლად ახდეს სიტყვები: **სულაც, სრულებითაც, სრულიადაც...** (შენ გგონია, ის კაცი ძალიან ლარიზია? — სულაც არა!).

¹ შორისდებულის შესწავლის მოკლე ისტორია იხ. ჩვენს წიგნში „ქართული ენის მორფოლოგია“, 1992.

მიგებითი ნაწიდაკები ზოგჯერ კითხვასა და ძლიერ გრძნობასაც
გამოსატყვენ:

არჩილმა გამოგვზავნა, არა?

დედი, მადე გათენდება, ჯო?

მიგებით ნაწიდაკს იშვიათად შეიძლება ახლდეს დამოკიდებული
წინადადება:

— რაო, რაო? ეგეც ჩემი ბრადია?

— დიახ, რომ შენი ბრადია.

ლიტერატურა

ბ ა ს ი ლ ა ი ა ნ . — განკერძოებული ვითარების გარემოება: ქელს, 1977, № 4.

თ ა ვ დ ი დ ი შ ვ ი ლ ი მ . — ჩართულის ზოგი სახის მარტლწერისათვის: სკოლა და ცხოვრება, 1984, № 7.

თ ა ლ ა კ ე ძ ე შ . — ქართული ენის სწავლების მეთოდოლოგია, თბ., 1959.

თ ო ფ . უ რ ი ა ვ . — შერწყმული დანართის მართლწერა: თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბ., 1970.

ქ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი ლ . — ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია... იკმ, XXXII, 1998.

ქ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი ლ . — მასალები ლიშვიტისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერი), 1998.

ქ ვ ა ქ ა ძ ე ლ . — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

ქ ი ზ ი რ ი ა ა . — ჩართული სიტყვა და წინადადება ძველ ქართულში: იკმ, XV, 1988.

ქ ი ზ ი რ ი ა ა . — მიმართვა ძველ ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. III, 1966.

ქ ი ზ ი რ ი ა ა . — განკერძოებული განსაზღვრება ძველ ქართულში: იკმ, XVIII, 1978.

ს ო რ დ ი ა ფ . — ზოგიერთი სინტაქსური ერთეულის სადავო საკითხების სწორი კვალიფიკაციისათვის: მაცნე, 1987, № 2.

შ ა მ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი რ . — განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები ქართულში და მათი სწავლების მეთოდოლოგია, თბ., 1968.

შ ა ნ ი ძ ე ა . — ქართული ენის გრამატიკა, II, 1948.

ც კ ი ტ ი შ ვ ე ლ ი ნ . — განკერძოებული განსაზღვრების ერთი სტილისტიკური ფუნქციისათვის: ქსკს, IV, 1981.

ც კ ი ტ ი შ ვ ე ლ ი ნ . — ჩართული: ქსკს, VIII, 1988.

ც კ ი ტ ი შ ვ ე ლ ი ნ . — დანართის მართლწერა: ქელს, 1979, № 8.

ც კ ი ტ ი შ ვ ე ლ ი ნ . — დანართის ძირითადი სტილისტიკური ფუნქციები და მართლწერისთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი: ქსკს, V, 1988.

რთული წინადადება

(როგორც მიმოხილვა)

§ 1. რთული წინადადების რაობა. რთულია წინადადება, რომელიც შედგება ორი ან მეტი მარტივი ან შერწყმული წინადადებისაგან და აზრობრივ-ინტონაციურად ერთ მთლიან ერთეულს წარმოადგენს.¹

მაგ.:

ტყემ მოისხა ფოთლი, აგერ მერცხალი ჰყვივის (ორივე მარტივია).

თოვლით დახრიდ ტოტზე კანკალებდა ბელურა, მიწას თოვლი ფარავდა, ცას ფანტელი ეხურა (სამივე მარტივია).
- მიწდორი და ველი ჰყვავის, ნამი ბზინავს ათასფერად.

(პირველი შერწყმულია, მეორე — მარტივი).

ჭრელი პეპელა დაათრო და გააბრუა იამა,

მას მიეპარა ყმაწვილი, დაიჭირა და იამა (ორივე შერწყმულია).
ცხოვრება მაშინ არის კარგი, როცა მას ებრძვი (ორივე მარტივია).

რთული წინადადების შემქმნელ მარტივსა თუ შერწყმულ წინადადებას უწოდებენ წვერწინადადებებს ანუ რთული წინადადების კომპონენტებს.

ჩვეულებრივ, რთული წინადადების ნაწილები — კომპონენტები სტრუქტურულად ემთხვევიან ცალკე აღებულ მარტივ ან შერწყმულ წინადადებას, მაგრამ მათ შორის გარკვეული განსხვავებაა: მაგალითად, შევუდაროთ ერთმანეთს შემდეგი წინადადებები:

1. გათენდა.

2. გათენდა და გაიხმაურა ქვეყანამ ადამიანის სახით.

პირველ შემთხვევაში მარტივი წინადადება (გათენდა) დასრულებულია — ინტონაციურად დამთავრებული, მეორე შემთხვევაში კი ინტონაციური დამთავრებულობა¹ ახასიათებს მთლიან რთულ წინადადებას და არა მის ერთ-ერთ კომპონენტს.

მაშასადამე, რთული წინადადება აზრობრივ-ინტონაციურად ერთი მთლიანი სინტაქსური ერთეულია, მისი კომპონენტები კი — ამ მთლიანი ერთეულის ორგანული ნაწილები.

¹ რთული წინადადებისათვის დამახასიათებელია ორი ან მეტი ლოგიკურ-გრამატიკულ მარტივი ნაწილის ცენტრი (პრედიკატი) (ა. ჯავიშვიანი).

რთული წინადადება ადვილად შეიძლება დავშალოთ შემადგენელ კომპონენტებად, თუ ისინი აზრობრივად ერთმანეთის მიმართ სავსებით თანასწორი არიან.

თოვდი იღო ჯავახეთის მთათა ზედა და ტყეებში ქარიშხლები ბლაოდნენ.

შდრ.

1. თოვდი იღო ჯავახეთის მთათა ზედა.

2. ტყეებში ქარიშხლები ბლაოდნენ.

მაგრამ რთული წინადადების დიფერენცირება არ ხერხდება მაშინ, როცა ერთი კომპონენტი გულისხმობს მეორეს:

საქმე და მოსაქმე ერთმანეთს გასცლოდა და ეს მართაღმა გუღმა იუცხოვა.

ამჟაარა, რომ მეორე კომპონენტი პირველის გარეშე არ გამოხატავს დასრულებულ აზრს და, შესაბამისად, ამგვარი რთული წინადადების დაშლა შემადგენელ ნაწილებად არ ხერხდება. ამ ფაქტითაც მტკიცდება, რომ რთული წინადადება არ წარმოადგენს კომპონენტთა მხოლოდ ფორმალურ გაერთიანებას.

§ 2. რთული წინადადების მიღების გზები (თანწყობა და ქვეწყობა). საზოგადოდ, რთული წინადადება მიიღება ორი გზით: თანწყობითა და ქვეწყობით.

თანწყობა ჰქვია ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად თანასწორი წინადადებების შეერთება-დაკავშირებას. თანწყობის გზით მიღებულ წინადადებას კი — თანწყობილი. თანწყობას ბერძნულად პარატაქსი¹ ეწოდება.

მთიდან დაეშვა ლამე და დაიბინდა მდელო.

ქვეწყობა ჰქვია ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად არათანასწორ წინადადებათა დაკავშირებას, ამ გზით მიღებულ წინადადე-

¹ ფართო გაგებით, თანწყობა (პარატაქსი, კოორდინაცია) არის სინტაქსური კავშირი გრამატიკულად თანასწორუფლებიანი ენობრივი ერთეულებისა (რთული წინადადების ნაწილებისა, წინადადების წევრებისა, დიალოგის რეპლიკებისა...). თანწყობა გამოიხატება მათემატიკური კავშირებით ან უკავშირობით. თანწყობით ერთიანდებიან რთული თანწყობილი წინადადების შემადგენელი წინადადებები, შერწყმული წინადადების ერთგვარი წევრები. თანწყობა გამოიხატება აგრძობით მიმართებას; გულისხმობს შემადგენელი კომპონენტების თანამდევრულ, ხაზობრივ კოორდინაციას. აქ, დავითიანი თანწყობას განიხილავს მხოლოდ შერწყმული წინადადების მოდელში და უწოდებს მას ერთგვარ წევრთა შეერთებას, სიტყვათა შეკავშირებას (ლ. კვანტალიანი).

ბას კი — რთული ქვეწყობილი. ქვეწყობის შესაბამისი ბერძნული ტერმინია **ჰიპოტაქსი**.

რაც კადმით დაიწერება, ნაჯახით არ ამოიშლებაო.

მასხადადამე, შემადგენელ კომპონენტთა მიმართება-ურთიერთობის მიხედვით გამოიყოფა ორი სახის წინადადება: თანწყობილი და ქვეწყობილი.

რთულ წინადადებაში გაერთიანებულ კომპონენტთა აზრობრივი მიმართება მრავალგვარია. შესაბამისად, არსებობს წვეგრწინადადებათა დაკავშირებისა და აზრობრივი მიმართების გამოხატვის შემდეგი საშუალებები: ინტონაცია, კავშირები, მიმართებითი სიტყვები, საკორელაციო სიტყვები, წინადადებათა წყობა, ზმნის დროისა და კილოს ფორმები.

საზოგადოდ, რთული წინადადება მიჩნეულია შედარებით გვიანდელ ენობრივ მოვლენად. როგორც ვარაუდობენ, თავდაპირველად ადამიანი თავის აზრს მარტივი წინადადებით გამოხატავდა. რთული წინადადება კი წარმოიშვა უფრო გვიან — ადამიანის აზროვნებისა და მეტყველების განვითარების მაღალ საფეხურზე. შესაბამისად, რთული წინადადება არის ენის სინტაქსური წყობის შემდგომი განვითარების სრულყოფის მაჩვენებელი. თავის მხრივ, რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი წინადადებებიც არ წარმოქმნიდნენ ერთდროულად. მკვლევართა აზრით, თანწყობილი წინადადება უფრო ადრეულია, ვიდრე ქვეწყობილი, რადგანაც წინადადების პარატაქსური წყობა მოითხოვს ანალიზურ მსჯელობას (მსჯელობის მარტივ ფორმას), ჰიპოტაქსური წყობა კი — სინთეზურს (მსჯელობის უფრო რთულ ფორმას).

გავრცელებული მოსაზრების მიხედვით, რთული ქვეწყობილი წინადადება დამახასიათებელია წიგნური მეტყველებისათვის, თანწყობილი კი უპირატესად ზეპირი მეტყველების კუთვნილებათა. თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ თვალსაზრისს ზოგი მკვლევარი სარწმუნოდ არ მიიჩნევს. მათი აზრით, მართალია, პარატაქსი ხადნური მეტყველებისთვისაა ნიშანდობლივი, მაგრამ ქვეწყობის სათავე მაინც ვერ იქნება მხოლოდ წიგნის ენა. ეს სათავე, პირველ ყოვლისა, სასაუბრო ენაში უნდა დაიძებნოს; მწერლობამ, ცხადია, თავის მხრივ, კიდევ უფრო შეუწყო ხელი ქვეწყობის დამკვიდრებასა და გავრცეებას (კ. ღონღუა).

გარდა ამისა, ვარაუდობენ, რომ თავდაპირველად უნდა შექმნილიყო უკავშირო რთული წინადადება, შემდეგ — კავშირიანი.

§ 3. რთული წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. მოძღვრებას რთული წინადადების შესახებ მეცნიერული საფუძველი ჩაეყარა XIX საუკუნის I ნახევარში. თუმცა რთული წინადადების სინტაქსური ბუნება თეორიულად ჯერ კიდევ არაა სრულყოფილად გაშუქებული.

ევროპულ გრამატიკებში ზოგიერთმა ენათმეცნიერმა ეჭვის ქვეშ დააყენა ტრადიციული მოძღვრება პარატაქსისა და პიპოტაქსზე. მაგალითად, პეტერსონი სინტაქსის შესასწავლ ობიექტად თვლის მხოლოდ შესიტყვებას. წინადადება მისთვის არის მხოლოდ ინტონაციური ერთიანობა, რაც გამორიცხავს რთული წინადადების გაგებას. გარდა ამისა, პეტერსონმა მთლიანად უარყო თანწყობისა და ქვეწყობის არსებობა, რადგან მათ არ მოეპოვებათ განსხვავებული ობიექტური ნიშნები.

პეტერსონის ეს შეხედულება ყველა ღინგვისტმა არ გაიზიარა, პირიქით, რუსულ ენაში რთული წინადადების არსებობა დამაჯერებლად დაასაბუთეს (მაგ., პეშკოვსკიმ).

ქართულ გრამატიკულ ღიტირატურაში რთული წინადადების შესწავლის ისტორია უცილობდა და დაკავშირებული ანტონ ბაგრატიონის სახელთან, თუმცა გასათვადისწინებელია შემდეგი გარემოება: ტრადიციის მიხედვით, რთული წინადადება აღინიშნება გრამატიკებში არ შეჰქონდათ. მისი ადგილი რიტორიკაში იყო. ამიტომ რთული წინადადების შესახებ არც ანტონ I მსჯელობს თავისი გრამატიკის თეორიულ ნაწილში, მაგრამ სახელმძღვანელოს ერთვის სავარჯიშო მასალა, სადაც 19 წინადადების მორფოლოგიურ-სინტაქსური ანალიზია მოცემული. ყველა ეს წინადადება, ორიოდეს გარდა, აგებულია რთულია, თითოეულ მათგანს ახლავს გრამატიკის ავტორის განმარტებები, რომლებიც საყურადღებო ცნობებს გვაწვდიან რთული წინადადების შესახებ.

ანტონ ბაგრატიონის მიხედვით, აზრი არის მარტივი და შეზავებული, მარტივი აზრი ერთი წინადადებით გადმოიცემა, შეზავებული კი — წინადადებათა შეერთებით. რთული წინადადება არის შემადგენელი წინადადებების შეერთებით შექმნილი მთლიანობა. წინადადების უმთავრესი სიტყვაა ზმნა. ზმნა, ცალკე აღებულიც, წინადადებაა. ამიტომ რთული წინადადება იმდენი წინადადებისაგან შედგება, რამდენი ზმნაცაა მასში. რთული წინადადების შემადგენელი ნაწილების შეერთება ხდება კავშირით ან უკავშიროდ.

მართალია, ანტონ I არ განარჩევს რთული წინადადების ორ ტიპს — თანწყობილსა და ქვეწყობილს, მაგრამ ზოგადად კი მსჯელობს შეკავშირების ორი ძირითადი სახის — „თანად-შერთვისა“ (თანწყობის) და „დამოკიდებულებისა“ || „ქუცწყობილებითს“ (ქვეწყობის) შესახებ. კავშირთა დაჯგუფებისას ანტონი მსჯელობს იმაზეც, თუ რომელი კავშირები უმსახურებიან დაქვემდებარებას. ანტონ I-ს არც ის დარჩენია შეუმჩნეველი, რომ რთულში გაერთიანებული ამხსნელი წინადადებები სხვადასხვა ფუნქციისაა და ისინი ხსნიან, მიემართებიან მეორე წინადადების სახელს.

ამრიგად, ანტონ ბაგრატიონმა განიხილა რთული წინადადების სინტაქსის ძირითადი საკითხები.

რთული წინადადების შესახებ მსჯელობა მოცემულია გაიოზის გრამატიკაშიც. მასში სინტაქსი დაყოფილია სამ თავად, პირველ თავში განხილულია მარტივი წინადადება, მეორე და მესამე თავებში — რთული წინადადება და პერიოდი (ღლევანდელი გაგებით, ორ-და მეტყველოვანი პერიოდი აგებულების მიხედვით შეიძლება იყოს შერწყმული წინადადებაც და რთულიც). გაიოზი პირველი გრამატიკოსია, რომელმაც, ანტონისაგან განსხვავებით, რთული წინადადების სინტაქსი გრამატიკაში შემოიღიანა და მასთან დაკავშირებით ბევრი საგულისხმო დაკვირვებაც შემოგვთავაზა.

შემდგომი ხანის ძველი გრამატიკოსებიც (ი. ქართველიშვილი, თ. ჟორდანიას, ა. ბენაშვილი, ა. ქუთათელაძე, მ. ჯანაშვილი, ს. ხუნდაძე და სხვები) მეთ-ნაკლები სისრულით მსჯელობდნენ რთული წინადადების შესახებ, რითაც თანდათან ზუსტდებოდა და სრულყოფილი ხდებოდა წინამორბედთა კვლევის შედეგები.

ერთმანეთისაგან მკაფიოდაა გამიჯნული რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი (ავტორის ტერმინოლოგიით: რთული შეკავშირებული და რთული დამოკიდებული) წინადადებები ი. სიხარულიძის გრამატიკაში (1929). ავტორის აზრით, რთული წინადადება ორგვარია: რთული შეკავშირებული და რთული დამოკიდებული. „ რთული შეკავშირებული ეწოდება ისეთ წინადადებას, რომელიც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი მარტივი წინადადებებისაგან შედგება. “ „ რთული დამოკიდებული ეწოდება ისეთ წინადადებას, რომელშიც შემავად მარტივი წინადადებათაგან ერთი დამოკიდებულია მეორეზე და განმარტავს მის რომელიმე წევრს ან მთლიანად მასში გამოთქმულ აზრს. “

სასკოლო სახელმძღვანელოებს შორის რთული წინადადების ყველაზე სრული ანალიზი მოცემულია აკ. შანიძის სასკოლო გრამატიკაში (1939). აქ ერთმანეთისაგანაა გამიჯნული, ერთი მხრით, შერწყმული და რთული თანწყობილი და, მეორე მხრით, თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადებები. ტერმინები „თანწყობილი“ და „ქვეწყობილი“ აკ. შანიძის მიერვეა დამკვიდრებული.

რთულ წინადადებასთან დაკავშირებით ძირითადად ა. შანიძის თვალსაზრისითა გავრცობილი და დაზუსტებული დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“.

რთული წინადადების სტრუქტურა-აგებულების ცადკეული საკითხებია შესწავლილი აგრეთვე ვ. თოფურიას, ან. კიზირიას, კ. დონდუას, შ. ძიძიგურის, ფ. ერთელიშვილის, გ. როგავას, აკ. დავითიანის, დ. კვანტალიანისა და სხვათა მონოგრაფიებსა თუ ნაშრომებში.

რთული წინადადების შეწავის ვრცელი ისტორიაა წარმოდგენილი დ. კვანტალიანის სპეციალურ წერილში „რთული წინადადების შესწავლის ისტორიიდან.“

ლიტერატურა

- დავითიანი ა. — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1978.
- დონდუა კ. — მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში: ენიშკის მოამბე, V-VI, 1940.
- კვანტალიანი ლ. — მასალები ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერს), თბ., 1988.
- კვანტალიანი ლ. — რთული წინადადების შესწავლის ისტორიიდან: იკე, XXIX, 1990.
- კვაჭაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.
- კიზირია ა. — რთული წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1989.
- შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, 1948.

რთული თანწყობილი წინადადება

§ 1. თანწყობილი წინადადების რაობა. რთული თანწყობილია წინადადება, რომელიც შედგება ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად თანასწორი წინადადებებისაგან ან ისეთი წინადადებებისაგან, რომელთაგან ერთი გულისხმობს მეორეს, მაგრამ ისე, რომ დაქვემდებარებას არა აქვს ადგილი,

მაგ.: 1. ცაზე ანთია ვარსკვლავთ კარავი, მთებში ღრუბელი მიცურავს ზანტი.

2. საქმე და მოსაქმე ერთმანეთს გასცლოდა და ეს მართაღმა გუღმა იუცხოვა.

პირველი წინადადების შემადგენელი კომპონენტები სავსებით დამოუკიდებელი არიან, მეორე წინადადებაში კი მეორე კომპონენტი გულისხმობს პირველს, ამიტომ კომპონენტები ამსოღუტურად თანასწორნი არ არიან. დაახლოებით ამგვარი აზრობრივი მიმართება გვაქვს შემდეგ შემთხვევებში:

1) შესაძლოა ერთი წინადადების რომელიმე წევრი მეორედმოადეს მეორეში ნაცვალსახელის სახით ანდა იგულისხმებოდეს მზოდოდ:

ზავშვს გული აუჩუყდა და ცრემლი მოერია (იგულისხმება ზავშვს).

2) შესაძლებელია ერთი წინადადების წევრი მეორეში უცვლელად განმეორდეს:

გაბრიელს ყმაწვიდობითვე სხვა მზემ დაჰკრა, სხვა მზემ გაუთბო გული.

3) შესაძლებელია ერთი წინადადების წევრი მეორეში მეორედმოადეს შეცვლილი სახით (ქვემდებარე დამატებად იყოს წარმოდგენილი): სულხანის ჭრილობამ აუზნეობა გამოიჩინა და მას დასტაქრის ხელი დასჭირდა.

4) შესაძლებელია ორივე კომპონენტში საერთო იყოს რომელიმე წევრი:

იგი მამულის სიყვარულმა დაავაჟკაცა და ხადხმა განადიდა (ოგი).

რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის დაახლოებით იმგვარივე დამოკიდებულებაა, როგორიცაა შერწყმული წინადადების ერთგვარ წევრებს შორის.

§ 2. აზრობრივი მიმართება თანწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის. თანწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის შეიძლება გამოიხატოს სამგვარი აზრობრივი მიმართება: ურთედროუღობა, თანამიმდევრობა და მიზეზშედგობრიობა (ანუ დაპირისპირება, ოპოზიცია).

ერთედროუღობის სათვის დამახასიათებელია შემდეგი ნიშნები: 1) რთული წინადადების ყველა კომპონენტში მოქმედება ხდება ერთედროუღად; 2) წინადადებები ერთმანეთის მიმართ ამსოღუტურად თანასწორია (მეორე არ წარმოდგენს პირველის განვითარებას); 3) კომ-

პონენტის წინადადებები ერთმანეთის მიმართ ტოლფუნქციანია (ა. კი-ზორია); 4) წინადადებათა ადგილის შეცვლა შესაძლებელია:

თოვლი იღო ჯავახეთის მთათა ზედა და ტყეებში ქარიშხლები ბლადენ.

ქვეთინებდა შვედი, კვენსოდა ჯვირანი, ოხრავდა ირემი.

კოდადა ხეს უკაკუნებს და ტოროდა ცაში გადობს.

თანამიმდევრობა გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა მომდევნო წინადადებით გამოხატული მოქმედება პირველის შემდეგ ხდება ან მეორე წინადადებით გამოხატული მოქმედება შედეგია პირველისა:

ებლა ჩვენს შორის ზამთარი ჩადგა და აღარ ვედი შენს დაბრუნებას. გადიჟლარუნებს ქარი ხმოვანი და მიყურდება წვეთთა წკარუნი.

მიზეზშედევრობის დროს თანწყობილი წინადადების კომპონენტები ერთმანეთს უპირისპირდებიან აზრობრივად:

მე გეუბნები ასეთ სამღურავს, მაგრამ შენ მაინც არ მაძღვე პასუხს.

მაგრამ სხვა ფოთოლს აამწვანებს კვდავ გაზაფხული, სიყმაწვილე კი არასოდეს არ დაბრუნდება.

§ 3. თანწყობილი წინადადების კომპონენტთა შეერთების საშუალებანი. თანწყობილი წინადადების კომპონენტები შეერთებული არიან კავშირით ან უკავშიროდ.

კავშირიანი შეერთების დროს გამოიყენება მაერთებელი კავშირები: მაჯგუფებელი, მაცადკვებელი, მაპირისპირებელი და მაიგივებელი.

მაჯგუფებელი კავშირია და, რომელიც, საზოგადოდ, ორი წინადადების მიჯნაზე დგას, მაგრამ არც ერთს არ ეკუთვნის:

შაეი ზღვის პირად აშოლტილა ნორჩი ჩინარი და ეფერება ქარი ჩუმი და უჩინარი.

გამხიარულებული ბუხარი გუგუნებდა და კოპიტის შემას ტყაცატკუცი გაჰქონდა.

როცა რთული თანწყობილი წინადადება უარყოფითი შინაარსისაა, მაშინ მაჯგუფებელი კავშირის მნიშვნელობით გამოიყენება ნაწილაკები: არც-არც, ვერც-ვერც, აღარც-აღარც, ველარც-ველარც...

არც წვიმს, არც თოვს.

ზღვას ვერც სოფელი შეედრება და ვერც ქადაქი გაუტოდდება,

მაცადკვეებელი¹ კავშირებია: ან (ან—ან), ხან (ხან—ხან), ან—ან კიდევ, ხან—ხან კიდევ, გინდ—გინდ, თუნდ—თუნდ, იშვიათად თუ.

ან ვაშოსატავს ორი მოქმედებიდან ერთ-ერთის შესაძლებლობას: შევეს ან მგელი შეჭამდა, ან ტურების მსხვერპლი გახდებოდა.

ხან მოქმედების. მორიგეობას აღნიშნავს:

ხან თოვს, ხან წვიმს, ხან დარია.

ხან თოვდი ღნება, ხან ჟღერს მაისი, ხან წვიმა მოდის შეუჩერებლად.

გინდ და თუნდ განმეორებულად იხმარება და მნიშვნელობით ერთნაირია. მიუთითებს, რომ თანწყობილი წინადადების ნაწილებში დასახელებულ ამბავთაგან ერთ-ერთი უნდა იქნეს არჩეული:

თუნდ მე წამოვად, თუნდ შენ ჩამოდი.

თუ კავშირი თანწყობილში მაშინ იხმარება, როცა მოდალობის მიხედვით თანწყობილი წინადადების კომპონენტები კითხვითი შინაარსისაა:

ეს თოვლია, თუ მიმინომ დააფეთა მტრელები?

მ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ე ლ ი კავშირებიდან თანწყობილ წინადადებაში გამოიყენება მაგრამ, ხოლო, კი. ამათგან ყველაზე გავრცელებულია მაგრამ; ხოლო და კი უფრო სამწერლობო ენის კუთვნილებაა.

მაგრამ იწყებს ყოველთვის თანწყობილი წინადადების მეორე ნაწილს და აპირისპირებს პირველთან:

ჩაგაქვრეს, მაგრამ ნაპერწყლის აცრა დღესაც ატყვია ქართულ სტრიქონებს.

ხოლო კავშირიც იწყებს მეორე კომპონენტს და აპირისპირებს პირველთან, მაგრამ დაპირისპირება აქ ისე მკვეთრი არაა, როგორც მაგრამ კავშირის შემთხვევაში:

ცისკენ მივიწევ თავმომწონედ და გადალებით,

ხოლო შავი ზღვა ფესვს მირეცხავს გრილი ტალღებით.

კი ფუნქციით უახლოვდება ხოლო-ს. იგი არასოდეს არ იწყებს თანწყობილი წინადადების მეორე კომპონენტს:

თითისოდენა ბადლი კვირით იბადება, ვაჟკაცი კი ფეხაკრეფით უნდა გაიპაროს ამ ქვეყნიდან.

მ ა ი გ ი ვ ე ბ ე ლ ი კავშირებიდან გამოიყენებულა ესე იგი (ე. ი.),

¹ სპეციალურ ლიტერატურაში ამ ჯგუფის კავშირების აღსანიშნავად იხმარება სხვა ტერმინიც — „განმეორებითი კავშირი“. რამდენადაც იგი მეორდება თანწყობის გზით შეერთებულ სიტყვებსა და წინადადებებთან.

იშვიათად — ანუ. ამ კავშირებით შეერთებული წინადადება წარმოადგენს მთელი წინადადების ან მისი რომელიმე ნაწილის დაზუსტებასა თუ ახსნა-განმარტებას წინადადების სახით. ანუ კავშირის შემდეგ ჩართულიც იხმარება:

იგი კანონის ვარეშე დგას, ე. ი. მას ყოველივე უფლება აყრილი აქვს.

აწკუნეწკუნემა თამარისეული დროშა დაიხსნეს მტრის ხელიდან, ანუ, როგორც თავად ხაღხიამ მომდგა, დროშამ თავისთავი თავად დაიხსნა.

რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტები შეიძლება შეერთებული იყოს უკავშიროდაც. აქ შეერთების საშუალებაა პაუზა, ინტონაცია; წერის დროს გამოიყენება სასვენი ნიშანი „მძიმე“. როგორც წესი, ასეთ რთულ თანწყობილ წინადადებაში იმდენი „მძიმე“ იწერება, რამდენი კომპონენტიც არის ერთს გამოკლებით.

უკავშირო თანწყობილი წინადადება ხშირია პოეზიაში სწრაფად მიმდინარე მოვლენებისა თუ სურათების აღსაწერად. ძირითადად, ამგვარ წინადადებათათვის დამახასიათებელია ჩამოთვლის ინტონაცია: არ დაეშრიტოს მაღლი ჩვენს მიწას, გამრავდეს ქართლის შთამომავალი.

მარტი გავიდა, გათბა დღე, დარები დადგა მზიანი, ნიწა გაფუვდა, ბურქებში ამოჩენიდან იანი.

მე დაჭრილი ვარ უიარაღოდ, მე შენს სიყვარულს ვერ გავუქციო. შესაძლებელია რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტები შეერთებული იყოს ერთდროულად კავშირითა და უკავშიროდ. ეს მაშინ გვექნება, როცა თანწყობილ წინადადებაში სამი ან მეტი კომპონენტი:

შენც გამოცვიდნარ, აღაზანო, მუხაც გამხმარა და მეც უდროოდ შემერია თმებში ჭალარა.

ცა ვარსკვლავებით შემოიჭვდა, წყნარად აცურდა ნარნარი მთვარე, ძიღს მისცემია მშვიდი მინდორი და დაფიქრებით დგას მთა მღუმარე.

§ 4. პუნქტუაციისა და სტილისტიკის საკითხები თანწყობილ წინადადებაში. სასვენ ნიშნებად თანწყობილ წინადადებაში გამოიყენება მძიმე, წერტილ-მძიმე, ტირე.

ა) მძიმე იწერება 1) უკავშირო შეერთების დროს:

სიცოცხლე ცოცხლობს ყველგან, სიკვდილი არ ჩანს, მომკვდარა,

ქუჩუნა წვიმამ დაუშვა, მთიდან წიავე მომსკდარა.

გლეხი ისევ ჩამოჯდა თავის ახად კარავთან,
სიხარული გადიდდა, ცრემლი დაპატარავდა.

2) კავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებაში (მაგრამ ყოველ-
თვის არა):

ხან დათვი ბურტყუნებდა, ხან კიდევ ტურების ჩხავილი აყრუებდა
იქაურობას.

დალაშქრეს, მაგრამ მთვლემარე ძილით ნურსად ნურავის დაეძინება.
მისი კილო სევდიანად იპრანკებოდა, ქაღალცივრად ქვითინებდა
და კვნესოდა,

ზოლო ღექსი ვარდების, ბუღბუღისა და მთვარის შუა გახდართულიყო
და კაკანათში გაბმული ჩიტივით ფართხალებდა.

მჭიმე არ იწერება: 1) და და კი კავშირების წინ; 2) ან და ხან.
კავშირების წინ, თუ ისინი არ მეორდებიან:

გუმბისწყლის მინდორზე ზენაქარი დარეოდა აყვავებულ ტყემლებსა
და ატმებს და ცაში ყვავილების ერთი წიოკი იღგა.

როსტომი მადე განიკურნა, სუღხანის ჭირილობა კი იგვიანებდა.

ბ) წერტილ-მჭიმე გამოიყენება თანწყობილი წინადადების კომპო-
ნენტების გამოსაყოფად მაშინ, როცა წინადადებებს შორის აზრობრივი
კავშირი ისე ახლოს არ არის, რომ „მჭიმე“ დაწვეროთ (ე. ი. თი-
თოეულ წინადადებას ერთგვარი დამოუკიდებლობა გააჩნია):

უნდა გვდევნიდეს დიდოსტატის ხმა, უკვდავების გამომსახველი;
უნდა ქართულ მზეს, ქარს და გაზაფხულს დაერქვას კოტეს
წმინდა სახელი;

ჭალარა გამომერია, სევდამაც გულში იმატა;

ნუგეშმა ზურგი მაქცია და პირი მოიკვიმატა.

გ) ტირე გამოიყენება უკავშირო შეერთების დროს; ზოგჯერ
მაშინაც, როცა რთული წინადადების მეორე კომპონენტში ერიდებიან
შემასმენლის განმეორებას. გამოტოვებული შემასმენლის ადგილას იწე-
რება ტირე.

ვიართო ერთად — ჩამკიდე ხელი გამარჯვებიდან გამარჯვებამდე.
რკინას ცუცხლი აფოლადღვის, ადამიანს — განსაცდელი.

ჩემი ხატია სამშობლო, სახატე — მთელი ქვეყანა.

მზეს სხივი მოაკდდა, მე — შენი სითბო.

ს ტ ი დ ი ს ტ უ რ ა დ გუშართლებელია ერთ წინადადებაში ორი
მაპირისპირებული (ზოლო, კი) კავშირის გამოყენება: ან ერთი უნდა

ვინმართ, ან მეორე. მაგალითად, დროს უდიდესი ძაღა აქვს, ხოლო სიბერე კი საოცრად უკარგავს ფასს ყოველგვარ გრძნობას.

უნდა იყოს:

დროს უდიდესი ძაღა აქვს, ხოლო სიბერე საოცრად უკარგავს ფასს ყოველგვარ გრძნობას.

ან:

დროს უდიდესი ძაღა აქვს, სიბერე კი საოცრად უკარგავს ფასს ყოველგვარ გრძნობას.

ზოგჯერ კი კავშირი გაძლიერებულია სხვა კავშირით (და, მაგრაშ). ასეთ შემთხვევაში უმჯობესია გამაძლიერებელი კავშირის ამოღება და მარტო კი-ს დატოვება.

ყმაწვილები ერთმანეთს უბაასებოდნენ და მოხუცები კი საქართველოს მომავალზე დაპარაკობდნენ.

უნდა იყოს:

ყმაწვილები ერთმანეთს უბაასებოდნენ, მოხუცები კი საქართველოს მომავალზე დაპარაკობდნენ.

§ 5. რთულ თანწყობილ და შერწყმულ წინადადებათა მსგავსება და განსჯავება. როცა ამ ორი ტიპის წინადადებათა მსგავსება-განსხვავებაზე ვლაპარაკობთ, ჩვეულებრივ, თანწყობილს ვუპირისპირებთ ერთგვარშემასმენლებიან შერწყმულ წინადადებას. მათ შორის შემდეგი ძირითადი მსგავსებებია:

1) ორივე სახის წინადადებაში რამდენიმე შემასმენელია. თითოეულ მათგანში კომპონენტები თანწყობის გზით არიან დაკავშირებული (ყერძოდ: შერწყმულში გვაქვს ერთგვარი, თანასწორი წევრები, თანწყობილში — თანასწორი წინადადებები);

2) ორივე სახის წინადადებაში სტრუქტურული ნაწილები შეერთებული არიან ერთნაირად — კავშირით ან უკავშიროდ (პაუზა-ინტონაციით);

3) საზიაროა მათგანში კავშირები.

4) შემასმენლებს შორის აზრობრივი მიმართებაც ერთნაირია. როგორც თანწყობილ, ისე შერწყმულ წინადადებაში შეიძლება გადმოცემული იყოს მოქმედებათა ერთდროულობა, თანამიმდევრობა, დაპირისპირება, მიზეზშედეგობრიობა და ა. შ.

მაგ.: მ ზ ე ამოვიდა და არემარე გაანათა.

ამ შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარი თანასწორი წევრებია შე-
მასმენლები, შერთებული არიან მახვუფლები და კავშირით, გამო-
ხატავენ მოქმედებათა თანამიმდევრობას.

შღრ. მ ზ ე ა მო ვ ი და და ა რ ე მ ა რ უ განათდა.

ეს წინადადება თანწყობილია, შედგება ორი კომპონენტისაგან,
რომლებიც ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად თანასწორი არიან.
წევრ წინადადება შესაერთებლად აქაც გამოყენებულია მახვუფლები
და კავშირი, გამოხატულია მოქმედებათა თანამიმდევრობა.

რთული თანწყობილი წინადადება შერწყმულისაგან განსხვავ-
დება შემდეგი ნიშნებით:

1) შერწყმული წინადადების შემასმენლები უკავშირდებიან ერთ
ქვემდებარეს, თანწყობილში კი ყოველ შემასმენელს თავისი ქვემდებარე
აქვს;

2) შერწყმულში ერთგვარ შემასმენელთა თანწყობაა, თანწყობილში
კი — მასში შემავალ წინადადებათა თანწყობა;

3) მართებული კავშირები შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრ-
რებს აერთებენ, თანწყობილში — თანასწორ წინადადებებს;

4) შერწყმული წინადადების შემასმენლებით გამოხატული მოქმე-
დება მიეწერება ერთ ქვემდებარეს, რთულ თანწყობილში კი — სხვადა-
სხვა ქვემდებარეს.

(განსხვავებათა საიდულებლოდ შეგვიძლია დავიმოწმოთ ზემოთ
დასახელებული მაგალითები).

**§ 6. ზოგიერთი სადავო საკითხი რთულ თანწყობილ წინადადებას-
თან დაკავშირებით.** ჯერ კიდევ ძველი გრამატიკოსები ქართულ ენაში
გამოყოფდნენ სხვადასხვა აგებულების წინადადებებს, რომელთაგან შემ-
დგომში მიცნოებულ დონეზე გამოიკვეთა (გამიიჯნა) სამი ტიპი: მარ-
ტივი, შერწყმული და რთული (თანწყობილი და ქვეწყობილი).

მართალია, სტრუქტურულად ამჟამად განსხვავდება შერწყმული წი-
ნადადება თანწყობილისაგან, თანწყობილი — ქვეწყობილისაგან, მაგ-
რამ მათ საერთოც ბევრი აქვთ. ეს მსგავსება ზოგჯერ ისე ხელშე-
სახებია, რომ კიდევ ჭირს ზოგიერთი წინადადების ზუსტი კვალი-
ფიკაცია — თანწყობილია თუ შერწყმული, თანწყობილია თუ ქვე-
წყობილი.

ამ ასპექტით უნდა შევეხოთ რამდენიმე საკითხს.

1. უეროპულ ენებში აგებულების მიხედვით წინადადება ორგვარია: მარტივი და რთული. ერთგვარწვევებიანი წინადადება მარტივის გაფაროებულ სახედ ითვლება. ამ ენებში ერთგვარი შემასმენლები მხოლოდ ერთ პირს — ქვემდებარეს უკავშირდება, რადგან აქ ზმნა ყოველთვის ერთპირიანია. აქედან გამომდინარე, ევროპულ ენებში ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება კარგად არის გარჩეული თანწყობილი-საგან და განიხილება მარტივი წინადადების ერთ-ერთ სახედ¹.

ქართული ზმნა მრავალპირიანია, რაც, თავის მხრივ, განსაზღვრავს ქართული ენის. მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენების სხვადასხვაობასა და მრავალფეროვნებას ევროპულ ენებთან შედარებით. შესაბამისად, ქართულისათვის რეალური ფაქტია ერთგვარწვევებიანი წინადადების არსებობა და სადავოც არ არის მისი. მიჩნევა ცადვე სახედ — შერწყმულ წინადადებად. მაგრამ, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, დღეს ქართულ გრამატიკულ დიტერატურაში ერთგვარშემასმენლიანი წინადადებათა კვალი ფიკაციას ახდებურადაც ახდენენ:

ა) ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადება შეიძლება ჩაითვალოს თანწყობილად, მის ერთ-ერთ ქვესახედ² (ღ. ენუქიძე).

ბ) ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება უნდა განიხილებოდეს არა მხოლოდ ერთ ქვემდებარესთან მიმართებაში, არამედ ერთ საერთო პირნიშართ დამატებებთან, რადგან სინტაქსურად დამატება-ობიექტებიც ქვემდებარის ტოლძაღვანია. ამის მიხედვით, თუ ტრადაციული გაგებით თანწყობილად მიჩნეული წინადადების ორივე კომპონენტის შემასმენელს აქვს ერთი საერთო პირნიშართი დამატება, მაშინ იგი უნდა ჩაითვალოს შერწყმულად და არა თანწყობილად (გ. ბურჭულაძე).

ნიმუშად დასახელებულია ასეთი წინადადება: „^{ქვ.}მე ^{ქვ.}ცა მნიშნავს და ური მზრდის“.

¹ თუმცა ამ საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებული თვალსაზრისიც არსებობს, მაგალითად. რუსული ენის აკადემიურ გრამატიკაში (Русская грамматика, т. II, Синтаксис М., 1980). კონსტრუქცია — ერთ ქვემდებარესთან რამდენიმე შემასმენელი — განიხილება რთულ თანწყობილ წინადადებად. აქ არსებითად არის მიჩნეული ის გარემოება, რომ ქვემდებარე ერთგვარ შემასმენლებთან ფაქტობრივად ერთი პირია. მთავარი მაინც ზმნა-შემასმენელია, რადგან ზმნა განსაზღვრავს სტრუქტურას. რამდენი ზმნაცაა წინადადებაში, იმდენი წინადადება შეიძლება გამოიყოს. აქედან გამომდინარე, ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება მიეკუთვნება რთულ თანწყობილს და არა მარტივს.

² უფრო დაწერ. იხ. „შერწყმულ წინადადებაში“ (57).

რთული წინადადების ორივე შემასმენელთან დაკავშირებულია ერთი პირდაპირი ობიექტი (მე მზრდის ის, მე მნიშნავს ის). მართლაც, ანალოგიურად შეიძლება დაგვეკავშირებინა ამ ორ შემასმენელთან ერთი ქვემდებარე (მე ცა მნიშნავს და მზრდის), წინადადება გახდება შერწყმული.

გ) სადავო ტიპის შერწყმულსა და რთულ თანწყობილ წინადადებებზე ლ. კვაჭაძე ასე მსჯელობს: წინადადებაში „თეიმურაზს გული აუჩუყდა და ცრემლი მოერია“ შემასმენელთა საერთო წევრია ირიბი დამატება... იმის გაძო, რომ ირიბი დამატება მთავარი წევრია და ყველა შემასმენელი მასთან არის დაკავშირებული, თითქოს შეიძლება ვთქვათ, რომ დასახელებული წინადადებები შერწყმულიაო. მაგრამ საქმე ისაა, რომ დამატება-ობიექტს... არ შეიძლება ახდეს ისეთი შემასმენლები, რომელთაც არ ახდავს თავ-თავისი ქვემდებარე. ამასთანავე, ქვემდებარეს შეიძლება ახდეს ისეთი შემასმენლები, რომელთაც არ ახდავს ირიბი (თუ პირდაპირი) დამატება. ქვემდებარის ხვედრითი წონა, მისი სინტაქსური ძალა ბევრად აღემატება დამატება-ობიექტებისას“. ამის მიხედვით, მეცნიერი დასახელებულ წინადადებას, რომლის ყოველ შემასმენელს საკუთარი ქვემდებარე აქვს, თვლის ისეთ რთულ თანწყობილად, რომლის ნაწილებსაც საზიარო წევრი აქვთ ირიბი ობიექტის სახით¹.

მეორე მხრით, შერწყმულ წინადადებადაა მიჩნეული ისეთი წინადადებები, რომელთა ერთგვარ შემასმენლებს დაკარგული აქვთ სუბიექტი: „გარეთ ისევ წვიმს და სულ იწვიმებს“. ხოლო წინადადება „ახლა აქ, ტყეში, მაწვიბს და მათოვს“ ჩათვლილია რთულ თანწყობილად, რადგან მის შემასმენელთან დაკარგულად ივარაუდება სხვადასხვა ქვემდებარე².

II. სამეცნიერო ღიტირატურაში რთულ თანწყობილდაა ჩათვლილი შემდეგი სახის წინადადებები:

პატარა ხანი კიდევ და გიორგი აღარ იყო.

წუთიც და ვასილ ყივას ეზოში გერმანელი შემოვიდა.

წამით და თვადი გაახილა ავაღწყოფმა.

საკეტის ცივი ხნა და კაცი ვათავდა.

ცოტა კიდევ და ისინი ნაცნობ ტყეში შევიდნენ და ა. შ.

¹ ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988, გვ. 333.

² იქვე, გვ. 334-34.

საანადიზო ტიპის წინადადებებზე საგანგებო ყურადღების შეჩერება იმითაა შეპირობებული, რომ ისინი კონსტრუქციით მკვეთრად განსხვავდება იან ჩვეულებრივი რთული თანწყობილი წინადადებებისაგან — მათი პირველი კომპონენტი უშემასმენლოა. მოუხედავად ამისა, რადგან კომპონენტთა აზრობრივი მიმართება მაინც გარკვეულია და პირველ კომპონენტში ნაგულისხმევი მოქმედება უსწრებს მომდევნო წინადადების ზმნა-შემასმენლით გადმოცემულ მოქმედებას, თანაც ამ წინადადების ნაწილების შეერთების საშუალებანი და მათ მიერ გამოხატული აზრობრივი დამოკიდებულება უსუსტად ემთხვევა თანწყობილი წინადადების შეერთების საშუალებებსა და ამ ნაწილებით გამოხატულ ლოგიკურ მიმართებას, ამიტომ შესაძლებელია ზემოაღნიშნული ტიპის წინადადებების მიჩნევა რთულ თანწყობილად. კერძოდ, ისინი უნდა იქნენ განხილული მაჯგუფებელკავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებასთან (ნ. უსტიაშვილი).

დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ ეს მოსაზრება გაზიარებულია და სათანადო მითითებით მსგავსი მაგალიტები კიდევ განხილულია მაჯგუფებელკავშირიან წინადადებათა გვერდით.

შენიშვნა: საგელიზმა, რომ თანამედროვე ქართულში სამწერლობო ენასა და ცოცხალ მეტყველებაში ზემოაღნიშნული ტიპის წინადადებათა გამოყენების შემოხვევები ხელშესახებად გვეძლევა. მაგრამ, ფაქტობრივად სასწავლო პრაქტიკაში (სტუდენტებთან მუშაობის დროს) მათი განხილვა არა თუ მაჯგუფებელკავშირიანი თანწყობილის ტოლფასოვნად, არამედ თითქმის საერთოდაც არ ხდება. ამდენად ეფექტობთ, სასურველი აქნება სასკოლო გრამატიკაშიც შევიტანოთ მაჯგუფებელკავშირიანი თანწყობილი წინადადების გვერდით „წამიც და ავალმყოფმა თვალი გაახილა“ ტიპის წინადადებათა რამდენიმე ნიმუში სათანადო მოკლე თეორიული მიმოხილვით.

ლიტერატურა

ენ უ ქ ი ძ ე ლ. — შერწყმული წინადადება მისსავე წიგნში, ძირითადი სინტაქსური თეორიები თანამედროვე საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში, თბ., 1987.

კ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი ლ. — რთული წინადადების შესწავლის ისტორიიდან. იკმ, XXIX, 1990.

კ ვ ა ჯ ა ძ ე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

კ ი ზ ი რ ი ა ნ. — რთული თანწყობილი წინადადება ძველ ქართულში: იკმ, ტ. VIII, 1956.

კ ი წ ი ა ა ნ. — რთული თანწყობილი წინადადება ახალ ქართულში: ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები, კრებული VIII, 1955. უ ს ტ ი ა შ ვ ი ლ ი ნ. — ერთი სახის წინადადების გაგებისათვის თანამედროვე ქართულ ენაში: ქელს, 1977, № 1.
შ ა ნ ი ძ ე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, თბ., 1948.

რთული ქვეწყობილი წინადადება (ზოგადი მიმოხილვა)

§ 1. რთული ქვეწყობილი წინადადების რაობა. მთავარი და დამოკიდებული წინადადებანი. რთული ქვეწყობილია წინადადება, რომელიც შედგება გრამატიკულად არათანასწორუფლებიანი ორი ან მეტი წინადადებისაგან, რომელთაგან ერთი მთავარია, სხვა მასზე დაქვემდებარებული ანუ დამოკიდებული (ერთი ხსენის მეორეს, ერთი დამოკიდებულია მეორეზე):

ვინ მოყვარესა არ ეძებს (1), იგი თავისა მტერია (2).

ეს ორი წინადადება ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად არათანასწორია. მეორე კომპონენტი ვაბატონებულია, რამდენდაც აზრობრივად დამოუკიდებელია. პირველი კომპონენტი მასზეა დამოკიდებული (დაქვემდებარებული), ცალკე აღებული დასრულებულ აზრს ვერ გამოხატავს.

ვაბატონებულ წინადადებას მთავარი პქვია, დაქვემდებარებულს — დამოკიდებულს. მაშასადამე, რთული ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტებია: მთავარი და დამოკიდებული.

იმ წინადადებას, რომელიც ახსნილია მთლიანად ან მისი რომელიმე წევრის მიხედვით, ეწოდება მთავარი წინადადება, ხოლო იმ წინადადებას, რომელიც ხსენის მთლიანად მთავარს ან მის რომელიმე წევრს, დამოკიდებულს წინადადება პქვია.

მეორენაირად: დამოკიდებული წინადადება არის რთული ქვეწყობილი წინადადების დაქვემდებარებული კომპონენტი, რომელიც მიემართება და ხსენის მთავარი წინადადების რომელიმე წევრს ან მთლიანად მთავარს:

მე იგი მიყვარს, ვისაც უყვარდა თავისი ქვეყნის ხადხი და მიწა.

I კომპონენტი მთავარია, II — დამოკიდებული. იგი ხსენის მთავარი წინადადების რეალურ დამატებას (იგი).

თუ სიყვარული სადმე გეგუღვის, სიზნედეშიაც დაინახება.

1 კომპონენტი დამოკიდებულია, II — მთავარი. დამოკიდებული ხსენის (ე. ი. მიემართება) მთლიან მთავარ წინადადებას.

მაშასადამე, ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტებიდან მთავარი ასახსნელია, დამოკიდებული — ამხსნელი. მთავარი სტრუქტურულად რამდენადმე დამოუკიდებელია, დამოკიდებული კი შეიცავს დაქვემდებარების სტრუქტურულ ელემენტებს: მაქვემდებარებულ კავშირებსა და ამ ფუნქციის მქონე მიმართებით სიტყვებს.

§ 2. დამოკიდებული წინადადების გარეგანი და შინაგანი ნიშნები. საზოგადოდ, დამოკიდებულ წინადადებას გააჩნია გარეგანი და შინაგანი ნიშნები.

1) გარეგანი ნიშნები: მაქვემდებარებელი კავშირები, საკავშირებელი და საკორელაციო სიტყვები, რომლებიც დამოკიდებული წინადადების სტრუქტურულ ნაწილს წარმოადგენს. და, შესაბამისად, თუ რთული წინადადების რომელიმე ნაწილში წარმოდგენილია მაქვემდებარებელი კავშირი, საკავშირებელი სიტყვა ან კორელატი (მისათითებელი სიტყვა), მაშინ ცხადი ხდება, რომ მთლიანი წინადადება ქვეწყობილია.

ა) რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებულს მთავართან აერთებს მაქვემდებარებელი კავშირები (რომ, ვინაიდან, თუ, რათა, რადგან, თუცა, სანამ...). ამავე ფუნქციით ზოგჯერ გამოყენებულია მიმართებითი ნაცვალსახედები (ვინც, რაც, რომელიც, როგორიც, რამდენიც...) და მიმართებითი ზმნიზედები (სადაც, საიდანაც, როდესაც, როგორც...).

მიმართებით ნაცვალსახედებსა და მიმართებით ზმნიზედებს საერთო სახელად უწოდებენ საკავშირებელ სიტყვებს ანუ წევრ-კავშირებს:

1. ეკაღში ვარჯი შევნიშნე, ოზღად რომ ამოსულიყო.

რადგან სიცოცხლე ასე ნავარდობს, სიკვდილის ყველა კარი

ჩარაზეთ.

II. ვინც მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია.

იქ ყველაფერი გვიადვირდება, სადაც ჩვენა ვართ ჩვენი ბატონი.

I შემთხვევაში ორივე დამოკიდებული მთავარს უერთდება მაქვემდებარებელი კავშირებით (რომ, რადგან), მეორეში კი — მიმართებითი ნაცვალსახელით (ვინც) და მიმართებითი ზმნიზელით (სადაც).

მაქვემდებარებელი კავშირი წინადადებაში მხოლოდ კავშირის ფუნქციას ასრულებს, იგი წინადადების წევრი არაა. მიმართებითი სიტყვა

კი ორმაგი ფუნქციის მქონეა: არის წინადადების წევრი და მაქვემდებარებელი კავშირის როლშიც გამოდის. სწორედ ამიტომ უწოდებენ წევრ-კავშირს.

იშვიათად წევრ-კავშირთან ერთად დამოკიდებულ წინადადებაში არის **რომ** კავშირიც (ვინც რომ, რაც რომ, სადაც რომ...):

ვინც რომ გავკაწრე ბასრ ენით, აწ ის არ მინდობს, აღარა.

მაქვემდებარებელი კავშირები და წევრ-კავშირები ის სტრუქტურული ელემენტებია, რომლებითაც დამოკიდებული წინადადება განსხვავდება მთავარი წინადადებისაგან.

ბ) ხშირად მთავარში მოიპოვება ისეთი სიტყვა, რომელიც ამხსნენ, შემავსებელ (დამოკიდებულ) წინადადებას გვავარაუდებინებს. ასეთ სიტყვებს უწოდებენ **მისათითებელ ანუ საკორელაციო სიტყვებს**, შემოკლებით: **კორელატებს**.

კორელატებად გამოყენებულა ჩვენებითი ნაცვალსახელები და ზმნიზებები, რომელთა ზოგად მნიშვნელობას აზუსტებს და აკონკრეტებს დამოკიდებული წინადადება. კერძოდ: რა წევრიცაა კორელატი, სინტაქსური ფუნქციით დამოკიდებულები იმ ტიპისაა:

მკვდრად ^{იქ} იგი თქმულა, ვინაც აქ სახელი არ დარჩენია (კორელატია იგი).

აღ. გ.

იქ თვით სამოთხე ჯოჯოხეთია, სად თვის შესამს ანთხევს მტრობა და შური (კორელატია იქ).

საზოგადოდ, საკორელაციო სიტყვის არსებობისას მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებას შორის უფრო მჭიდრო სინტაქსურ-სემანტიკური კავშირია, ვიდრე უკორელატოდ.

მაქვემდებარებელი კავშირი და საკავშირებელი სიტყვა ყოველთვის დამოკიდებულშია, კორელატი — მთავარში.

შესაძლებელია, შეგვხვდეს ისეთი კონსტრუქციები, რომლებშიც მთავარი წინადადების ბოლოს მოთავსებული კორელატი მომდევნო მაქვემდებარებელ კავშირს მიეკედლება ინტონაციურად. ამ გზით მიიღება რთული კავშირები: **იმიტომ რომ, ასე რომ, ისე როგორც, მაშინ როდესაც, ისე რომ..**

ჩემი ქვეყანა მიმიღებს იმიტომ (1), რომ მისი სისხლი და ხორცი ვარ (2).

შდრ. ჩემი ქვეყანა მიმიღებს (1), იმიტომ რომ მისი სისხლი და ხორცი ვარ (2).

გიორგი გვერდზედ დაეწინათ ისე, რომ პირისახე კესოსკენა ჰქონდა (2).

შდრ. გიორგი გვერდზედ დაეწინათ, ისე რომ პირისახე კესოსკენა ჰქონდა (2).

მთავარ წინადადებაში კორელატი შეიძლება ყოველთვის არც იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ მისი აღდგენა ხშირ შემთხვევაში ადვილად ხერხდება:

რაც ერთხედ ცხოვდად სულს დააჩნდების, საშვილიშვილოდ გარდაეცემის (იგულისხმება მთავარში კორელატი ის).
სადაც ძალი შევა, სამართალი ბანიდან ავაო (იგულისხმება კორელატი იქ).

ენაში დასტურდება ისეთი რთული ქვეწყობილი წინადადებენიც, სადაც მთავარ კომპონენტში კორელატი წარმოდგენილია, მაგრამ, სამაგიეროდ, დამოკიდებულში არ ჩანს კავშირი ან საკავშირებელი. აქ ქვეწყობილი წინადადების გარეგნული ნიშანი მხოლოდ კორელატია.

ისეთი დხინი გავმართოთ (1), ჩვენ დაგვნატროდეს ყველაო (2).
დამოკიდებულ წინადადებაში (2) გამოტოვებულია რომ კავშირი. ამგვარი ტიპის წინადადება უკავშირო რთული ქვეწყობილია.

მაშასადამე, მაქვემდებარებელი კავშირები, მიმართებითი სიტყვები და (თუ არის) მთავარში კორელატები ქვეწყობილი წინადადების სტრუქტურული ელემენტებია, რომლებითაც იგი ფორმალურად განსხვავდება თანწყობილი წინადადებისაგან.

- მთიდან დაეშვა ლამე და დაიბინდა მღელო (თანწყობილია).
შდრ. როცა მთიდან დაეშვა ლამე, მაშინ დაიბინდა მღელო (ქვეწყობილია).

2) რთული ქვეწყობილი წინადადების შინაგანი ნიშნებია დაქვემდებარებითი დამოკიდებულება და კითხვის დასმა.

მთავარსა და დამოკიდებულ კომპონენტებს შორის აზრობრივად ყოველთვის დაქვემდებარებითი დამოკიდებულებაა, რამდენადაც გრამატიკულად არათანასწორ წინადადებათაგან ერთი (მთავარი) წამყვანია, გაბატონებული, ნეორე — მასზე დამოკიდებული (დაქვემდებარებული).

კითხვების დასმა დამოკიდებულ წინადადების გამოცნობის ერთერთი პროდუქტიული საშუალებაა, თუმცა უნივერსალური არაა (და ვერც

იქნება), რადგან ზოგ დამოკიდებულს კითხვის დასმაც არ უხერხდება, ზოგჯერ კიდევ ერთი და იგივე კითხვა მოუდის სხვადასხვა სახის დამოკიდებულს (კითხვა დაესმის მთავარს, პასუხს იძლევა დამოკიდებული).

სადაც თავდია, ფუტკარიც იქ მზუისო (სად მზუის? — სადაც თავდია).

ვინც აკაკუნებს, იმას უღებენო (ვის უღებენ? — ვინც აკაკუნებს). შდრ. რაც კადშით დაიწერება, ნაჯახით არ ამოიშლება (რა არ ამოიშ-

ღება? — ის. დამოკ. წინად. (1) ქვემდებარულია).

რაც მტრობას დაუნგრევია, სიყვარულს უშენებია (რა უშენებია? —

პ. დ.

ის. დამოკ. წინად. (1) პირდ. დამატებითია).

ჯანდიერის კაცებს მსტოვარი დაეჭირათ, რის გამოც შეთქმულება გამჟღავნდა.

(1) კომპონენტი მთავარია. მას კითხვის დასმა საერთოდ არ უხერხდება).

3) რთული ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტების შეკავშირება ცადმხრივია ან ორმხრივი.

ც ა დ მ ხ რ ი ვ ი ა შ ე კ ა ვ შ ი რ ე ბ ა, როცა დამოკიდებულში მოიპოვება კავშირი ან საკავშირებელი სიტყვა, მაგრამ მთავარში კორელატი არაა:

ფიროსმანიც მუვა, რათა შენს სევდიან თბილ სამარეს ეანბოროს.

ო რ მ ხ რ ი ვ ი ა შ ე კ ა ვ შ ი რ ე ბ ა, როცა მთავარ წინადადებაში მოიპოვება კორელატი, დამოკიდებულში კი — კავშირი ან საკავშირებელი სიტყვა:

მე ჩონგური მიხთვის მინდა, რომ სიმართლეს მსახურებდეს.

შეშინება: სამეცნიერო ლიტერატურაში ქვეწყობილი წინადადების ანალიზი არ ხდება ერთი ასპექტით: ზოგჯერ ყურადღებას აქცევენ ან მხოლოდ სტრუქტურულ, ან მხოლოდ ფუნქციურ მხარეს; ზოგჯერ კიდევ ორივეს ერთად. ლ. კვაჭაძის აზრით, „მესამე თვალსაზრისს მეტი გამართლება აქვს განსაკუთრებით პრაქტიკული თვალსაზრისით. ქვეწყობილი წინადადების სრული, ყოველმხრივი განხილვა გულისხმობს სტრუქტურული და ფუნქციური მხარის მთლიანობაში გათვალისწინებას, აღნიშვნას იმისას, თუ რას მიემართება დამოკიდებული წინადადება, რა ფუნქციას ასრულებს ის და რა საშუალებით უერთდება მთავარ წინადადებას“.

ტრადიციისამებრ, ჩვენც დამოკიდებულ წინადადებას ვახასიათებთ ამ სამი ნიშნის მიხედვით.

დამოკიდებული წინადადებათა კლასიფიკაცია სამი ნიშნის მიხედვით

§ 1. დამოკიდებული წინადადების კლასიფიკაცია პოზიციის, კავშირისა და ფუნქციის მიხედვით. ტრადიციულად, ქართული გრამატიკის სახელმძღვანელოებში დამოკიდებულ წინადადებას ახასიათებენ სამი ნიშნის მიხედვით: ადგილის, ფუნქციისა და კავშირის მიხედვით.

ადგილის ანუ პოზიციის მიხედვით დამოკიდებული წინადადება შეიძლება უსწრებდეს მთავარს, მოსდევდეს მას ან მოქცეული იყოს მთავარში.

მაშასადამე, ადგილის მიხედვით შეიძლება გვქონდეს დამოკიდებული წინადადების პრეპოზიცია, პოსტპოზიცია და ინტერპოზიცია¹.

„უ არ შემუსრე მტერი მტარვად“, ქვეყნად წყვედიად დაისადგურებს.

მარტო შენი მტერი დაგიმადავს, შენს სახეზე რომ ურიგობა ნახოს. ახლა, როცა ამ სტრიქონს ვწერ, შუალამე იწვის, დნება.

დამოკიდებულ წინადადებათა ადგილი მეტწილად არაა მტკიცედ განსაზღვრული (მყარი), რამდენადაც აზრობრივი მიმართების დაურღვევად ადვილად ხერხდება ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტთა გადაადგილება:

მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ სახელი არ დარჩენია.

შდრ. ვისაც აქ სახელი არ დარჩენია, იგი თქმულა მკვდრად.

მაგრამ ყოველთვის არ ხერხდება კომპონენტთა პოზიციური მონაცვლეობა. ეს მაშინ იჩენს თავს, როცა აზრობრივი თვალსაზრისით დამოკიდებული წინადადების ადგილს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, ანდა ხდება სტრუქტურული ხასიათის ცვლილება.²

ყველა მისასვლელი გამაგრებული იყო, რის გამოც მტერმა უკან დაიხია.

შდრ. რის გამოც მტერმა უკან დაიხია, ყველა მისასვლელი გამაგრებული იყო (აზრობრივი მიმართება დარღვეულია).

¹ დამოკიდებული წინადადების მთავარში მოთავსება მიჩნეულია წიგნური წარმომოხიხად (ა. კიზირია).

² უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში კომპონენტების რიგი, ჩვეულებრივ. მყარია: „შესვი — გაამოს“, „ჯითხოს — უქასუხე“. პოსტპოზიცია მყარია, აგრეთვე, რთული კავშირის გამოყენებისას: „ძალიან შევიჩვიე ჩემი ბატონი, ასე რომ შეჩვევა სიყვარულად შექცა“.

თუმცა ღამე იყო, მაგრამ ქუჩებში ისევ მანც ირეოდა ხალხი. შერ. ქუჩებში ისევ ირეოდა ხალხი, თუმცა ღამე იყო.

სამწერლობო ენაში იშვიათად დასტურდება მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა ისეთი პოზიციური მიმართება, სადაც მთავარი კომპონენტია მოთავსებული დამოკიდებულში:

მაშინ მათგან ნაუბარი, დადნეს, ვინცა მოისმინეს.
ჩემი თბილისი და ფიროსმანი, არ ვიცი, ასე რამ შემაყვარა.
ავი და კარგი გარჩევით, ვხედავ, რომ ახლოს მიწყვიდა.
აკაკი მოკვდა, მოკვდა ვაჟაც, იღია მოჰკვდეს,
გადაკტიონმა, ვიცით, თვითონ გაშადა ფრთები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტთა ეს თავისებური პოზიცია საგანგებოდაა შესწავლილი სამწერლობო ძეგლების მიხედვით და მითითებულია, რომ ამგვარი წყობა დამახასიათებელია მეტწილად პოეზიისათვის, კომპონენტთა შეერთება უპირატესად უკავშიროს; ასეთ შემთხვევაში მთავარი წინადადება გამომცემულია ძირითადად ერთი სიტყვით — ისიც ზმნით, რომელიც უმთავრესად გამოხატავს გრძნობას, ფიქრს, ცოდნას...¹

კ ა ვ შ ი რ ი ს მიხედვით დამოკიდებული წინადადების დახასიათებისას ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმას, თუ რითაა შეერთებული დამოკიდებული მთავართან: მაქვემდებარებელი კავშირით, წევრ-კავშირითა თუ უკავშიროდ:

- ა) თუ სიყვარული საღმე გუგუღვის, სიბნელეშიაც დაინახება (კავშირით).
ცა ისე მოიწმინდა, თითქოს ცოცხით დაუგვიათო (კავშირით).
- ბ) ვინ დამბადა, შეძლებაცა მანვე მომცა ძღვევად მტერთა (წევრ-კავშირით).
სადაც ვშობიღვარ, გავზრდიღვარ, ჩემი სამშობლო იქ არის (წევრ-კავშირით).
- გ) აღბათ გაგიგონია, კარგი ცხენი მათრახს არ დაიკრავსო. (უკავშიროდ).

¹ დაწერილებით იხ. ლ. კვანტალიანის ნაშრომში „ართული ქვეწყობილი წინადადების ერთი თავისებურება ქართულში“. ავტორის დაკვირვებით. ამგვარად პიოტაქსური კონსტრუქციები, რომლის ნიმუშები ხელშესახებად გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“, შემდგომი ხანის ძეგლებსა და თანამედროვე სალიტერატურო ენაშიც. სტილოური ხერხია. ტრადიციით განმტკიცებული, და უცხო არ ჩანს ქართული წინადადების ბუნებისათვის.

ფუნქციის მიხედვით დამოკიდებული წინადადება სხვადასხვა-
გვარია. იგი, როგორც წესი, ხსნის და აზუსტებს მთავარი წინა-
დადების რომელიმე წევრს (ე. ი. ამ წევრის გაფართოებული სახეა).
შესაბამისად, დამოკიდებული წინადადება იმ ტიპისაა, რა წევრსაც
ხსნის: ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი, გარემოებითი,
შემასწავლებელი:

ქ.
ისიც თქმულა, რომ კარგ მთქმელს კარგი გაზგონი უნდაო
(ქვემდებარული).

მე და შენ ჯვარს ვაცვამდით იმას, ვისაც კაცის საწყაოდ
გვარიშვილობა მოუგონია (პირდ. დამატებითი).

უბრ. დამ.
ზოგი გულისტკივილს იმით იჩენს, რომ მოყვარეს ცუდსაც უქებს
(უბრ. დამატებითი).

ლრ. გ.
მაშინ 12 წლისა ვიყავი, როცა ბატონმა სახლს მომაშორა
(ღრ. გარემოებითი).

მიბერდა შემოდგომა, რომელიც ასე ტკბილი იცის ჩემმა ქვეყანამ
(განსაზღვრ.).

მიზნ. გ.
მე ჩონგური მისთვის მინდა, რომ სიმართლეს მიახურებდეს
(მიზნის გარემოებითი).

გარდა ამისა, ქართულში გვხვდება ისეთი დამოკიდებული წინადა-
დებები, რომლებიც არ წარმოადგენენ რომელიმე წევრის გაფართოე-
ბულ სახეს. ე. ი. ხსნიან არა რომელიმე წევრს, არამედ მთლიან
მთავარ წინადადებას. ასეთი სახისაა პირობითი, დათმობითი, შედე-
გობითი და მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადებები:

თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელი
(პირობითი).

თუმცე გაშერია თმებში ჭალარა, გული მანცე მაქვს ახადგაზრდული
(დათმობითი).

წ. 2. დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაციის საკითხისათვის.
როგორც ვხედავთ, ტრადიციულ გრამატიკაში დამოკიდებულ წინადა-
დებათა კლასიფიკაცია ფუნქციის მიხედვით წინადადების წევრებს
უკავშირდება. დამოკიდებული წინადადების სინტაქსური ფუნქცია გა-
თანაზრებულია წინადადების წევრის ფუნქციასთან. შესაბამისად, არ-
სებობს იმდენი სახის დამოკიდებული წინადადება, რამდენი წევრიცაა

(გვიან იქნა გამოყოფილი განსაზღვრებითისაგან შემასმენლური დამოკიდებული).

სპეციალურ ლიტერატურაში (ჩვენშიც და საზღვარგარეთაც) არაერთხედ აღუნიშნავთ, რომ დამოკიდებულ წინადადებათა ტრადიციულ კლასიფიკაციას ბევრი ნაკლი აქვს. განსაკუთრებით ეს ეხება ფუნქციის მიხედვით დაყოფას. დამოკიდებული წინადადების სახეებსა და წინადადების წევრებს შორის სრული პარადიგმა არ არსებობს. დამოკიდებულ წინადადებაში ისეთი სახეებიც არის, რომელთაც შესაბამისი წევრი არ გააჩნია. ესენია: პირობითი, დათმობითი, შედეგობითი, მთავრის შიშართი.

დამოკიდებული წინადადება არის აზრის უფრო ზუსტად და ნათლად გამოხატვის საშუალება, ვიდრე წინადადების წევრი. დამოკიდებულ წინადადებათა ტრადიციული კლასიფიკაცია სრულად ვერ გვიჩვენებს იმ მრავალფეროვან აზრობრივ მიმართებებს, რაც რთული ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის მყარდება როგორც კავშირითა და საკავშირებელი სიტყვებით, ასევე რთული წინადადების ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთშეფარდებითა და დამხმარე დექსიკური საშუალებების გამოყენებით.

დამოკიდებული წინადადების სინტაქსური ფუნქციის ცალსახა განსაზღვრაც ზოგჯერ ჭირს, როცა ძირითად მნიშვნელობას „დაეფინება“ ხოლმე სხვა მნიშვნელობაც. მაგალითად: განსაზღვრებით-მიზეზობითი, პირობით-გამორიცხვითი, დაპირისპირება-გამორიცხვითი და ა. შ.

მიუხედავად ბევრი ნაკლისა, დამოკიდებული წინადადების ტრადიციულ კლასიფიკაციას ახლაც იყენებენ. მისი საშუალებით ძირითადად მაინც ხერხდება დამოკიდებული წინადადების სინტაქსური ფუნქციის განსაზღვრა, მთავართან მიანი დაკავშირების საშუალებათა დადგენა და პოზიციის გარკვევა (ე. კვანტალიანი, მასალები ღინგვისტურ ტერმინთა დექსიკონისათვის).

დამოკიდებულ წინადადებათა სახეები სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით

§ 1. ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება. ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ხსნის, აზუსტებს მთავარში ნაცვალსახედით გამოხატულ ან ნაგულისხმევ ქვემდებარეს.

მეორენაირად: „ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ასრულებს ქვემდებარის როლს მთავარი წინადადების შემასმენელთან ან კონკრეტული შინაარსით ავსებს მთავარ წინადადებაში ნაცვალსახელით გადმოცემული ქვემდებარის ზოგად მნიშვნელობას“ (ღ. კვაჭაძე).

„ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება შეესაბამება მთავარი წინადადების ქვემდებარეს. ამგვარი წინადადების მოდელი ქვემდებარე არ ჩანს ან გამოხატულია ნაცვალსახელით (ა. კიჭინია).

მაგ.: 1) მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ სახელი არ დარჩენია.

წმინდა იგი, ვისაც ეღირსა მამულისათვის თავის დადება.

2) ვინც ძმა არ გაიტანოს, V იყოს წყუელი უკუნისამდე.

არ არის მკვდარი V, ვინც მოკვდეს და ხაღხს შესწიროს ღღენია.

პირველ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადებები აზუსტებენ იგი ნაცვალსახელით გამოხატულ ქვემდებარეებს, მე-2 შემთხვევაში კი დამოკიდებული წინადადებები წარმოადგენენ მთავარში ნაგულისხმევი ქვემდებარეების გაშიღრ სახეს.

მაშასადამე, ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება რომ გვექნეს, მთავარი წინადადების ქვემდებარე უნდა იყოს ან ნაცვალსახელით გამოხატული, ან ნაგულისხმევი. თუ მთავარში ქვემდებარე არსებითი სახელია, მაშინ იგი არ იქნება ქვემდებარული.

შდრ. არ არის მკვდარი ადამიანი, ვინც... ხაღხს შესწიროს ღღენია (რომელი ადამიანი? — განსაზღვრებითა).

ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება მიუგებს ქვემდებარის კითხვებზე: ვინ? რა? რამ? ვის? რას?¹

ვინც მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია (ვინ?).

რაც კადმით დაიწერება, ნაჯახით არ ამოიშლება (რა?).

ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მაქვემდებარებელი რომ და თუ კავშირებით, ვინც, რაც, რომელიც მიმართებითი ნაცვალსახელებითა და იშვიათად მიმართებითი ზმნითებებითაც (სადაც, როდესაც...). მეორე მხრივ, მთავარ კომპონენტში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს დამოკიდებული წინადადების მისათითებელი სიტყვა — კორელატი ნაცვალსახელის სახით:

¹ ეს კითხვები დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი ზმნით გადმოცემულ შემასმენელს შეეწყობა მთავარი წინადადების ქვემდებარე.

ღქსში რომ ცეცხლი ირხევა, ის შენი ნაპერწყალია.

უმჯობესია, თუ სულ არ განახავ.

ვინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია.

ნუთუ არ მეყო, რაც დასაბამით გაუნდებელ ცეცხლში ვეწამე.

ვისაც პოეტის ხმა არ აუბგერებს გულს, ის ბარბაროსია.

ვინც მინდობდა სამეგობროდ, ყველამ გვერდი ამიარა.

ახლა ცრემლს ღვრიან ისინი, რომელთაც ორიოდე წუთის წინ ცხოველი არ დაინდეს.

სადაც კი რამ კაჭკაჭები მსხდარიყვნენ, აიშაღწენ.

სირცხვილი ის არის, როცა შენს მოძმეს არ ინდობ.

ძალზე იშვიათად ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებას აქვს გაორმაგებული კავშირი ვინც რომ, რაც რომ...

ის მზდაღია, ვინც რომ შიშით გაინაბა, დაიძინა.

ზოგჯერ ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადების შემცველი ქვეწყობილის მთავარ კომპონენტში შემასმენელი არაა წარმოდგენილი, მაგრამ მისი აღდგენა ავლილია:

ის შენს მტერს V, რაც იქ ჩვენ დაკვხვდა (იგულისხმება „დაეშართოს“...).

პ ო ზ ი ც ი ი ს მიხედვით ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, მოსდევს მთავარს ან უსწრებს მას, იშვიათად შეიძლება მთავარშიც იყოს ძოქვეული:

ვისაც კი ძმურად მივინდე, მან გულს დამასო დანაო.

შემცდარია, ვინც გულს იტეხს.

განა ყველა, რაც ხმელია, კაცისგან საწუნარია?!

ადამიანში რაც კი რამ არის მშვენიერი, ყვედაფერი მზის სხივებითა და დედის რძით არის შეზავებული.

§ 2. დამატებითი დამოკიდებული წინადადება. დ ა მ ა ტ ე ბ ი თ ი ა დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ხსნის, აზუსტებს მთავარ წინადადებაში ნაცვალსახელით გამოხატულ ან ნაგულისხმევ დამატებას. მეორენაირად რომ ვთქვათ, დამატებითი დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენს მთავარ კომპონენტში ნაცვალსახელით გამოხატული ან ნაგულისხმევი დამატების გაშლილ, გაფართოებულ სახეს.

დამატებითი დამოკიდებული წინადადება სტრუქტურულად არ განსხვავდება ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადებისაგან — ორივეგან გამოყენებულია ერთნაირი კავშირები, საკავშირებელი სიტყვები და კორდატივი.

რადგანაც ქართულში დამატება სამი სახისაა (პირდაპირი, ირიბი და უბრალო), ამიტომ დამოკიდებული წინადადება სამგვარია: პირდაპირი დამატებითი, ირიბი დამატებითი, უბრალო დამატებითი.

ა) პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება აზუსტებს მთავარში ნაცვალსახელით გადმოცემულ ან ნაგულისხმევ პირდაპირ დამატებას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარი კომპონენტის შემასმენელთან ასრულებს პირდაპირი დამატების როლს:

სოფელმა კარგად იცოდა (1), რომ ოთარაანთ ქვრივს ტყუილ-უბრალოდ ბაქიობა არ უყვარდა (2).

ამ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება (2) აზუსტებს მთავარში ნაგულისხმევ პირდაპირ დამატებას (რა იცოდა სოფელმა? — ის, რომ...).

პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მაშინ არის შესაძლებელი, როცა მთავარი წინადადების შემასმენელი გადმოცემულია გარდამავალი ზმნით.

როცა მთავარ წინადადებაში თქმის სემანტიკის ზმნებია (თქვა, ბრძანა, უთხრა...), მაშინ პირდაპირ დამატებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში კორელატი არა აქვს და იგი არც იგულისხმება. ასეთ ზმნებთან პირდაპირი დამატების ფუნქციას მთლიანად ასრულებს დამოკიდებული.

პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მიუგებს კითხვებზე: ვინ? რა? ვის? რას?

მას ვაქვებ, ვინცა მიქია (ვის ვაქვებ?).

რაც მტრობას დაუნგრევია, სიყვარულს უშენებია (რა უშენებია?).

პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მაქვემდებარებელი რომ და თუ კავშირებითა და ვინც, რაც მიმართებითი ნაცვალსახედებით. მთავარ წინადადებაში შეიძლება (იშვიათად) გვქონდეს კორელატივად ნაცვალსახედები: ის, იგი, ყველა...

ვაუკაცად იმას არ ვაქვებ, ვინცა სისხლისა მსმელია.

რაც წელან გითხარ, ყველა დამითმე.

მე შევნიშნე, რომ ამ წამოწევამ ძალიან შეაწუხა.

ირმამ ვერ გაარკვია, თუ რომელი მხრიდან მოდიოდა ხმა.

კითხე ცელქ ნიავს, თუ მთის ყვავილებს რისთვის უნასკვავს მკერდისა ლილებს.

პირდაპირ დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაში ზოგჯერ კავშირი გარნმაგებულა:

კატომ ერთ ბებერ ედეკაცს სულ დაახოცვინა, რაც რომ მამდეში და ყვინჩილები ჰყავდა.

ბოზიციის მიხედვით პირდაპირი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება უმეტესად მოსდევს მთავარს, იშვიათად უსწრებს მას ან მოქცეულია მთავარში:

დედამ იგრძნო, რომ სიკვდილი შვილს ხელიდან აცდის.

რაც პირველ ოთხ ქისას გადარჩებოდა, ქერივი მას მეხუთე ქისაში ჩააწყობდა.

ყველას, რაც კაცის გულს უნდა, იქა პპოვებდა უხვად.

ბ) ი რ ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ი თ ი დამოკიდებული წინადადება ხსენის, აზუსტებს მთავარ წინადადებაში ნაცვალსახელით გამოხატულ ან ნაგულისხმევ ირბი დამატებას. ირბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენს მთავარი კომპონენტის ირბი დამატების გაშლილ სახეს:

მას დედის ძუძუ ტკბილი შხამადაც შერგებია, მამულისთვის სიკვდილი ვისაც დაზარებია.

ქალი ვერ მიმხვდარიყო, თუ რას ნიშნავდა იმისი საუბარი.

1-დ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადება აზუსტებს მთავარში მას ნაცვალსახელით გამოხატულ ირბი დამატების მნიშვნელობას, მეორეში კი — ნაგულისხმევი ირბი დამატებისას.

ირბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მაშინაა შესაძლებელი, როცა მთავარი წინადადების შემასმენლად ორპირიანი გარდაუვალი ან სამპირიანი გარდამავალი ზმნაა.

ირბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მიუგებს ირბი დამატების კითხვებზე: ვის? რას?

ირბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მატკვემდებარებელი რომ, თუ კავშირებითა და ვინც, რაც მიმართებითი ნაცვალსახელებით. იშვიათად, შეიძლება გამოყენებული იყოს რომელიც წევრ-კავშირი. იგი უფრო ხშირად საშუაღ ქართულში გვხვებოდა.

მთავარ წინადადებაში ზოგჯერ შეიძლება მოგვევლინოს კორელატი ნაცვალსახელების სახით:

გვადი მიხვდა, რომ ფორია ატყუებდა.

ჩხიკვი სულაც არ მოედოდა, თუ მისი სტუმრობა ასე საშიში იქნებოდა.

მას ნულარ ვსტირით, რაც დამარხულა.

გიმლერ და მასაც ვუმლერი, რაც ფესვში ჩასახულია.

ყვედას სამარე მოგვედის, ვინც დედის მუცლით შობილა.

ან ვით სწყევდი, გულო, იმას, ვინც შენს გაშლილ ხუჭუჭს

ყვავილს ცით აფრქვევდა ცრემლთა წვიმას.

მე ვეკითხები კახეთს, თუ რაზე ფიქრობს ქართლი.

შენ მოგაყარეს მიწა ბედტებად, მკერდზე ვარდსაც რომ ვერ იკარებდი.

შენ გეძებდი, შენ, რომელიც მგოსნის კერას მოგაშორეს.

პოზიციის მიხედვით, ირიბი დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მეტწილად მოსდევს მთავარს, იშვიათად უსწრებს მას:

მე ახლა მივხვდი, რომ სიყვარული უკვე სიმღერად გადაქცეულა.

ვინც აკაკუნებს, იმას უღებენო.

გ) უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინადადება ხსნის, აზუსტებს მთავარ წინადადებაში ნაცვალსახელით გამოხატულ ან ნაგულისხმევ უბრალო დამატებას. მეორენაირად რომ ვთქვათ, უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენს მთავარი კომპონენტის უბრალო დამატების გაფართოებულ სახეს. ასახსნელ-დასაზუსტებელი უბრალო დამატება შეიძლება იყოს თანდებუდიანი ან უთანდებულო.

ზოგი გულისტკივილს იმით იჩენს, რომ მოყვარეს ცუდსაც უქებს.

დამოკიდებული წინადადება აზუსტებს მთავარში იმით ნაცვალსახელით გამოხატულ უბრალო დამატებას.

უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მიუძღებს უბრალო დამატების კითხვებზე: რაში? რაზე? რით? ვის შესახებ? ვისთვის? და ა. შ.

ვინც საქართველოს შემუსრავს, იმისთვის ადვილი იქნება სპარსეთის დამცირებაც (ვისთვის?).

უბრალო დამატების გაგების მქონე დამოკიდებული წინადადება არაა შეპირობებული მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლის პირიანობით, მაგრამ ასეთი დამოკიდებული ასრულებს უბრალო დამატების ფუნქციას მთავარი წინადადების შემასმენელთან.

უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მაქვემდებარებელი რომ, თუ კავშირებითა და ვინც, რაც მიმარ-

თებითი ნაცვალსახედებით. კორედატებად გამოყენებულია თანდებულ-
ღიანი ან უთანდებულ ნაცვალსახედები:

ვგაღობ და ვგაღობ და იმით ვხარობ, რომ მე ქვეყანას გა-
ღობით ვატკობ.

ვისაც რომ სიცოცხლე უყვარს, ცხოვრება მისთვის ისაა.

ბოროტი ხომ მარტო იმითია სულდგმული, რომ თქვა ერთი
აქვს და ქმნის სხვა.

ადგილის მიხედვით, უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინა-
დადება, ჩვეულებრივ, მოსდევს მთავარს, უფრო იშვიათად უსწრებს
მას.

ჩემი ცდა იმაში მდგომარეობს, რომ შენს აზრს შენივე ფორმა
შევუნარჩუნო.

კადამი რომ უშოვია, მით დამობს განვლს ფონია.

დ) დამატებითი ცნობები დამატებითი დამო-
კიდებულ წინადადების შესახებ. როგორც ვხედავთ,
დამატებითი დამოკიდებული წინადადება (სამივე სახისა) მთავარს
უერთდება მაქვემდებარებელი კავშირებითა და საკავშირებელი სიტყვე-
ბით. კომპონენტები ერთმანეთისაგან მძიმით გამოიყოფიან.

დამატებითი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება მთავარს შეუერ-
თდეს უკავშიროდაც (ინტონაციით). გამოტოვებულია რომ და თუ
კავშირები. უკავშირო შეერთება მეტწილად მაშინ გვაქვს, როცა დამო-
კიდებული წინადადება ირიბი კითხვის შემცველია:

ვეტყვი, V რა მწვავდა, რა სატიკვარი, მაღალ მთებს რისთვის
გამოვექეცი (გამოტოვებულია თუ).

უძველესმა ტომმა დღემდის მოიმღერა, მწიფე პურის ყანა ქარში
V როგორ ლეღავს (გამოტოვებულია თუ).

მგზავრი მიხედა, V გზა აბნეოდა (გამოტოვებულია რომ).

ხომ გაგიგონია, V კამერის მოჭიდავე ხარს რქები არ შერჩებო
(რომ).

უკავშირო შეერთებისას, როგორც კავშირიანის დროს, კომპონენ-
ტები სასვენი ნიშნით — მძიმით არიან დაკავშირებული. იშვიათად
ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელი ნაწილების შესაერთებლად შე-
იძლება გამოყენებული იყოს სასვენი ნიშანი ორწერტილი.

კარგად უთქვამთ: შენს ხალხში ტანჯვაც ღზინაო.

ზემოგანხილვის მიხედვით ირკვევა, რომ ქვემდებარულსა და დამა-
ტებით დამოკიდებულ წინადადებას კავშირი, საკავშირებელი სიტყვე-

ზი და ზოგჯერ კითხვები და კორექტივებიც ერთნაირი აქვთ. ამიტომ გარეგნულად (ფორმობრივად) გაძნელება დამოკიდებული წინადადების სახის გამოცნობა. ასეთ შემთხვევაში ყურადღება უნდა გაშახვიდეს ასახსნედ, დასაზუსტებელ წევრზე, რომლის გაშლილ სახესაც ეს დამოკიდებული წარმოადგენს. შესაბამისად, თუ ასახსნელი წევრი ქვემდებარეა, დამოკიდებულებაც ქვემდებარული იქნება, თუ პირდაპირი დამატება — პირდაპირი დამატებითი და ა. შ.

გამორიკვა, რომ ონოფრე მაყვადას მკვლელი არ იყო.
(გამორიკვა ის — ქვემდებარეა, დამოკიდებულებაც ქვემდებარულია).
გამოარკვიეს, რომ ონოფრე მაყვადას მკვლედი არ იყო.
(გამოარკვიეს მათ ის — პირდ. დამატებაა, დამოკიდ. პირდაპირი დამატებითა).

§ 3. განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება. განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება რაიმე ნიშნის მიხედვით ახასიათებს მთავარ წინადადებაში არსებითი (მათ შორის ნაზმნარი) სახელით გამოხატულ რომელიმე წევრს. არსებითი სახელით შეიძლება გადმოიყვას ქვემდებარე, დამატება, განსაზღვრება და გარემოება. ამის მიხედვით, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ხსნის, აზუსტებს მთავარი წინადადების ზემოჩამოთვლილ რომელიმე წევრს:

ის ა ვ ა დ მ ყ ო ფ ო მ ა , რომელსაც კმაყოფილებას ეძახიან, კაცის მომაკვდინებელი სენია.

I კომპონენტი მთავარი, მეორე — დამოკიდებული. იგი აზუსტებს მთავარი წინადადების ქვემდებარეს („ავადყოფობა“).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება მიუგებს განსაზღვრების კითხვებზე: როგორი? რომელი? რანაირი? რამდენი?...

მიბერდა შემოდგომა (1), რომელიც ასე ტკბილი იცის ჩვენმა დღოცვიღმა ქვეყანამ (2) (რომელი შემოდგომა?).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მიმართებითი ნაცვალსახელებით (ვინც, რაც, რომელიც, როგორიც, რამდენიც...), მიმართებითი ზმნიზღებით (სადაც, საიდანაც, საითკენაც, როდესაც...), მაქვემდებარებელი კავშირებით (რომ, თუკი, სანამ, ვითომ, თითქოს):

მაგონებთან მე პოეტები, ვინც საქართველოს ხმით შეეთვისა.

მიტანა უნდა ამბავსა, რაც ზეზვამ დაგვაბარაო.

ბელი, რომელიც მე არ მეღირსა, ქარს მიჰყვებოდა, როგორც ნამქერი. როგორიც ერიო, ისეთი ბერიო.

იცოცხლე წელი იმდენი, რამდენიც მოკა მაისი.
ეკადში ვარდი შევნიშნე, ობღად რომ ამოსუდიყო.
ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდა, თითქო ყველა ქვად ქვეუდიყო.
ასე მიდიოდა მოხუცოს დღეები იმ დრომდე, სანამ ერთ ზამთარს
ლოკდს ვიწრო ხევიში არ ჩაეჩუმქა.

რომელიც განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების სპეცი-
ფიკური კავშირია. იგი შეიძლება სხვადასხვა ბრუნვაში იდგეს:

ის ცრემლი, რომელიც მოხუცს თვადთ მოადგა, ნეტარების ცრემლი
იყო.

რა დაშრეტს იმ ხალხის გენიას, რომელმაც ამდენი სასახელო
შვილი გაზარდა.

ნეტავ არ იყოს ისეთი განცდა, რომელსაც სიტყვა ვერ იმორჩიდებს.
ბარაქადა იმ კაცის მეტყველებას, რომლის სიტყვები ამისთანა
უნუგეშოსაც ანუგეშებს საფლავის კარამდინა.

როგორც აღინიშნა, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება
მთავარს შეიძლება უკავშირდებოდეს მიმართებითი ზმნიზედებითაც.
(სადაც, საიდანაც, საითკენაც, როდესაც...). ისინი, ჩვეულებრივ, გამო-
ყენებიან ადგილისა და დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადე-
ბებში, რომლებიც აზუსტებენ მთავარ კომპონენტში ზმნიზედით გამო-
ხატულ ან ნაგულისხმევ გარემოებებს. მაგრამ, თუკი დასახელებული
ზმნიზედებიანი დამოკიდებული წინადადება მიემართება მთავარში
სახელით გადმოცემულ წევრს, მაშინ იგი განსაზღვრებითია:

შვილის სიყვარულმა ხელი ჰკრა და დაავორა იმ მაღალი მთიდან,
სადაც მარტო ჭეშმარიტი ედუაშვილური სიყვარული ჰსადგურობს.
იმ ბედნიერ დღეს გაუმარჯოს, როცა ჩვენ გაქრნით ამ ქვეყანა-
ზე (ორივე დამოკიდებული განსაზღვრებითია).

შდრ.

იქ ყველაფერი გვიადვილდება, სადაც ჩვენა ვართ ჩვენი ბატონი.
მაშინ ნათორმეტი წლისა ვიყავი, როცა ბატონმა სახლს მომაშორა.
(ორივე დამოკიდებული გარემოებითია).

განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში ზოგჯერ
მოეპოვება კორელატიები—ჩვენებითი ნაცვალსახელები: ეს, ის, ასეთი,

ამნიერი, ამისთანა... დამოკიდებული წინადადება კონკრეტული შინაარსით ავსებს ამ კორელატის (განსაზღვრების) ზოგად მნიშვნელობას: შენ ისეთი ბიჭი ჩანხარ, რომ მადე გაეჯობრები გადახუკას კითხვაში.

მე შეშინია იმ გვარ სიცოცხლის, სიკვდილს რომ ჰგავს და უარესია.

შესაძლებელია მთავარში კორელატი არც იყოს წარმოდგენილი, თუმცა მისი აღდგენა ადვილია:

საუკუნო იყოს ხსენება V გმირებისა, რომლებმაც მამულს შესწირეს სიცოცხლე. (გამოტოვებულია კორელატი იმ).

განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას, სხვა დამოკიდებულ წინადადებათაგან განსხვავებით, მთავარში კორელატის გარდა მოეპოვება მისამართი სიტყვა¹, ე. ი. ის სიტყვა, რომელსაც საკავშირებელი მიემართება. ამ მისამართ სიტყვას შეიძლება ახდეს კორელატი, რომელიც, თავის მხრივ, განსაზღვრავს მისამართ სიტყვას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ: კორელატი და მისამართი სიტყვა ერთმანეთის მიმართ მსაზღვრედ-საზღვრულია.

მე რომ მიყვარდა, ის სიყვარული მოკვდავთა ენით არ გამოითქმის. იქნებ აკვანში ის ყრმა წევს, ვისიც არ ითქმის სახელი.

დამოკიდებული წინადადების მიმართებითი ნაცვალსახელი რიცხვში ანგარიშს უწევს მისამართ სიტყვას—საზღვრულ წევრს. არჩევენ რიცხვში შეთანხმების რამდენიმე შემთხვევას:

1) თუ მისამართი სიტყვა მხოლოდით რიცხვშია, საკავშირებელიც მხოლოდითში იქნება:

მობხუცს მიუახლოვდა მწყემსი, რომელიც მისი სოფლიდან იყო.

2) თუ მისამართი სიტყვა მრავლობით რიცხვშია, საკავშირებელიც მრავლობითში იქნება:

ცა დაიფარა ღრუბლებით, რომლებსაც ქარი აქანავებდა.

3) თუ მისამართ სიტყვას განსაზღვრებად ახდავს დექსიკურად ერთზე მეტის აღმნიშვნელი სიტყვა, მაშინ მისამართი სიტყვა მხოლოდითშია, საკავშირებელი კი — მრავლობითში:

შორიდან გამოჩნდა ორი კაცი, რომლებსაც დაჭრილი მოჰყავდათ.

¹ ტერმინი „მისამართი სიტყვა“ ეკუთვნის კარპუზ ღონღუას.

4) როცა საკავშირებელი სიტყვა მიემართება მთავარი წინადადების ერთგვარ წევრებს, მაშინ მიმართებითი ნაცვალსახელი მრავლობით რიცხვში დაისმის:

ეტლიდან ჩამოხტნენ ქაღი და კაცო, რომლებიც ღუქანში შევიდნენ.

5) თუ მისამართი სიტყვა კრებითი სახელია, მაშინ საკავშირებელი ფორმის მიხედვით უთანხმდება მას:

ხადხი, რომელიც დიდიდანვე შეგროვილიყო, ახდა იშვებოდა.

იმედი უნდა ვიქონიოთ იმ ხადხთა, რომელთაც მშვიდობა სურთ.

როგორც წესი, საკავშირებელი სიტყვა უნდა მოსდევდეს მისამართ სიტყვას:

მაგონდებიან მე პოეტები, ვინც საქართველოს ხმით შეეთვისა.

წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლება აზრი მუნდოვანი გახდეს, სტილი — საჩოთირო; ზოგჯერ კი ფაქტობრივი შეცდომაც გამოიწვიოს:

ღედას მიუძღვნა პოეტმა დექსი, რომელიც ყველას მოეწონა.

შდრ. პოეტმა დექსი მიუძღვნა ღედას, რომელიც ყველას მოეწონა.

თავიდან რომ ავიცილოთ ასეთი ორაზროვნება, ზოგჯერ მივმართავთ მისამართი სიტყვის განმეორებას ანდა მისამართ სიტყვასთან აღვადგენთ კორელატს:

ყმასთან არ ითაკიდა ძმობა, ყმასთან, რომელსაც ძაღლებიცვლიან.

მე მაინც ჩემი ქვეყნის პური მირჩევნია, ის პური, რომელსაც ჩვენი წინაპრების ნაწილები ურევია.

ზემოაღნიშნული ორაზროვნების თავიდან ასაცილებლად დასაშვებია აგრეთვე მისამართ სიტყვასა და საკავშირებელს შორის ზმნა-შემასმენლის გამოყენება:

გვადიმ ჯაგნარში ცეცხლი შენიშნა, რომელიც თანდათან ძლიერდებოდა.

ამგვარად, ახად ქართულში მისამართი სიტყვის ადგილი განსაზღვრულია — იგი უსწრებს საკავშირებელს. ძველ ქართულში სხვაგვარი ვითარება გვექონდა: მისამართი სიტყვის ადგილი თავისუფალი იყო!

¹ მიმართებითი ნაცვალსახელა და მისამართი სიტყვის ერთგვარობა. შესახებ დწარჩილება იხ. კ. დონდუასა და ლ. კვანტლიანის შრომებში.

მაგალითად:

აღარასე ხელმწიფესა უფროსი ვნებაჲ შეამთხვია მტერმან, როშელიც იყო ძე ანოტი კურაპადატისა.

როცა დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი იგივე ზმნაა, რაც მთავარისა, მაშინ დამოკიდებულში ის შეიძლება გამოტოვებულ იქნეს: კაკაღმა ისეთი პასუხი მომცა, როგორიც — მუხამ.

იშვიათად შეიძლება მთავარი წინადადება, რომელსაც განსაზღვრებითი დამოკიდებული ახლავს, უშემასმენლოც იყოს:

ნეტარება იმ ოჯახს V. სადაც ის შვეა.

პოზიციის მიხედვით დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, მოსდევს მთავარს ან მოქცეულია მასში; იშვიათად შეიძლება მთავარსაც უსწრებდეს, თუკი დამოკიდებულს მოუღის დოვიკური მახვილი.

ვადილოღ ქადი — დედა, რომლის სიყვარულმაც არ იცის საზღვარი. ელისო, რომელიც წყაროსთან იჯდა, ეძღოდა თავის მწუხარებას. რამდენი ფიფქიც მიწას დაეცეს, იმდენი ტკბილი დღე შეგემატოს.

§ 4. გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ხსნის, აზუსტებს მთავარში ზმნიზედით გა-
მოსხატულ ან ნაგულისხმევ გარემოებას.

მეორენაირად: გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადების შემასმენელთან ასრულებს ერთ-ერთი გარემოების როლს.

გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი ქვეწყობის სტრუქტურული ელემენტებია: კორელატი (ზმნისართი) + საკავშირებელი სიტყვა (ზმნისართი).

გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების პოზიცია ძირითადად თავისუფალია: იგი ხან მთავარი წინადადების წინ არის. ხან — შემდეგ, ხან კიდევ მთავარშია მოქცეული.

გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ხუთი სახისაა: ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზისა და მიზნის გარემოებითი.

ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება აზუსტებს მთავარ წინადადებაში გამოსხატული მოქმედების ადგილს ან მიმართულებას.

მეორენაირად: „ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება შეესაბამება მთავარი წინადადების ადგილის გარემოებას და ძიუთით-
ოიუმს, თუ სად ხდება, საიდან იწყება ან საითკენ მიემართება მთავარი წინადადების შემასმენლით გამოსხატული მოქმედება“ (ა. კიზირია).

ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მიუყვებს ადგილის გარემოების კითხვებზე: სად? საიდან? საითკენ? სადამდე? საით? სადაც ტყეა, იქ ბუნება სიცოცხლით სავსეა (სად?).
იქეთკენ წასვლა ვერ გავბედე, საიდანაც სროლის ხმა ისმოდა (საითკენ?).

როგორც ვხედავთ, ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მიემართება მთავარი წინადადების შემასმენელს ან სახელზმნით გადმოცემულ სხვა წევრს და აზუსტებს მას სივრცეში დოკალიზაციის მიხედვით.

ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მიმართებითი ზმნიშედებით (სადაც, საიდანაც, საითკენაც) და მაქვემდებარებელი რომ კავშირით. მთავარ წინადადებაში კორელატივად შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ადგილის ზმნიშედები (აქ, იქ, იქიდან, იქეთ, ყველგან, მუნ...).

იქ ყველაფერი გვიადვილდება, სადაც ჩვენა ვართ ჩვენი ბატონი. დავდგეთ იქ, სადაც ქარიშხალია.

ნიავე იქით უბერავდა, საიდანაც დათვი უნდა გამოსულიყო. საცა სიმართლე ღალატებს, იქვეა აზრთა ცთომაცა.

ყვედგან, სადაც კი მოქეიფე ხაღნი მოგროვებოდა, კირიდე იჭნებოდა.

ნუშის წვერში რომ იფეთქებს ყვავილი, იქ მაქვს გული შენახული შენთვისა.

რომ კავშირით შეერთებული ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მეტწილად უსწრებს მთავარს, იშვიათად მთავარშიცაა მოქცეული. ასეთ შემთხვევაში რომ კავშირის წინ მძიმე არ იწერება:

ვზოში რომ დიდი კაკალი დგას, იქ არის შენახული საჭირო ნივთები.

ყველანი იქვე, ყანის პირში რომ პანტა დგას, იქ მოქუჩდნენ.

ადგილის მიხედვით ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მოსდევს ან უსწრებს მთავარს, ზოგჯერ კი მოქცეულია მთავარში:

სადაც ვარდი ამოდის, იქაც ეკალი სთესია.

1 შესაძლებელია მთავარ წინადადებაში კორელატივად წარმოდგენილი იყოს სხვადასხვა ზმნიშედა ერთჯეროდ: „ზოგან, სადაც ცული ვერ გამოდგება (2), იქ პატარა ხერხს გააქვს და გამოაქვს ხოლმე (1).“

იქ, სადაც შენი გულია, სულ მუდამ გაზაფხულია.

იქ, სადაც შენი მტკვარია, სიცოცხლე სანუკვარია.

ძერა გაფრინდა იქით, სადაც მტრედები ასწავდა მეღამ.

დროის გარემოებითი დამოკიდებულები წინა-
დადებია აზუსტებს მთავარ წინადადებაში გამოხატული მოქმედების
დროს. ე. ი. დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება შეიძლე-
ბა მიემართებოდეს და აზუსტებდეს მთავარ წინადადებაში ზმნისართით
გადმოცემული დროის გარემოების ზოგად მნიშვნელობას.

„დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ [ქვე-
წყობილ] წინადადებაში მოცემულია მთავარი და დამოკიდებული წინა-
დადებებით გამოხატული დროული მიმართება: მთავარი წინადადების შე-
მასმენლით გამოხატულ მოქმედებასა და დამოკიდებული წინადადებით
გადმოცემულ მოქმედებებს შორის გვაქვს ერთდროულობა და უწინარე-
სობა—შემდგომობა“ (ა. კიზირია).

დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მიუგებს დროის
გარემოების კითხვებზე: როდის? რა დროიდან? რა დრომდე?

ხმლის ქნევას მადლი მაშინ აქვს, როცა ხმალს ხედავ მტრისასა.

დამოკიდებული წინადადება აზუსტებს მთავარში დროის ზმნიზედით
(მაშინ) გამოხატულ დროის გარემოებას, დაესმის კითხვა—როდის?

დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება
მაქვემდებარებელი კავშირებითა და მიმართებითი სიტყვებით: როდეს-
საც (როცა), რომ, სანამ, თუ არა, რაწამს, ოდეს, რა, რაკი, როგორც
კი, ვიდრე, რაც, როს.

მთავარ წინადადებაში შეიძლება კორელატივად იყოს წარმოდგენილი
დროის ზმნიზედები: ახლა, მაშინ, მანამ, მაშინვე, მყის და ა. შ.

როდესაც გიცქერ, ტყბილად ძვერს გული.

როცა ახადგაზრდა ვიყავი, მაშინ ცხოვრება ვარდისფერი გან-
თიადი მეგონა.

იცოცხლე, სანამ სველია მტკვრის სადინარი ზვირთებით.

რაწამს ფეხის ხმა მიწყნარდა, ტყიდან გამოვიდა ერთი ჭალარა
კაცი.

რა ყვავი ვარდა იშოვის, თავი ბუდბუდი ჰგონია.

რა ნახეს ქართველთ [გაჭირდა საქმე], მყის ჩაიკეცეს ქულები
თურმე.

ოდეს ტურფა გაიფდეს, არლარა ღირს არცა ჩირად.

ზღვა მიყვარს, მიყვარს მღვდვარი ღურჯად, ოდეს ავდარი კიდიო
კიდე გრიადებს ურჩად.

ყოველთვის, როცა დაჰბერავს ქარი... ვერხვის ფოთოლთა
თეთრი დაშქარი აშრიადღება უშორეს ზღაპრად.

და ვიდრე დექსად არ გადავწერე, მანამდე მწვავეა მეს
ჭრილობა.

ახლა, როცა ამ სტრიქონს ვწერ, შუალამე იწვის, დნება.
რომ გაათავებს თურმე ეს ღოცვა, ზეცას შეხედა სამივემ ნელა.

მოვისმინე თუ არა ეს დაპარაკი, მაშინვე გავშორდი იმ
ცოდვიშვიდებს.

რაკი¹ მტრედისფრად ცა ინათებდა, გაშლილი ძროხა მოგროვდებოდა.
თითქმის ერთი წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც ეს კაცი აღარ
მენახა.

როს მჭმუნვარება შემომესევის, შენდა მოვიღტი განსაქარვებლად.
როგორც კი კოდადა სხვაგან წავიდა, გუგული მაშინვე იმის
ბუღესთან გაჩნდა.

თუ არა დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების სპეცი-
ფიკური კავშირია. იგი ყოველთვის შემასმენელს მოსდევს.

რა კავშირი იხმარება როდესაც საკავშირებლის მნიშვნელობით.

რაწამს, როგორც კი, თუ არა სინონიმური მნიშვნელობისანი
არიან. მიუთითებენ, რომ დამოკიდებულ წინადადებაში ნაჩვენებ მოქ-
მედებას დაუყოვნებლივ მოჰყვება მთავარში წარმოდგენილი მოქმედება.

რომ კავშირი ზოგჯერ არ იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას—მო-
ქმედულია დამოკიდებულში. ასეთ შემთხვევაში მის წინ მძიმე არ იწერე-
ბა. მძიმეს ვწერთ იქ, სადაც ერთი წინადადება მთავრდება:

მთვარე ამოსვლას რომ დააპირებს, მაშინ აყვები მე მტკვრის
ნაპირებს.

ხანდახან კორედატად გამოყენებულია სახელური წარმოშობის ზმნი-
ზედა, რომელიც ცადმაგი ან ორმაგი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგე-
ნილი:

¹ რაკი მიღებულია რა კავშირზე კი ნაწილაკის დამატებით. რაკი გამოიყენება
მიზეზის გარემოებით დამოკიდებულშიც. ამის შესახებ უფრო დაწერილებით
იხ. ქვემოთ.

მე. ღავიბადე გ ა ნ თ ი ა დ ი ს ა ს, როცა მთის წვერზე დიდა მაღისს თვადებს ახელდა.

ლ ა მ ი თ, როცა კოშკის სარკმელს აწყდებოდა ქარაშოტი, არყის ქერქის ჭრატზე წერდა, [უნათებდა არყის ტოტი].

ზოგჯერ კორეატი დამოკიდებულ წინადადებაში გადადის და ვლუ-ბულობთ რთულ კავშირს:

ჩემი განსაცდელი რა სახსენებელია, შენი ჭირიმე, მაშინ როდესაც მთელი საქრისტიანო განსაცდელშია ჩავადნიდი?!

სამწერლობო ენაში, განსაკუთრებით XIX საუკუნის იმ მწერაღტა ნაწერებში. რომღებშიც აღმოსავღტო საქარტვეღტოდან არიან გააოსული, ხმირად გვხვღტება კორეატი მანამ (მინამ) კავშირის ფუნქციოტ:

ადამიანს შინამ ხედ-ფეხი ერჩის, მარტო არ იქნება.

დამოკიდებულში (1) წარმოდგენიღტია მინამ ზმნიზედა სანამ კავში-რის ფუნქციოტ.

ა დ გ ი რ ი ს მ ი ხ ე დ ვ ი თ დროის გარემოეღტით დამოკიდებულღ წინადაღტება მოსღტევს მთავარს, უსწრებს ან მოქცეულია მასში:

მაშინ თორმეტი წღტისა ვიყავი, როცა ბატონმა სახღტს მომაშორა.

როს გაზაფხული დაღტება, გავიფოტღტები მწვანედა.

მას აქეო, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული, ჰოი, მამულო, გამიკ-რთა მე ძიღტ და შვება.

შენიშვნა: საზოგადოღ. დროის გარემოეღტით დამოკიდებულ - წინადაღტებასა და მის მთავარს შორის მოქმედებაოა დროული მიმართება მრავალღტეროვანია. გამოღტყოფოტ სამ ძირიოად მომენტს:

1) დამოკიდებულღ წინადაღტებით გამოხატული მოქმედება წინ უსწრებს მთავარი წინადაღტებით გამოხატულ მოქმედებას (როღტესაც გამოჩნდა გოჩა. ახმაღტრე-ბელი საღტხი უშალ ჩაჩუღტმა);

2) მთავარი წინადაღტების მოქმედება უსწრებს დამოკიდებულღტო გამოხატულ მოქმედებას (ვიღტრე ერთი ქართული. მოვიღტოდა, მანამ ყოიღტლბაშება საქიღტო წრე შეკრეს);

3) მთავარი და დამოკიდებულღ წინადაღტებით გაღტმოცეული მოქმედება ერთღტროულად ხღტება (სტემრები რომ მიღტოღტნენ, მასწინღტელი სუღტრას ალა-გებღტა).

ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ი თ ი დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი წ ი - ნ ა დ ა დ ე ბ ა გვიჩვენებს, თუ როგორ, რა ვიოარებაში ხღტება მთავარ წინადაღტებაში ზმნა-შემასმენღტოტ გამოხატული მოქმედება. სხვაგვარად რომ ვოქვაო, ვიოარების გარემოეღტით დამოკიდებულღ წინადაღტება

ხსენის და აზუსტებს მთავარ კომპონენტში ზმნიზედით გამოხატული ან ნაგულისხმევი ვითარების გარემოების ზოგად მნიშვნელობას.

ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მიუგებს ვითარების გარემოების კითხვებზე: როგორ? რანაირად? რამდენად? რამდენჯერ?

ნისლი ისე აბნელებდა იქაურობას, რომ კაცი ვერაფერს დაინახავდა.

დამოკიდებული წინადადება (2) აზუსტებს მთავარში (1) ვითარების ზმნიზედით (ისე) გამოხატულ ვითარების გარემოებას, მიუგებს კითხვაზე — როგორ?

რამდენჯერ ქარი შეარხვეს საროს, იმდენჯერ მტკვარი უმეტეს ოხრავს (რამდენჯერ? — იმდენჯერ).

ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, გამოხატავს მსგავსება-შედარებას, როგორობას, ზომა-ოდენობასა და ჯერობას იმისას, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია დაპარაკი.

ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მაქვემდებარებელი კავშირებითა და მიმართებითი ზმნიზედებით: რომ, ისე რომ, თუ; თითქოს, თითქო, ვით, ვითომც, რამდენადაც, რამდენჯერაც, რაც (რაც უფრო), როგორც.

მთავარში კორელატივად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ვითარების, ზომა-ოდენობისა და ჯერობის ზმნიზედები: ისე, იმდენად, ისეთნაირად, ამგვარად, ესოდენ, უფრო (მით უფრო).

კავშირებისა და კორელატივის ერთმანეთთან შეპირისპირებით ვლუბულობთ ასეთ წყვილებს: ისე—რომ, იმდენად—რომ, ისეთნაირად—რომ, იმგვარად—რომ, ისე—თუ, ისე—როგორც, ისე—თითქოს, რამდენადაც—იმდენად, რამდენჯერ—იმდენჯერ, ისე—ვითომც; რაც—ისე, რაც უფრო—მით უფრო...

ბავშვი ისე შეშინებული იყო, რომ ხმას ვერ იღებდა.

ცა ისე მოიწმინდა, თითქო ცოცხით-დაუგვიათო.

რაც ღრო გადიოდა, როსტომი უფრო მშვიდდებოდა.

რაც უფრო შორს ხარ, მით უფრო ვტიკები.

მტკვარს მიჰყვებიან ფიჭვის ტივები, ვით მოცურავე თეთრი ქაღები.

მე ისე მომეჩვენა, ვითომც სახის გამომეტყველება შესცდომეს.

ჯარი ისე დაეფინა მიწაზე, როგორც ცვლით მოჭირილი ყანა ეცემა ძირს.

კვაჭი ისე როგორ დაიძინებს, თუ სამუშაო მაგიდას ერთი საათით მაინც არ მიუჯდება.

ჩამდენადაც მოხუცი მეტად აკვირდებოდა დაჭირის, იმდენად უფრო ეცოდებოდა.

წინადადების ექსპრესიულიობის გასაძლიერებლად ზოგჯერ შეიძლება განმეორდეს მთავარი წინადადების შემასმენელი მისათითებელი ზმნიზედითურთ ან მხოლოდ ზმნიზედა და კორელატი:

ისე შემეშინდა, ისე შემეშინდა, რომ წამს ყვედაფერი დამავიწყდა.

ამ დროს ცამ საშინლად დაიჭეკა, ისე საშინლად, რომ სახლმა ზანზარი დაიწყო.

ბიჭი ისე ხარხარებდა, ისე, ისე, რომ სული ველარ მოითქვა.

რომ კავშირიანი ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებისათვის ნიშანდობლივია პოსტპოზიცია: ისე წახვედ, რომ შენი ქართლი გაზაფხულით ვერ ამწვანდა. მაგრამ, თუ დამოკიდებულ წინადადებას ადგილს შევუცვლით (მთავარს წინ გადავიტანთ), ჩვეულებრივ, რომ კავშირი იკარგება.

შენი ქართლი გაზაფხულით ვერ ამწვანდა, ისე წახვედ.

ამ შემთხვევაში დაქვემდებარება ცალმაგია, წარმოდგენილია მხოლოდ კორელატი, რომელიც მიგვანიშნებს დამოკიდებული წინადადების სახეზე — სინტაქსურ ფუნქციაზე. როგორც წესი, რომ კავშირგამოტოვებული, მაგრამ მთავარში კორელატიანი ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება არ ითვლება მთლიანად უკავშიროდ, რადგან მთავარ კომპონენტში გამოყენებული ზმნიზედა რთული წინადადების ნაწილების გადაბმის საშუალებაა:

ყაფლანი ისე იყო აღედებული, $\sqrt{}$ ხმის ამოღება გაუჭირდა.

იშვიათად შეიძლება კორელატი მიეკედლოს დამოკიდებულ წინადადებას და მიიღება რთული კავშირი: ისე რომ, ასე რომ, ისე როგორც...

აკაკიმ გაზეთებს დაუწყო თვადიერება, ისე რომ საუბარი არ გაუწყვეტია.

ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში ყოველთვის არ მოუპოვება კორელატი, ზოგჯერ იგი გამოტოვებულია, თუმცა აღდგენაც ადვილია:

მთიდან $\sqrt{}$ გადმოქუხს ჩანჩქერი, თითქოს გრგვინვა და მენხია.

დამოკიდებული წინადადება ერთდროულად შეიძლება იყოს ვითარების გარემოებითი და განსაზღვრებითი. ეს მაშინაა შესაძლებელი, როცა მთავარ წინადადებაში კორელატივად წარმოდგენილია მიმართებითი ნაცვალსახელიც და ზმნიზედაც, რომელთა ამხსნედ-დამაზუსტებელია დამოკიდებული წინადადება:

თეიმურაზმა ამ წიგნებში ისე ღრმად ჩაყო ცხვირი და ისეთის გულმოდგინებით ჰქექავედა მას, რომ კინალამ თვითონაც გადაჰყვა.

ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების პოზიცია ძირითადად შეპირობებულია კავშირით. იგი მთავარს მოსდევს ან უსწრებს, იშვიათად შეიძლება მოქცეულიც იყოს მასში:

ნიაფი რომ ვარდს გადაშლის, ეგრე გადამეშადა გული.

ძველად საქართველოში ეკდესია არ აშენდებოდა ისე, თუ უკან საქაღებოც არ ექნებოდა.

გამხსნევებული ამირანი, როგორც ვეფხვი, ისე დატრიალდა.

შენიშვნა: თქვენი თავისი სემანტიკური მნიშვნელობით გამოხატავენ მიახლოებ. ვით და როგორც კავშირებიანი ვითარებებს გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება კი — მსგავსება-შედარებას. იმდენად ზნეზღის მნიშვნელობით მთავარში იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს იქამლის (იქამდე): კოლალა იქამლის გათამამლა, რომ შეფესაც აუხირდა.

მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება გვიჩვენებს მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლით გამოხატული მოქმედების გამომწვევ მიზეზს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება აზუსტებს მთავარ კომპონენტში ზმნიზედით გამოხატული ან ნაგულისხმევი მიზეზის გარემოების ზოგად მნიშვნელობას.

მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მიუგებს მიზეზის გარემოების კითხვებზე: რატომ? რა მიზეზით? რის გამო?

რადგანაც ტკბილი იყო სიცოცხლე ჩემთვის, ამიტომ ვცდილობდი ჩემი ვინაობის დამადვას.

დამოკიდებული წინადადება(1) აზუსტებს მიზეზის ზმნიზედით (ამიტომ) გამოხატულ მიზეზის გარემოებას და მიუგებს კითხვაზე რატომ?

მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება მაქვემდებარებელი კავშირებით: რადგან (რადგანაც), ვინაიდან,

რომ, იმიტომ რომ, რაკი, რახან, რამეთუ, რალაი. მთავარ კომპონენტში კორელატებად შეიძლება შეგვხვდეს მიზეზის ზმნიშებები: ამიტომ, იმიტომ, მიტომ, ამის გამო, იმის გამო. კავშირისა და კორელაციის შეპირისპირებით მიიღება ასეთი წყვილები: იმიტომ—რომ, იმის გამო—რომ, რაკი—იმიტომ, რაკი—ამის გამო...

რადგან სიკოცხდე ასე ნავარდობს, სიკვდილის ყველა კარი დარაზეთ. უმცროსმა უფროსს უნდა გაუგონოს, ვინაიდან უფროსს მეტი ჭკუა აქვსო.

იმიტომ მიმიღებს ჩემი ქვეყანა, რომ მისი სისხლი და ხორცი ვარ.

რაკი გულში კაცის კვლის სურვილი ჩამესახა, ამიტომ ცხოვრება ჯოჯოხეთად მექცა.

რახან ამ ხმამ ზორჩაღოშიც გამოჟონა, იგი მთავრობამდეც მიალწევს.

რახან გათხოვებაზე ჩამოვარდა სიტყვა, ამის გამო მეც უნდა გაგიმხილოთ ჩემი წადილი.

ზოგჯერ იმიტომ კორელატი მთავარი წინადადების ბოლოს ექცევა და ინტონაციურად ეკედლება დამოკიდებულ წინადადებას, რის გამოც მიიღება რთული კავშირი იმიტომ რომ. ასეთ დროს „მძიმე“ დაისმის რთული კავშირის წინ. გარდა ამისა, მთავარ წინადადებას მეტი დამოუკიდებლობა ახასიათებს:

ჩემი ქვეყანა გამიგებს, იმიტომ რომ შვილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის.

რადგან (რადგანაც) მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების სპეციფიკური კავშირია.

რამეთუ ძვედ ქართულში მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების ერთ-ერთი ძირითადი კავშირი იყო, ახლამი მისი მოხმარების სფერო ძაღზედ შეიზღუდა, მაგრამ დღეს აშკარაა რამეთუ-ს გააქტიურების ტენდენცია რადგან კავშირის ხარჯზე. თუმცა იგი ყოველთვის არაა მიზეზის გამომხატველი. არცთუ იშვიათად ფუნქციონირებს მიზნის ან სხვა სემანტიკის კავშირადაც.

მე დამსაჯოს ღმერთმა, რამეთუ მე ვარ ცოდვილი უფროის ყოველთა.

¹ ვინაიდან დღეისათვის მოძველებული კავშირია. იგი შეიძლება შეგვხვდეს სამწერლობო ენაში, ისიც ოფიციალურ მიმოწერებში. ვინაიდან—; ნაადგ.ი.ე.ა.ა.ათგან.

შდრ.

ექიმებმა სამხრეთისაკენ გამეზავრება ურჩიეს, რაშეთუ აღედგინა შერყული ჯანმრთელობა (გამოსატავს მიზანს).

რაკი კავშირისანი წინადადება შეიძლება გამოსატავდეს მიზეზსა და დროს. ე: ი. ეს კავშირი გვხვდება როგორც მიზეზის გარემოებით, ისე დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში. რაკი კავშირის ფუნქციის გასარკვევად უნდა გამოვიყენოთ სხვა კავშირის შენაცვლების ხერხი. კერძოდ: თუკი წინადადებაში რაკი კავშირი შეიცვლება, როცათი, მაშინ იგი დროის გარემოებითი დამოკიდებულისაა, ხოლო, თუ რაკი კავშირის ცვლის რადგანაც, მაშინ დამოკიდებული წინადადება მიზეზის გარემოებითია. რაკი-ს ფუნქციურ დიფერენციაციაში გვეხმარება აგრეთვე კორელატი:

რაკი მზე დასავლეთისაკენ გადაიხრებოდა, ყმაწვილები სოფელში ბრუნდებოდნენ (როცა გადაიხრებოდა, მ ა მ ი ნ ბრუნდებოდნენ) — დრ. გარემ. დამოკიდ.)

რაკი ჩვენი რჯული მიიღე, ახდა აღარაფერი გიჭირს (რადგანაც მიიღე, ა მ ი ტ მ აღარაფერი გიჭირს) — მიზეზის გარემ. დამოკიდ.

ა დ გ ი დ ის მ ი ხ ე დ ვ ი თ მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება უსწრებს ან მოსდევს მთავარს, იშვიათად შეიძლება მთავარშიც იყოს მოქცეული. ფაქტობრივად დამოკიდებული წინადადების პოზიცია განსაზღვრულია მისი კავშირით:

რადგან ციხე კარგად იყო გამაგრებული, ამიტომ მტრის შეტევა უშედეგო აღმოჩნდა.

მეცნიერებას იმიტომ ეწოდება მეცნიერება, რომ იგი არ ცნობს ფეტიშებს.

მხოლოდ იმიტომ, რომ მაღალია, მარად და მარად ტყდება ჩინარი.

მ ი ზ ნ ი ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ი თ ი დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა გვიჩვენებს მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლით გამოსატაული მოქმედების მიზანს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მიზნის გარემოებითი დამოკიდებულის წინადადება ხსნის, აზუსტებს მთავარში ზმნიზუდით გამოსატაული ან ნაგულისხმევი მიზნის გარემოების ზოგად მნიშვნელობას.

მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მიუკვებს მიზნის გარემოების კითხვებზე: რად? რისთვის? რა მიზნით?

ფიროსმანიც მოვა (1), რათა შენს სვედიან თბილ სამარეს ვამბორს (2).

დამოკიდებული წინადადება (2) აზუსტებს მთავარ კომპონენტში ნაკვალისხმევ მიზნის გარემოებას (იშისათვის), მიუგებს კითხვაზე — რა მიზნით?

მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება რომ, რათა მაქვემდებარებული კავშირებით. მთავარში კორელატივად შეიძლება იყოს მიზნის ზმნიშედეგი: მისთვის, იშისთვის, ამისთვის, იმად...

დავბადებულვარ, რომ ვიყო მონა და საქართველოს მედგას უღვდი. მე ჩონგური მისთვის მინდა, რომ სიმართლეს მსახურებდეს. მთავარი ციხე იმად დატოვეს დაუნგრევედი, რომ სიბერის დროს მეფეს იქ ეცხოვრა.

სოფელში კაცი აფრინეს, რათა ექიმი მოეყვანათ.

ზოგჯერ არასწორადაა გამოყენებული მიზნისა და მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების კორელატივი. ასეთი შემთხვევები უფრო შესამჩნევია მხატვრულ ლიტერატურაში; მაგალითად, ად. ყაზბეგის ნაწერებში:

ბევრის დედაი ჩაიცვამს შავსა იმად, რომ მტერი ძლიერია.

მისთვის მიყვარს გაზაფხული, რომ იცინის ყვედაფერი.

ორივე წინადადებაში დამოკიდებული კომპონენტები მიზეზის გარემოებითია, მაგრამ მთავარში კორელატივად გამოყენებულია მიზნის ზმნიშედეგი (იმად, მისთვის). უნდა იყოს: იმითომ, მიტომ.

ზოგჯერ საპირისპირო ვითარებაც იჩენს თავს — მიზნის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში კორელატივად აქვს მიზეზის ზმნიშედეგი:

იმითომ ხდება რევოლუცია, რომ მოიტანოს დიდი რწმენა.

უნდა იყოს მისთვის (მიზნის ზმნიშედა).

კორელატივის ასეთი აღრევის მიზეზად მიაჩნიათ ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულში იშისთვის ნიშნავდა იმას, რასაც დღევანდელი იმითომ.

ადგილის მიხედვით მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება მეტწილად მოსდევს მთავარს, იშვიათად შეიძლება უსწრებდეს მას:

ტოროდანავით დაქრისარ გულში, რომ სულს წამითაც არ მიეძინოს. ვიბრძოდით, რომ ხვალინდელი დღე ბედნიერი გავვთენებოდა.

რომ ორიოდე გროში ეშოვათ, გღებები ფოთისაკენ გარბოდნენ.

§ 5. შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება. შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ხსნის, აზუსტებს მთავარ წინადადებაში შედგენილი შემასმენლის სახედად ნაწილს, რომელიც ნაცვალსახელით არის გამოხატული. მეორენაირად: შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენს მთავარ წინადადებაში შედგენილი შემასმენლის ნაცვალსახელით გამოხატული სახედადი ნაწილის გაფართოებულ (გაშლილ) სახეს: მე ის ა ვ არ, რომ ჩემს ჯავრს არავის შევარჩენ.

დამოკიდებული წინადადება (2) აზუსტებს, ე. ი. კონკრეტული შინაარსით ავსებს ის ნაცვალსახელით გამოხატული სახედადი ნაწილის ზოგად მნიშვნელობას.

როგორც წესი, შედგენილი შემასმენლის სახედადი ნაწილი ჩვენებითი ნაცვალსახელია (ის, იგი, ისეთი, ასეთი, ამისთანა, იმისთანა...), ზმნური ნაწილი კი—მეშველი ზმნა ვარ და მისი მონაცვლე ფორმები.

ნაცვალსახელი ყოველთვის სახელობით ბრუნვაში დგას, მეშველი ზმნა კი იცვლება პირის, რიცხვისა და მწკრივის მიხედვით. ეს უკანასკნელი ხან შერწყმულია სახედად ნაწილთან გამარტივებული ა-ს სახით, ხან კიდევ ცალკე დგას:

ხიდი ის ე თ ი ა, რომ ზედ გავლა ვაგიჭირდება.

კაცი ის ა რ ის, ვინც მამულს გამოადგება მცველად.

შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება მიუგებს კითხვებზე: ვინ არის? რა არის? როგორია? რომელია? იგი მთავარს უერთდება ნაქვემდებარებელი რომ კავშირითა და ვინც, რაც, როგორიც, რომელიც მიმართებითი ნაცვალსახელებით. ამავე ფუნქციით ასახელებენ როგორც, როცა, სადაც ზმნიზედებსაც (ნ. ზასილია):

ღრობა მაშინ ი მ ის თ ა ნ ა ი ყო, რომ ამგვარ ჭორებს გასავალი ექნებოდა.

ის ა ღ ა რ ა ვ არ, რაც ვიყავ.

მე როგორიც დავიბადე, ის ე თ ი ვ არ მუდამ.

საბამაშო ის ე თ ი ა, რომელიც ყმაწვილის ჭკუა-გონებას

ავარჯიშებს.

კაცი ის ა რ ის, ვინც პპოვა ჭირთაგან გამოსავალი.

მე რ გ ი ვ არ, ვინ სოფელსა არ ამოვკრებ კიტრად ბერად.

შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება მეტწილად მოსდევს მთავარს, იშიათად — უსწრებს:

მე ისა ვარ, ვისაც მოძმის ლაღატი წარმოუდგენდად მიმანჩია.

როგორიცაა მცენარე, ისეთივეა ნაყოფი.

§ 6. შემასმენლური დამოკიდებული წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. XX საუკუნის 50-იან წლებამდე შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება არ იყო ცალკე სახედ გამოყოფილი არც ძველ ქართულ გრამატიკებში, არც მომდევნო ხანის სასწავლო სახელმძღვანელოებში. ამგვარი რთული ქვეწყობილი კონსტრუქცია ზოგი სპეციალისტის მიერ განიხილებოდა განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებად. მაგრამ, ზოგადი ასპექტით, ნებისმიერი დამოკიდებული წინადადებისა და მისი ასახსნელი მისამართი სიტყვის სემანტიკური მიმართების გათვალისწინება უცილობლად მოითხოვდა საანალიზო ტიპის დამოკიდებული წინადადების სხვაგვარ კვალიფიკაციასა და მისი რეალური ფუნქციის დაზუსტება-დაკონკრეტებას.

1958 წელს დაიბეჭდა ნ. ბასილიას ნაშრომი „შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ახალ ქართულში“, სადაც ავტორი ასაბუთებს, რომ რთული ქვეწყობილი წინადადებისათვის შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ისეთივე დამახასიათებელი მრავლენაა, როგორც ქვემდებარული, დამატებითი დამოკიდებული წინადადებები. „ეს დამოკიდებული რომ ნამდვილად შემასმენლურია, ამას ამტკიცებს მისი გადაქცევა მარტივ წინადადებად. ამ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი სახელმწიფად გადაკეთდება და დაიკავებს მთავარი წინადადების შედგენილი შემასმენლის ჩვენებითი ნაცვალსახედის ადგილს და მეშვედ ზმნასთან ერთად მოგვცემს მარტივი წინადადების შემასმენელს (არსენა ისეთია, რომ ტყვიას ხელით იჭერს. შერ. არსენა ტყვიის ხელით დამჭერიან).“

ნაშრომში დახასიათებულია შემასმენლური დამოკიდებული წინადადების მთავართან შეერთების საშუალებანი, მთავარი კომპონენტის შედგენილი შემასმენლის სახელადი და ზმნური ნაწილები...

შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ცალკე სახედ შეტანილია დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“,¹ მაგრამ სასკოლო სახელმძღვანელოებში დასახელებულიც კი არაა.

მართალია, შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ს. ხმარების სიხშირით ვერ გაუტოლდება ზოგ სხვა დამოკიდებულს, მაგრამ მისი არსებობა თანამედროვე ქართულში მაინც რეალური ფაქტია და იგი

¹ ავტორი საკითხის განხილვას იწყებს ასეთი შენიშვნით: „გრამატიკულ ლიტერატურაში ხშირად ცალკე ტიპად გამოყოფენ ე. წ. შემასმენლურ დამოკიდებულ წინადადებას“.

უნდა განიხილებოდეს როგორც დამოუკიდებელი ერთეული სასჯარო სახელმძღვანელოებშიც.

§ 7. დათმობის დამოკიდებული წინადადება. დათმობითა დამოკიდებული წინადადება, რომლის მიხედვითაც არ არის მოსალოდნელი ის, რაზედაც მთავარ წინადადებაშია დაპირაკი (ე. კვაჭაძე). ღოგოკური მიმართება დათმობით დამოკიდებულსა და მის მთავარს შორის ისეთია, რომ ერთსა და იმავე დროს მთავარისა და დამოკიდებულის მოქმედება არაა მოსალოდნელი, ერთმანეთის საპირისპიროა, მაგრამ გარკვეულ კონკრეტულ შემთხვევაში შესაძლებელია (ა. შანიძე).

„დათმობითი დამოკიდებული წინადადება გამოსატყვევს ისეთ მოვლენებს, რომლის განხორციელება მთავარი წინადადების მიხედვით არ არის მოსალოდნელი, მაგრამ მაინც სრულდება“ (ქვიციანი).

მაშასადამე, დათმობითი დამოკიდებული წინადადება ისეთ ამბავს გადმოგვცემს, რომელსაც უპირისპირდება და უგულებელყოფს ის, რაც მთავარ წინადადებაშია წარმოდგენილი:

თუმიცა მზე უზვად ჰყუნდა სხივებს დედაძინას, მაგრამ მაინც საკმაოდ გრილოდა.

1-ლი კომპონენტი დამოკიდებულია, მე-2 — მთავარი. მათ შორის ღოგოკური მიმართება ასეთია: თუ მზე დედაძინას უზვად ჰყუნდა სხივებს, მაშინ სიგრილე არ უნდა ყოფილიყო. ან პირიქით: თუ საკმაოდ სიგრილე იყო, მაშინ მზის სხივები უზვად ვერ მოეფინებოდა დედაძინას. და, მიუხედავად ორივე კომპონენტის ურთიერთგამომრიცხავი მოვლენისა, მოქმედება ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მაინც სრულდება (მაინც შესაძლებელია).

როგორც წესი, დათმობით დამოკიდებულ წინადადებაში მთავარი წინადადების გამომრიცხველი პირობაა ნაჩვენები. სწორედ ამის მიხედვით, დათმობითი დამოკიდებული წინადადება გარკვეულად ემსგავსება პირობით დამოკიდებულ წინადადებას — ორივე მათგანი პირობას გამოხატავს, მაგრამ ამ პირობისადმი მთავრ კომპონენტში გადმოცემული აზრის მიმართება სხვადასხვაგვარია. კერძოდ: როცა დამოკიდებული წინადადება პირობითია, მთავარში ამ პირობის შესაბამისი მოქმედებაა გადმოცემული, ხოლო, როცა დამოკიდებული დათმობითია, მთავარში გადმოცემული ამბავი უპირისპირდება დამოკიდებულთა წარმოდგენილ პირობას:

თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელი (დამოკიდ. პირობითია).

329. **თუმცა** გარდასული, გარდამქრალი შენ ხარ ვაჩხყვდავი, მაინც გღი-
ნათებს შენი მშვენიერება (დამოკიდ. დათმობითია).

თუ გამოიღარა, სანადიროდ წავად (დამოკიდ. პირობითია).

330. **თუნდაც** არ გამოიღაროს, სანადიროდ მაინც წავად (დამოკიდ.
დათმობითია).

დათმობითი დამოკიდებული წინადადება უნდა იყოს მათგანში მათგანში-
დებარებული კავშირებითა (თუმცა, თუმცაღა, მიუხედავად იმისა, რომ,
გინდ, თუნდ, რაგინდ, თუგინდ, რომ) და უნდა ნაწილად იყოს მიმართები-
თი ნაცვალსახელებითა და მიმართებითი ზმნიშელებით (ვინც უნდა,
რაც უნდა, როგორც უნდა, რომელიც უნდა, სადაც უნდა, როდესაც უნდა...).
ამათგან სპეციფიკურია **თუმცა**. ამიტომ ამ ტიპის წინადადებას თ უ მ-
ც ა ო ბ ი თ დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ს ა ც ე ძ ა ხ ი ა ნ .

დათმობით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში არ მოუპოვება მი-
სათითებელი სიტყვა — კორელატი. იგი მიემართება მთლიანად მთავარს:

თუმცა ლამე იყო, მაგრამ ქუჩაში მაინც ირეოდა ხადსი.
მიუხედავად იმისა, რომ კოკისპირულად წვიმდა, სტუმარი მაინც
ვაუღვა გზას.

გინდ მეძინოს, მაინც სულში მიზიხარ.

თუნდ... მზემ ტანთ ჩაიცვას შავები, მაინც მზეობას მიზამენ
შენი ფოფინა თვალები.

თუნდაც მოკვდეს ქვეყნისათვის, ევ სიკვდილი სიცოცხლეა.

ტოროდას მაინც არ მოვკვდევ, ბევრიც რომ მქონდეს წამალი.

კაცს მართებს დამდა დახედვა, **რაგინდ** მაღლამდის იაროს.

არ გათეთრდება ყორანი, **რაც უნდა** ხეხო ქვიშითა.

რაც უნდა ჭირი მომკერძო, ბიღწთ არ შავეკერი ზავითა.

ვინც უნდა მოსულიყო, მასპინძელი მაინც ყველას გუდლია ხვდებოდა.

სადაც უნდა შევიარო, ღვინოს დამაძაღებენ.

ცაში რამდენიც უნდა იარო, დამჩენი მაინც არა ხარ არსად.

როგორადაც უნდა გვძუდღეს ერთმანეთი, ერთად ცხოვრების ფორ-
მები უნდა მოვძებნოთ.

ზოგჯერ უნდა ნაწილად ნაცვლად გვხვდება **გინდ**:

რაც გინდ ითოვლოთ-იწვიმოთ, მაინც ვერაფერს დაგვაკლებთ.

ქართული გრამატიკის სახელმძღვანელოებსა თუ სპეციალურ გამო-
კვლევებში არაერთგზისაა აღნიშნული, რომ უნდა ნაწილად იყოს საკავ-
შირებელი სიტყვები ზმნას შეიწყობენ დადებითი ფორმით (ვინც უნდა
მოსულიყო). ამიტომ შეცდომაა, თუ ვიტყვით: **ვინც** არ უნდა მოსუ-

დყო და მისთ. ამგვარ გამოთქმებში არ ნაწილაციის გამოყენება უმართე-
ბულოდაა ჩათვლილი გრამატიკული წესის მიხედვით.¹ მიუხედავად ამისა,
ვინც არ უნდა ტიპის შესიტყვება თანამედროვე სამწერლობო ენაში,
განსაკუთრებით ზეპირ მეტყველებაში, საკმაოდ ხშირად გვხვდება და
აშკარაა, რომ კიდევ უფრო მატულობს მათი გამოყენების შემთხვევები.

ამგვარად სათანადო მაგალითებს დავიმოწმებთ ჩვენ მიერ შემოწმე-
ბული ტექსტიბიდან:

რ ა ც არ უ ნ დ ა იყოს, მინც ერისთავის ასულია შორენა (კ. გამს.).
ს ა დ ა ც არ უ ნ დ ა ვლიდეს ეს საპაერო გემი,
მინც ფაზისის კიდეს უვლის ოცნება ჩემი (გადაკტ.).

რ ა ც არ უ ნ დ ა იყოს გმირი, სული მინც არის ტკბილი (მ. მაჭავ.).

რ ა ც არ უ ნ დ ა დიდი კაცი ყოფილიყო, ციცკორე დარიგების
კილოთი ეტყოდა (გ. ღონ.).

რ ა მ ხ ე დ ა ც არ უ ნ დ ა გაიზარდო, ჩემთვის ყოველთვის ბლარი
ხარ (რ. ჯაფარ.).

რ ა ც არ უ ნ დ ა ჩაუვარდეთ კოვზი ნაცარში, სხდომაზე მინც
მოიღერებენ ყელს („ღიტიერ. საქართ.“)²

შენიშვნა: სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით. ვინც არ უნდა ტიპის
შესიტყვება ჩვენში შემოსულია რუსული ენის მეშვეობით, არ არის ქართული
ბუნებისა, ამდენად, უმართებულაა (ვ. თოფურია). ჩვენ საგანგებოდ შევისწავ-
ლეთ ვინც უნდა|ვინც არ უნდა ტიპის კონსტრუქცია:თა გამოყენების შემთხვევე-
ბი თანამედროვე ქართულში. აღმოჩნდა, რომ XX საუკუნის დასაწყისამდე არ
ნაწილაციანი ფორმები საერთოდ არ დასტურდებოდა. იგი თავს იჩენს პირველად
20-იანი წლების პრესის ენაში (ვ. თოფურია), სამწერლობო ქართულშიც 50-იან
წლებამდე შედარებით იშვიათი იყო დადებითი შესიტყვების გვერდით. დღეს
კი პირიქითაა: უარყოფითნაწილაციანი კონსტრუქცია გაცილებით ქარბობს უარ-
ნაწილყო შესიტყვებას, ზეპირ მეტყველებაში თითქმის ერთაღვრით ფორმაა.

ამჟარა, რომ ამგვარ. შესიტყვებაში არ ნაწილაციი ლაცილია უარყოფითი
შინაარსისაგან. იგი მხოლოდ აძლიერებს ნათქვამის სემანტიკას. კერძოდ, აძ-
ლიერებს აზრობრივ დამპირისპირებას (დათმობითობას) დათმობით დამოკიდე-
ბულ წინადადებასა და მის მთავარ შორის (სადაც არ უნდა წახვიდე. კანონი
მინც მოგძებნის. შდრ. სადაც უნდა წახვიდე. კანონი მინც მოგძებნის).

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, 1949, გვ.
163—164; ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 402; ა. შანი-
ძე, ქართული ენის საკიბობოროტო საკითხები, 1979, გვ. 65.

² მაგალითების დამოწმება შეიძლება ღილექტური ტექსტიბიდანაც.

ფიქრობთ, რუსელის გზით შემოსული კონსტრუქცია მიესადაგა ქართულ ენას (ქართულ ბუნებას), მოხმარების თვალსაზრისით გაბატონდა, რამდენადაც არ ნაწილაკმა შეიძინა ახალი ფუნქციური დატვირთვა. ამიტომ შესაძლებელია იგი ჩაითვალოს სალიტერატურო ენის ნორმებით დასაშვებ ფორმალ.¹

მართალია, დათმობით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში კორექტი არ მოეპოვება, რამეთუ იგი არ ხსნის რომელიმე ერთ წევრს (არ წარმოადგენს მთავარი წინადადების ერთი კონკრეტული წევრის გაფართოებულ სახეს), სამაგიეროდ, თუმცა² კავშირიან დამოკიდებულს მთავარში მოეპოვება კავშირი მაგრამ და ნაწილაკი შაინც ერთად ან ცად-ცადკე:

თუმცა შემოდგომა იყო, მაგრამ მაინც ცხელია.

თუმცა დედას გული მოუვიდა, მაგრამ გაჯავრება ვერ მოახერხა სიცილის ვამო.

თუმც ალარ ჰქონდა მკვდებში ღონე, მაინც კი ხელი შემოუბრუნა.

შეიძლება თუმცა კავშირს ახდეს კი ნაწილაკი და მიიღება თუმცა კი:

თუმცა კი შერჩა წადილი ძველი, მაგრამ უბედურს ალარ მოსდევდა არც ღონე და არცა წელი.

ზოგჯერ ც ნაწილაკი მაგრამ ან შაინც სიტყვების ფუნქციას ასრულებს.

თუმცა მაისი დადგა, ბალში ერთი მწვანე ბადაჩიც არ მოჩანდა.

შინაარსობრივ-სტრუქტურული ნიშნების მიხედვით დათმობით დამოკიდებულ წინადადებას ყოფენ ორ დიდ ჯგუფად. პირველში აერთიანებენ ისეთ წინადადებებს, რომლებიც გამოხატავენ რეალურად არსებულ გამომრიცხველ პირობას. ანუთი წინადადება შეიცავს ზმნის თხრობითი კიდოს ფორმებს და უერთდება მთავარს კავშირებით: თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ. მთავარში ხშირად არის წარმოდგენილი შესაბამისი მნიშვნელობის დათმობის ნაწილაკი შაინც და მაპირისპირებელი კავშირი მაგრამ (მაგ., თუმცა მგზავრებს მოძღვარი არასოდეს ენახათ, მაგრამ წმინდა მამის სახელი მაინც მისწვდომოდათ).

¹ დაწვრ. იხ. ვ. თოფურია, „ერთი სინტაქსური კონსტრუქციისათვის ქართულში“; ჩვენი — „ველავ ერთი სინტაქსური კონსტრუქციისათვის თანამედროვე ქართულში“.

² თუმცა ძველ ქართულში პირობითის კავშირიც იყო (შ. ძიძიგური).

მეორე ჯგუფში შედის ყველა დანარჩენი კავშირითა და საკავშირებ-
დით წარმოდგენილი დათმობითი დამოკიდებული წინადადება, რომლის
წინა-შეშასმენელი კავშირებითის ფორმითაა და წინადადება მთლიანად
გამოხატავს არა რეალურად არსებულ შემთხვევებზე პირობას, არამედ
შესაძლებელ დაშვებას ისეთი პირობისა, რომელიც, ჩვეულებრივ, ზღვარ-
დაუდებელია, მაგრამ ვერ დააბრკოლებს იმ მოქმედების შესრულებას,
რაზედაც მთავარ წინადადებაშია დაპირაკი (მაგ., **თუნდაც წვიმა იყოს,**
მ ა ი ნ ც წავად. შღრ. თუშცა წვიმა იყო, მ ა ი ნ ც წაველი).

დათმობითი დამოკიდებულის შემცველი ზოგიერთი ქვეწყობილი წი-
ნადადება ფორმობრივ-სემანტიკურად უახლოვდება მაპირისპირებულკავ-
შირიან რთულ თანწყობილ წინადადებას, თუშცა მათ შორის სხვაობაც
აქვარა. თანწყობილის კომპონენტები ერთმანეთის მიმართ უფრო
თანასწორია და მათ შორის პირობა და დაპირისპირება არ არის გამო-
ხატული ისე მკვეთრად, როგორც ეს ქვეწყობილშია. მაგალითად:

ურჩიეს, მაგრამ არ დაიჯერა (თანწყობილი).

შღრ. თუშცა ურჩიეს, მ ა გ რ ა მ მაინც არ დაიჯერა (ქვეწყობილი).

ზოგიერთი დათმობითი დამოკიდებული წინადადება მთავართან შე-
საერთებლად იყენებს **თუნდ, რომ** რთულ კავშირსაც:

თუნდაც რომ მოვცდე, რა ცუდი საქმისათვის მოვცდები?

ა დ გ ი დ ის მ ი ხ ე დ ვ ი თ დათმობითი დამოკიდებული წინადადე-
ბა უსწრებს ან მოსდევს მთავარს. ფაქტობრივად, დამოკიდებულის
პოზიციას მეტწილად განსაზღვრავს მასში გამოყენებული კავშირი:

რაგინდ ლაშე იყოს ბნელი, მაინც ველით განთიადსა.

უკეთეს ბინას ვერ ნახავ, თუნდ შოვდო კიდი-კიდეო.

თუშცა კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, იწყებს
მთავარს, რომელშიც კორელატიის ფუნქციით გამოყენებულია **მაგრამ**
კავშირი. იშვიათად **თუშცა** კავშირიანი დამოკიდებული მოსდევს მთა-
ვარსაც. ამ დროს მთავარში **მაგრამ** კავშირი აღარ გვექნება, შეიძლება
იყოს **მაინც** ნაწილადკრ:

თუშცა გამერია თმებში ჭალარა, **მ ა გ რ ა მ** გული მაქვს
ახლგაზრდული.

არ ცხედოდა, თუშცა ცა მოწმენდილი იყო.

**სროლა მ ა ი ნ ც არ წყდებოდა, თუშცა ტყეები უბრადოდ
იკარგებოდა.**

შენიშვნა: ლ. კვაკაძე დათმობითი დამოკიდებული წინადადების ანალიზისას ცალკე განიხილავს ოღონდ, ოღონდაც კავშირიან წინადადებას და მას უწოდებს პირობით-დათმობითის შინაარსის დამოკიდებულს. მაგ, „მიქელა ჭანს არ იზოგავდა, ოღონდ ოჯახი არ დაენგრა“. „ამ ტიპის წინადადება, — მეცნიერის აზრით, — უახლოვდება მაპირისპირებელკავშირიან რთულ თანწყობილ წინადადებას: იგი, შეიძლება ითქვას, შეუღლებური ტიპის რთული წინადადებაა“.

აქვე მითითებულია ოღონდ კავშირის სხვა ფუნქციებზეც:

ა) ოღონდ ზოგჯერ მთავარშია და რამდენაღმე მაპირისპირებელი კავშირის მნიშვნელობა აქვს. ასეთ დროს დამოკიდებული მთავარს უერთდება თუნდ: თუგინდ კავშირებით: („ჩვენ თუნდ სულ ერთ დღეს დავიხსოვებით, ოღონდ შენ იყავ, მეფევ. დღევარქელი“).

ბ) ოღონდ (ოღონდაც) მთავარი წინადადების როლსაც ასრულებს (ოღონდაც, რომ წავიდა).

§ 8. პირობითი დამოკიდებული წინადადება. პირობითია დამოკიდებული წინადადება, რომელიც გვიჩვენებს, თუ რა პირობაა საჭირო, რომ შესრულდეს ან არ შესრულდეს მთავარი წინადადებით გამოსატყუდი მოქმედება. იგი მიუგებს კთხვებზე: რა პირობებში? რა შემთხვევაში?

თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფედი.

1-ლი კომპონენტი დამოკიდებულია, მე-2—მთავარი. ამ უკანასკნელს დაესმის კითხვა—რა შემთხვევაში გასტანჯავს კაცს წუთისოფედი? პასუხს იძლევა დამოკიდებული—თუ ცოდნა არა აქვს.

პირობით დამოკიდებულ წინადადებასა და მის მთავარს შორის აზრობრივი მიმართება ასეთია: დამოკიდებულში პირობაა დასახელებული, მთავარში კი — შედეგი. ე. ი. ამ ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადება პირობით-შედეგობითია.

პირობით დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება კავშირებით: თუ, თუკი, უკეთუ, რომ, თუ რომ, თორემ, როდესაც, ოღონდ, ოღონდ კი¹. ამათგან ძირითადია თუ და რომ.

პირობით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში კორელატი არ მოეკოვება, რამდენადაც იგი არ ხსნის მთავარის რომელიმე წევრს:

¹ „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ ოღონდ, ოღონდაც კავშირი, როგორც მთავართან შეერთების საშუალება. არ არის დასახელებული არც პირობითი და არც დათმობითი დამოკიდებული წინადადებების კავშირთა ჩამოთვლისას. მაგრამ დათმობითი დამოკიდებული წინადადების ანალიზის დროს საგანგებოდაა მსჯელობა ოღონდ კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებაზე, რომელიც მიჩნეულია პირობით-დათმობითის შინაარსის დამოკიდებულად (იხ. ზემოთ).

თუ სიბნელე არ გინახავს, ფასს ვერ დასდებ სინათლესა.

თუკი გშია, ზაქარია, ცივი მჰადი შაქარია.

უკეთუ არ გაგყვანიათ ჯარი ჩვენი სახელმწიფოდან, გადა-
მწყვეტ ზომებს მივიღებთ.

ეს გონიერი ფინია რომ არ შესწრებოდა, ბავშვი დაიხრჩობოდა.

გამიქვავდეს მაშინ ენა, თუ რომ¹ ვისმე მივეფერო.

ნუ დაანახებებ შენს ქურან ცხენსა, თორემ ის ბიჭი განანებს
ბევრსა.

პირობითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება როცა
კავშირითაც. მართალია, როცა დროის გარემოებითი დამოკიდებულის
ძირითადი კავშირია, თანაც ორივე შემთხვევაში დამოკიდებულს მთა-
ვარში შეიძლება. კორელატიდ მოუპოვებოდეს მაშინ ზმნიზედა; მაგრამ
გარეგნულად მსგავს დამოკიდებულ წინადადებათა სინტაქსური ფუნქცი-
ის გარკვევა მაინც ხერხდება. კერძოდ: ჯერ ერთი, დავაკვირდებით
მთავარისა და დამოკიდებულის შინაარსობრივ მიმართებას, აგრეთვე,
უნდა გამოვიყენოთ სპეციფიკური კავშირის ჩასმის ხერხი. მაგალი-
თად, თუკი როცა კავშირი უმტკივნეულოდ შეიცვლება თუ კავშირით,
მაშინ დამოკიდებულს პირობითია, თუ არ შეიცვლება—დროის გარემო-
ებითია:

როცა გული გაქვს, მაშინ მიხვდები სხვის ტკივილს.

შდრ. თუ გული გაქვს, მაშინ მიხვდები სხვის ტკივილს.
მაგრამ:

მაშინ თორმეტი წლისა ვიყავი, როცა ბატონმა სახელს
მომამორა.

(აქ აზრობრივად შეუძლებელია თუ კავშირის გამოყენება).

უკეთუ კავშირი ფართოდ მოიხმარებოდა ძველ ქართულში, ახალში
კი ძალზე იშვიათია, ისიც საქმიან მიმოწერაში თუ შეგვხვდება (უკე-
თუ მომდინარეობს უკუეთუ-საგან).

რომ კავშირი არ იწყებს დამოკიდებულს, ამიტომ მის წინ მძიმე
არ დაისმის. რომ კავშირის შეიძლება შეუერთდეს თუ კავშირი და მი-
იღება რთულთუ რომ.

თორემ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება სპეციფიკური ხასი-
ათისაა. იგი მიღებულია თუ კავშირისა და არა ნაწიდაკის შეერთებით

¹ ლ. კვაჭაძის აზრით, თუ რომ კავშირის ერთდროულად გამოყენება არ არის
საჭირო, საკმარისია, რომ კავშირიც. ეფიქრებთ. თუ რომ ზოგჯერ განსხვავებულ
სტილისტურ ელფერს ატარებს, ამიტომ მისი გამოყენებაც მიზანშეწონილი ჩანს.

და გამოსატყავს პირობით-შედევობითს შინაარსს. **თორემ** თავად შეიცავს ქვეწყობილი წინადადების შინაარსს. ე. ი. ერთდროულად **თორემ** კავშირიანი დამოკიდებული ორი წინადადების შემცველია. მაგალითად, „თორემ შავ ღღეს დაგაყენებ“ გულისხმობს: „თუ არ ვადმომიგდებ, მაშინ შავ ღღეს დაგაყენებ“.¹

სპეციალურ ლიტერატურაში პირობითი დამოკიდებული წინადადების კავშირად მიჩნეულია აგრეთვე **ოლონდ (ოლონდ კი)**²:

ოლონდ კი მამულის გამყოფი არ გასჩენოდა, პლატონი თვითონ მოძებნიდა სადედინაცვლოს.

დასძარი შენი დექსის ხანძარი და სხვა დიდებას ნურას დაეძებ, **ოლონდ კი** ცრემლის ერთი მარცვალი ხაღხის გულიდან შენს გულს დაეცეს.

ყვედას ერთ თვეში დავაბრუნებო, **ოლონდ** არსენა დამშვიდდესო.

მთავარი წინადადება, რომელიც ახლავს პირობით დამოკიდებულს, მოდალობის მიხედვით მრავალფეროვანია. იგი შეიძლება იყოს თხრობითი, კითხვითი, ძახილის, კითხვით-ძახილისა და ბრძანებითი:

მთელი ამქვეყნიური დიდება დავიწყებას მიეცემოდა, ზენაარს რომ არ ებრუნა მის გადარჩენაზე — არ შეექმნა წიგნები.

ავს თუ ავი არ ვუწოდეთ, კარგს სახედად რა დავარქვათ?

თუ მტერიმა დამცეს ხმადგაბასრულმა, დარღს ნუ მოიხვევ ღრუბლის გუნდებად.

აქ რომ ყოფიდიყვენ, ეს უბედურება ხომ არ დაემართებოდათ?!

¹ **თორემ** კავშირიანი პირობითი დამოკიდებული წინადადების ამ თავისებურების შესახებ დაწერილებით იხ. გ. როჯავას ნაშრომში „აპოტაქსის საკითხისათვის“ და შ. ძიძიგურის წიგნში „ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის“.

² **ოლონდ** კავშირი ახალ ქართულში ფართოდ გავრცელებულია. იგი პირველად თავს იჩენს საშუალო ქართულის გვიანდელ ძეგლებში. ამოსავალი ფუძით და ნაწილობრივ სემანტიკურად უკავშირდება საშუალო ქართულშივე გამოყენებულ ზმნისართს „ულონიოდ“, რომელიც დადასტურებითი მნიშვნელობის მქონე იყო (ნიშნავდა „უეკველად“, „უცილობლად“, „შართლაც“). დროთა ვითარებაში **ოლონდ** კავშირი მაპირისპირებელი კავშირის ფუნქციას იძენს. აერთებს ერთგვარ წევრებსა და წინადადებებს. ახალ ქართულში **ოლონდ** გამოიყენება ქვეწყობილ წინადადებაშიც. ასეთ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება გამოსატყავს პირობას, ზოგჯერ დათმობასა და ნატურასაც. **ოლონდ** კავშირის მქვემდებარებელი ფუნქციით აღჭურვა შედარებით ახალი პროცესი ჩანს (დაწერილებით იხ. ლ. კვანტალიანის ნაშრომში „**ოლონდ** კავშირი ქართულში“).

თუ ტყუილი გამოდგეს, დამსმენს თავი გააგდებინეთ!

ნუ დაანახვებ შენს ქურან ცხენსა, თორემ ის ბიჭი განანებს ბევრსა.

პირობითი დამოკიდებული წინადადების მთავარი კომპონენტი ზოგჯერ უშემასმენლოა. ასეთ შემთხვევაში მთავარი წინადადება ან გაარსებობისთვის შორისდებულთ არის გადმოცემული, ან კიდევ ის მთავარ წევრად შედის ასეთ წინადადებაში:

ვაი თქვენი ბრადი, თუ ეს ამბავი შეუტყვია ვისმე!

თუ ტყუილი აღმოჩნდეს ჩემი ნათქვამი, აჰა, ჩემი კისერი და შენი ხმალი!

პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში იშვიათად შეიძლება შემასმენელი გამოტოვებულიც იყოს:

შენ რომ არა, ახლა ტყვედ ვიქნებოდი.

შენიშვნა: ცნობილია, რომ თუ კავშირი პოლისემიურია: გამოიყენება როგორც მავრთებელი. ისე მაქვემდებარებელი კავშირის ფუნქციით. თავის მხრივ, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავართან აერთებს სხვადასხვა სახის დამოკიდებულს, მაგრამ ძირითადად მაინც პირობითი დამოკიდებელი წინადადების კავშირია. შესაბამისად, თუ კავშირის კვეწყობილის კომპონენტებით გამოისატება პირობით-შედეგობითობა.

გარდა ამისა, სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია თუ კავშირის კიდევ ახალი — განსხვავებული სემანტიკურა ფუნქციაც. მაგალითად: ვინ წააქეზოს გონება, თუ არა გულმა (ვ. ლომთათ.).

რა მაქვს მოსაგონებლად, თუ არ ჩემი ვაეპითა ცხოვრება (გრ. ორბ.).
ქართლის ჰირსა ვერვინ მოსთვლის, თუ არ ბრძენი. ენა-მკვერი (გურამ).

თითქო კეუა, თუ არ წიგნში, სხვაგან აღარსად იყოს (ილია)

როგორც ვხედავთ, თუ კავშირი არ ნაწილად დაამატებით სძენს წარტკით მნიშვნელობას ისეთ ქვეწყობილ წინადადებას, რომლის კომპონენტები მტკიცებებს მიხედვით უარყოფითია და პირობითი. მიიჩნიათ, რომ ზემოდასახელებული ტიპის ქვეწყობილ წინადადებებში (რომლებიც სამწერლობო ენაში, ზეპირ მეტყველებაში ხელშეასახებად დასტურდებიან) თუ არ კავშირის დამოკიდებელი კვალიფიკირებული უნდა იქნეს. როგორც წარტკით — დასტურდებიან პირობითი პირობით-შედეგობითისაგან გასაჩივნად.

(ლაურ. იხ. ლ. კვანტალიანის ნაშრომში „ერთი სახის პირობითი დამოკიდებული წინადადებისათვის“).

ადგილი მისხედვით პირობითი დამოკიდებული წინადადება უსწრებს ან მოსდევს მთავარს, იშვიათად შეიძლება მასშიც იყოს მოქცეული. ფაქტობრივად დამოკიდებული წინადადების პოზიციას განსაზღვრავს გამოყენებული კავშირი:

ვაჟაკობა თუ სისუღღესთან არის დაკავშირებული, ჩადად არ ღირს.

გული ადგილიდამ უნდა მისძრას-მოსძრას კაცმა, თუ კაცს კაცის სიკეთე უნდა.

მე შემიძლია, თუ მოვინდომებ, ცხვირსახოცივით დავკეცო ზეცა.

§ 9. შედეგობითი დამოკიდებული წინადადება. შედეგობითია დამოკიდებული წინადადება, რომელიც გვიჩვენებს მთავარ წინადადებაში გამოსახატული მოქმედების შედეგს:

მგზავრებს გზა აებნათ, რის გამოც ქადაქს ჩასვდა დაავიანდათ.

პირველი კომპონენტი მთავარია, მეორე—დამოკიდებული. მასში მოცემულია მთავარი წინადადებიდან გამომდინარე შედეგი—გზის აბნევას შედეგად მოჰყვა დაავიანება.

როგორც აღნიშნულია, შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების დაქვემდებარება მთავარისადმი სუსტადაა გამოსახატული. ამიტომ შედეგობითი დამოკიდებული წინადადება უფრო დამოუკიდებელია, ვიდრე სხვა სახის (ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი...) დამოკიდებული. იგი მიემართება მთლიანად მთავარს და არა მის რომელიმე წევრს. შესაბამისად, შედეგობით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში კორედატიც არ მოეპოვება.

შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი ქვეწყობილის მთავარსა და დამოკიდებულს შორის ლოგიკური მიმართება ასეთია: მიზეზი მოცემულია მთავარში, შედეგი კი — დამოკიდებულში. სწორედ მიზეზშედეგობრიობის გამოსახატვის თვალსაზრისით ასეთი სახის ქვეწყობილი წინადადება შებრუნებული სახეა მიზეზის ვარემოებით დამოკიდებულნი ქვეწყობილისა:

კერაზე ცეცხლი ოდნავ ბუჭავდა, რის გამოც ოთახში ბნელოდა.

შპრ. რადგანაც კერაზე ცეცხლი ოდნავ ბჭუტავდა, ამიტომ ოთახში ბნელოდა.

პირველ ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული (2) შედეგობითია, მაგრამ იგივე წინადადება მეორე ქვეწყობილში მთავარი კომპონენტია, რომელსაც ახლავს მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული.

შედეგობითი დამოკიდებული წინადადება მთავარს უერთდება კავ-შე.რებით: ასე რომ, ისე რომ, რის გამოც, ამის გამო, ამიტომ. ამათგან ასე რომ და რის გამოც სპეციფიკური კავშირებია:

ჩემსავით ობოლი იმედი წამართვა წუთისოფელია,

ასე რომ ახლა არაფრის იმედი არა მაქვს.

აქამდე სიცოცხლე ტკიბილი იყო ჩემთვის, ამის გამო ცვდილობდი ამ მხარეში დამადვას.

ყველა მისასვლელი გამაგრებული იყო, რის გამოც მტრმა უკან დაიხია.

აქ ხადხის ფეხის ხმა არ შეწყდება, ამიტომ ამ ჩარდახს შევაფარე თავი.

ჯანდიერის კაცებს მსტოვარი დაეჭირათ, ასე რომ შეთქმულება გამჟღავნდა.

როგორც ვხედავთ, შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების კავშირებზე გაზოყნებულია ამიტომ. ამის გამო, რომლებიც, მეორე მხრივ, მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებისათვის კორელატივია.

კომპონენტებს შორის აზრობრივი მიმართების თვალსაზრისით შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი ქვეწყობილი ზოგჯერ ჩამოჰყავს ვითარების გარემოებითიან ან განსაზღვრებით დამოკიდებულნიან ქვეწყობილ წინადადებას.

1. მთელი კვირა ხვავიანად ბარდნიდა, ისე რომ სოფლის გზები ჩაიკეტა (დამოკიდებული შედეგობითია).

შპრ. მთელი კვირა ისე ხვავიანად ბარდნიდა, რომ სოფლის გზები ჩაიკეტა (დამოკიდებული ვითარ. გარემოებითია).

2. ბნელი ღამე იყო, ასე რომ კაცს თვალთან შიტანილი თითის დანახვაც არ შეეძლო (დამოკიდებული შედეგობითია).

შპრ. ისე თი ბნელი ღამე იყო, რომ კაცს თვალთან შიტანილი თითის დანახვაც არ შეეძლო (დამოკიდებული განსაზღვრებითია).

შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების ადგილი მყარია. იგი ყოველთვის მოსდევს მთავარს:

დათიკოს სიკვდილის შემდეგ იმ ადგილებში ვერ ვიდგომიდე, რის გამოც კახეთს შემოვეყვდი.

ძალიან შევიჩვიე ჩვენი ბატონი, ასე რომ ეს შეჩვევა ბოლოს სიყვარულად გადამეცა.

შენიშვნა: რამდენადაც მიზნ-შედეგობრიობის უმოსხატვის თვალსაზრისით პირობითი დამოკიდებულებანი ქვეწყობილი შებრუნებული სახეა მიზნის გარემოებითი დამოკიდებულის შემცველი ქვეწყობილი წინადადებისა, ამგვარი ლოგიკური მიმართება გარკვეულად ეკვის ქვეშ აყენებს შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების (როგორც ცალკე სახის) არსებობას. სამეცნიერო ლიტერატურაში კიდევ გამოითქვა ტრადიციულისაგან განსხვავებული თვალსაზრისი.

უ. ყორღანაშვილი სპეციალურ წერილში „ერთი ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადების გაგებასათვის“ შეეცადა დაესაბუთებინა, „რომ შედეგობითი დამოკიდებულებანი რთული ქვეწყობილი წინადადება უნდა მიეიხნით მიზნის გარემოებით დამოკიდებულებანი ქვეწყობილად“, სადაც, წესისამებრ, მიზნის გამოხატველი წინადადება იქნება დამოკიდებული, შედეგის გამოხატველი კი — მთავარი. შესაბამისად, შედეგობითი დამოკიდებულის კავშირებად ჩათვლილი ასე რომ; რის გამოც და მისთანანი კორელატებია (დაწერ. იხ. დასახ. ნაშრომში).

თუმცა ლ. კვაჭაძეს სარწმუნოდ არ მიაჩნია ასე რომ და მისთანათა ამგვარი კვალიფიკაცია.¹

¹ ლ. კვაჭაძე „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ შედეგობითი დამოკიდებული წინადადების ანალიზისას საგანგებოდ მსჯელობს ე. წ. შემდგომობით დამოკიდებულ წინადადებაზეც. მისი აზრით, „შემდგომობითი დამოკიდებული წინადადება გადმოგვეცემს ისეთ ამბავს, რომელიც ხდება მთავარ წინადადებაში გადმოცემული მოქმედების შესრულების შემდეგ. ასეთი დამოკიდებული წინადადება ყოველთვის ბოლოშია. მოქმედების შემდგომობა აქ დაქვემდებარების საშუალებით არის გადმოცემული“.

შემდგომობითი დამოკიდებული წინადადება მთავართან შეერთებულია სიტყვებით „რის შემდეგაც“. მაგ., მიტრუამ ფარაჯა გარეცხა და გაფინა, რის შემდეგაც კარვის წინ ჩამოყდა (მეორე კომპონენტი შემდგომობითი დამოკიდებულია).

მეცნიერის დაკვირვებით, შემდგომობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი სინონიმურია ისეთი შერწყმული და რთული თანწყობილი წინადადებებისა, სადაც გამოხატულია მოვლენათა თანამიმდევრობა.

მართლაც, კომპონენტთა აზრობრივი მიმართების თვალსაზრისით, რამდენადაც აქ არ ჩანს ქვეწყობილისათვის დამახასიათებელი დაქვემდებარება, ვფიქრობთ, უფრო მართებული იქნება საანალიზო ტიპის წინადადებათა მიჩნევა შერწყმულად ან თანწყობილად.

§ 10. მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება. მთავრის მიმართია დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მიემართება მთლიანად მთავარ წინადადებას და გამოსატყუებს მთქმელის შენიშვნას, შეფასებას ან დასკვნას, ან სხვა სახის ცნობას მთავარ წინადადებაში გამოსატყუელი მოქმედებისას.

ტერმინი მთავრის მიმართი შემოიღო აკ. შანიძემ (ეს დამოკიდებული ცალკე სახედ მანვე გამოყო). ლ. კვაჭაძის შენიშვნით, ეს ტერმინი მეტად პირობითია, რამდენადაც მთლიანად მთავარს მიემართება შედეგობითიც, დათმობითიც, პირობითიც.

მაგალითად, გავარდა თოფი, რაც ნიშანი იყო იერიშის დაწყებისა.

პირველი კომპონენტი მთავარია, მეორე — დამოკიდებული, რომელიც იძლევა მთქმელის დასკვნას მთავარით გამოსატყუელი მოქმედებისას.

ა დ გ ი დ ის მ ი ხ ე დ ვ ი თ მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება ყოველთვის მოსდევს მთავარს და უერთდება მას მიმართებითი ნაცვალსახელით რაც. ეს უკანასკნელი შეიძლება შეგვხვდეს სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით. საანალიზო ქვეწყობლი წინადადების მთავარში არ მოიპოვება იმის რაიმე მანიშნებელი, რომ მას მოსდევს დამოკიდებული. მხოლოდ მთავარის ინტონაცია გვიჩვენებს, რომ წინადადება არ არის დასრულებული. ამით განსხვავდება მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება სხვა სახის დამოკიდებულისაგან:

ცა თანდათან იფარებოდა შავი ღრუბლებით, რაც ავდრის მაუწყებელი იყო.

მთელი კვირა კოკისპირულად წვიმდა, რამაც წყადდიდობა გამოიწვია. ნიკომ სახელმწიფო ქონება გაანიავა, რასაც არავინ მოელდა.

მაშინვე გამოვედი სასწავლებლიდან, რითაც ყველა გავაკვირვე.

მთავრის მიმართი დამოკიდებულებიანი ქვეწყობილი წინადადება ჰგავს ისეთ რთულ თანწყობილს, რომლის მეორე ნაწილი წარმოადგენს მთქმელის ერთგვარ შეფასებასა თუ დასკვნას. ამიტომაც ადვილი შესაძლებელი ასეთი სახის ქვეწყობილი წინადადების გადაკეთება თანწყობილად: დამოკიდებულებიდან ამოვიღებთ რაც ნაცვალსახელს, მის ადგილას ჩავსვამთ და კავშირს და ეს ჩვენებით ნაცვალსახელს. ზოგჯერ შეიძლება და არც ვიხმაროთ.

ერთბაშად გავარდა თოფი, რაც ნიშანი იყო იერიშის დაწყებისა (ქვეწყ.).

შდრ. ერთბაშად გავარდა თოფი და ეს ნიშანი იყო იერიშის დაწყებისა (თანწყ.).

სეტყვა მოვიდა, რამაც ვენახები გააფუჭა (ქვეწყ.).

შდრ. სეტყვა მოვიდა, ამან ვენახები გააფუჭა (თანწყ.).

ასეთი რთული თანწყობილი წინადადებებს კომპონენტები შეიძლება წერტილ-მიძიმითაც გამოიყოს.

შენიშვნა: მთავრის მიმართ და შედეგობითი დამოკიდებული წინადადებები პირველად შენიშნა და ცალკე სახედ გამოყო ა. შანიტემ თავის სასკოლო გრამატიკაში (1948). მას შემდეგ მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება ტრადიციულად განიხილება იმ დამოკიდებულთა რიგში, რომელთაც მთავარში არ მოეპოვებათ ასახსნელი წევრი. ლ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ უფრო ურცლადაა მიმოხილული ეს დამოკიდებული, თანეე ხაზგასმულაა მთავრისმიმართიანი ქვეწყობილის კომპონენტების სხვა ტიპის ქვეწყობილთაგან განსხვავებული აზრობრივი მიმართება (კომპონენტთა შორის დაქვემდებარება შეყოფილ არაა გამოყვეთილი).

მართლაც, საანალიზო ტიპის ქვეწყობილის გარჩევისას სშირად იჩენს თავს საცილობელი მომენტი, რის გამოც ძნელდება წინადადების სწორი ფუნქციური კვალიფიკაცია. ამ ასპექტით საინტერესოა უ. ყორღანაშვილის ნაშრომი „ეკლავ ერთი ტიპის ქვეწყობილი წინადადების გაგებისათვის“, სადაც ავტორი გრამატიკულ ლიტერატურაში დამკვიდრებული დამოკიდებულ წინადადებათა გამოცნობის ხერხების მოშველიებით ასახულებს, რომ მთავრის მიმართი დამოკიდებული წინადადება, ისე როგორც შედეგობითი დამოკიდებული, არ არსებობს. ე. წ. მთავრის მიმართი დამოკიდებულთან ქვეწყობილში გვაქვს მთავარი და ჩვეულებრივი სახის (ქვეშეშებარული, დამატებითი) დამოკიდებული წინადადებანი. ოღონდ მთავრის მიმართ დამოკიდებულად მიჩნეული წინადადება არის მთავარი, ხოლო მთავრად მიჩნეული — დამოკიდებული, რომელშიც კავშირი არ არის წარმოდგენილი (მაგრამ აღდგენა შესაძლებელია):

მაშინვე გამოვედი სასწავლებლიდან, რითაც ყველა გავაკვირე.

შდრ. მაშინვე რომ გამოვედი სასწავლებლიდან, ამით ყველა გავაკვირე.

(პირველ წინადადებაში, ტრადიციულ გაგებით, მეორე კომპონენტი მთავრის მიმართი დამოკიდებულია, მეორე წინადადებაში კი უ. ყორღანაშვილის მიხედვით, მეორე კომპონენტი მთავარია. პირველი კი — ებრალო დამატებითი დამოკიდებული).

დაწერილებით ამ მოსახრების შესახებ იხ. დასახელებულ წერილში. ჩვენი აზრით, წარმოდგენილი მსკელობა ანგარიშგასაწევია.

§ 11. დამოკიდებული წინადადება მთავარის გარეშე (უშემასმენლო მთავარი წინადადება). რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილთა განმარტოება. ქართულში ზოგჯერ გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა დამოკიდებულ წინადადებას არ ახლავს მთავარი, ე. ი. გვაქვს დამოკიდებული მთავარის გარეშე. ასეთი ვითარებაა, ჩვეულებრივ, დიალოგებში, კითხვა-მიგების დროს:

— მივხვდები, რომ ორმოცია.

— რომ არ იყოს ორმოცი?

ბოლო წინადადება დამოკიდებულია. მას მთავარი არ ახდავს, მაგრამ იგულისხმება: „რომ არ იყოს ორმოცი, მაშინ რას იზამ? დამოკიდებული პირობითია.

— რა მოგცევ?

— რაც შენი ნებაა (იგულისხმება „ის მომეცი“).

როგორც წესი, ქვეწყობილ წინადადებაში კითხვა დაესმის მთავარს, მაგრამ, სადაც მთავარი გამოტოვებულია, კითხვა ეხება დამოკიდებულს.

დამოკიდებული წინადადება მთავარის გარეშე იშვიათად გაბმულ მეტყველებაშიც შეიძლება იყოს. მაგალითად, „სოფლის გზირისათვის რომ გვეკითხათ, V ოთარანთ ქვრივის ეზოში მზისა და წვიმის მეტს არავის შეეძლო გავდა ქვრივის უნებურად“. აქ ორი წინადადებაა, ორივე დამოკიდებულია; აკლია მთავარი — „გიპასუხებდათ“.

ამ სახისაა ისეთი ქვეწყობილი წინადადებაც, რომლის დამოკიდებულს ახდავს მხოლოდ შორისდებულით ან ნაწილაკით წარმოდგენილი მთავარი, მაგრამ აკლია ზმნა-შემასმენელი. ამიტომაც, რომ მეორენაირად ასეთ მთავარს უწოდებენ უშემასმენლო მთავარს:

ღამის, რომ ჩემი სამეფო შეარცხვინოს.

ძმობაში, რომ კარგი შვილი გყოლია.

იშვიათად ასეთი სახის წინადადების მთავარი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს მხოლოდ კორელატივით:

— რაზე ფიქრობ?

— იმაზე, რომ კაცს დიდი სარგებლობის მოტანა შეუძლია ქვეყნისათვის.

§ 12. უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადება. დამოკიდებული წინადადება მთავარს, ჩვეულებრივ, უერთდება მაქვემდებარებელი კავშირით ან საკავშირებელი სიტყვით (წევრ-კავშირით). მაგრამ შეიძლება გვექონდეს უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადებაც, სადაც დამოკიდებული მთავარს უერთდება ინტონაციით (უკავშიროდ). ასეთ შემთხვევებში გამოტოვებულია ესა თუ ის კავშირი, მეტწილად რომ და თუ:

გვადი მიხვდა, √ არჩილი ატყუებდა (რომ).

ღედამ არ იცოდა, √ სად მიუწევდა შვილს გული (თუ).

როგორც აღინიშნა, უკავშირო ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტთა შეერთებისა და მათ შორის გარკვეული ღოგაკური მიმართების დამყარების ძირითადი საშუალებაა ინტონაცია, რომელიც წერაში სათა-

ნადო სასვენი ნიშნებით გამოიხატება. ეს ნიშნებია: მძიმე, ტირე, ორ-
წერტილი:

ხაღმა დაინახა, როგორ ჩაიღუპა ირემი ზღვაში.

არა, არ მიყვარს მყინვარი: ცოცხა და მიუკარებელი.

წყალში ჩავაგდე — წყლად გადაიქცა.

უკავშირო კვეწყობილ წინადადებაში სასვენი ნიშნად მეტწილად მძიმე გამოიყენება. თუ დამოკიდებული წინადადება გვიჩვენებს მთავარ წინადადებაში გამონათლული მოქმედების მიზეზს ან წარმოდგენს მთავარის ახსნა-განმარტებას, მაშინ ორწერტილი იწერება იქ, სადაც დამოკიდებული იწყება (ღაშქარს გამარჯვება აღარ ახარებდა: მტერმა ბევრი ვაჟაკი მოუყდა). მაგრამ, თუკი დამოკიდებული კომპონენტი გამოხატავს დროს ან პირობას, მაშინ იგი მთავარისაგან გამოიყოფა ტირეთი (ცეცხლში ჩავაგდე — ხმად გადაიქცა). სასვენი ნიშნად ორწერტილი და ტირე შედარებით იშვიათად გამოიყენება.

უკავშირო რთული კვეწყობილი წინადადება გვხვდება როგორც სამწერლობო ენაში, ისე ცოცხად მეტყველებაში. იგი განსაკუთრებით ხშირია მაშინ, როცა დამოკიდებული წინადადება გამოიხატება სხვათა სიტყვით (ხომ გაგიგონია, კარგი ცხენი მათრახს არ დაიკრავს).

უკავშირო კვეწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის დაქვემდებარებითი დამოკიდებულება ისევე გადმოიცემა, როგორც კავშირიანი კვეწყობილის დროს. აქაც მთავარ კომპონენტს შეიძლება უკავშირდებოდეს ყველა სახის დამოკიდებული წინადადება, რომელთაგან ზოგიერთს მთავარში შეიძლება კორელაციც მოეპოვებოდეს (ხე ი ს ე იყო წაწოლილი, მარჯვე ბიჭები ზედ გავდიოდით).

§ 13. რთული კვეწყობილი წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში რთული კვეწყობილი წინადადების შესწავლას საკმაო ხნის ისტორია აქვს.

რთული წინადადების შესახებ ზოგადი ცნობები მოცემულია ჯერ კიდევ ანტონ ბაგრატიონის გრამატიკაში. მართალია, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ანტონ I თეორიულად არ განარჩევს რთული წინადადების ორ ტიპს (თანწყობილსა და კვეწყობილს), მაგრამ გრამატიკის პრაქტიკულ ნაწილში წინადადებათა ანალიზისას უკვე საგანგებოდ მსჯელობს შეკავშირების ორი ძირითადი სახის — „თანადშერთვისა“ (ახდანდელი თანწყობილის) და „დამოკიდულყოფის“ („ქვეწყობილებითის“) შესახებ; კავშირთა ანალიზის დროს აღნიშნავს, თუ რომელი კავშირები ემსახურება დაქვემდებარებას; ხაზს უსვამს იმასაც, რომ კავშირთა მნიშვნე-

ღობით მოიხმარებიან „ზმნისზედანიც“, რომ საკავშირებელი ნაცვად-სახელები და ზმნისსართები წინადადებაში რომელიმე წევრის ფუნქციას ასრულებენ. საგულისხმოა ისიც, რომ ანტონ I აზრობრივი მიმართებით აღგენს, რა ტიპის წინადადებები ქმნიან რთულ კონსტრუქციას; გარდა ამისა, საგანგებოდ აღნიშნავს იმასაც, რომ ზმნის ზოგიერთი კილოს ფორმა (მაგალითად, პირობითი) გვხვდება მხოლოდ არასრულ (ე. ი. დამოკიდებულ) წინადადებაში, რომელიც შემავსებელი კომპონენტით დასრულებია.

ანტონი მიუთითებს, რომ რთულში გაერთიანებული ამხსნელი წინადადებები სხვადასხვა ფუნქციისა: ზოგი მიემართება და ხსნის მეორე წინადადების სახელს, სხვა კიდეე ასახსნელი წინადადების ზმნასთან ერთ-ერთი დამატების ფუნქციას ასრულებს.

ანტონის გრამატიკის პრაქტიკულ ნაწილში გაანალიზებული მაგალითების დიდი ნაწილი ისეთია, რომ მთავართან დაკავშირებულია რამდენიმე დამოკიდებული თანადაქვემდებარებით ან კიდეე რთული წინადადება შერეული სახისაა.

რთული წინადადება ცადკე სახედაა გამოყოფილი გაიოზ რექტორის გრამატიკაში. ანტონ I-ისაგან განსხვავებით, ზოგადი მოსაზრებანი რთული წინადადების შესახებ გაიოზმა შეიტანა გრამატიკის ძირითად ნაწილში. საგულისხმოა, რომ მან მრავალი ჯგუფის კავშირები დაყო ორ ტიპად და ერთმანეთისაგან განასხვავა (დღევანდელი ტერმინოლოგიით) მაერთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირები. „ამით გაიოზმა რთული წინადადების სახეებად დაყოფას ბიძგი მისცა, მაგრამ თვითონ ვერ გამოიყენა ეს მიგნება“ (დ. კვანტალიანი).

ი. ქართველიშვილმა წინ წასწია წინადადების ტიპების კვლევა იმით, რომ რთულ წინადადებაში გამოყო უმთავრესი და დამოკიდებული კომპონენტები და სცადა აეხსნა ზოგი „დამეტებულის“ (ე. ი. დამოკიდებულის) ფუნქციური მიმართება „უმთავრეს“ წინადადებასთან.

მომდევნო პერიოდის გრამატიკოსები (თ. ჟორდანიას, ს. ხუნდაძე, მ. ჯანაშვილი, ა. ქუთათელაძე...) მეტ-ნაკლები სისრულით განიხილავენ რთულ ქვეწყობილ წინადადებას. მაგალითად, თ. ჟორდანიას გრამატიკაში რთული ქვეწყობილი წინადადება, როგორც რთული წინადადების ცადკე სახე, საგანგებოდაა გამოკვეთილი.

დამოკიდებულ წინადადებათა ყველაზე სრული სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი მოცემულია ა. შანიძის სასკოლო სახელმძღვანელოებში (1939, 1948). აქ რთული წინადადება დაყოფილია ორ ჯგუფად: თან-

წყობილად და ქვეწყობილად. ეს ტერმინებიც პირველად ამ წიგნებშია ნახვარი. ა. შანიძემ დამოკიდებული წინადადების ცნობილ სახეებს დაუმატა ქვემდებარული, შემდეგ შედეგობითი და მთავრის მიმართი დამოკიდებულები.

ქვეწყობილი წინადადება ძველი ქართული ენის მასალაზე დაყრდნობით საკმაოდ სრულადაა წარმოდგენილი ნ. შარისა და მ. ბრიყვის „ქართულ ენაში“ (1931). აქ კავშირებთან ერთად ყურადღება გამახვილებულია საკორედაციო სიტყვებზე, ზმნის დრო-კილოთა ფორმებზედაც.

რთულ წინადადებას ვრცლად განიხილავს პანს ფოგტი თავის „ქართული ენის გრამატიკაში“ (1971), როცა ზმნის დრო-კილოთა ფორმების ფუნქციებზე მსჯელობს. დაქვემდებარებული წინადადებები დახასიათებულია სტრუქტურულ-სემანტიკური ნიშნებით. აქვე ნაჩვენებია ჰიპოტაქსის განვითარების ტენდენციები.

ქვეწყობის გენეზისის საკითხებს ბევრი მკვლევარი შეეხო ქართულში. კერძოდ, კ. დონდუამ საყურადღებო მოსაზრებები გამოთქვა დამოკიდებული წინადადების შესახებ, შ. ძიძიგურმა ქვეწყობილი წინადადების წარმოქმნის საკითხი განიხილა კავშირის ჩვენებასთან დაკავშირებით.

გ. როგავამ დაასაბუთა, რომ სალიტერატურო ქართულში მოქმედი ჰიპოტაქსი ინდოევროპული ენების ჰიპოტაქსის სისტემისაა; დამოკიდებული წინადადება მომდინარეობს კითხვითი წინადადებისაგან (ეს თვალსაზრისი შემდგომში არ გაიზიარა ფ. ერთელიშვილმა).

საკუთარი დამოკვლევების გათვალისწინებით, რთული ქვეწყობილი წინადადების ვრცელი ანალიზია წარმოდგენილი ლ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“. სასკოლო სახელმძღვანელოებისაგან განსხვავებით აქ დამატებულია შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება, რომლის არსებობა ქართულ ენაში პირველად დაასაბუთა ნ. ბასილაიამ.

ქართველურ ენათა ჰიპოტაქსის განვითარების ტენდენციების შესახებ საყურადღებოა ნ. აბესაძის მოსაზრებანი.

ქართული ენის მასალაზე დაყრდნობით, ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტებში წარმოდგენილ ზმნათა ფორმების ურთიერთმიმართების შესახებ საგულისხმო დასკვნებია მოცემული ლ. გეგუჩაძის შრომებში.

ზემოთ დასახელებულ დამოკვლევებში ქვეწყობილი წინადადების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზია მოცემული.

დამოკიდებულ წინადადებათა ოდენ ფორმალური თვალსაზრისით და-
ჯგუფების ცდაა წარმოდგენილი ფ. ერთედიშვილის მონოგრაფიაში „რთუ-
ლი წინადადების ისტორიისათვის ქართულში“ (1963).

რთული ქვეწყობილი წინადადების ცადკეულ საინტერესო საკითხებს
ეძღვნება დ. კვანტალიანის სპეციალური ნაშრომები. მაგალითად, მონო-
გრაფიულადაა შესწავლილი ძველი, საშუალო და ახალი ქართულის საფუძ-
ველზე მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერ-
თობა და გამოტანილია საყურადღებო დასკვნები. გარდა ამისა, ამავე
ავტორის მიერ გამოწვედივითაა გაანალიზებული ქართული ენის გრა-
მატიკები XVII საუკუნიდან XX საუკუნის 40-იან წლებამდე, რომლის
მიხედვით დაწერილია ქართული ენის სინტაქსის შესწავლის ისტორია.¹

უკანასკნელ ხანებში მიმდინარეობს რთული ქვეწყობილი წინადადე-
ბის ტიპოლოგიური შესწავლაც.

ლიტერატურა

ბ ა ს ი ლ ა ი ა ნ. — შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ახალ ქარ-
თულში: „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1958 №1.

გ ე გ უ ჩ ა ძ ე ლ. — დროთა თანამიმდევრობის საკითხისათვის გარემოებითი
დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში: თსუ,
შრომები, 1972 (კუმანიტარული მეცნიერებანი), B 3(142). ან: მაცნე, 1974; ქელს,
1978, № 8.

დ ო ნ დ უ ა კ. — მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურ-
თიერთობისათვის ძველ ქართულში: რჩეული ნაწერები, 1, თბ., 1967.

დ ო ნ დ უ ა კ. — დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან
ძველ ქართულში: რჩეული ნაწერები, 1, თბ., 1967.

ე რ თ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი ფ. — რთული წინადადების ისტორიისათვის, თბ., 1968.

თ ო ფ უ რ ი ა ვ. — ერთი სინტაქსური კონსტრუქციისათვის ქართულში:
იყე, XXX, 1991.

კ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი ლ. — ერთი სახის პირობითი დამოკიდებული წინადა-
დებისათვის: იყე, XXXIII, 1985.

ქ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი ლ. — მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სი-
ტყვის ურთიერთობისათვის ქართულში, თბ., 1978.

¹ ჩვენ მიერ წარმოდგენილი მიმოხილვა („რთული ქვეწყობილი წინადადების
შესწავლის მოკლე ისტორია“) ეყარება დ. კვანტალიანის ნაშრომებს („რთუ-
ლი წინადადების შესწავლის ისტორიიდან“, „მასალები ლინგვისტურ ტერმინთა
ლექსიკონისათვის“).

ქვანტალიანი ლ. — რთული ქვეწყობილი წინადადების ერთი თავისებურება ქართულში. ქელს, 1974, № 4.

ქვანტალიანი ლ. — ოლონდ კავშირი ქართულში: ქელს, 1975, № 4.

ქვანტალიანი ლ. — მასალები ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერი). 1993.

ქვანტალიანი ლ. — რთული წინადადების შესწავლის ისტორიიდან: იკე, 20-ე, 1990.

ქვაქაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

კიჭირია ა. — ქართული ენა, თბ., 1974.

ლექვაძე ლ. — განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების ზოგი კავშირის შესახებ: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, 1981.

როგავა გ. — ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, 1948.

ფეიქრიშვილი უ. — კვლავ ერთი სინტაქსური კონსტრუქციისათვის თანამედროვე ქართულში (ხელნაწერი), 1995.

უორღანაშვილი უ. — კვლავ ერთი ტიპის ქვეწყობილი წინადადების გაგებისათვის: ქელს, 1987, № 1—4.

უორღანაშვილი უ. — ერთი ტიპის რთული ქვეწყობილი წინადადების გაგებისათვის: ქელს 1985, № 1—2.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, თბ., 1948.

ძიძიგური შ. — კავშირები ქართულ ენაში, თბ., 1909.

რთული ქვეწყობილი წინადადება რამდენიმე დამოკიდებულებით

თანადაქვემდებარება და თანამიმდევრული დაქვემდებარება

§ 1. რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. ქართულში რთული ქვეწყობილი წინადადება შედგება მთავარი და დამოკიდებული წინადადებებისაგან. დამოკიდებული წინადადება შეიძლება იყოს რამდენიმე როცა ერთ მთავარს ახლავს რამდენიმე დამოკიდებული, იქმნება რთული სინტაქსური კონსტრუქციები:

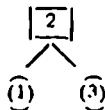
თუ წუთისოფელს ერთ ბეწო ხანს თვალი მოუხუჭე (1), ისე გაგთელავს (2), როგორც დიდოელი ღეკი ნაბადსა (3).

ასეთი სახის ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებულ წინადადებათა დაქვემდებარება ორგვარია: თანადაქვემდებარება და თანამიმდევრული დაქვემდებარება.

§ 2. თანადაქვემდებარება. როცა ქვეწყობილ წინადადებაში შემავალი ყველა დამოკიდებული უკავშირდება მთავარს, მაშინ იქმნება თანადაქვემდებარება.

დებარება. ერთ მთავართან დაკავშირებულ წინადადებებს უწოდებენ თანადამოკიდებულს.

რა დაასრულა ეს ნატივრა (1), ნახა (2), რომ ფრთები ესხმება (3).

თანადამოკიდებული წინადადება ორი სახისაა: ერთგვარი და არაერთგვარი.

ერთგვარია ორი ან მეტი თანადამოკიდებული წინადადება, რომლებიც მიემართებიან მთავარი წინადადების ერთსა და იმავე წევრს (ან მთლიანად მთავარ წინადადებას) და ასრულებენ ერთსა და იმავე სინტაქსურ ფუნქციას:

როცა მიდამო ვარდ-ყვავილებით ღურჯ ხავერდივით მოიქარგება (1), როცა ბუღბუღის ხმები აღერსით ბურქნარს ეღება და იკარგება (2), ვილაც მეძახის სიცოცხლისაკენ სიკვდილის გზაზე თრთოღვით მიმავალს (3).

არაერთგვარია ერთ მთავართან დაკავშირებული რამდენიმე თანადამოკიდებული წინადადება, რომლებიც განსხვავებული ან მსგავსი სინტაქსური ფუნქციისანი არიან, მაგრამ მიემართებიან მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს:

1. ბატონთან რომ მიმიყვანეს (1), მან უბრძანა ბიჭებს (2), რომ გუთანში შევები (3).

შვილი, რომელიც სხვისგან თავზედ ფრინველსაც არ გადიფრენდა (2), ღედას თავის დღეში სიტყვასაც არ შეუბრუნებდა (1), რაც უნდა ძლიერ ეტუქსნა (3).

2. მე ვეტირფი იმ თერთროხიან მაყარს, კრიმანჭულის დროს ცას რომ ახედავს (2) და კახურ აშბოხს, შვეგსა და მაგარს (1), შემოდგომაზე ქვევრს რომ გახეთქავს (3).

ამ შემთხვევაში ორივე დამოკიდებული განსაზღვრებითია, მაგრამ, რადგანაც მათი ასახსნელი სიტყვა სხვადასხვაა („მაყარს“ და „აშბოხს“), ისინი არაერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებად ითვლებიან.

არჩევნ თანადაქვემდებარების რამდენიმე შემთხვევას. მაგალითად, შეიძლება: ა) მთავარი წინადადების ერთსა და იმავე წევრს უკავ-

შირდებოდეს რამდენიმე ერთგვარი დამოკიდებული, ბ) მთავარი წინადადების ერთსა და იმავე წევრს უკავშირდებოდეს რამდენიმე არაერთგვარი დამოკიდებული, გ) მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს ახდეს სხვადასხვა ან ერთნაირი სინტაქსური ფუნქციის მქონე დამოკიდებული:

ა) ა ნ ზ ო რ ა, რომელმაც მოედი ყმაწვილკაცობა გაატარა მამულის დასაცავად ბრძოლაში (2), რომელმაც სამი შვილი შესწირა სამშობლოს (3), აწ მარტო ერთი ქალითლა ეთხოვებოდა თავის ქვეყანას (1).

ბ) რა დაასრულა ეს ნატვრა (1), ნ ა ხ ა (2), რომ ფრთები ესხმება (3).

გ) რაწამს ნუნუ მოეფარა სახლებს (1), მახიამ მოუთმენდად დაუწყო ძახილი პატარა ბიჭს (2), რომელიც იქვე თამაშობდა (3).

კ ო ბ ა, რომელიც ბაზარში ასცდა თავის ამხანაგებს (2), მოულოდნელად შეხვდა ერთ მოხუცს (1), რომელიც მოწყობას ითხოვდა (3).

ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები ერთმანეთის მიმართ თანწყობილია, ამიტომ შეიძლება მათ შორის გამოყენებულ იქნეს მათგან ერთი კავშირებიც (და, მაგრამ, ხოლო); ამავე დროს და კავშირის მომდევნო კავშირი ან საკავშირებელი შეიძლება ჩავარდეს, თუმცა მისი აღდგენა ადვილია:

ბაბოს საამო ოჯახში სრულიად ნაპარევად შედგა ფეხი იმ გრძობამ (1), რომელსაც სიყვარულს ეძახიან (2) და რომელსაც ნამდვილად ვნება ჰქვია (3).

ანზორას წარმოუდგა თავისი შვილები (1), რომელთაგანაც დამარხვას მოელოდა (2), მაგრამ რომელნიც მამულის დაცვის დროს იმის თვალწინ დაილუპნენ (3).

როდესაც მზე მთებს მოეფარებოდა (1), როდესაც ვარსკვლავნი ცას გაეკვროდნენ (2) და V სავსე მთვარე ქვეყანას მეფურად გადმოხედავდა (3), მწყემსები ზღაპრების მოყოდას იწყებდნენ (4).

თანდაქვემდებარების დროს ერთგვარ დამოკიდებულ წინადადებათაგან მაქვემდებარებელი კავშირი ან საკავშირებელი სიტყვა შეიძლება ჰქონდეს პირველ ან რამდენიმეს, მაგრამ ყველას კი არა:

ვისაც სიყრმეში არ გაუხარია (1), ვისაც ბავშვობაში სიჭაბუკე წამოსწევია (2), ხოლო სიჭაბუკეში — შუაყაცობის ტვირთი (3), მას მარადეამს თან დაჰყვება გაცდენილი სიყრმისა და სიჭაბუკის დარდი (4).

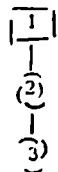
ერთ წევრთან დაკავშირებული ერთნაირი სინტაქსური ფუნქციის მქონე დამოკიდებული წინადადებები ადგილის მიხედვით ერთად იყრიან თავს (უსწრებენ, მოსდევენ ან მოქცეული არიან მთავარში).

§ 3. თანამიმდევრული დაქვემდებარება. ისეთ დაქვემდებარებას, როცა მთავარს უკავშირდება ერთი დამოკიდებულები, ამ დამოკიდებულებს ახდავს მეორე დამოკიდებულები, ამ უკანასკნელს კიდევ თავისი დამოკიდებულები და ა. შ., ეწოდება თანამიმდევრული დაქვემდებარება, თვითონ დამოკიდებულ წინადადებებს კი — არათანადამოკიდებულები.

მომკვდარიყო საწყაღი პეპია (1),

როცა გაეგო (2),

რომ მისი ქალი ბატონს მოეწონა (3).

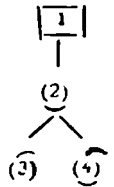
თანამიმდევრული დაქვემდებარების დროს იქმნება ხარისხობრივი ქვეწყობა. უშუალოდ მთავართან დაკავშირებული დამოკიდებულები პირველი ხარისხისაა, მეორე დამოკიდებულები — მეორე ხარისხისა და ა. შ.

ბუჟიამ გასწია იმ ადგილისაკენ (1), რომელსაც გადადენლი ვერ ასცდებოდა (2), თუკი ოდესმე დააპირებდა ქადაქში დაბრუნებას (3).

თანამიმდევრული დაქვემდებარების დროს ერთმანეთის მომდევნო სხვადასხვა ხარისხის დამოკიდებულ წინადადებებს შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორიც მთავარსა და მის დამოკიდებულს შორის. ამიტომ I ხარისხის დამოკიდებულები II ხარისხის დამოკიდებულებისათვის გამოდის როგორც მთავარი და ა. შ.

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ერთდროულად შეიძლება იყოს თანადაქვემდებარება და თანამიმდევრული დაქვემდებარება:

ამ კაცის დანახვისთანავე მივხვდი (1), რომ მას, თუკი მოინდომებდნენ (3), ყველაფერს იმგვარად ატემა ვინებდნენ (2), როგორც საჭიროდ სცნობდნენ (4).

საზოგადოდ, ერთ მთავარ წინადადებასთან რამდენიმე დამოკიდებულის შეკავშირება ნაირგვარია.

შერეული სახის რთული წინადადება (ზერთული წინადადება)

შემადგენელ კომპონენტთა დაკავშირების თვალსაზრისით რთული წინადადება ორგვარია: თანწყობილი და ქვეწყობილი. ასეთ რთულ წინადადებებში ერთდროულად შეიძლება იყოს ორი ან მეტი კომპონენტი. გარდა ამისა, გვხვდება ისეთი რთული წინადადება, რომელიც ერთდროულად აგებულია თანწყობისა და ქვეწყობის გზით. ასეთ წინადადებას უწოდებენ შერეული სახის რთულ წინადადებას, მეორენაირად — ზერთულ წინადადებას¹ (ა. შანიძე).

შერეული სახის რთულ წინადადებაში ადგილი აქვს როგორც თანწყობას, ისე ქვეწყობას:

ყველანი გარუმდნენ (1) და ჩამოვარდა ისეთი სიმშვიდე (2), რომ ბუზის გაფრენას ხმასაც კი გაიგონებდით (3).

განარჩევენ ზერთული წინადადების რამდენიმე შემთხვევას:

1) შესაძლებელია დამოკიდებული წინადადება ახდეს მთავარი წინადადების პირველ კომპონენტს:

ყველა დარწმუნებული იყო (1), რომ ერისთავების დაშქარი იმერეთში მიდიოდა (2), მაგრამ იმ ღამესვე ცხენოსნებმა კახეთისკენ გამოსწიეს (3).

2) რთული წინადადების მეორე კომპონენტს ახდავს დამოკიდებული (ქვეწყობილია მეორე ნაწილი):

სიღარიბეში გაატარა ჩოხედმა თავისი ახადგაზრდობა (1), მაგრამ მისი ცისფერი თვალები ისე მხიარულად გამოიყურებოდა (2), რომ მისი ცხენის თვალებიც იმდენად მხიარულად გამოიყურებოდა (3).

¹ ლ. კვაჭავაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსის“ ბოლო გამოცემაში გამოყენებულია ტერმინი „ზერთული წინადადება“.

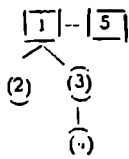
ბოდნენ (2), თითქოს კარგის მეტი არაფერი უნახავთო (3).

3) რთული წინადადების ორივე ნაწილი ქვეწყობილია:

მარტო შენი მტერი დაგიმადავს (1), შენს სახეზე ურიგობა რომ ნახოს რაიმე (2), მოყვარე კი სარკეს მოგიტანს (3), რომ გაისწორო და ხალხში არ შერცხვე (4).

4) შესაძლებელია მთავარი წინადადების რომელიმე კომპონენტს ახდელს სხვადასხვა ხარისხის დამოკიდებული წინადადებები:

ეღისო, რომელსაც შეპყვარებოდა მოხვევე ვა-
თია (2), იტიანჯებოდა (1), რადგან სარწმუ-
ნოება ნებას არ აძლევდა (3), რომ მას შეუღლებო-
და (4), და მისი გული შფოთვას უმატებდა (5).

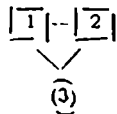
5) შესაძლებელია შერეული სახის რთული წინადადება კიდევ უფრო გართულებს განკერძობული სიტყვებითა და გამოთქმებით:

ანზორა დღემდის მაგრობდა და ერთხელაც არ შეუტყობინებია თავის ქალისთვის (1), რომ ის ამჩნევს მის მწუხარებას (2), მაგრამ დღეს, როდესაც ტყვეები, როგორც ავაზაკები, ჩააბარეს უკულო და გაუთლედ სადღათებს (4), როდესაც უკანასკნელად შეხედა თავის სამშობლოს, ამ ათასგვარ ქარიშხალგამოვლიდ ქვეყნის მთაგორებს (5), გუდმა მოითხოვა თანამგობლობები (3).

ძალზე იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა თანწყობილი წინადადების ყველა ან რამდენიმე ნაწილს ახდავს ერთი ან მეტი საერთო დამოკიდებული. განარჩევენ ამ ტიპის რთული წინადადების რამდენიმე შემთხვევას:

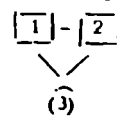
1) ორივე მთავარს ახდავს ერთი საერთო დამოკიდებული:

თქმულა (1) და მართალიც არის (2), რომ ბავშვობა და ყრმობა ადამიანის ცხოვრების უმეღნიერესი დროა (3).

2) ორივე მთავარს ახდავს საერთო დამოკიდებული, რომელიც პირველი მთავარისათვის სხვა სახისაა, მეორისათვის კიდევ — სხვა:

იმდენად გახუნდა (1), ისეთმა რამემ მოდრიკა (2), რომ ახლა ჩვენც გვიკადრა (3).

3) როცა დროს ატარებენ (1), ის ე თ ი მოლუშუდი სახე აქვთ (2), ისე მწყრადად გამოიყურებიან (3), რომ თვით მზეს დაუკარგავენ სიცოცხდეს (4). (მეოთხე კომპონენტი მეორისათვის განსაზღვრებითია, მესამისათვის — ვითარების გარემოებითი).

საზოგადოდ, ზერთუდ წინადადებაში შეიძლება ერთდროულად შეგვხვდეს მაქვემდებარებელი და მაერთებელი კავშირები. პირველი ქვეწყობის შესაქმნელად გამოიყენება, მეორე — თანწყობილ კომპონენტებს აერთებს. ამის გამოა, რომ სასვენი ნიშანი მძიმე ზოგჯერ და კავშირის წინ ან შემდეგაც იწერება:

კიალუაც საზრდოს ზიდაეს (1), რომ გაავსოს თავის ბინა (2), და ფუტკარიც მიზუზუნებს ყვავიდისკენ თაფლისთვინა (3).

მწიკვდი და ცოღვა სხვისგან გამომცხვარი პურის ჭამაა, სხვისი ოფლის სმაა (1) და, ვისაც ეს ანდერძად გულში ჩაუწერია (4), იმან შეინანოს ეს ცოღვა (2), იმან ჩამოირეცხოს ეს მწიკვდი (3).

ლიტერატურა

ერთელიშვილი ფ. — რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, თბ., 1963.

კვანტალიანი ლ. — მასალები ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერი), 1998.

კვაჭაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

კიზირიანი. — რთული წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1965.

კიზირიანი. — ქართულ ენა, პრაქტიკუმი, თბ., 1974.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, LI, თბ., 1948.

რთული ქვეწყობილი წინადადების შეცვლა მარტივით და მარტივისა — რთულით

§ 1. რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლის წესები.

წინადადება აღნაგობის მიხედვით შეიძლება იყოს მარტივი, შერწყმული ან რთული. ამ სამი სხვადასხვა ტიპის წინადადებით ზოგჯერ

¹ ამის გამოა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთ დამოკიდებულს ცალკე სახელ გამოყოფენ და უწოდებენ „განსაზღვრებით-გარემოებით დამოკიდებულს“.

ადვილად ხერხდება ერთი და იმავე აზრის გადმოცემა. ასეთ შემთხვევაში რთულ ქვეწყობილს ენაცვლება მარტივი ანდა პირიქით: მარტივს—რთული:

როს გაზაფხული დადგება, გავიფოთლები მწვანედა (რთ. ქვეწყ.).
შერ. გაზაფხულის დადგომისთანავე გავიფოთლები მწვანედა (მარტივი).

XII საუკუნეში აგებული გელათის მონასტერი ელესაც
ამაყად ღვას (მარტივი).

შერ. გ ე ლ ა თ ი ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, რომელიც XII საუკუნეში
ააგეს, ე ლ ე ს ა ც ა მ ა ყ ა დ ღ ვ ა ს (რთ. ქვეწყ.).

წინადადებათა კონსტრუქციის მონაცვლეობა არის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობის საკითხი. თეორიული მხარე გულისხმობს იმას, რომ აქ ხდება ორი სხვადასხვა ტიპის წინადადებათა ურთიერთდაკავშირება, პრაქტიკული ღირებულება კი სტილისტურ თავდასაზრისს უკავშირდება. იგი გვეხმარება დამოკიდებული წინადადების ამოცნობაშიც (ვ. თოფურია). მაგალითად, ზოგ შემთხვევაში აზრის ზუსტად გამოსახატავად რთული ქვეწყობილი წინადადებაა საჭირო, ზოგჯერ კიდევ აზრის შეკუმშვად, სხარტად გადმოსაცემად მარტივს მივმართავთ.

საზოგადოდ, სხვადასხვა აღნაგობის წინადადებათა ურთიერთშენაცვლება დამახასიათებელი მოვლენაა ენებისათვის. იგი ფართოდაა გავრცელებული ქართულშიც.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჩამოყალიბებულია რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შენაცვლების წესები და გამოტანილია საგულისხმო დასკვნები (დაწერ. ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლა ჩვეულებრივ მაშინაა შესაძლებელი, როცა დამოკიდებული წინადადება ამა თუ იმ წევრის სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს, ე. ი. ხსნის მთავარის რომელიმე წევრს. ასეთებია: ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი და გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებანი. იშვიათად შეიძლება სხვა ტიპის დამოკიდებული წინადადების შემცველი ქვეწყობილის შენაცვლებაც. გარდა ამისა, ასეთ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადების ზმნისაგან ადვილად უნდა იწარმოებოდეს საწყისი ან მიმლუბა.

შენაცვლების ზოგადი წესი ასეთია: 1) დამოკიდებული წინადადებადანი ამოვარდება კავშირი ან წევრ-კავშირი, მთავარი წინადადები-

დან კი — მისათითებელი სიტყვა (კორელატი); 2) დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი გადაკეთდება საწყისად ან მიმლეობად და სხვა სიტყვებთან ერთად შეუერთდება მთავარს დამოკიდებული წინადადების შესაბამის წევრად.

მაშასადამე, შენაცვლების შედეგად მოიშლება დაქვემდებარება და რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაცვლად მიიღება მარტივი ან შერწყმული წინადადება.

მაგალითები:

1. რაც კაღმით და იწერება, ის ნაჯახით არ ამოიშლებაო (ქვემდ. დამოკ.)

შდრ. კაღმით დაწერილი ნაჯახით არ ამოიშლებაო.

2. რაც მტრობას დაუნგრევია, სიყვარულს უშენებია (პირდ. დამატ. დამოკ.).

შდრ. მტრობით დაუნგრეული სიყვარულს უშენებია.

3. მიტანა უნდა ამბავსა, რაც ზეზვამ დაგვაბარაო (განსაზღვ. დამოკ.).

შდრ. მიტანა უნდა ზეზვას დანაბარებ ამბავსა.

4. კაღამი რომ უშოვია, მით დამობს განვლოს ფონია (უბრ. დამატ. დამოკ.).

შდრ. კაღმის შოვნით დამობს განვლოს ფონია.

ზოგჯერ შეიძლება ქვეწყობილის გამარტივებისას გაჩნდეს ახალი სიტყვა ან თანდებუდიანი ფორმა. განსაკუთრებით ეს ხდება გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შენაცვლების შემთხვევაში:

1. დაღამდა თუ არა, ბრძოლა შეწყდა (დრ. გარ. დამოკ.).

შდრ. დაღამების თანავე ბრძოლა შეწყდა.

2. რადგანაც ციხე გამაგრებულ იყო, მტერმა იგი ვერ აიღო (მიზეზ. გარემ. დამოკ.).

შდრ. ციხის გამაგრების გამო მტერმა იგი ვერ აიღო.

3. სადაც ვარდი ამოდის, იქაც ეკალი სთესია (ადგ. გარ. დამოკ.).

შდრ. ვარდის ამოსვლის ადგილას ეკალიც სთესია.

წინადადებათა შენაცვლებისას ზოგჯერ შეიძლება დამოკიდებული წინადადება გადაკეთდეს შესაბამის განკერძოებულ წევრად:

ღიღით, როცა მზე ამოვიდა, ტყის ბინადარნი ახმაურდნენ (დრ. გარ. დამოკ.).

შდრ. დიდით, მზის ამოსვლის შემდეგ, ტყის ბინადარნი ახმაურდნენ.

ვეებერთელა ძერა, რომელსაც ფრთები შეკუმშული ჰქონდა, ისარივით მიჰქროდა მწყრისაკენ (განსაზღვ. დამოკ.).

შდრ. ვებერთელა ძერა, ფრთებშეკუმშული, ისარივით მიჰქროდა მწყრისაკენ.

იშვიათად შეიძლება მარტივით შეიცვალოს ის ქვეწყობილი წინადადება, რომელიც შეიცავს პირობითს, დათმობითს ან შედეგობითს დამოკიდებულ წინადადებებს:

1. თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელი (პირობითი დამოკ.).

შდრ. უცოდინარობის შემთხვევაში კაცს გასტანჯავს წუთისოფელი.

2. თუშვა არ ჰქონდა მკლავებში ღონე, მაინც კი ხელი შემოუბრუნა (დათმობ. დამოკ.).

შდრ. მიუხედავად უღონობისა ხელი შემოუბრუნა.

3. მთელი დღე წვიმადა, რის გამოც სანადიროდ ვერ წავედით (შედეგ. დამოკ.),

შდრ. მთელი დღის წვიმის გამო სანადიროდ ვერ წავედით.

თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი შედგენილია, შენაცვდებისას ჩამოშორდება მეშველი ზმნა, სახედადი ნაწილი კი დამოკიდებული წინადადების შესაბამის წევრად გადავა მთავარში ანდა საწყისური წარმოშობის ამსტრაქტული სახელით იცვლება და ამგვარად უერთდება მთავარს:

ვიცი, რომ შენ მართალი ხარ.

შდრ. ვიცი შენი სიმართლე

შესაძლებელია მარტივით შეიცვალოს ისეთი რთული ქვეწყობილი წინადადებაც, რომელსაც ახლავს რამდენიმე დამოკიდებული:

მზე ჩავიდა თუ არა (1), ქუჩებში მალე გამოეფინა ხაღხი (2), რომელიც შუადღის სიციხეს შეეწუხებინა (3).

შდრ. მზის ჩასვლის შემდეგ ქუჩებში მალე გამოეფინა შუადღის სიციხისაგან შეწუხებული ხაღხი.

როცა ქვეწყობილი წინადადების რამდენიმე ნაწილი ან ყველა კომპონენტი შერწყმული წინადადებაა, გადაკეთებისას ისევ შერწყმული მიიღლება.

ვინც კარგ საქმეს აკეთებს (1), ის საერთო სიყვარულსა და პატივისცემას იმსახურებს (2).

შდრ. კარგი საქმის მკეთებელი საერთო სიყვარულსა და პატივისცემას იმსახურებს.

სამეცნიერო ღიტირატურაში საუბარია რთული ქვეწყობილი წინადადების თანწყობილით (ან პირიქით) შენაცვლების შესახებაც. ასეთი შემთხვევა შესაძლებლად მიაჩნიათ მხოლოდ მაშინ, როცა დამოკიდებული წინადადება დათმობითი, შედეგობითი ან მთავრისმიმართია. რთულ თანწყობილ წინადადებას ზოგჯერ ენაცვლება მარტივი წინადადებაც კი (ღ. კვაჭაძე).

1. თუმა მამას გული მოუვიდა, მაგრამ სიცილის გამო გაჯავრება ვერ მოახერხა (დათმობ. დამოკიდ. ქვეწყ.).

შდრ. მამას გული მოუვიდა, მაგრამ სიცილის გამო გაჯავრება ვერ მოახერხა (თანწყობ.).

2. სვავი თავს არწივის ამხანაგად თვლის, რაც ფრინველთ უგუნურობას ღირსეულად ვერ დაუფასებია (თანწყ.).

შდრ. სვავი თავს არწივის ამხანაგად თვლის და ეს ფრინველთა უგუნურობას ღირსეულად ვერ დაუფასებია (ქვეწყ.).

3. ბნელდა და ოთანში ვერავინ გავარჩიე (თანწყობ.).

შდრ. სიბნელის გამო ოთანში ვერავინ გავარჩიე (მარტივი).

როგორც აღინიშნა, რთული ქვეწყობილისა და მარტივი წინადადებათა ურთიერთშენაცვლება ფასეულია სტილისტური თვალსაზრისითაც. მართალია, დამოკიდებული წინადადება აზრის სრულად გამოსატყვის უფრო მრავალფეროვანი საშუალებაა, ვიდრე შესაბამისი წევრი, მაგრამ, მიუხედავად ამისა. ზოგჯერ მარტივი კონსტრუქცია უფრო მოქნილი საშუალებაა, ვიდრე რთული. სწორედ ამის გამოა, რომ კონკრეტული სიტუაციის მიხედვით უპირატესობა ხან ერთს ენიჭება და ხან — მეორეს.

§ 2. საკითხის შესწავლის მოკლე ისტორია. მართალია, რთული ქვეწყობილისა და მარტივი წინადადებათა მონაცვლეობის შემთხვევები დადასტურებულია ჯერ კიდევ ძველი ქართულის წერილობითს ძეგლებში, მაგრამ ამ საკითხზე თეორიულ მსჯელობას ქართულ გრამატიკულ ღიტირატურაში ვხვდებით უფრო მოგვიანებით, XIX საუკუნის ბოლოს.

დამოკიდებული წინადადების შემოკლების წესზე პირველად მიუთითა არ. ქუთათელიაძემ. მისი აზრით, „დამოკიდებული წინადადება შემოკდება ამგვარად: ან ჩამოიცლის კავშირს, რომლის ძალითაც ის

თავ-წინადადებას (ე. ი. მთავარს) უერთდება, ან წინადადებაში ზმნა ზმნისაგან ნაწარმოებ ზედ-შესრულად (ე. ი. ზედსართავად) იქცევა, ანდა უბრალო ამხსნელი სიტყვების სახეს მიიღებს“.

თ. ჟორდანია, რომელსაც „შემოკლებული“ წინადადება ენის ღირსებად მიაჩნია, სათანადო საილუსტრაციო ნიმუშების გამოყენებით უფრო ვრცლად მსჯელობს შემოკლების წესებზე: „შემოკლება შემოღებულია ორგვარი: ა) გამოკლება თანდებულ-კავშირთა, რომელთაც დამოკიდებული წინადადებანი ეკავშირებიან მთავართა, ბ) გარნა უფრო ხშირად დამატებითი წინადადება სიტყვათა გარდი-გარდმოსხმითა დამატებით-სიტყვებად გადაიქცევა ხოლმე“.

მომდევნო ხანის გრამატიკებში მეტ-ნაკლები სისრულითაა წარმოდგენილი წინადადებათა შენაცვლების წესები. მაგალითად, **ს. ხუნდაძის** დაკვირვებით, დამოკიდებული წინადადება შემოკლების გზით იქცევა მთავარი წინადადების რაიმე ნაწილად (რომელიმე წევრად), დამოკიდებული წინადადების ზმნა კი — სახედზმნად (საწყისად ან მიმლემბად). **მ. კვლეწჯერიძის** გრამატიკაში შენიშნულია, რომ პირობითი და დათმობითი დამოკიდებული წინადადება არ მოკდება.

რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შენაცვლების ხასიათი და შედეგები პირველადაა გაანალიზებული **აკ. შანიძის** მიერ სასკოლო გრამატიკის სპეციალურ თავში „რთულ ქვეწყობილ წინადადებათა შემოკლება“. აქვე საკმაო სისრულითაა მოცემული დამატებითი, განსაზღვრებითი, დროისა და მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებების შემცველი ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შენაცვლების წესები. სასკოლო სახედმძღვანელოთა მომდევნო გამოცემებში დამატებულია სხვა სახის დამოკიდებულ წინადადებათა გადაკეთების შემთხვევები. გარდა ამისა, ტერმინი „შემოკლება“ შეიცვალა „შენაცვლებით“ და საკითხის ანალიზი დაუკავშირდა ცალკეული სახის დამოკიდებული წინადადების განხილვას.

და მაინც მარტივ და რთულ ქვეწყობილ წინადადებათა კონსტრუქციის მონაცვლეობასთან დაკავშირებული თეორიული და პრაქტიკული საკითხები ქართული და რუსული გრამატიკული ნაშრომების გათვალისწინებით მეცნიერულადაა დამუშავებული **ვ. თოფურიას** სპეციალურ წერილში „რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივი წინადადებით შენაცვლებისათვის ქართულში“.

ავტორის აზრით, მართებული ტერმინი არაა „შემოკლება“, რომელიც დამკვიდრებულია როგორც ძველ ქართულ გრამატიკებში, ისე ზო-

გოერთ რუსულ სასკოლო სახელმძღვანელოში. რთული წინადადება არ მოკიდება და არც შეიძლება შემოკიდეს. აქ სხვადასხვა ტიპის კონსტრუქციათა მონაცვლეობაა და არა შემოკდება. რთული კონსტრუქცია არაა მარტივის ეკვივალენტი და ისტორიულადაც ერთი არაა მეორისაგან მიღებული.

რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შენაცვლების სწავლებასთან დაკავშირებით ზოგიერთი საგულისხმო მეთოდური დაკვირვება (მითითება) წარმოდგენილია ბ. ბათიაშვილის ნაშრომში, ხოლო დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ ფაქტობრივად თავმოყრილია საანალიზო საკითხის მეცნიერული კვლევის შედეგები. გარდა ამისა, შეცვლის შემთხვევები და წესები აქ კიდევ უფრო მრავალფეროვნებით გვეძლევა.

ლიტერატურა

ბათიაშვილი ბ. — ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შენაცვლების სწავლებასთან დაკავშირებული საკითხები: ქელს, 1970, № 2.

თოფურიანი ვ. — რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივი წინადადებით შენაცვლებისათვის ქართულში: კრებ. ქართ. ენისა და ლიტერატურის სწავლება სკოლაში, X—XI, 1900.

კვაჭაძე დ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

კიწირია ან. — ქართული ენა (პრაქტიკუმი), თბ., 1948.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ხI, თბ., 1948.

რთულ თანწყობილ და რთულ ქვეწყობილ წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება

რთული წინადადება შეიძლება იყოს თანწყობილი ან ქვეწყობილი. ისინი ერთმანეთს ემსგავსებიან და კიდევ განსხვავდებიან.

მსგავსება იმაში მდგომარეობს, რომ ერთიცა და მეორეც „შედგება ერთზე მეტი წინადადებისაგან და ერთმანეთთან შეკავშირებულია ან ინტონაციით, ან ინტონაციასთან ერთად კავშირით; ხოლო განსხვავება მათ შორის სტრუქტურულთან ერთად ფუნქციურიცაა“ (ვ. თოფურიანი).

ამგვარად, რთული თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადებები ჰგავნან იმით, რომ თითოეული მათგანი შედგება ორი ან მეტი მარტივი ან შერწყმული წინადადებისაგან და აზრობრივ-ინტონაციურად ერთ მთლიან ერთეულს წარმოადგენს.

გარდა ამისა, ორივე ტიპის წინადადების კომპონენტები შეერთებულია კავშირითა და უკავშიროდ. მაგრამ ამ წინადადებებს შორის განსხვავება უფრო მეტია, ვიდრე მსგავსება.

თანწყობილში გაერთიანებული წინადადებები ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად თანასწორია, ქვეწყობილი კი მიიღება არათანასწორ წინადადებათა შეერთებით: ერთი გაბატონებულია (მთავარია), მეორე — მასზე დამოკიდებული (დაქვემდებარებული).

თანწყობილ და ქვეწყობილ წინადადებათა განსხვავება სტრუქტურული ელემენტით გამოიხატება. აქ რამდენიმე შემთხვევა განიხილვა:

1) რთულ თანწყობილ წინადადებაში გამოყენებულია მავრთებელი კავშირები, ქვეწყობილში — მაქვემდებარებელი. გარდა ამისა, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში საკავშირებელ სიტყვებად შეიძლება შეგვხვდეს მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიშვლები (წევრ-კავშირები), მთავარში ზოგჯერ მოიპოვება კორელატიც. რთულ თანწყობილში კი არ იხმარება არც წევრ-კავშირი და არც კორელატი.

თანწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორიც ერთგვარ წევრებს შორის შერწყმულ წინადადებაში. რთულ ქვეწყობილში კი კომპონენტთა მიმართება ჰგავს წამყვანი და დამოკიდებული სიტყვების ურთიერთობას.

2) რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში კავშირი და საკავშირებელი სიტყვა დამოკიდებულშია. ამიტომ ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტთა გადაადგილებისას კავშირი (ან საკავშირებელი) მაინც დამოკიდებულს გადაჰყვება:

შე რ ო მ მიყვარდა, იმ ღამაზე წარსულს ველარასოდეს დაუბრუნდები.

შერ. იმ ღამაზე წარსულს ველარასოდეს დავუბრუნდები, **შე რ ო მ** მიყვარდა.

რთულ თანწყობილ წინადადებაში კავშირი არის მხოლოდ წინადადებათა შეერთების საშუალება. იგი არც ერთ კომპონენტს არ მიეკუთვნება. ამიტომ, რომ, თუკი თანწყობილში წინადადებებს ადგილს შევუნაცვებთ, კავშირი მაინც თავის ადგილას რჩება:

შხუის ღიახვი და თვეღმს ქაღაქი.

შღრ. თვეღმს ქაღაქი და შხუის ღიახვი.

რთულ თანწყობიღში შეიძღღბა ზოგი კავშირი განმეორღეს მასში შემაღვად კომპონენტიღთან, რაც ამ კომპონენტიღთა ერთგვარობაზე მეტი-ყვეღღებს. ქვეწყობიღში კი ასეთი რამ შეუძღღბეღია.

3) რთულ თანწყობიღში ერთი წინაღღღება მოსღღვეს მეორღეს:

ა) ცა აირიღა (1), ღამნეღღა უცებ (2), წამოვიღღა სეტიყვა შხუი-ღით (3).

რთულ ქვეწყობიღში კი ერთი წინაღღღება ხშირად მეორღეშიღა მოქ-ცეული, მაღ., ღამოკიღღებუღი მთავარში. იშვიღათად, როგორც სტიღღის-ტიური ხერხი, პირიქითაც ხღღება — მთავარი ღამოკიღღებუღშიღა:

ა) ის ავღა დმყოფობა, რომღღღსაც კმაყოფიღღებას ვღახიღან (2), კაცის მომაკვეღღინებეღღი სენიღა (1) (ღამოკ. მთავარშიღა);

ბ) ჩემი ზრახვა სიძუნწისა, ტყუის (2), ვინცა ღაიყბეღა (1) (მთავარი ღამოკიღღებუღშიღა).

4) რთული ქვეწყობიღი წინაღღღების აზრი შეიძღღება გღღმოიციღღს მარტივი ან შერწყმული წინაღღღებით, ე. ი. ქვეწყობიღს შეიძღღება შე-ვუნაცვღღოთ მარტივი ან შერწყმული:

ეკადში ვარღი შევნიშნე, ღბღად რომ ამოსუღღიყო.

შღრ. ეკადში ღბღად ამოსული ვარღი შევნიშნე.

თანწყობიღი წინაღღღების მარტივიღთ შეცვღა საერთოდ არ ხღღება.

5) თანწყობიღ და ქვეწყობიღ წინაღღღებათა შორის განსხვავეღბა მათში შემაღვად კომპონენტიღთა რღღღენობის თვღღსაზრისიღთაც: თან-წყობიღში შეიძღღება იყოღს ორზე მეტი წინაღღღება, ქვეწყობიღში კი ორი კომპონენტიღა ყოვეღღთვის.

6) თანწყობიღი ქვეწყობიღისაგან განსხვავეღბა ინტიღნაციურა-ღაც: პირვეღღისათვის ღამახასიღთებეღღია ჩამოთვეღღის ინტიღნაცია, მე-ორისათვის — ღაქვემღღებარბიღსა.

ს ხ ვ ა თ ა ს ი ტ ი ყ ვ ა

(პირღღაპირი ღა ირიღი ნათქვამი)

§ 1. პირღღაპირი ღა ირიღი ნათქვამის რღღობა. ისეღთ ნათქ-ვამს, რომეღღიცი სხვას ეკუთვეღღის ღა ავეტიორს ჩარ-თუღღი აქვეს თავის ნათქვამისა თუ ნაწეღღში, სხვა-თა სიტიყვა ანუ სხვათა ნათქვამი ჰქვიღა.

სხვათა სიტყვა ორგვარია: პირდაპირი და ორიბი ნათქვამი.

პირდაპირია ნათქვამი, როცა ვისიმე ნათქვამი (განაზრახი) მოლაპარაკისა თუ დამწერის მიერ სიტყვასიტყვით, უცვლელადაა განმეორებული:

შოთა წერს: „სჯომს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი“.

პირდაპირ ნათქვამს ჩვეულებრივ ახლავს ავტორის შენიშვნა, თუ ვის ეკუთვნის ნათქვამი, ვისი მისამართით ან რა პირობებშია ის თქმული. ასეთ სიტყვებს ავტორის ეუღლი სიტყვა ანუ ავტორის ეუღლი წინადადება ქვეია. ზემოდსახელებულ წინადადებაში ავტორისეული სიტყვებია „შოთამ თქვა“.

ორიბია ნათქვამი, როცა ვისიმე ნათქვამი ან განაზრახი მთქმელის მიერ გადმოცემულია თავისივე სიტყვებით.

ზეორენაირა: „ორიბი ნათქვამი არის სხვათა სიტყვა, რომელიც გადმოცემულია ავტორის მიერ ფორმისა და შინაარსის სათანადო ცვლილებებით“ (დ. კვანტალიანი).

შოთამ თქვა, რომ, ვინც მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერიად.

ორიბი ნათქვამი ოსტორიულად მეორეულია. იგი პირდაპირი ნათქვამის გადამუშავება-გადაკეთების შედეგად არის მიღებული. ორიბი ნათქვამი, როგორც წესი, მეორე ადგილზეა, ავტორის ნათქვამი კი — პირველზე. ორიბი მეტყველება ფართოდაა გავრცელებული ახალ ქართულში, ახასიათებდა ძველ ქართულსაც.

ორიბი ნათქვამი თავისთავადი, დამოუკიდებელი ერთეული არ არის, იგი რომ კავშირით უერთდება. ავტორისეულ წინადადებას, როგორც ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებული კომპონენტი. ორიბი ნათქვამი შინაარსის მიხედვით თხრობითია, ზმნის ფორმები შეცვლილია III პირისათვის.

ორიბი ნათქვამი შედარებით მშრალია და ემოციური მუხტიც მცირე აქვს.

შესაძლებელია პირდაპირი ნათქვამი გადავაკეთოთ ირიბად და პირიქით. როცა პირდაპირ ნათქვამს გადავაკეთებთ ირიბად, მაშინ პირდაპირი ნათქვამი დამოკიდებულ წინადადებად იქცევა და მთავარს შეუერთდება რომ ან სხვა კავშირით; იცვლება ზმნის პირიც.

თუკი ორიბ ნათქვამს გადავაკეთებთ პირდაპირად, მაშინ მაქვემდებარებელი კავშირი ამოვარდება და წინადადება აღდგება იმ სახით,

როგორც ის ითქვა (ან შეიძლება თქმულიყო). გასათვადისწინებელია ის, რომ ამგვარი გადაკეთება ყოველთვის არც მოსახერხებელია და არც სტილის თვალსაზრისითაა სასურველი. ამის გამო მიზანშეწონილია პირდაპირისა და ირიბი ნათქვამის თანაზომიერი გამოყენება.

1. ბუღბუღმა თქვა: „მე არა ვარ მტაცებელი ფრინველი“.

შდრ. ბუღბუღმა თქვა, რომ ის არ არის მტაცებელი ფრინველი.

მღვდელმა წყნარად ჰკითხა მოსულს: „როდის გადიხარ ქადაქიდან?“

შდრ. მღვდელმა წყნარად ჰკითხა მოსულს, თუ როდის გადიოდა ქადაქიდან.

2. შოთამ თქვა, რომ ნაზრახ სიცოცხლეს სახელოვანი სიკვდილი სჯობიაო.

შდრ. შოთამ თქვა: „სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი“.

პირდაპირი ნათქვამი მდიდარია აზრის გამომსახველობითი საშუალებებით, ზუსტი და ემოციურია ირიბ ნათქვამთან შედარებით. მასში ხშირად მოიპოვება მიმართვა, შორისდებული, მოდალური სიტყვები და ნაწილაკები. ამდენად, სხვათა სიტყვა მეტად ფასეულია სტილისტიკისათვის.

პირდაპირი ნათქვამი ხშირადაა წარმოდგენილი დიალოგის სახით. ასეთ შემთხვევაში შეიძლება პირდაპირ ნათქვამს არ ახდეს ავტორის სიტყვები:

— რა ამბავია?

— რალაც ჩხუბი მოსვლიათ.

— ვისა და ვის?

— გოორგისა და მეჯინიბეს.

§ 2. სხვათა სიტყვის ნაწილაკები. პირდაპირ ნათქვამს ხშირად დაერთვის სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები, რომლებიც გამოხატავენ სხვისი ან თავისივე წინანდელი ნათქვამის განმეორებას. ესენია: **ო**, **თქო** (←თქვა), **მეთქი** (←მე ვთქვი).

ო მესამე პირის ნათქვამს დაერთვის, ამიტომ მას სხვათა სიტყვის ნაწილაკი ჰქვია.

სიზარმაცე ბოროტების დედაო, — ხშირად იტყოდა მამაჩემი.

ო ნაწილაკი ხშირად ერთვის ანდაზებს, რადგან ანდაზების მთქმელად ჩვეულებრივ იგულისხმება მესამე პირი:

კარგი შვიდი დედის გულის ვარდიაო.

ცუდი შვიდი დედ-მამის მაგინებელიაო.

მეტეი აღნიშნავს პირველი პირის ნათქვამის ან განაზრახვის გა-
მეორებას: ამ შაშვმა როგორ შემამინა-მეტეი, — ვჯაერობდი.

ნათქვამი, რომელსაც მეტეი დაერთვის, ჩვეულებრივ, უცვლელადაა
განმეორებული: ტყუილია! ტყუილია-მეტეი!

თუ ზმნის I პირის ფორმა მრავლობით რიცხვში დვას, მასთან
მეტეის ნაცვლად ო ინმარება:

ბებერია ეგ ტიადი, როგორ ბუბუნებსო, — ვამბობდით ჩვენ.
მღრ. ბებერია ეგ ტიადი, როგორ ბუბუნებს-მეტეი, — ვამბობდი.

თქო (თქვა) დაერთვის პირველი პირის ისეთ ნათქვამს, რომელიც
მეორე პირმა შესამეს უნდა გადასცეს:

უთხარი, საჩქარო საქმეა და ჩამოდი-თქო.

ზოგიერთ კილოში (მაგალითად, იმერულში) თქო (თქვა) ნაწილაკი
ინმარება მეტეი-ს ნაცვლად, რაც უმართებულა:

სიტყვა მივეცი, თქვენი შვილის მეთვადყურე ვიქნები-თქვა.

მეტეი და თქო დეფისით გამოიყოფა, ო უშუალოდ ერთვის სიტყ-
ვას. ამ ნაწილაკიან წინადადებას ბრჭყალებში ჩასმა არ სჭირდება, რად-
გან ნაწილაკები ისედაც მიუთითებენ სხვათა სიტყვაზე.

§ 3. სიტყვათა რიგი ავტორისეულ წინადადებაში. პირდაპირ ნათ-
ქვამს ახლავს ავტორისეული წინადადება, რომელშიც სიტყვათა რიგი
რამდენადმე მყარია. აქ გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა:

1) ავტორისეულ წინადადებაში, რომელიც უსწრებს პირდაპირ ნათ-
ქვამს, შემასმენელი, ჩვეულებრივ, ქვემდებარის შემდეგ დვას:

ილიამ თქვა: „ქმაყოფილება კაცის მომაკვდინებელი სენია“.

2) ავტორისეულ წინადადებაში, რომელიც ჩართულია პირდაპირ
ნათქვამში ან მოსდევს მას, შემასმენელი ქვემდებარის წინ დვას:

დაუკარფთ ტაში, კომედია გათავდა“, — წამოიძახა ბეთპოვენ-
მა სიკვედილის წინ.

თუ ასეთ წინადადებაში ირიბი დამატებაა, მაშინ წყობა ასე-
თია: შემასმენელი — ირიბი დამატება — ქვემდებარე:

— ეს რა ამბავია? — ჰკითხა დას არჩილმა.

გარემოება შემასმენლის წინ დვას ან მოსდევს მას:

„გაფრინდება სიჭაბუკე შფოთიანი“, — ს ე ვ დ ი ა ნ ა დ ა მ-
ბობდა პოეტის.

§ 4. სასვენი ნიშნები სხვათა სიტყვასთან. სხვათა სიტყვასთან
სასვენი ნიშანთა ხმარების თვალსაზრისით (ავტორისეულ წინადადე-
ბასთან მიმართებით) განარჩევენ რამდენიმე შემთხვევას:

1) როცა სხვათა სიტყვა მოსდევს ავტორისეულ წინადადებას, მაშინ ავტორის სიტყვების წინ ვწერთ ორწერტილს, სხვათა სიტყვა კი ბრჭყალებში ჩაისმის:

იღია გულისტკივილით წერდა: „ისე დავკარგეთ ადამიანობა, რომ კაცი კაცს აღარ ნიშნავს, თუ ზედ კაცურიც არ დავამატეთ.“

2) როცა სხვათა სიტყვა უსწრებს ავტორის ნათქვამს, მაშინ სხვათა სიტყვა ბრჭყალებში ჩაისმის, შემდეგ იწერება მძიმე(,) , ტირი(—) და ბოლოს ავტორის ნათქვამი:

„ნატვრა შეპხარის სხვის ღირსებას, შური კი ებრძვის“, — წერდა იღია.

3) როცა ავტორისეული წინადადება მოქცეულია სხვათა სიტყვაში, მაშინ სხვათა სიტყვა ბრჭყალებში ჩაისმის, ავტორისეული ნათქვამი კი ორივე მხრიდან მძიმითა და ტირითი გამოიყოფა:

„მართალი, — ამბობს იღია, — სხვის გულში ადვილი საპოვნელი არ არის“.

4) თუ ავტორისეული წინადადება სხვათა სიტყვას ჰკვეთს ისეთ ადგილზე, სადაც საჭიროა წერტილი, მაშინ ავტორის სიტყვის წინ ვწერთ მძიმესა და ტირის, ხოლო ავტორის სიტყვის შემდეგ — წერტილსა და ტირის:

„როცა სისხლი ფულს, ენა ფიცით არ იღაღება, — ამბობს შექსპირი. — შენ ნუ მიიჩნევ ცეცხლად იმ აღსა, რაც ანათებს, მაგრამ არ ათბობს და სიტყვებთან ერთად ქრება“.

5) თუ ავტორისეული წინადადება მიგვითითებს, რომ სხვათა სიტყვა გრძელდება, მაშინ ავტორის სიტყვის წინ დავწერთ იმ ნიშანს, რაც საჭიროა, ავტორის სიტყვის შემდეგ კი — ორწერტილსა და ტირის:

„სულთამხუთავი აღარ მაცლის, — მიუბრუნდა ბღალოჩინს გდახა: — მაღირსეთ ზიარება“.

6) დიალოგი სხვათა სიტყვაა. იგი იწყება ტირითი და ამზაცით, არ ჩაისმის ბრჭყალებში.

— შენი სახელი?

— გაბრიელ.

— შენი?

— გდახუკა.

§ 5. სხვათა სიტყვის შესწავლის მოკლე ისტორია. მართალია, პირდაპირი და ირიბი ნათქვამის ვრცელი მეცნიერული ანალიზი XX

საუკუნის ქართულ ღინგვისტურ ნაშრომებშია მოცემული, მაგრამ ამ სა-
კითხზე მსჯელობას ძველ გრამატიკებშიც ვხვდებით. მაგალითად,
პლ. იოსელიანი არა მარტო ასახელებს სხვათა სიტყვის ნაწილაკებს
(მეთქი, თქო, ო), არამედ არკვევს მათს ფუნქციასაც და გარკვეულად
ეტიმოლოგიასაც ეხება: „თქო იხმარების ხშირად საუბარსა შინა და
წერილსაცა, ოდეს სხვისა პირთა შევეუთვლით ანუ დავაბარებთ რასმე
სათქმელად მესამისადმი პირისა. მაგ.: გამიკეთე-თქო, წაილე-თქო“...
„მეთქი“ ქმნილი ზმნისაგან „მე ვპსთქვი“ იხმარების, ოდეს თუსსა სა-
კუთარსა ნათქვამსა მიუთხრობდეს ვინმე. მაგ., მე უთხარი მეთქი;
ხოლო თუსა ნათქვამზე იხმარების ო, რომელიც ბოლოსა დექსისა მარ-
ცვისა თანა შეერთების. მაგ. მე ვსთქვი სიტყვაო“.

თ. ჟორდანი და ა. ბენაშვილი პირდაპირ ნათქვამს შემოტანილ
წინადადებას უწოდებენ. „შემოტანილი წინადადება, ანუ სიტყვა, არის
სხვისაგან წარმოთქმული წინადადება ანუ სიტყვა შეუცვლელად მი-
ღებული“. სხვისი სიტყვები სამოწმებელ ნიშნებში („“) ჩაისმის და
მათ წინ ორწერტილი უნდა დაისვას (თ. ჟორდანი).

ს. ხუნდაძის გრამატიკაში სხვათა სიტყვას პქვია მოყვანილი სი-
ტყვები, რომლებიც პირდაპირი მიმართვა არის ზოგჯერ; დასახელებუ-
ლია მეთქი, თქო, ო ნაწილაკები.

მ. ჯანაშვილი იყენებს ტერმინს სხვისი სიტყვა ან ნათქვამი.

არ. ქუთათელაძის დაკვირვებით, მოყვანილი წინადადება „შეი-
ცავს სიტყვასიტყვით მოყვანილს სხვის პაზრს“. მას დამატებითი (და-
მოკიდებული — უ. ფ.) წინადადების ხასიათი აქვს და ამიტომაც მნიშ-
ვნელობა ენიჭება სასვენ ნიშანთა ხმარების წესებს.

მ. კედენჯერიძის გრამატიკაში მოტანილი სიტყვები ორგვარია:
პირდაპირი თქმა და არაპირდაპირი თქმა (როცა სხვისი სიტყვები უკ-
ვდელადაა მოტანილი და „როცა საუბრის დროს სხვისი ნათქვამიცაა
არეული მწერლის ან მოსაუბრის სიტყვებში“).

თანამედროვე ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში დამკვიდრებუ-
ლია ავ. შანიძის მიერ შემოღებული ტერმინები: სხვათა სიტყვა, პირ-
დაპირი ნათქვამი, ირიბი ნათქვამი.

დ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ დაწერი-
ლებითაა განხილული სხვათა სიტყვის რაობა, პირდაპირი ნათქვამის
ნაწილაკების გამოყენების შემთხვევები, პირდაპირი ნათქვამისა და
ავტორისეული წინადადების მიმართება პოზიციისა და სასვენი ნიშ-

ნების გამოყენების თვალსაზრისით, ირიბი ნათქვამის სპეციფიკურობა და ა. შ.

§ 6. პუნქტუაციის შესწავლის მოკლე ისტორია. სინტაქსს მჭიდროდ უკავშირდება პუნქტუაციის საკითხები.

პუნქტუაცია არის სასვენი ნიშანთა გამოყენების წესების ერთობლიობა. ტერმინი „პუნქტუაცია“ მომდინარეობს გერმანული სიტყვისაგან — Punctuation, რომლისთვისაც ამოსავალია დათინური „Punctum (=წერტილი).

სასვენი ნიშნები მიუთითებენ, თუ როგორ ნაწევრდება ტექსტი წინადადებად, წინადადებად — შემადგენედ ნაწილებად. სასვენი ნიშნებით ტექსტის ასეთ დანაწევრებას მნიშვნელობა აქვს აზრის ნათლად გადმოცემისა და დაწერილის სწორად გაგებისათვის. პუნქტუაციის ძირითადი დანიშნულება სწორედ ესაა.

პუნქტუაცია გაცილებით გვიან შემუშავდა, ვიდრე დამწერლობა. ტრადიციის მიხედვით, პუნქტუაციის პირველ შემქმნელად ითვლება ადელჰანდრიხი ფილოლოგი არისტოფანე ბიზანტიელი (დაახლ. ძვ. წ. 250-180), რომელმაც სხვადასხვა ნიშანი გამოიყენა ჰომეროსის ტექსტებში.

ელინსე თრაკიელის „ტიქნე გრამატიკეში“ სასვენი ნიშანთა სისტემა თეორიულადაცაა გააზრებული. აქ წარმოდგენილია წერტილის ხმარების გარკვეული სისტემა (დაახლ. დღევანდელი მძიმის, წერტილისა და მრავალწერტილის ფუნქციით).

მძიმე, როგორც სასვენი ნიშანი, ბერძნებს IX საუკუნეში აქვთ გამოყენებული.

საქართველოში, ქართულ მწერლობაში განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნები უკვე VI საუკუნიდან გვხვდება, რაც დასტურდება სახარების ხანმეტი ტექსტებით. მაგრამ არაბთა ბატონობის ხანაში (VII-VIII საუკუნეებში) გადაჩვეულან სასვენი ნიშანთა ხმარებას (ივ. ჯავახიშვილი).

მიუთითებენ, რომ ძველად ჩვენში წერტილი გამოიყენებოდა სიტყვათა ერთმანეთისაგან გამოსაყოფად. და მანც ქართულში პუნქტუაციის მთლიანი სისტემის შემუშავება დაკავშირებულია ეფრემ მცირის სახელთან. მან საფუძვლად წერტილი აიღო, რომელსაც ხმარობდა „მცირედ სასუნად“, ორწერტილს(:) — „განსაკუთრებულად სიტყუსა“,

სამწერტილის(·) — „დიდად სასუენად“ და ექვსწერტილის(·:·) — „სრულიად დასაბოლოებლად და ახლად დასაწყებად სიტყუსა.“

სასვენი ნიშანთა გამოყენებაში გარკვეული ცვლილებები შეინიშნება XV—XVI საუკუნეებში. XV საუკუნის ბოლოს გადაწერილ ხელნაწერში სასვენი ნიშნად ნახმარია შიში, თუმცა სულხან-საბას იგი მიაჩნია საინტონაციო და არა სასვენი ნიშნად.

XVIII საუკუნის II ნახევრიდან ქართულ მწერლობაში (სამწერლობო ენაში) დამკვიდრდა ანტონ პირველის მიერ შემუშავებული წესები, რომლის მიხედვით შიში სასვენი ნიშანია წინადადების შიგნით, წერტილი — წინადადების ბოლოს, ხოლო ორწერტილი — „დასასრულ სიტყუსა“. აქვეა შემოტანილი კითხვის ნიშანიც.

XIX საუკუნეში შემუშავდა პუნქტუაციის ახალი სისტემა, რომელიც დროდრო იცვლებოდა, სრულყოფილი ხდებოდა.

პუნქტუაციის წესების გამოყენება სინტაქსის ცალკეულ საკითხებს შეესაბამება.

ლიტერატურა

ბასილაძე ნ. — პუნქტუაცია, თბ., 1978.

ბასილაძე ნ. — შიშის ხმარების სამი კერძო შემთხვევა: ქელს, 1970, № 2.

გორგაძე ს. — ქართული წართლწერა, კუთაისი, 1901.

თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, 1, თბ., 1970.

კვანტალიანი ლ. — მასალები ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის (ხელნაწერი), თბ., 1998.

კვაჭაძე ლ. — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, 1949.

ჭავჭავაძე ი. — ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1940.

შინაარსი

წინასიტყვაობა	3
სინტაქსი როგორც გრამატიკის დარგი	5
წ. 1. სინტაქსი როგორც გრამატიკის ნაწილი. სინტაქსის საგანო, მიზანი და ამოცანები. წ. 2. სინტაქსის საგნის შესწავლის მოკლე ისტორია. ლიტერატურა.	
სინტაქსის საგნის სხვადასხვაბუნარიანი გაზიარება და მათი კრიტიკა	9
წინადადება როგორც სინტაქსური ერთეული	14
წ. 1. წინადადების აზრობრივი დამთავრებულობა. წ. 2. წინადადების გამოხატვის საშუალებანი. წ. 3. წინადადების განმარტება ლოგიკისტური, ფსიქოლოგისტური და გრამატიკული თვალსაზრისით. წ. 4. წინადადების განმარტება ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. ლიტერატურა	
სინტაქსური კავშირი. სინტაგმა	18
წ. 1. სინტაქსური კავშირი (შესიტყვება). წ. 2. წყვილი ანუ სინტაგმა	
სიტყვათა სინტაქსური შეკავშირების სახეები	24.
წ. 1. სინტაქსური დამოკიდ. სახეების ზოგადი მიმოხილვა. წ. 2. შეთანხმება.	
წ. 3. შეთანხმების სხვაგვარი გაგებისათვის სპეციალურ ლიტერატურაში. წ. 4. შეთანხმების შესწავლის მოკლე ისტორია. წ. 5. მართვა. წ. 6. ცალმხრივი მართვა ანუ სუბორდინაცია. წ. 7. საურთიერთო მართვა ანუ კოორდინაცია. წ. 8. მართვის შესწავლის მოკლე ისტორია. წ. 9. მირთვა. წ. 10. მირთვის შესწავლის მოკლე ისტორია. ლიტერატურა.	
წინადადების ტიპები გოდალოების მიხედვით	45
წ. 1. თხრობითი წინადადება. წ. 2. კითხვითი წინადადება. წ. 3. ბრძანებითი წინადადება. წ. 4. ძახლის წინადადება. წ. 5. კითხვით-ძახლის წინადადება. წ. 6. წინადადების მოდალობის გამოხატვის საშუალებანი. წ. 7. საკითხის შესწავლის მოკლე ისტორია.	
წინადადების ტიპები აბაზულების მიხედვით	56
წ. 1. აბაზულების მიხედვით წინადადების ტიპების ზოგადი მიმოხილვა. წ. 2. საკითხის შესწავლის მოკლე ისტორია.	
წინადადების წმკრები (ზოგადი გომიხილვა)	58
წ. 1. სრულმნიშვნელოვანი და დამხმარე სიტყვები. წ. 2. წინადადების წვერის რაობა. წ. 3. მთავარი და არამთავარი წვერები, მთავარ წვერთან სპეციალურ რაობა ქართულში.	
შემასმენელი	64
წ. 1. შემასმენლის რაობა. მისი სახეები. წ. 2. მარტივი შემასმენელი. წ. 3. შედგენილი შემასმენელი. ტერმინის საკითხისათვის. წ. 4. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი. წ. 5. შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი. წ. 6. შემასმენლის შესწავლის მოკლე ისტორია.	
ჰვემდეზარე	74
წ. 1. ჰვემდეზარის რაობა. წ. 2. ჰვემდეზარის გამოხატვის საშუალებანი. წ. 3. ჰვემდეზარის სინტაქსური კონსტრუქციები ქართველურ ენებში. წ. 4. ჰვემდეზარესა და შემასმენელს შორის სინტაქსური ურთიერთობა. წ. 5. ჰვემდეზარე ბრძანებითის ფორმასთან. წ. 6. ჰვემდეზარის შესწავლის მოკლე ისტორია.	
შემასმენლის შემანხმება ჰვემდეზარესთან რიცხვში	83
პირმომართი დამატება	88
წ. 1. პირმომართი დამატება (ზოგადი მიმოხილვა). წ. 2. პირდამართი დამატება. წ. 3. ირიბი დამატება. წ. 4. მსგავსება და განსხვავება ჰვემდეზარესა და დამატება-ობიექტებს შორის.	

დაგატება-ოზიპტების მიერ შემასვენლის შემთხმება რიცხვი 94
ქვეშეშობრა და პირღ. დაგატება ისის და უწუის ზმნებთან 96
დაგატება-ოზიპტების შესწავლის მოკლე ისტორია. 97

ლიტერატურა.

უბრალო დამატება

100

§ 1. უბრალო დამატების რაობა. § 2. უბრალო დამატება მიცემითში.
§ 3. უბრალო დამატება ნათესაობითში. § 4. უბრალო დამატება მოქმე-
დებითში. § 5. უბრალო დამატება ვითარებითში. § 6. უბრალო დამა-
ტების სინტაქსური ურთიერთობა წინადადების სხვა წევრებთან. § 7. უბ-
რალო დამატების შესწავლის მოკლე ისტორია

პარონომაზიის საკითხი ქართულში.

110

ლიტერატურა.

ბარემოება

114

§ 1. გარემოების რაობა. გაღმოცემის საშუალებანი. § 2. გარემოების სინ-
ტაქსური ურთიერთობა წინადადების სხვა წევრებთან. § 3. გარემოების
შესწავლის მოკლე ისტორია.

ადგილის ბარემოება

119

§ 1. ადგილის გარემოების რაობა. გამოსატვის საშუალებანი. § 2. მიცე-
მითი ადგილის გარემოებად. § 3. ნათესაობითი ადგილის გარემოებად.
§ 4. მოქმედებითი ადგილის გარემოებად. § 5. ვითარებითი ადგილის გა-
რემოებად. § 6. კენ თანდებულიანი სახელის სინტაქსური კვალიფი-
კაციის საკითხი. § 7. ერთნაირ თანდებულიანი ადგილის გარემოებისა
და უბრალო დამატების გარჩევის საშუალებანი. § 8. გან თანდებუ-
ლიანი ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმათა გარჩევა.

დროის ბარემოება

128

§ 1. დროის გარემოების რაობა. გამოსატვის საშუალებანი. § 2. მიცემითი
დროის გარემოებად. § 3. ნათესაობითი დროის გარემოებად. § 4. მოქ-
მედებითი დროის გარემოებად. § 5. ვითარებითი დროის გარემოებად.

ვითარების ბარემოება

132

§ 1. ვითარების გარემოების რაობა. გამოსატვის საშუალებანი. § 2. სახე-
ლოებითი და მიცემითი ვითარების გარემოებად. § 3. ნათესაობითი ვითა-
რების გარემოებად. § 4. მოქმედებითი ვითარების გარემოებად. § 5. ვი-
თარებითი ვითარების გარემოებად.

მიზეზის ბარემოება

135

§ 1. მიზეზის გარემოების რაობა. გაღმოცემის საშუალებანი. § 2. ნათე-
საობითი მიზეზის გარემოებად. § 3. მოქმედებითი მიზეზის გარემოებად.
§ 4. გან თანდებულიანი სახელისა და უთანდებულო მოქმედებითის
სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის

მიზნის ბარემოება

138

§ 1. მიზნის გარემოების რაობა. გამოსატვის საშუალებანი. § 2. ნათესაო-
ბითი მიზნის გარემოებად. § 3. ვითარებითი მიზნის გარემოებად.

პირობისა და დამოშობის ბარემოებანი.

139

ლიტერატურა

განსაზღვრება

141

§ 1. განსაზღვრების რაობა და სახეები. § 2. ატრიბუტული განსაზღვ-
რება. § 3. სუბსტანტიური განსაზღვრება. § 4. განსაზღვრებისა და მასთან
შეწყობილი სასღვრულის წყობა. § 5. გენეტიური განსაზღვრება და გენე-
ტიური უბრალო დამატება. § 6. განსაზღვრების სინტაქსური ურთიერ-
თობა სასღვრულ წევრებთან. § 7. განსაზღვრების შესწავლის მოკლე
ისტორია.

კრედიტული განსაზღვრება	150
§ 1. პრედიკატული განსაზღვრების რაობა, მისი ძირითადი ნიშნები.	
§ 2. პრედიკატული განსაზღვრების შესწავლის მოკლე ისტორია. ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა	
მარტივი წინადადების ტიპები წვერთა შედგენილობის მიხედვით	157
§ 1. მარტივი წინადადება შემადგენელ მთავარ წევრთა მიხედვით.	
§ 2. ზმნა-შემასმენლის პირიანობისა და ვალენტობის მიმართების სასკიოთხი.	
§ 3. სრული და უსრული წინადადება. § 4. სრულ და უსრულ წინადადებათა საკითხი ლინგვისტიკაში. § 5. გაუვრცობელი და გავრცობილი წინადადება.	
წინადადების ტიპები მტკიცების მიხედვით	165
§ 1. წართქმითი და უკუთქმითი წინადადებანი. § 2. ორმაგი უარყოფის საკითხი ქართულ ლინგვისტიკაში	
ერთშემადგენლიანი წინადადების ტიპები	169
§ 1. ერთშემადგენლიანი წინადადება (ზოგადი მიმოხილვა). § 2. უქვემდებარე წინადადება. § 3. განუსაზღვრელპირიანი ანუ ქვემდებარეგაურინარებული წინადადება. § 4. განზოგადებულპირიანი წინადადება. § 5. არასრული წინადადების გარჩევა ერთშემადგენლიანი წინადადებისაგან.	
სახელდებითი წინადადება	174
§ 1. სახელდებითი წინადადების ზოგადი დახასიათება. § 2. სახელდებითი წინადადების საკითხი	
მარტივი წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია.	176
ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა	
შერწყმული წინადადება	179
§ 1. შერწყმული წინადადების რაობა. ერთგვარი წევრები. § 2. შერწყმული წინადადების ტიპები. § 3. ერთგვარ წევრთა შეერთების საშუალებანი. § 4. განმაზოგადებელი სიტყვები ერთგვარ წევრებთან. § 5. პუნქტუციისა და სტილისტიკის საკითხები შერწყმულ წინადადებაში. § 6. შერწყმული წინადადების განსაკუთრებული შემთხვევები. § 7. შერწყმული წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. ტერმინის საკითხისათვის.	
ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა.	
ბანაქრობებული სიტყვაები და გამოთქმები	198
§ 1. განკერძოების რაობა და პირობები § 2. განკერძობული წინადადების წევრები და წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვა-გამოთქმები (ზოგადი მიმოხილვა). § 3. განკერძობული სიტყვებისა და გამოთქმების შესწავლის მოკლე ისტორია	
ბ ა ნ ა ქ რ ო ბ ე უ ლ ი ბ ა ნ ს ა ზ ლ ვ რ ბ ა	204
ბ ა ნ ა ქ რ ო ბ ე უ ლ ი ბ ა რ ბ მ ო ე ბ ა	207
და ნ ა რ თ ი	211
§ 1. დანართის ფუნქცია. უკავშირო და კავშირიანი დანართი. § 2. დანართის შესწავლის მოკლე ისტორია.	
მ ი მ ა რ თ ე ბ ა	216
§ 1. მიმართვის ზოგადი დახასიათება ფორმისა და ფუნქციის მიხედვით.	
§ 2. მიმართვის შესწავლის მოკლე ისტორია.	
ჩ ა რ თ უ ლ ი	219
§ 1. ჩართულის რაობა. მისი ქვეყნები. § 2. ჩართულის შესწავლის მოკლე ისტორია.	

‘ შ ო რ ი ს დ ე გ უ ლ ი მიზაბითი ნაწილაკები	224
ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა რთული წინადადება (ზოგადი მიმოხილვა)	227
§ 1. რთული წინადადების რაობა. § 2. რთული წინადადების მიღების გზები. § 3. რთული წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა.	
რთული თანწყობილი წინადადება	232
§ 1. თანწყობილი წინადადების რაობა. § 2. აზრობრივი მიმართება თანწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის. § 3. თანწყობილი წინადადების კომპონენტთა შეერთების საშუალებანი. § 4. პუნქტუაციისა და სტილისტიკის საკითხები თანწყობილ წინადადებაში. § 5. რთულ თანწყობილ და შერწყმულ წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება. § 6. ზოგიერთი სადავო საკითხი რთულ თანწყობილ წინადადებასთან დაკავშირებით. ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა.	
რთული ქვეწყობილი წინადადება	243
§ 1. რთული ქვეწყობილი წინადადების რაობა. მთავარი და დამოკიდებული წინადადებანი. § 2. დამოკიდებული წინადადების შინაგანი და გარეგანი ნიშნები.	
დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაცია სამი ნიშნის მიხედვით	248
§ 1. დამოკიდებული წინადადების კლასიფიკაცია პოზიციის, კავშირისა და ფუნქციის მიხედვით. § 2. დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაციის საკითხისათვის.	
დამოკიდებულ წინადადებათა სახეები სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით	251
§ 1. ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება. § 2. დამატებითი დამოკიდებული წინადადება. § 3. განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება. § 4. გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. § 5. შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება. § 6. შემასმენლური დამოკიდებული წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. § 7. დათმობითი დამოკიდებული წინადადება. § 8. პირობითი დამოკიდებული წინადადება. § 9. შედეგობითი დამოკიდებული წინადადება. § 10. მთავრის მიმართ დამოკიდებული წინადადება. § 11. დამოკიდებული წინადადება მთავრის გარეშე. § 12. უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადება. § 13. რთული ქვეწყობილი წინადადების შესწავლის მოკლე ისტორია. ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა.	
რთული ქვეწყობილი წინადადება რამდენიმე დამოკიდებულთ	294
§ 1. რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. § 2. თანადაქვემდებარება. § 3. თანამიმდევრული დაქვემდებარება.	
ზირთული სახის რთული წინადადება (ზერთული წინადადება)	298
ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა რთული ქვეწყობილი წინადადების შეცვლა მარტივით და მარტივისა — რთულით	300
§ 1. რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შეცვლის წესები. § 2. საკითხის შესწავლის მოკლე ისტორია. ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა.	
რთულ თანწყობილ და ქვეწყობილ წინადადებათა მსგავსება და განსხვავება	306
სხვათა სიტყვა	308
§ 1. პირდაპირი და ირიბი ნათქვამის რაობა. § 2. სხვათა სიტყვის ნაწილაკები. § 3. სიტყვათა რიგი ავტორისეულ წინადადებაში. § 4. სასვენი ნიშნები სხვათა სიტყვასთან. § 5. სხვათა სიტყვის შესწავლის მოკლე ისტორია. § 6. პუნქტუაციის შესწავლის მოკლე ისტორია. ლი ტ ე რ ა ტ უ რ ა	

გამომცემლობის რედაქტორი ელგუჯა თავბერიძე
მხატვარი რომან წიფწივაძე
ტექნიკური რედაქტორი გოჩა ჩიტაძე
კორექტორი ლია შერგელაშვილი

გადაეცა წარმოებას 25.07.96. ხელმოწერილია დასაბუქლად 10.08.96.
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 20, ზომა 60X84¹/₁₆,
ტირაჟი 3000, შეკვეთის № 1232

შანი — სახელმწიფო

ქუთაისის გ. ტაბიძის სახელობის
სააქციო საზოგადოება „სტამბა“
ქუთაისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი, 33.